

Т. СІІ.

Р. 1911, кн. ІІ.

Рік XX.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,
ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,
виходить у Львові що два місяці під редакцією
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.
WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,
REDIGIERT VON
MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. СІІ.

1911, II В.

XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 18/V с. с. 1911.

ЗАПИСКИ

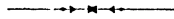
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЬОЦІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. СІІ.

1911, II B.

XX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

з друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 18/V с. с. 1911.

Зміст СII тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Памяти Павла Житецького, подав Володимир Перетц с. 5—10
3. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р., написав Михайло Возняк (довіченне) с. 11—87
4. З минувшини м. Бродів (причинки до історії міста в XVII в.), написав Іван Созанський (довіченне) с. 88—115
5. Неоправдані докори. До історії т. зв. »Руського Інституту« (Studium ruthenum) на львівськiм університеті, подав Іван Кривецький с. 116—126
6. Павлин Свенціцький, публіцистична, наукова та літературна його діяльність, написав Володимир Радзикавич, III—IV с. 127—147
7. Miscellanea: а) »Projekt konfederacyi chłopskiej«, под. Ів. Шпитковський; б) Варіанти до Кобзаря 1860 р., под. Ол. Новицький; в) Іван Созанський, посмертна згадка, под. С. Томашівський с. 148—164
8. Наукова хроніка: Етнографічна територія угорських Українців-Русинів, под. Ол. Назаріів с. 165—191
9. Бібліографія: історія політична і культурна, мова, бібліографія і бібліотеки, жите суспільне і культурне (реєстр ширших обговорень див. с. 238) с. 192—239
10. Оголошення с. 240

Inhalt des CII Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Dem Andenken Paul Žytečkyj's, mitgeteilt von Vladimír Peretz S. 5—10

3. Die Sprachlehre des Laurentius Zyzanij aus dem J. 1596, mitgeteilt von Michael Voznjak (Schluss) S. 11—87
4. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Beiträge zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskyj (Schluss) S. 88—115
5. Unbegründete Vorwürfe. Ein Beitrag zur Geschichte des „Ruthenischen Instituts“ (Studium ruthenum) an der Lemberger Universität, von Ivan Krevečkyj S. 116—126
6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyc, III—IV S. 127—147
7. Miscellanea, von Iv. Špytkovskýj, Al. Novýčkyj und S. Tomašivskýj S. 148—164
8. Wissenschaftliche Chronik: Das ethnographische Territorium der ungarischen Ukrainer, mitget. von Al. Nazarijiv S. 165—191
9. Bibliographie: politische u. Kulturgeschichte, Sprache, Bibliographie und Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben (Verzeichnis grösserer Besprechungen s. S. 238) S. 192—239
10. Annoncen S. 240

Памяти Павла Житецького.

Подав Володимир Перетц.

Вночі на 5 марта 1911 р. помер по довгій і тяжкій хоробі один із останніх представників громади учених українських шістьдесятників, відомий учений і педагог Павло Ігн. Житецький. Покійний родився 23 грудня 1836 р. у Кременчузі; по скінченню семінарії вчився через якийсь час у київ. дух. академії, відки після студентських заворушень перейшов у київ. університет, що в ті часи (кінець 50-х рр. XIX ст.) був більше гостинний для молодіжи, як дух. академія. По покінченню історико-філологічного факультету Житецький віддасться вчителюванню в середній школі й продовжує наукову роботу. В 1876 р. появляють на світ його перші наукові праці — „Описание Пересопницкой рукописи XVI в.“ й „Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія“; останню в тих праць прийняв київ. університет як магістерську дисертацію й П. Ігн. в тім же році досягнув степеня магістра рос. мови і словесности. Продовжуючи далі свої наукові досліді, Житецький одначе через ціле своє життя лишається вільним ученим, „попом без парафії“, як він любив жартобливо говорити про себе самого: умови російського життя не дали йому змоги прикласти свій педагогічний талант до університетських викладів й з'організувати розроблювання історії української мови й літератури в ріднім університеті, який тільки багато літ опісля, в 1908 р., пошанував свого вихованка, іменуючи його доктором *honoris causa*, вже після того, як Академія Наук, оцінюючи наукові заслуги Житецького, вибрала його своїм членом-кореспондентом (1898 р.).

В своїм часі ми мали нагоду з причини ювидею П. Житецького предложити українському громадянству ширшу статю про праці й жите покійного вченого (Записки Укр. Наукового Товариства в Київі, кн. II, 1908). Тут подамо тільки коротко характеристику важнійших його праць. Всі вони випливали з ідей, виложених в статі Житецького в „Основи“ 1862 р. п. з. „Рускій патріотизм“, де він висунув на перший плян вивчення своєї рідної мови, літератури, історії.

„Ми переконані — писав він — що український нарід сам в собі повинен шукати підноси в тих випадках, коли наступають на його народню особовість, що його язик і література — історичний орган його особовости — одинока тривка сила, на яку він може вповати“... Не виключаючи українського народу з загально-руської історії, Житецький „не зливає минулого жита України з житем великоруського народу до такої однаковости, щоб уважати рос. літер. язик в тій самій мірі надбаннем Великорусів як і Українців“; він висловлює переконання, що коли є дві руські народности (з отсим згоджували ся його супротивники — рос. словянофіли), то є й два руські язики і мусять бути дві окремі і самостійні літератури“, бо література, як і язик, виражає найтипичнійше народню психіку, народні риси і способи розуміти й виражати мясль і почуте. Висновок ясеній — щоб уірунтовати твердження, що український язик і література є органічні з'явища процесу довголітнього розвитку українського народу, незалежно від розвитку язика і літератури в московській Русі — треба було розпочати вивчення історії, а для сього попередю повинно було зібрати памятки мови й літератури, що були порозкидані по бібліотеках та архивах; більша частина їх навіть не була надрукована. Отсе робило велику перепону першим дослідникам, а більш усього П. Житецькому, бо він не любив ходити протоптаними, широкими дорогами, а шукав все таких завдань, що їх не легко було розв'язати, маючи підпорою опублікований тоді матеріал.

Розглянемо праці П. Житецького, найперш — в обсязі історії язика, далі — історії літератури.

1876 року в „Трудахъ III-го Археол. съѣзда“ була надрукована перша наукова праця П. Житецького про Пересопницьке Євангеліє. Тут автор характеризує обставини, в яких з'явилося воно, „для лепшого вырозумленя люду христіанского посполитого“; далі аналізує язик перекладу, зазначає чехізми, аналізує ортографію і дає такий осуд язика перекладачів: „на словян-

ському ґрунті, з чужомовною польською і почасти чеською домішкою, положено густими верствами в величезнім числі риси людвої фразеолоґії з її типовими властивостями, як дотично звуків і форм, так і з огляду на слововжиток, словолод і будову речень. Недокладність і непевність перекладу багато де знати, але гідна уваги річ, що самі хиби його дасть ся зрозуміти головню бажаннем перекладачів висловити ся простійше і легко до зрозуміння“. На спостереження Житецького ближе до людвої мови перекладено останні Єванґелія — Луки і Йоанна. По дорозі Житецький досліджує питання про звукове значінне літери Ъ в українських рукописах XV—XVII вв. Має вагу проба автора вяснити значінне написання сѣюѣ, тѣу за помічу діфтонів, які й досі ми маємо в отсій самій позиції в північно-українських говірках. Головний висновок розвідок Житецького, що Пересопницький рукопис віддає досить виразно звукові властивости українського діалекту в середній стадії його історичного розвою.

Разом з розправою про Пересопницький рукопис з'явилась в світ велика праця Житецького, його „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“. В отсій праці автор дотикасть ся багатьох важних питань не то що з історії українського язика, а і взагалі давніх руських діалектів. Він з критичними увагами викладає гадки про походженне українського язика, що давнійше виповіли українські і російські вчені, і кладе натиск на потребу прикласти історичний метод до розв'язання поставлених питань, ще найближе прихилиючись до Срезневського. В звязку з питанням про походженне руських діалектів, Житецький бере під розвагу процес повстання з праязика діалекту взагалі. Признаючи існуванне моменту „загально-русського“ Житецький підкреслює і ту діалектичну різностайність, що з'являєть ся вже в пам'ятках XI віку. Наслідовець Шляйхера, Житецький наважив ся виступити з його механічної будови генеалоґічного дерева. Мисль про діалектичну різностайність загально-русського язика Житецький розвиває й далі. Він переконаний, що не було такого часу, коли б наші предки говорили „єдиними устами“ і писали, як говорили: сьому на заваді стояла старо-словянська літературна традиція. Другий розділ дисертації Житецького розправляє про долю коротких голосівок ъ і ѣ, далі ѣ і того і, що повстало з о і е. Третій розділ „Очерка“ викладає результати спостережень авторових в межах українського консонантизму; в четвертім — автор укла-

дає звукові риси руського праязика, кермуючись спостереженнями над долею голосівок, що дали діфтонги. Не вдаючись в детальний критичний осуд коротко оповідженої праці Житецького, досить сказати, що перед ним такої праці до студіювання українського язика ще не з'являлось.

Потім в статі оголошеній в 1882 р. (Кіевская Старина) і в книзі „Очеркъ литературной исторіи малор. нарѣчія“ 1888 г. Житецький звертаєть ся до літературної історії українського язика. Тут він розвинув і поглибив ті тези, що були накреслені в статі 1882 р. і підпер загальні твердження і висновки багатим фактичним знадібком з стародрукованих українських книжок і рукописів. В першій часті Житецький говорить про словянську мову в творах українських письменників XVII в. і малює їх вагання при вибиранню літературного язика межи словянською традицією і живим язиком, язиком актів. Автор аналізує славянську граматику Мелетія Смотрицького 1619 р. і дає висновок, що „самі по собі ц.-слав. форми становили щось зовнішнього зглядом того язика, яким вони (укр. вчені) думали й говорили в щоденному житю. Заховувалась таким чином сама позірність ц.-сл. мови, що уважала ся за ошатну одіж мисли, зверненої все на матерії більш чи менш поважні“. В другій частині розправи автор розбирає аналітично книжну укр. мову XVII в. і її уклад, аналізуючи не тільки граматичні властивости отсеї мови, але й стилістичні властивости прози повістєвої й ораторської, і з того аналізу знати, що укр. письменники змагали знайти таку норму мови, щоб книжне живло заховало свою централізуючу силу, без жадної проте шкоди для народніх первітків її. Заступники науки XVII в., на спостереження Житецького, зовсім не були байдужі народу, його ролі й значіння, не стояли осторонь народнього житя. Через се книжна укр. мова, що виступила ще в XVI віці як орґан народньої самосвідомости, розвиваєть ся й далі в тому-ж напрямі, змагаючи наблизити ся до живої мови.

По довгій перерві — 1907 році вернув ся Житецький до питань історії язика й оголосив статю „Къ исторіи литер. русской рѣчи в XVIII в.“ (Извѣстія Ими. Ак. Н.), де трактуєть ся історія появлення українських вчених з Кнїва в Москві і Петербурзі і означаєть ся їх роля в утворенню російського літературного язика. Останньою працею П. Житецького, присвяченою історії язика, була його розправа про переклади Євангелія на українську мову, написана з доручення Академії Наук.

Отся праця стоїть з одного боку в тісному звязку з першими роботами Житецького з історії язика, з другого має на меті дати фільольогічні підстави до порівнявчої оцінки нових перекладів Євангелія. Поряд питань чисто фільольогічного характеру в царині українського язикознавства П. Житецький все цікавий був загалом філософії язикознавства і історії його: про се свідчать його дві статі — етюд про язикознавство у Греків, „Діалогъ Платона Кратиль“ (Ж. М. Н. Пр. 1890, дек.) і „Гумбольдтъ въ исторіи язикознанія“ (Вопр. филос. и психол. 1900, кн. 1). Щоб закінчити характеристику праць П. Житецького в обсязі язикознавства, скажемо, що він ніколи не з'являється в них одностороннім лінівістом, а все виступає фільольогом, якому залежить не на самих тільки процесах розвитку язика, але й на всій тій побутовій обстанові, де відбувається і плине життя язика людогого й літературного.

Звернімо ся тепер до праць П. Житецького з історії літератури, що майже виключно осереджують ся в межах XVII—XVIII вв. і присвячені розробленню темного періоду, що знаменував добу повільного упаду козацтва і збайдуження суспільних верхів до писаної старовини. Житецького цікавили переважно продукти літературної творчости, що склались, як він доводив, на межі літературно-книжного переказу і живої людогого творчости. Метою дослідів Житецького було звязати „оба полы сего времени“, минуле з теперішнім, знайти закони, по яких виробило ся сучасне з давнього спадку далекі старовини. Перші праці у тому напрямі відносять ся ще до 1877 р. Се статі про віршу на погром Хмельницького під Берестечком р. 1651 і про „Слово о полку Игоревѣ“ в виданню Огоновського (Arch. f. slav. Phil. Ягіча). В отсій статі Житецький доказує, що „Сл. о п. Игор.“ стоїть в звязку з думами, що розвинули ся пізнійше на ґрунті української літератури. Після статі про вертеп (Кієв. Стар. 1883 р.), де розглянуто вертепну драму в порівнанню з інтерлюдіями Довгадевського, Житецький звернув ся до розслідження історії зародження дум. Р. 1893 вийшла його книга „Мысли о малорусскихъ думахъ“, що зробила епоху в розробленню історії дум. Признаючи думи оригінальним впливом народньо-культурної творчости, Житецький доказує сей тезис, досліджуючи язик і стиль дум, а далі шукає, звідки могла з'явитись у думах така сила літературно-книжного елемента. Його принесли народні автори, що стояли на межі між вченими, письменними і народніми співцями. Ні до,

ні після того, як вийшла книга Житецького про думи — не з'явилося праці, присвяченої сьому своєрідному жанрови народньої української поезії, що переважила-б той твір поважністю зібраного матеріалу і свіжістю висловлених ідей і висновків. Доповненням до праці про думи — ключем того, як розумів наш автор своє завдання, і в'ясненнем його способів досліджування служить невелика стаття „Замѣтки о разныхъ методахъ изученія народныхъ малор. думъ“ (Етногр. обозр. 1895, IV).

Далі, помічена висше тенденція Житецького шукати підвалин літературної творчости в житєвім укладі, в оточенню письменника, в його психіці і в психіці середовища, до якого він належить — лежить в основі великої праці П. Житецького про „Енеїду“ Котляревського (1900 р.). Наш вчений, зіставивши „Енеїду“ з об'явами української літератури XVIII в., набрав пересвідчення, що незалежно від того, що дало їй близший початок, корінить ся вона в минулому української літератури, що плакала на довго ще перед Котляревським і стиль бурлеск у віршах, і побутову комедію, починаючи ще з перших років XVII в. На характеристику сього минулого присвячені розділи II—XII праці Житецького. В останніх розділах Котляревський виступає перед читачем як представник нової української творчости, вихованої на місцевих літературних переказах. Його „Енеїда“ — сінтез всього, що пережила укр. література XVIII в. і момент її відродження. Нарешті р. 1903 з'явилися дві праці Житецького „Острозька трагедія“ (Зап. Наук. Тов. ім. Ш., т. LI) — аналіз вірша про гнобленне православних в 1636 р. і велика рецензія на працю В. Перетца „Ислѣдованія и матеріали“ т. I, написана з доручення Академії Наук, що має багато дуже цінних спостережень і висновків що до метрики старих українських вірш і пісень XVII—XVIII вв.

В кожній праці покійного вченого можна підкреслити дві головні риси: ніколи не спиняти ся на півдорозі і сміло йти на зустріч правді, ігноруючи вчене марновірство, а з другого боку — пильно обминати те, що тхне „механізмом“. Типовий фільольоґ-гуманіст, перейнятий щирою любовю до свого народу і своєї праці — Житецький студіює об'яви людської творчости у цілому і не завдоволений лише аналізом — дає часто чудовий сінтез, часто натхнений теніяльною інтуїцією.

Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.

Написав *Михайло Возняк.*

VII.

Третя часть граматки Лаврентія — *Ἐτῷ* мологія *ἔστω*, іже части слова оучитъ раздѣлѣти ѿ кѣскоємъ и^х чинѹ вѣголѣпнѹ полагаѣти (ѳ1б). В отсій дефиніції злучена морфолгоія і синтакса. Зі звисних менї дефиніцій инших граматик найблизша дефиніція Крувія, в якого етимолгоія замнає в собі *ἰδictiones, uel Partes orationis* (ст. 22) і дефиніція Урсина¹⁾: *Analogia, quae docet proportionem, siue similem formationem Dictionum, non repugnare vsu communi. Sintaxea ἰdocet coordinationem Orationum* (ст. 2).

Часть мови се реченіє, а реченіє *ἔστω*, час^т малѣмъ *ἠ* слова в'зи-мѣма. іже, *ἠ*одитъ (ѳ1б). Беть се скорочена дефиніція „Адельфотеса“: Реченіє *ἔστω* частъ малѣмъ сѣчинител'наго слова раздѣл-телнаѣ (2к). Се переклад із Ляскаріса: *Δέξις ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον τοῦ συντακτικοῦ λόγου διακριτικόν. Dictio est pars minima constructae orationis diuisibilis* (2б, 3а).

Дальша дефиніція: Слово *ἔστω* реченій сложеніє. *ἔ*же іавлає^т мѣс^т самосѣвѣ^рше^ннѣ іже, Пѣвелъ въ храмѣ *ἠ*одитъ (ѳ1а) — взята в „Адельфотеса“: Слово *ἔστω* реченій сложеніє, мѣсль самосевѣр-шенѣ іавлающе (9к). Се дословний переклад дефиніції Хрисольора (ст. 5), Ляскаріса (2б, 3а) ѿ Урбана²⁾: *Λόγος ἐστὶ λέξεων σύνθεσις,*

¹⁾ Урсина (в латинськѣм заголовку *Ursini*) треба читати та-кож на ст. 30 у попереднім томі „Записок“.

²⁾ *Urbani Bellunensis institvionvm Linguae Graecae Lib. II. Quorum primo quae ad simpliciores octo partium orationis rationem: secundo, quae ad acurationem earundem pertinent explicationem omnia emendate continentur. Basileae, ст. 229. Рукописна записка з 1619 р., друк без сумнѣву 16 в. (Бібл. „Народного Дому“ у Львові, ч. 33562).*

διάνοιαν αὐτοτελῆ δηλοῦσα. І дефініція Івана Тухольця являєть ся перекладом грецької: *Oratio est compositio dictionum congruens perfectam sententiam ostendens* (76). Такаж дефініція Перотта ¹⁾.

Терміни частий мови, їх порядок і поділ на відмінні і невідмінні однаковий в граматиці Зизанія і львівській. Їїдвѣгъ слова, ѳже ѳ чаѳти нарицаютъса ѳстгъ ѳсмъ: различіе, ѳмѣ, мѣстоимѣ, глаголѣ, причѣстїе, предлѣгъ, нарѣчїе ѳ сѣюзъ (Šia). З них перші пять скланѣмыя, оставнї три не скланѣмыя (Šib). Число відмінних і невідмінних частий мови такеж, як у грецьких граматиках.

Система частий мови в Зизанія та сама, яку виробила ще Александрійська школа та яка з деякими виїмками і модифікаціями вдержала ся протягом середніх віків по 19 ст. Пособляло сій традиції і се, що латинські граматики приймали готову грецьку систему; в нїй змінили в дечім партію про заїменники ѳ виділили з прислівника осібну часть мови — оклик ²⁾. Так повстала система вісьмох частий мови в латинських граматиках, бо грецького родівника не знав латинська мова. Одні з грецьких граматик, другі з латинських переймали сю систему инші европейські народи.

Ѓ РАЗЛИЧІЙ.

Перша часть мови в Лаврентія — различіе ѳстгъ часть слова скланѣма, починаѣма скланѣмымъ ѳменѣмъ (Šia). В Діонізія *ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικὸν προτασοόμενον καὶ ὑποτασοόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων* ³⁾. Такаж дефініція у Хрвсольора (4а), Мосхопула (7а) та Ляскарїса (36 і 4а). В виданню Гербеллія грецької граматики Меляхтона зроблено таку замітку: *Ignorat articulum omnino latinus sermo, quare latinis uocibus reddi aut exponi nequit. Nam quod grammatici nominum declinandorum casibus addiderunt, hic haec hoc docendi gratia fecere, non quod sermo latinus hos haberet articulos. Germanicus sermo habet articulum, nec Graeci articuli uim exacte cognoueris, nisi ex germanico idiomate* (13а).

Сю гадку підхопив Богорїч, який сам признаєть ся у тексті своєї граматики, що в її укладї взурував ся на Меляхтоновій граматиці. *Extra declinationem, починає він, quemadmodum in latina lingua, articulorum usus reuera non est, neque etiam esse debet in slaunica & Carniolana lingua. Nam quod vulgò in loquendo usurpatur*

¹⁾ Nicolai Perotti Episcopi Sipontini Grammatica denuo castigata .. Краків, 1535, 46, 5а (Бібл. Оссолінських, ч. 12267).

²⁾ G. F. Schoemann, Die Lehre von den Redetheilen nach den Alten dargestellt und beurtheilt, Berlin, 1862, ст. 11—12.

³⁾ Egenolff, op. cit. ст. 34—36.

articulus à Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, & non necessitatis causa. Siquidem omnia, planè & significanter, sine articulo efferrì possunt, id quod ex aliis, antiquioribus: utpote Dalmaticis & Croaticis (ex quibus haec, Carniolana, ceu ex fonte, promanavit) idiomatis, luce meridiana, clarius patet & verissimum esse efficitur. Verùm quoniam per articulum Genus, Casum, et Numerum veniamur: Et in declinando eius usus existit necessarius. Quare pronominis, hic, haec, hoc, (quod interim, articuli nomine dignabimur) declinationem, hinc subiungemus (ст. 44—45).

Зизаній не заговорив про недостачу родівника в славянських мовах, противно грецька система вісьмох частий мови підсунула йому родівник як особну часть мови, але всетаки Лаврентієва дефініція родівника се властиво дефініція відносного заіменника, чим і дійсно є Лаврентієв родівник: їже. Хоч мав Лаврентій повище наведену грецьку дефініцію родівника в готовім перекладі в „Адельфотесі“ (10к), він досить щасливо погодив задержання у цілости грецької системи вісьмох частий мови з недостачею родівника в церковнославянській мові.

Родівник має: рѡдѣ, число, ѡ падѣжѣ. Родів три: мѡжескїѡ, жѣнскїѡ, срѣднїѡ (ѣа). Чисел також три: єдинствѣннѡе, двѡствѣннѡе, ѡ множествѣннѡе. Відмінків пять; ідуть в такім порядку: ѡменѡвннѡѡ, рѡдннѡѡ, дѡтелннѡѡ, творїтелннѡѡ, ѡ вноѡвннѡѡ (ѣб). Шестий відмінок узятий із латинських граматики; граматика Мамонічів і „Адельфотес“ знають тільки пять відмінків, крім перших чотирох пятнї замїсць шестого. Крузїй навіть церестерїгав, що Греки не мають шестого відмінка, ideo Ablatiuus dicitur Latinus Casus' (I, 1573, ст. 23). Відміна слова їже (їа, їб, ѣа) зведена разом на отсій таблицї:

	однина :		
	муж. р.	жїноч. р.	серед. р.
1.	їже	їѣже	єже
2.	єгѡже, нєгѡже	єѡже, нєѡ ^ж	єгѡже, нєгѡже
3.	ємѡже, нємѡ ^ж , нє ^м же	єѡже, нє ^ѡ же	ємѡ ^ж , нємѡ ^ж , нє ^м же
4.	єгѡже	їѡже	єже
6.	їм ^ѡ же, нї ^м же	єїѡже, нєїѡ ^ж	їм ^ѡ же, нї ^м же
		двїѡне ч. :	
1.	4. ѡже	їѡже	єже, ѡлїѡ їже
2.	єїѡже, нєїѡже	єїѡже, нєїѡже	єїѡже, нєїѡже
3.	6. ѡмаже	їмаже	їмаже
		множина :	
1.	їже	їѡже	єже, ѡлїѡ їже

2. йх'же, нй ^х же	йх'же, нй ^х же	йх'же, нй ^х же
3. йм'же, нй ^м же	йм'же, нй ^м же	йм'же, нй ^м же
4. йх'же	н ^х же йлй п ^ж же	йх'же, йлй ё ^ж же, йлй п ^ж же
6. ймиже, нйми ^ж	ймиже, нйми ^ж	ймиже, нйми ^ж .

Вже з тої відміни видно, що не чиста Лаврентієва церковно-славянщина. Ї богацько прогріхив проти неї. Поминаючи правописну справу й підчеркуючи його змішання третього й сьомого відмінків в „дательнім“, 4 відм. одн. для муж. р. в и, 1 відм. дв. ч. п(-же), 4 відм. п, 4 відм. мн. л, для жін. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, для сер. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, в 1 відм. мн. повинно бути п(-же), в 4 відм. п. Змішання 2 і 4 відм. і ё^ж в 1 і 4 відм. мн. сер. р. — вплив „Адельфотеса“ (12к).

ЇМЛЄНИ.

Ймл̄ ё^{ст} наречєніє вєщи. йлй, Ймл̄ ё^{ст} часть слѡва скланл̄ема, п^жже вєщ^ь знаменѡует^ь, нє дѣлати жє чтѡ йлй страдати (ѡб). Дефініція „Адельфотеса“ відміна: Ймл̄ ё^{ст} часть слѡва скланл̄ема, свщество свѡйствен'но йлй ѡбще знаменѡема (12к). За то подібна дефініція латинської граматики Меланхтона: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem: hoc est, quae significat id, quo res aliqua appellatur, non illud quo agere, uel pati aliquid dicitur: ut, Homo, Eguus, Animal (ст. 16)¹⁾. І в Люпуля nomen est pars orationis declinabilis significans rem, et non actionem' (Rvdimenta, 4а).

Річ означає таке імя, ёмѡ же мѡцннѡ прилагати, тѡй, тѡл, тѡє. п^жко, Тѡй кѡмень. Тѡл земл̄. Тѡє мѡре (ѡб). В польській граматиці Петра Стоєньського також istis quidem vocibus, semper praeponuntur in oratione cum est opus, Ten, Tego, Temu, etc' (17а)²⁾. І в Спангенберга подібно пізнати Nomen, cui in nostra (німецькій) lingua potest addi, ein, ut homo ein Mensch' (24а). Таке пояснення приймив з польського Доната (3б) і Відавскі, в якого Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem, cui in nostra lingua praeponitur jeden, vt homo jeden człowiek' (2б).

¹⁾ В віртемберській виданню латинської граматики Меланхтона з 1629 р. ще ближша ся дефініція до Лаврентієвої: Nomen est pars orationis, quae rem significat, non agere aliquid aut pati. (Philippi Melanthonis Grammatica Latina, ст. 12–13). (Бібл. „Народ. Дому“ у Львові ч. 14603).

²⁾ Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito et facile addiscere cupiunt, Краків, 1568 (Ягайлонська бібл. X. а. 25^{1/2}).

Імя в сѣгоуѣо: **Сок'ствѣн'ное, ѿ Наридѣмоє.** Перше таке, є́же єдинѡй то́кми вѣщи слѣчѣт'са. **ѿко, ѿковъ. ѿлѡ. ѿнна. Мл-рѡа,** друге є́сть мнѡгимъ **ѡщєє. ѿко, мѡжъ. женѡ. гра^а. рѣкѡ. селѡ (ѡа).** І в Довата *qualitas nominum* в *bipartita* (36)¹⁾. *Nomen proprium* *uni tantum conuenit, wlasne imię,* *nomen appellatiuum* *multis commune est, rѡspolite imię* (4a). Подѡбні означєня у Вѡдавского (2б), Спангенберѡа (24a) та Люпула (*Rvdimenta*, 4a). Граматика Спангенберѡа має ті самі примѡри, що ѿ у Лаврентѡа, отож: *uir, mulier, urbs, flumen.* Найправдоподѡбнѡйше Зизанѡй скоротив дефѡніці латинської граматикѡ Мєлянхтона: *Nomen duplex est, Proprium, & Appellatiuum. Proprium est, quod uni soli rei conuenit, hoc est, quod in eadem specie uni tantum attribuitur. Appellatiuum nomen dicitur, quod multis commune est: hoc est, quo communiter omnes eiusdem speciei res appellantur: ut, Homo, Equus, Vrbs, Flumen* (ст. 16—17).

Подѡйне також ѿмѡ наридѣмоє, а то **ѡсѡществѣн'ное, є́мѡ же нє може^т приложѡтисѡ, мѡжъ, женѡ, живѡтноє. ѿко, чѡкъ, конъ, полє, ѿ прилагѣмоє, є́мѡже мѡцнѡ прилагѡти, мѡжъ, женѡ, живѡтноє. ѿко, мѡдрѡй, бѣлѡй, чѣрнѡй (ѡб).** За Доватом (4a) і в Вѡдавского *Nomen appellatiuum duplex est: Substantiium & Adiectiium*. *Substantiium est, cui in nostra lingua addi non potest, Маѡ, Niewiasta Zwierzє,* а *Adiectiium nomen est, cui in nostra lingua addi potest, Маѡ, Niewiasta, Zwierzє* (2б); таксамо в Базєя (22a). Латинська граматика Мєлянхтона має навѡть деякі ті самі приклади: *Substantiium est, cui non potest addi, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio per se absque altero addito intelligitur: ut Homo, Equus. Adiectiium cui addi potest, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio absque altero aliquo intelligi non potest: ut Albus, Niger, &c* (ст. 17).

Як у Крузѡя (II, 1573, ст. 2б), так і в Лаврентѡа послѣдоѡю^т ѿменѡ **сѣд'мъ: раз'сѡждѣнѡє, рѡдъ, вѡдъ, числѡ, начертѡнѡє, падѣжъ, ѿ склонѡнѡє (ѡб, ѡа).** **Раз'сѡждѣнѡє є́сть, разлѡчѡє ѿменѡ прилагѣма^т чрѣ^є стѣпени: положѣн'нѡй, раз'сѡднѡй, ѿ превѡш'шѡй (ѡа).** В Довата *comparatio est uariatio per gradus* (46)²⁾. Поло-

²⁾ Aelii Donati viri clarissimi, De Octo partibus orationis Methodus, Quaestiunculis puerilibus vndique collectis illustrata. Per Leon Ardyum Culmanum Craillsbeymenssem, Кракѡв, 1560 (Бѡбл. Осолѡн'ських, ч. 3584; инѡшѡ видання еротематичного Довата зперед 1596 р. в тѡй самѡй бѡблѡтеці під чч. 3579, 3580 і 19171).

¹⁾ В вѡртемберський виданнѡ латинської граматикѡ Мєлянхтона в 1629 р.; *Comparatio est uariatio Adiectivi cuiuscunq̄ue generis per gradus* (ст. 19).

жѣн'ный ѣсть, пѣрвыѣ гла° прилагѣмаго. ꙗко, стѣй. Раз'сѣд'ный ѣсть, ꙗже вѣщ'ше прилагѣмаго значѣнїа значїт'. ꙗко, стѣйшїй. Превѣш'шїй ѣсть, ꙗже вѣщ'ше раз'соуд'наго значѣнїа значїт'. ꙗко, превѣт'к'шїй. Степенують ся тїльки прилагѣмаа: ꙗх'же значѣнїе прирастїи, ꙗлїи ѡб'мнѣтиса мѡжетъ (кѣаб, кѣа). Також погляди Спангенберга (24б, 25а), Люпуля (Erotemata, 4а, Rvdimenta (4б, 5а) та Відавского (4аб) опертї на Донатови (5аб). В латиньскїй граматицї Мелянхтона *comparantur nomina, quorum significatio augeri, minuive potest'. Positius prima uox adiectiui est'; comparatiuus, quo alterum alteri comparando praefertur, hoc est, qui supra positui significationem, magis significat'; вѣицї superlatius est, quo unum aliquid multis, aut etiam omnibus sui generis praefertur, hoc est, qui supra positui significationem ualde, siue maximè significat'* (ст. 17—18).

Степенованне в двоаке: Подокончертаѣт'ное ꙗ Стропѡт'ное. Перше таке, вѣ нѣм' же стѣпень раз'соуд'ный, ꙗ превѣш'шїй вѣглѣпнѣ начертавѣт'са ѡ прилагѣмаго (Блѣженъ. Блѣжен'нѣйшїй) (кѣа). Раз'сѣд'нїе стропѡт'ное ѣсть, вѣ нѣм'же стѣпень раз'соуд'ный ꙗ превѣш'шїй, нѣ лѣпнѡ начертавѣт'са ѡприлагѣмаго: Блгїй, лѡч'шїй, превлгїй; малъ, мнїй, мнѣш'шїй. мѣн'шїй, наймен'шїй; зѡлъ, злѣйшїй, пѣче злѣш'шї, гѡр'шїй, найгоршїй (кѣб). Сей подїл нагадае авальѡгїчну партїю із граматики Івана Тухольця, в якого також *comparatio' e duplex', regularis', quando gradus secundum analogiam formantur a positio' ꙗ anomala', quando gradus non rite formantur à positio' 1).*

Як у Доната (6а) 2), так і в Лаврентїа родів четїри; мѡужєскї, жѣнскїй, срѣднїй ꙗ ѡбщїй (тѡй ꙗ тѡа вїжнїца) (кѣа). В Доната *hic et haec sacerdos' (6а)*. Види два: пѣрковѣра'ннѣ, ꙗ прои'вѡд'ный; першай нї ѡ ѣдинѡго прои'схѡди'. ꙗко, нѣво. вѣздѣш'шї. зѣмлѣ; другий ѡ ꙗноудѣ прои'схѡдитъ. ꙗко, нѣбѣс'ннѣ. вѣздѣш'шї. зѣм'ннѣ (кѣаб). І в „Адельфотесї“ два види: пѣрковѣра'ннѣ, ꙗко нѣо, прои'вѡд'ный, ꙗко нѣбѣс'ннѣ (13к). Традицїя се ще Дїонїзія, в якого саме *εἰδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον 3).*

Шїсть в ѡбразѡ ꙗмѣ вїда прои'вѡд'наго: Ѡтѣческаа. ꙗко, Квн'стан'тїновнѣ, ѡ квн'стан'тїна; Влѣстнаа. ꙗко, цар'скїй ѡ ца-

1) *Quæstiones Ioannis Cervi Tucholiensis de declinatione et constructione orationis partium*, Краків, 1533, 22б (Бібл. Осолїньских, ч. 2198).

2) Пор. також: *Corpus grammaticorum Latinorum veterum collegit auxit recensuit ac potiorum lectionis varietatem adiecit Fridericus Lindemannus...* Tomus I... Ланськ, 1831, ст. 11.

3) *Egenolff, op. cit. ст. 19.*

ρὰ; ἰσχυρισκᾶ. ἰσχο, εἰ λ' λινᾶ, ὦ εἰ λ' λᾶδῶ. москвіти^п, ὦ мѡсквы; ἑσμάλιτελ'наа. ἰσχο, златѡсстицᾶ, ὦ златѡсстаго; ἑσμῆν'наа. ἰсхо, златый, ὦ злата ἢ Глагол'наа, ἰсхо, читателк, ὦ читай (кѣб, кѣа). В Діонізія: *Ἐἰδη δὲ παραγῶγων ἐστὶν ἑπτὰ πατρωνυμῶν, κτητικῶν, συγκριτικῶν, ὑπερθετικῶν, ὑποκοριστικῶν, παρῶνυμον, ἑηματικῶν*¹⁾. Відкинувши *συγκριτικῶν* і *ὑπερθετικῶν* на степенованне прикметників, одержить ся пять груп, спільних і Лаврентієвій граматиці і як *patronymica, possessiva, diminvtiva, denominativa* ἢ *verbalia* латинської граматиці Мелянхтона (ст. 128, 130, 131, 133, 136). В групі *ἰσχυρισκᾶ* треба, здасть ся, видіти *gentile* Базея, *quod aliquid ex gente uel natione significat: ut Graecus, Ruthenus* (226), *Species Gentilis* (*ἑθνική*) приходить і в Крузія (II, 1873, ст. 26) та в Ляскаріса. Всі ті терміни зводять ся до *ἑθνικῶν* Діонізія²⁾.

Начертаній три: Прѡстоє, Слобжнѡє, ἢ Прѡслобжнѡє. Перше, ἔγδᾶ речѣніє прѡсто сѣще, вᾶ часті значащїа рᾶд'клїтиса нѣ мѡжетᾶ. ἰсхо, слѡко; друге, ἔγдᾶ речѣніє сѣще, вᾶ часті значащїа рᾶд'клїтиса мѡжетᾶ. ἰсхо, кл'вѣнᾶ (кѣб): третє, ἔγдᾶ речѣніє прѡслобжнѡє ὦ трѣхᾶ частїй слѡбже^пно кывᾶетᾶ. ἰсхо, прѡблагословѣнᾶ (кѣа). В Діонізія також *σχῆματα δὲ ὀνομάτων ἐστὶ τρία. ἀπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον*³⁾. Перші дві дефініції Лаврентія нагадують дефініції Івана Тухольця, в якого *figura* 'e *simplex, quae non potest diuidi in partes significatiuas sui integri*, а *composita, quae diuidi potest in partes significatiuas sui integri* (Institutiones, 59a, Quaestiones, 246). Що до третьої дефініції, вона утворена на взір таких дефініцій перерібок граматики Діонізія, як *ἀπλοῦν σχῆμα — τὸ ἐκ μιᾶς λέξεως συσταμένον*, а *σύνθετον σχῆμα — τὸ ἐκ δύο λέξεων συγκείμενον*⁴⁾.

Чисел три: ἑдїнствѣ^пное, εἶ же ἑдїнᾶ кѣщᾶ знаменᾶетᾶ; двѡствѣ^пное, εἶ же двѣкᾶ вѣщи знаменᾶетᾶ і множествѣ^пное, εἶ же мнѡги вѣщи знаменᾶетᾶ (кѣа). Перерібка граматики Діонізія на питаннє: *τί ἐστὶν ἑνικός ἀριθμός*, відповідає: *ὁ τὸ ἐν σημαίνων*; *τί ἐστὶν ὀνικός* — *ὁ τὰ δύο σημαίνων*; *τί ἐστὶ πληθυντικός* — *ὁ τὰ τρία καὶ πολλὰ σημαίνων*⁵⁾. І в Крузія *Singularis numerus — unam rem significat, Dualis — duas res significat, Pluralis — plures res significat* (II, 1573, ст. 20—21). Таксамо в Мосхопула (ст. 10).

За латинськими граматиками начисляв Лаврентій 6 відмінків; до знавнх п'ятьох прибуває тепер зв'язаний. Як у Крузія десять деклінацій (II, 1573, ст. 33), так і в Зизанія. До першої відміни належуть мужеські імена на *ъ*, до другої жіночі на *ъ* є *рᾶ* ἢ *на* к *нрᾶ*, до третьої середні на *а*, *о* і *а*, до четвертої мужеські і жіночі на *а*, до п'ятої муже-

1) Egenolff, op. cit. ст. 19. 2) ibidem, ст. 21.

3) ibidem, ст. 20.

4) ibidem, ст. 25.

5) ibidem, ст. 22.

сьві, жіночі й „общі“ на л та љ, до шестої мужеські на љ і љ і середні на є, до семої (! прикметникової) мужеські на љй і на їй і на љ і середні на оє й на еє, до восьмої (! мішаної) жіночі на н, љ і љ; девята відміна єсть не йзвѣстныхъ імєнь, кон'чащихъ-ся, на а, а десята моужескихъ імєнь кон'чащихъ-ся, на ой, и на є, ей. Як Ляскаріє і Кленард¹⁾, подає і Зизаній при деклінаціях перед переведеннем відміни, як кінчать ся поодинові відмінки.

Взірці першої деклінації: Бѣгъ, Члѣкъ, Снѣгъ. В 3 відм. одн. бѣгъ, илй ү, и бѣк, члѣкъ, снѣгъ, и снѣзкъ, 4. відм. на а, в б. на омъ, 1 відм. мн. снѣги, и снѣзи, 2 відм. бѣгъ, и бѣгъ, члѣковъ, члѣвѣкъ, снѣгъ, и снѣгъ, 3 відм. бѣгъ, и бѣзѣкъ, члѣковъ, и члѣвѣкъ, снѣгъ, и снѣзкъ, 4 відм. на и, 5 відм. тільки снѣзи (без снѣги), 6 в. бѣги, члѣки, и члѣками, снѣгами, и снѣги (късѣ, къаб).

Другу деклінацію заступають: Нѣщъ і Кѣстъ. 3 відм. одн. нѣщѣ, кѣстѣ, 5. відм. нѣщѣ, кѣстѣ, 6 відм. нѣщѣю, кѣстѣю, 2 відм. дв. ч. нѣщѣю, кѣстѣю, 3 і 6 відм. нѣщѣма, кѣстѣма, 2 відм. мн. нѣщѣй, и нѣщѣй, кѣстѣй, и кѣстѣй, 3 відм. нѣщѣмъ, и нѣщѣхъ, кѣстѣмъ, и кѣстѣхъ, 6 відм. нѣщѣми, кѣстѣми (къаб, къа).

Взірці третьої деклінації: Нѣко, Отроча, вѣмѣ. Їх деклінація (къаб, къаб) виглядає ось як:

1, 4, 5. Нѣко	Отроча	вѣмѣ
2. нѣка, и нѣкѣ	отрочѣте	вѣмене
3. нѣкъ,	отрочѣтѣю,	вѣмени, и
нѣси, и нѣкъ	и отрочѣти	вѣмену
6. нѣкомъ, и		
нѣкѣмъ	отрочѣтѣмъ	вѣменемъ
1, 4, 5. нѣка	отрочѣта	вѣмена
2. нѣкъ	отрочѣтѣ	вѣменѣ
3, 6. нѣкома	отрочѣтома	вѣменѣма, и
		вѣменѣма
1. нѣка, и нѣка	отрочѣта	вѣмена
2. нѣкъ, и нѣкъ	отрочѣтѣ	вѣменѣ
3. нѣкъ, и	отрочѣтѣмъ,	вѣменѣмъ,
нѣкѣмъ, и	и отрочѣтѣмъ,	и вѣменѣхъ
нѣкъхъ, и	и отрочѣтѣхъ,	
нѣкѣхъ	и отрочѣтѣхъ	

¹⁾ N. Clenardi graecae linguae institutiones; cum scholiis et praxi Petri Antesignani Rapistagnensis: A Frid. Sylbvirgio denuo recognitae: Notationibusque Henr. Stephani. Франфурт, 1594 (Бібл. Оссо-лнських, ч. 24485).

4, 5. нѣсѧ	ѡтрочѧта	временѧ
6. нѣсы, ѿ нѣлами,	ѡтрочѧты, ѿ ѡтрочѧтами	времены, ѿ времен'ми

В другім відмінку четвертої деклінації, якої взірцями є: *Лѡка, Дѣва, Рѡка*, вступає и побіч *ы. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. лѡка, дѣва, рѡка, 1 і 5 відм. мн. лѡки, дѣвы, рѡци, 3 відм. мав овінчення 3 і 7 відм., 4 відм. лѡки, дѣвы, рѡки (лѡаб, лѡа).*

Взірцями п'ятої деклінації є: *Пѧница ѿ Сѡдѧл.* 2 відм. одн. побіч *пѧница* також *ѣ, 5 відм. пѧнице, сѡдѧл, 1, 4 і 5 відм. дв. ч. пѧница, сѡдѧл, 3 і 7 пѧницема, сѡдѧема, 1 і 5 відм. мн. побіч пѧница* також *пѧницѣ, 2 відм. пѧницѣ, сѡдѧй, ѿй, 3 відм. пѧница^х, сѡдѧмъ, ѿ сѡдѧхъ, 6 відм. пѧницами, сѡдѧми (лѡб, лѡаб).*

Шеста деклінація має на мужеський рід взірці: *сѣвѣръ, конь,* а на середній: *мѡре, сѣсѣнїе.* Перші два приміри мають в 3 відм. одн. *сѣвѣръ, ѿ сѣвѣри, коню, конѣви, ѿ конї, 4 відм. сѣвѣрѧ, конѧ, 1, 4 і 5 відм. мн. сѣвѣри, кѡни, ѿ кѡнѣ, 2 відм. сѣвѣрей, кѡнь, ѿ кѡнїй, 3 відм. сѣвѣремъ, ѿ сѣвѣрѧхъ, кѡнемъ ѿ кѡнѣхъ, 6 відм. сѣвѣрми, кѡн'ми. Мѡре, Сѣсѣнїе* мають в 3 відм. одн. *мѡрю, ѿ мѡри, сѣсѣнїю, ѿ сѣсѣнїи, в 2 відм. мн. мѡръ, сѣсѣнїй, в 3 відм. мѡрамъ, ѿ мѡре^х, ѿ мѡрѧ^х, сѣсѣнїѧ^х, ѿ сѣсѣнїѡ^х, ѿ сѣсѣнїѧ^х, 6 відм. мѡрѧми, сѣсе^хми, ѿ сѣсѣнїи (лѡаб, лѡа).*

Для мужеського ѿ середнього роду прикметників іменникової і зложеної відмінї призначена сема деклінація. Взірці: *Сѣмїй, ѿ Сѣмѣ, Бѣлїгїй, ѿ бѣлѣ* зглядно *Сѣбе, Бѣцїше.* Перший взірць відміняєть ось як: 2 і 4 відм. мн. *сѣѧго, ѿ сѣѧ, 3 відм. сѣѧмѣ, сѣѧмъ, ѿ сѣѣмъ, 5 відм. сѣмїй, ѿ сѣѣ, 6 відм. сѣмїмъ; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. сѣѧ, 2 відм. сѣѧю, 3 і 6 відм. сѣѧма; 1 і 5 відм. мн. сѣмїи, 2 і 4 сѣмїхъ, 3 сѣмїмъ, 6 сѣмїми.* Для середнього роду 3 і 6 відмінки однини, ціле двїйне чѣсло та 1, 3 і 6 відмінки множини вглядяють так само, як у мужеського роду, 2 відм. одн. тільки *сѣѧго, 1, 4 і 5 відм. мн. сѣѧ, ѿ сѣѧ (лѡаб, лѡа).* Бѣлїгїй попри конечний перехід *г* перед *ѣ* в *з*, а перед *ѣ* в *ж* має и на місці *ы*, а *бѣцїше* правильно крім и (крім 1, 4 і 5 відм. мн. *бѣцїшѧ*) ще ѿ *ѣ* на місці *о*.

Жїночий взорець відмінї прикметників занесенїй до восьмої деклінації: 1 і 5 відм. одн. *Сѣѧл, 2 сѣѧл, 3 сѣѧй, ѿ сѣѣи, 4 сѣѧю, 6 сѣѧю; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. сѣѧ, 2 сѣѣ, 3 і 6 сѣѧма; 1, 4 і 5 відм. мн. сѣѧл, 2 сѣѧхъ, 3 сѣѧмъ, 6 сѣѧми. Бѣцїшѧ* має *ѣ* замість *о*; замість *ы* приймає *ї* в 2 відм. одн. і 1, 4 і 5 мн., а и в прочих відмінках із *ы*. В тїйже деклінації наведена відмінї

жіночих іменників: *мáти* й *дцѣрѣ*; 4 відм. одн. *мáтерѣ*, 6 *матерію*; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. *мáтерѣа*, 2 *мáтерію*, 3 і 6 *мáтерѣма*; в множині в 2 відм. *мáтерѣ*, *и́ мáтерій*, 3 відм. *мáтерѣмъ*, *и́ мáтерѣахъ*. *Дцѣрѣ* має 5 відм. одн. *дцѣ*, 1, 4 і 5 відм. мн. *дцѣрѣа*, 2 *дцѣрей*, 3 *дцѣрѣахъ*, *и́ дцѣреахъ*, *и́ дцѣрѣахъ*, 6 *дцѣрѣа*ми, *и́ дцѣрѣ*ми, впрочім відмінюють ся після попереднього взірця (*лѣаб*, *лѣа*).

Після дев'ятої деклінації відмінюють ся *кратá* й *прѣчлá* по-добнаа. Взирець: *ѣстá* (*лѣаб*, *лѣа*).

1, 4 і 5 відм. одн. і мн.	<i>ѣстá</i>	<i>ѣстнá</i>
2	<i>оуѣтъ</i>	<i>оуѣтѣнъ</i>
3	<i>оуѣтѣахъ</i> , <i>и́ оуѣтаахъ</i> , <i>и́ли оуѣтѣахъ</i>	<i>оуѣтѣахъ</i> , <i>и́ оуѣтнаахъ</i> , <i>и́ли оуѣтнѣахъ</i>
6	<i>оуѣтѣа</i> , <i>и́ оуѣтѣа</i> ми	<i>оуѣтнѣа</i> ми
1, 4 і 5 відм. дв. ч.	<i>оуѣтá</i>	<i>оуѣтнá</i>
2		<i>оуѣтнѣ</i>
3 і 6	<i>оуѣтѣа</i> ма	<i>оуѣтнѣа</i> ма.

Взирці десятої деклінації: *но́и*, *и́ли но́е* (відмінюють ся тільки в однині: 2 і 4 *но́а*, 3 *но́ю*, *но́е*ми, *и́ но́и*) та *іерѣй*: 2 і 4 відм. *іерѣа*, 3 *іерѣю*, *іерѣе*ми, *и́ іерѣи*. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. *іерѣа*. 2 *іерѣю*, 3 і 5 *іерѣо*ма; 1 і 5 мн. *іерѣи*, 2 *іерѣа*хъ, 3 *іерѣа*хъ, *и́ іерѣа*хъ, *и́ли аахъ*, 4 *іерѣа*, 6 *іерѣа*ми (*лѣа*, *лѣа*).

Про відміну числівників запримітив Лаврентій: *вѣдати* же подоваѣтъ, *и́ко* числіте́л'наа *и́мена* *сбу́тъ* *и́носкланѣмаа*. Взирець: *ѣди́нъ*, 2 і 4 відм. *ѣди́наго*, 3 *ѣди́но*ма, *ноа*, *и́ ѣди́нѣма*, 6 *ѣди́нѣма*. Таксамо відмінюють ся *ѣди́но*. *ѣди́но* має 2 відм. *ѣди́на*, *и́ ѣди́ноа*, 3 *ѣди́нои*, *ѣи*, 4 *ѣди́но*, а 6 *ѣди́ною*. В двійнім числі тільки 1, 4 і 5 відмінки в поодиноких родах відмінні: муж. *двѣ*, жін. *двѣ*, а сер. *двѣе*, а на 2 зглядно 3 і 6 відмінки в однакові види: *двѣю* зглядно *двѣма* (в сер. р. *двѣма*). *Подѣвѣнѣ* вельть Лаврентію відмінати *и́* дальші головні числівники (*лѣаб*, *лѣа*).

Ѧ МѢСТОИМЕНІИ.

МѢстоимѣа єсть часть слѣва скланѣма, *вѣ* мѣсто *и́менѣ* *пріемлѣма* (*лѣаб*). Дефініція узята з „Адельфотеса“, де стоїть: *МѢстоимѣа* єсть, часть слѣва скланѣма, *вѣ* мѣсто *и́менѣ* *пріемлѣма* (53к). Се дословний переклад дефініції Лявкаріса: *Ἐπισημῆσι ἐστὶ μέρος λόγου κλιτὸν, ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβάνομενον* (75б і 76а). Також дефініція в Урбана (ст. 146). Як у латинській граматиці Меланхтона (ст. 140) і Відавського (246), так і в Звзанія заіменникови послѣдоу́ют' *сѣдѣма*: *рѣдѣ*, *вѣдѣ*, *начертáнїе*, *лицѣ*, *числѣ*, *падѣжѣ*, *и́ значѣнїе* (*лѣаб*).

Чотири роди заіменників: мѣжескій, їако, мой. Жѣнскій, їако, моѧ. Срѣдній, їако, моѧ. ѡбщій, їако азъ (мѣга) — се дословний переклад із Крузія, в якого на питаннє: Quot sunt Genera Pronominum, така відповідь: Quatuor. 1. Masculinum, ut *ὁ ἐμός*. 2. Foemininum, ut *ἡ ἐμή*. 3. Neutrum, ut *τὸ ἐμόν*. 4. Omne, ut *ἐγώ*.. (II, 1573, ст. 109).

Види жє сѣуть двѧ: Перкоѡбразный, їако, азъ, Пронѡводный, їако, мой (мѣга). В Івана Тухольця species pronominum — duae': Primitiua, vt ego. Deriuatiua, vt meus (Questiones, 29a). Ti самi примери також у Люпуля (Rvdimenta, 21a).

Начертаній — двѣ: Прѡстоє, їако, азъ. Слѡбноє, їако, азъ сѧ. тѣ самѣ, тѡй самѣ, ѡнѣ сѧ (мѣга). Мужеський і середній рід велить відміняти після семої деклінації, а жіночий після восьмої. В Івана Тухольця також figurae pronominum — duae': Simplex vt ego. Composita, vt egomet (29b). В дальшій текстї приходить і ego ipse' (30a).

Лицѧ — три: Первоє, їако, азъ. Второє, їако, тѣ. Трѣтєє, їако, ѡнѣ (мѣб). І в „Адельфотесї“ лицѧжє три, первоє, їако, азъ, второє, їако тѣ, трѣтєє, їако ѡнѣ (53к). Числѧ же тѧкжє три: Єдинствѣн'ное, їако, азъ. Двойствѣн'ное, їако, вѣ. Множествѣн'ное, їако, мѣ (мѣб). Рівнож і се позичка з „Адельфотеса“: Числѧже три: Єдинствѣн'ное, їако, азъ, двойствѣн'ное, їако, вѣ, множествѣн'ное, їако, мѣ (53к).

Відмінків шість, а значінь три: йз'авител'ное, зиждїтел'ное, й ѡказател'ное. Йз'авител'ное значенїє єсть, єже явлѧеть нѣкто. Таких три: азъ, тѣ, ѡнѣ (мѣа). З відмінн треба піднести: 3 відм. мнѣ й ми, 4 менѧ, й мѧ (як в „Адельфотесї“ на 54к.), таксамо тебѣ, й ти, тебѧ й тѧ; в двійнім числї перша особа не має 4 відм., а друга має 1 відм. вѣ, 5 відм. ѡ вы; в множинї є 4 відм. насѣ, й нѣ, як васѣ, й вы. Онѣ має: 2 відм. єгѡ, нѣго, 3 ємѧ, нѣмѧ, 4 єгѡ, 6 їмѣ, нїмѣ; 1 і 4 відм. дв. ч. ѡна, й ѡнѧю, 2 ѡною, 3 і 6 ѡныма; множина: 1 ѡни, 2 їхѣ, й нїхѣ, 3 їмѣ, нїмѣ, 4 їхѣ, 6 їми, й нїми (мѣб, мѣа).

Зиждїтел'ное значенїє єсть, єже ѡ йз'авител'наго зиждѣт'сѧ. Таких заіменників шість: мой, твої, свої, себѧ, нашѣ, вашѣ, (мѣб) (у підчеркнених переведена відміна). Мой має: 2 і 4 відм. моѧго, 3 моѧмѧ, й єѧ, 5 ѡ мой, 6 моймѣ; 1 і 4 відм. дв. ч. моѧ, й мою, 2 моѧю, 3 і 6 мойма, 5 ѡ моѧ; 1 і 4 відм. мн. мой, 2 мойхѣ, 3 моймѣ, 5 ѡ мой, 6 мойми. Таксамо відміняеть ся моѧ, що має в 1 і 4 відм. дв. ч. тїльки моѧ, а в 1, 4 і 5 відм. мн. моѧ (в 5 з ѡ). Жїночий рід: 1 моѧ, 2 моѧа, 3 моїн, 4 мою, 5 ѡ моѧ,

6 моію; двійне число, як у мужеського роду; 1 і 4 відм. мн. мо́л̄, 2 мо́йхъ, 3 мо́ймъ, 5 ѿ мо́л̄, 6 мо́ими. Відміна заіменника тво́й не має ніде 5 відм., впрочім вона зайва (м̄заб, м̄заб). Відмину заіменника на́шъ (на́шего), на́ша (на́шеа) і на́ше (на́шего) можна уявити собі на основі відмини мо́й; зазначити треба 1, 4 і 5 відм. мн. муж. р. на и та к і виступ а в 1, 4 і 5 відм. мн. жі́н. р. (на́ша) і 1 відм. мн. сер. р. (4 і 5 відм. мн. сер. р. на́ша, а), хоч деінде виступають чисті самозвуки (4 відм. одн. жі́н. р. на́шъ). По відміні себѣ (1 і 4 відм., 3 се́бѣ, 6 собо́ю) є замітка: Тò себѣ да глѣтса прѣна́шъ (м̄заб, м̄наб, м̄да).

Вказуючих заіменників три: сѣй, то́й, ѡ́нѣй. Ѡказател'ноє значініє їсткъ, ѣже ѡ́казаніє павлѣткъ (м̄да). Сѣй (сер. р. сіе) має: 2 відм. сегò (і 4 відм. муж. р.), 3 сѣмѣ, ѣ се^х, сн^х (сѣмъ); 1, 4 і 5 відм. дв. ч. веіх родів сіа, ѣ сію, 2 сѣò, 3 і 6 сѣма; у множині 1 і 4 відм. муж. р. сін, сер. і жі́н. сіа, дальші: снхъ, сѣмъ, сѣми. Однина жі́н. р. сіа, сѣа, сѣй, сію, сѣò (м̄даб). То́й (то́е) деклїнується так: 2 відм. тогò (і 4 відм. муж. р.), 3 то́мѣ, ѣ то^х, 6 ты^х, ѣ тѣ^х; двійне число для трьох родів: 1 і 4 відм. тѣа, ѣ тѣю, 2 тою, 3 і 6 тѣма (в жі́н. і сер. р. також тѣма); 1 відм. одн. ж. р. тѣа, 2 тоа, 3 то́й, 4 тѣю, 6 то́ю; у множині має муж. р. в 1 і 4 відм. тѣи, жі́н. тѣа, сер. тѣа, а прочі відмінки такі: 2 тѣхъ, ѣ тѣ^х, 3 тѣмъ (в жі́н. і сер. р. також тѣмъ), 6 тѣми (в жі́н. і сер. р. також тѣми) (н̄аб).

Заіменники: зиждїтел'ныа ѣ ѡ́казател'ныа приходять і в „Адельфотесї“ (55к). Що тикаєть ся відмини заіменника то́й, множина для муж. р. тѣи, тѣхъ, тѣмъ, а для жі́н. і сер. тѣа, ты^х, ты^х існує в „Адельфотесї“ як родівник (11к.), а множина для жі́н. р. тѣа, тѣхъ, тѣмъ приходять у партїї про заіменник (58к.). На скільки позволяли пять відмінків „Адельфотеса“ супроти шістьох Званїя, ввійшов з нього і взірєць відмини заіменника сѣй (56к.) дограматки Лаврентїя. Як передтїм, так і при заіменниках змішанвїй 3 і 7 відм. у „дательнїм“. Взірці: ѡ́зъ, ты, ѡ́нъ, мо́й, сѣй, то́й приходять і в „Адельфотесї“.

Дефініції Лаврентїя поодиноких значінь заіменників є тільки рєзширеннями термінів і мабуть приналежать самому авторови. Хоч у латвєській граматнці звертає Меляхтон увагу, що ‚significatio in primis est tradenda pueris‘ (ст. 141), але його подїл заіменників по значінням не має нічого спільного з подїлом Лаврентїя. Можливо, що в Лаврентїєвїм подїлі треба видїти три середні групи заіменників із грецької граматки Меляхтона: ‚Pronominum alia prima sunt, alia possevia, alia demonstratiua, alia relatiua, alia composita‘ (816).

Такий поділ заіменників у грецьких граматиках загальний, прим. у Ляскаріса (756 і 76а) та Неандра¹).

О ГЛАГОЛЪ.

Глѣ ѣсть, глась івляющъ дѣлати нѣчто илїи страдат^ь. Іко, сѣкѣ, сѣкѣса (нѣа). В „Адельфотесі“ відмінна дефініція: Глаголѣ ѣсть часть слова скланѣема, съразличными времени, дѣйство, илїи страсть. илїи средне нѣчто знаменшай (бїк). Як дефініція „Адельфотеса“ взята з Ляскаріса (176, 18а), так Зизанія запозичена з латинської граматик Меланхтона: Verbum est uox, significans agere aliquid, aut pati: ut, Verberare, actionem significat! Verberari, passionem (ст. 144). Такаж дефініція і в Відавського (30 б), Лючуля (Ertemata 116, Rvdimenta 226) та Спангенберга (68а), в останніх двох із тими самими примірами. В Хрисольора також дієслово се μέρος λόγου ἁπλοῦτος, ενεργίαν ἢ πάθος σημαίνον' (ст. 22).

Дієслову послѣдуютъ — дѣлат^ь: залогѣ. образѣ, видѣ, начертаніє, число, лицє, время, сврѣжество, и родѣ. Таксамо в Крузія (II, 1573, ст. 114). Залогѣ пять: дѣлатеѣннї, страдатеѣннї, среднїй, посреѣствѣннї, и ѡбщїй. Лаврентієвому термінови „залогѣ“ відповідає термін „родѣ“ „Адельфотеса“, де родів є пять (бїк). Ті самі і в граматиках Крузія (II, 1573, ст. 117) і Ляскаріса (176, 18а).

Діяльний рід дѣланіє значит^ь. Іко, оучѣ, сѣкѣ, вклїю. Страдальний рід страданіє значит^ь. Іко, оучѣса, сѣкѣса, вклїюса. Среѣннїй залогѣ ѣсть, їже нїже дѣланіє, нїже страданіє значит^ь, нѣ посреѣствѣннѣ нѣчто. начертанієже дѣлатеѣного имаѣт^ь непрелѣжное вѣстрадатеѣное. Іко, здраѣствѣю (прим. в „Адельфотеса“, бїк.), стою. Посреѣствѣннїй залогѣ ѣсть, їже начертаніє страдатеѣного имаѣт^ь, значеніє же блїзь образа івляющаго дѣланіє, илїи страданіє, іко, пекѣса, тшѣса, коюса, и прѣча. Ѣщїй залогѣ ѣсть, їже начертаніє имаѣт^ь страдатеѣного, значенієже сѣдѣжит^ь, дѣлатеѣного и страдатеѣного. Іко, оучѣса граматїки, оучѣса ѡ дїдакала. понѣждаюса на дѣло, понѣждаюса ѡнѣкогого (нѣб. нѣа). Подібні дефініції і в Меланхтоновїй латинській граматїці: Actiuum est, quod in o definit, & actionem significat: ut, Amo, Verbero. Passiuum est, quod in o definit, & passionem significat: ut, Amor, Verberor. Neutrum est, quod in o definit, & propemodum actionem uel passionem.

¹) Graecae linguae erotemata. Michaelis Neandro Sorauiensis autore. Cum Praefatione Philippi Melancthonis. Basileae, 1556 (Цсарська бібл. в Відні 44. L. 75), ст. 50.

significat, ueruntamen absolute, hoc est, ut casum actiuorum aut passiuorum non requirat: ut, Sto, Curro, Frigeo, Caleo, &c. Commune genus uerborum in or desinentium est, quae promiscue aliàs actiue, aliàs passiuè significant. Deponentia dicuntur, quae cum in or desinant, alteram tamen significationem deponunt, & aut actiue significant... Aut neutraliter (ст. 145—148). Дефініції Відавського (31а) запозичені в Мелянхтона; подібні і в Ляскаріса (130б, 131а). Спавтенберґ висказав ся про neutrum, що propemodum passiuum significat, sed casum passiuorum repudiat... et significatio illorum non transit in aliquam personam (Rvdimenta, 29а). Що neutrum non habet passiuum заприятів і Тухолець (Institutiones, 106а).

“Окразъ ѣсть четъри: Изъа вѣтелны, илѣ дѣказатеьны, по велѣтелны, желатеьны и мѣти, илѣ Молѣтвенны, непредѣлны, илѣ неубавны. Першый прѣсто нѣчто быти дѣказѣ. ѣко, дѣчѣ, бѣю; другый въповелѣнѣи дѣпотревлѣѣса. ѣко, дѣчи, бѣи; третѣи, и мже нѣчто быти желѣемъ. (зѣчимо) ѣко, дѣ дѣчѣ, дѣ бѣю; останній и звѣстныа числа и лица непрѣлѣѣ. ѣко, дѣчѣти, бѣти (иѣаб). Прѣмѣри на бѣю узѣти з „Адельфотеса“ (61к.), впрѣчѣм тут способѣв пять и вони называють ся „узложѣнями“. В Богорѣча тѣлькѣи способѣв, що и у латиньскѣи грамѣтицѣ, отож пять (ст. 93).

Дефініції способѣв такѣж, як у латиньскѣи грамѣтицѣ Мелянхтона: Indicatiuus, qui simpliciter fieri aliquid, aut non fieri definit. Imperatiuus, quo imperando utimur. Optatiuus, quo optamus, non definimus quid fiat: adeoque degenerat hic ab Indicatio, ut ad absoluenam sententiam ferè adiscat aduerbium optandi... Infinitiuus per se neque personam certam, neque numerum definit... (ст. 153). Правда, в Мелянхтона існує іще „subiunctiuus“, але, що були перерѣбки грамѣтки Мелянхтона з чотѣрма способѣми, тѣми самѣми, що в Звѣзанѣя, доказом того вѣртемберьскѣе виданнѣ грамѣтки Мелянхтона з 1629 р., в якѣм на питаннѣ: Quot sunt modi? вѣчисленѣ в вѣдповѣди чотѣри способѣи: Indicativus, Imperativus, Coniunctivus et Infinitivus (ст. 136).

Бѣдыже двѣ, Перковѣбраьны (глаголю, читаю) и Прѣвожъны (гѣсѣю, дѣчѣтѣвѣюса, тѣѣсть в' читаѣѣ дѣпрѣвлѣюса). Їх дефініції вже звѣснѣ. Число два спѣльне не тѣлько з „Адельфотесом“ (61к.), але и майже всѣми сучасными грамѣткамп. За то коли в „Адельфотесѣ“ трѣ начертѣнѣа (61к.), в Звѣзанѣя начертѣнѣи гѣла ѣсть дѣк. Прѣстоѣ. ѣко, пишѣ. неѣѣ. Сложъноѣ. ѣко, прѣписѣю, Нѣношѣю (иѣга). Так і в латиньскѣи грамѣтѣцѣ Мелянхтона (ст. 155) и Івана Тухольцѣя (Questiones, 34а).

Звісні три числа й особи спільні не тільки з „Адельфотесом“, але й з прочими граматиками, перші грецькими, останні і латинськими. Пряміри на особи: кію, кіши, кіетъ узяті з „Адельфотеса“ (62к.).¹⁾ Време^же три. Насто^дщєє. Протаж^нное. й Бѣд^дщєє. Изни^же й йна^д три ра^ждаю^тса. Йзъ Насто^дщаго мимоше^дшеє. Йзъ протаж^ннаго, пресове^ршен^нное. Йзъ Бѣд^дщаго, непред^данное. Ѡбаче не въ вѣк^хъ гл^хъ вѣк^хъ выв^аютъ. Бъ ѡвы^х въ непред^данное лиш^ат^са, мимоше^дшеє же ѣст^ь. Бъ ѡвы^же мимоше^дшеє лиш^ат^са, непред^данное же ѣст^ь (нѣб, нѣа).

Свр^жеств^ь ѣст^ь дв^ѣ. Пер^вое, й Вт^орое. До першої конюгації належуть дѣслова, закінчені на лю, на кю, й на лю. й^жже мимоше^дшеє, на л^х, йли на и^х, на о^х, на оу^х, йли на ы^х, на кх^х, на л^х. Бѣд^дщєє на ъ, йли на ю (нѣа). Вт^орое свр^жество ѣст^ь, гл^хъ кон^чащи^тса, на ъ на ю. й на юю. й^жже мимоше^дшеє, на л^х, на и^х, на о^х, на оу^х, йли на ы^х, на кх^х й на л^х. Бѣд^дщєє же, на ъ, йли на ю, йли на ъ, йли на ъ (ѣѡ).

Що до родів, їх чотири; вони такі самі, як в імені (нѣб).

Взірець першої конюгації: п^вл^ю. Насто^дщєє: одн. ю, еши, єт, дв. ч. ека, вк, ега, та, мн. емъ, ете, ют. Мимоше^дшеє кон^чаєт^са, на и^х, йли л^х, оу^х, ы^х; одн. п^ви^х, п^вил^х єсн, лл, ло. й п^ви, п^ви. дв. ч. п^ви^ховѣ, вл, п^виста, п^виста, мн. п^ви^хомъ, п^висте, п^виша. Протаж^нное: одн. п^вл^х, п^вл^л єсн, лл, ло. й п^вл^ше, п^вл^ше, дв. ч. п^вл^ховк, вл, п^вл^{ста} (нѣа). Пресове^ршен^нное: одн. п^вл^лх, п^вл^лл єсн, п^вл^лше, п^вл^лх, дв. ч. п^вл^лх^{ом}к, п^вл^лста, ста, мн. п^вл^лх^{ом}, п^вл^лсте, п^вл^лш, п^вл^лш. Бѣд^дщєє: одн. п^вл^ю, п^виши, п^витъ, дв. ч. п^вива, вк, п^вит^д, п^вит^д, мн. п^вимъ, п^вит^ѣ, п^витъ (нѣб).

Привазовий спосіб теперішнього часу: одн. п^вл^и, д^д п^вл^ѣт, дв. ч. п^вл^т, д^д п^вл^ѣта, мн. п^вл^те, д^д п^вл^ют; будучого: одн. п^ви, д^д п^вит, дв. ч. п^вита, д^д п^вита, мн. п^вите, д^д п^вит (нѣб, нѣа).

Молитвеннаго теп. ч. творить ся доданням злучника д^д до прямого способу тогож часу. Мимоше^дшеє: одн. д^д п^вил^ых, п^вил^ы єсн, п^вил^ы, дв. ч. д^д ы п^ви^ховк, п^виставы, ы, мн. д^д ы п^ви^хомъ, п^вистеы, п^вишакы. Протаж^нное: д^д ы п^вл^х; Пресове^ршен^нное: дабъ п^вл^х; Бѣд^дщєє: д^д п^вл^ю (нѣаб).

Дієименник теп. ч. п^вл^{ти}, буд. ч. п^вити (нѣб).

¹⁾ Первієне жерело того приміру граматика Діонізія, Egenolf, op. cit. ст. 27.

Ї ПРИЧАСТІИ.

Причастіє єсть часть слова скланѣма, причащіяущаєса своѣ-
ствѣ гла и ѡменѣ (ѡда). Се відмінний переклад, ніж в „Адельфо-
тесі“ (к. 69), дефініції Ляскаріса: *Μετοχή ἐστὶ μέρος λόγου κλιτὸν, τῆς ἰδιότητος τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ῥήματος μετέχον* (23б, 24а). Та-
каж дефініція і Діонізія; замість *μέρος λόγου κλιτὸν* стоїть у ній
*λέξις*¹⁾. В латинській мові з Доната (29а) як *participium est pars orationis declinabilis, partem sapiens nominis, partemque uerbi* ви-
ступає ся дефініція у Люпуля (*Erotemata*, 15б, *Rvdimenta*, 30б).
Спантенберга (86а), Мануція²⁾ і Івана Тухольця (*Institutiones*, 145а,
Questiones, 40а). Дієприкметникови послѣдѣть вісім: Рѡдѣ, Їндѣ,
Пачертаніє, Числѡ, Падѣжѣ, Їрѣмѣ, Залѡгѣ, и Ѣспрѣжєство (ѡда),
як в „Адельфотесі“ та Ляскаріса. Про них ближше не сказано нічого.

Дієприкметник теп. ч. іввлѣий, іввлѣющаго, іввлѣющи, іввлѣ-
ющїа, іввлѣющєє; „внмощедшого“: іввївї илї іввї^в, іввївшаго,
іввївшѣа, и іввївшїи, іввївшїа, іввївшєє; „непредѣльного“ іввїшї,
іввїлѣ, іввїлѣй, іввїлѣшѣ, іввїлѣши, ал, іввїлѣша, іввїлѣше;
будучого іввїлѣющїй, іввїлѣющаго, іввїлѣющїа, іввїлѣющїа,
іввїлѣющєє (ѡдаб).

По сїм розмірно короткім розділі о „причастїи“ йде дальший
виклад про дієслово. Як з одного боку ся короткість може бути
хоч слабим почутєм неправильности думки про дієприкметник як
осїбної частї мови, так із другого вона є впливом наслѣдуваннѣ
грецьких граматик, які також не мають спеціального обговореннѣ
дієприкметника, хоч він наведений як осїбна часть мови в етимол-
логїї.

Страдальвий рїд творить ся через доданнє заїменника са,
отож: іввлѣюса, ввї^тса, іввлѣх^тса, іввлѣа^тса, іввлѣюса, іввлѣй-
са, іввїса, да іввлѣюса, да ввї іввїх^тса, да іввлѣ^тввї^тса, да ввї
іввлѣа^тса і т. д. (ѡаб, ѡаб, ѡаб).

В подібний спосїб перепроваджєна відмінѣ спасїю (спасѡх^т,
спїса^т, и спїсаа^т, спасѡ, спасїи, спасїи, спасїи, спасїи, спїшїи,
спасїющїи) в дїяльним і страдальвим рѡдї (ѡвб — ѡсб), вѣставїю,
илї, вѣстаю (ѡсб — ѡвб), глашѡ (гласн^т, гласнѣ^т, вѣзгласнѣх^т,
вѣзгласнѡ, гласнїи, вѣзгласїи, гласнїи, гласнїи, илї гласнїи,
вѣзгласнїи, вѣзгласнїющїи), глашїи, вѣзгласнїи вѣти (ѡвб
— ѡвб), вїю (приходить і в „Адельфотесї“) (вїемї) (ѡвб — ѡса).

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 33.

²⁾ Aldi Manutii Romani Institutionum grammaticarum libri quatuor, 1513, LIVб (Віденська унїв. бібл. I 148807).

Закінчує партію про дієслово *ῶσδμστῶν* Гл҃ъ: одв. *ῆσμъ*, *ῆсн*, *ῆσтъ*, дв. ч. *ῆсѡд*, *ῆста*, *ῆста*, мн. *ῆсмѡ*, *ѡ*, *ῆстѣ*, *ῆстѣ*. Мноше^ѣ, и прѡтаже^ѣ: *ῆσхъ*, и *бѡ*, *бѡлѣ* *ῆсн*, *ῆк*, и *бѡше*, *бѡхѡвк*, *бѡста*, *бѡста*, *бѡхѡѣ*, *бѡсте*, *бѡхѡѣ*; илн на м. Непредѣлно^ѣ: *бѡхъ*, *бѡ* *ῆсн*, и *бѡше*, *бѡсть* и *бѡше*, *бѡхѡвк*, *бѡста*, *бѡста*. Буд. ч. *бѡдѡ*, *бѡдѡши*, *бѡдѡт*, *бѡдѡва*, *бѡдѡта*, *бѡдѡта*, *бѡдѡѣ*, *бѡдѡте*, *бѡдѡтъ*. Прнк. спос. теп. ч. *бѡвѡй*, да *бѡвѡетѣ*, *бѡвѡйтѡ*, да *бѡвѡета*, *бѡвѡте*, да *бѡвѡютѣ*, буд. ч. *бѡди* і т. д. Теп. ч. молитвеннаго образа: да *ῆσμъ*, „непредѣльного“ да *бѡлѡѣ*, будущего да *бѡдѡ*. Відміна *ῆσμъ* є і в „Адельфотеї“.

Дієименник теп. ч. *бѡвати*, буд. ч. *бѡти*, дієприметники: „непредѣльного“ *бѡвѡ*, *бѡвѡла*, *бѡвѡше*, теп. ч. *сѡн*, *сѡши*, *сѡше*, буд. ч. *бѡдѡши*, *бѡдѡла*, *бѡдѡше* (*ῶσд* — *ῶд*).

Подобает^ѣ же вѣдати іако сѡ глаголѣ бѣлн^ным, іако скланяемым, илн строп^ным, іако^ж ив^нгрѣ^нком іазыцѣ. іако, подобает^ѣ, достѡн^н, глѡ, и реѡ. и^нже неклѡна, но потреклѣнн іскати подобает^ѣ. и^нже и не іако достѡнтѣ рѡдрѡбленѡ сѡ посѡзигіѡ глѡ. іакоже вѣ грѣческо^н іазыцѣ нечѡдѡсѡ вѣлюблен^ннѡ мѡй дрѡже таково^го бо сіла а не презѡство вѡстѣ сѡписѡтелево. зрѡже іако ипѣр^вѡм *ῆσтъ* словѣнскаѡ грамѡтѡка (*ῶд*, *ῶн*).

ῶ ПРѢДЛОЗѢ.

Прѣлѡгѣ *ῆσтъ* частѣ слѡва не скланяема, прѣ иными слѡва част^ми полагаема (*ῶн*). Дефиніція „Адельфотеїа“: Прѣлѡгѣ *ῆσтъ* частѣ слѡва нескланяема, прѣлагаема всѣмн слѡва частмн, во сложѣнн и сочнѣнн (149 в.) — в перекладом дефиніціи Ласкаріса: *Προθεσις ἔστι μέρος λόγου ἀκλιτον, προτιθέμενον πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν, καὶ ἐν τῇ συνθέσει, καὶ συντάξει* (77а). Дефиніція Ласкаріса се мало що змѣнена дефиніція Діонізія: *Προθεσις ἔστι λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἐν τε συνθέσει καὶ συντάξει* ¹⁾. Дефиніція Зизавія являєть ся перекладом першої половини дефиніціи у граматичі Люпуля: *Praepositio est pars orationis indeclinabilis, quae praepositur aliis partibus in oratione, et earum significationem aut mutat, aut complet, aut minuit* (Rvdimenta, 37а). I Заборовекі подав вяясненне терміну „praepositio“ в той спосіб, що ся частѣ мови „praepositur aliis partibus in oratione“ ²⁾ (14а).

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 38. Граматикѡ Діонізія видав також Емануїл Беккер в „Anecdota Graeca, Volumen secundum“, Берлін, 1816.

²⁾ Я мав під рукою примірник Ягайлѡнськѡї бібліѡтеки (ч. 888), що на його оборотній сторіні окладнини є записка: Videtur

Як у Крузія (II, 1573, ст. 292) і Відавського (716), так і в Зизанія послѣдѣють прислівникови: Вѣдѣ, Начер'таніе, Ра'сѣж'дѣніе, ѿ значеніа. Видѣв два: Пер'воу'бразный. ꙗко, вчѣра. оу'тро. Про'н'во'к'ный. ꙗко, мѣдрѣ, дѣбрѣ (пѣа). В Відавського також species aduerbiorum sunt duae: Primitiua, vt heri, cras. Deriuatiua, ut prudenter, pulchre' (716).

Начер'танійже дѣк: Прѣстѣ ꙗко, крѣпцѣ. Слѣж'ное ꙗко благоч'нѣ (пѣаб). В Відавського figurae aduerbiorum sunt duae: Simplex, ut prudenter, мадрзе. Composita, vt imprudenter, niemadrze' (736). І в Тухольця дві figurae' прислівників (Questiones 436). Тут також три степені comparationis aduerbiorum' sicut in nomine' (43а). Три ра'сѣж'дѣніа степеній і в Лаврентія, тѣкже ꙗкоже ѿ въ ѿмені: Крѣпцѣ, крѣпча'ше, крѣпчае. многу, множайше, множае. Не'к'в'ск'же нарѣч'л' три степені мого' кѣти (пѣаб).

Як у Відавського significationes Aduerbiorum multae sunt' (716), так у Зизанія ра'ли'наа, значеніа прислівників. Усіх 22¹⁾: в'ре'мене (нѣнѣ, днѣ, вчѣра,²⁾ дрѣв'ле³⁾, оу'троу, посе^х, е'гда, то'гда, ѡ'же, а'вѣ); мѣста (горѣ, нѣз, вѣ'стро, вѣнѣ, вѣль⁴⁾, д'але'че, з'дѣ, к, т'аму, ѿ'прѣла); к'ачества⁵⁾ (дѣбрѣ, з'лѣ, в'лгу, вѣ'скѣ⁶⁾, ѡ'дѣбѣ, мѣдрѣ⁷⁾; к'олічества (многу⁸⁾, м'алу⁹⁾, е'дн'ицею, дв'а'жды, тр'а'жды, мн'ожіцею, помно'гу); ѡ'риц'ніа¹⁰⁾ (нѣ, н'ка'коже, ѡ'ню^х); ѡ'в'ц'ніа (с'ице, т'аку, вѣ'пр'ав'дѣ, вѣ'ист'нѣ, в'с'к'к, а'м'нѣ); мо'лит'в'наго (д'а, а'м'нѣ); ѡ'дѣб'леніа (ꙗко, ꙗкоже, с'ице, т'аку, ѡ'н'аку, ꙗ'ко'вѣ); ѡ'дѣв'леніа (ѡ, а, г'а, ꙗко); р'ид'ніа¹⁰⁾ (оу'вѣ, ѡ'хѣ, горѣ); не'к'в'ства (по'дѣвѣ, л'ебѣ, мн'ю,¹¹⁾ с'ирѣ'к' по'дѣвѣ т'акѣ, по'дѣ'нѣ¹¹⁾; ч'ина¹²⁾ (прѣ'жде, по'слѣ'ди, в'нач'лѣ, посе^х); с'в'б'р'ніа (к'ѣ'пнѣ, в'к'ѣ'пѣ¹³⁾; ра'д'к'леніа¹⁴⁾ (в'ѣ'зѣ, к'рѣ'мѣ, ра'вѣ, т'ок'мѣ); ра'сѣж'дѣніа¹⁵⁾ (с'к'лѣ'че, мн'ожае, мн'іе,¹⁶⁾ п'аче,¹⁷⁾ в'л'ш'ше, скѣ'рѣ); вѣ'прѣш'ніа¹⁸⁾ (г'дѣ,¹⁹⁾ ѡ'к'ѣ'дѣ, ко'гда, вѣ'ск'ю,²⁰⁾ ч'е'с'б'радѣ, к'акѣ); в'еліч'ніа, ѿ'л'и ра'прѣ'страніа (с'к'ло,²¹⁾ в'с'к'кѣ,²²⁾ пр'авѣ до'к'с'ка); к'л'н'ніа²³⁾ (ѣ'нѣ); ѡ'к'л'н'ніа (нѣ)²⁴⁾; а'в'л'еніа²⁵⁾ (ꙗ'вѣ); т'аеніа²⁶⁾ (т'а'нѣ) та не'ѡ'дѣ'б'ства (не'гл'нѣ, е'дѣ)²⁷⁾, (пѣаб, пѣа, пѣа).

1) Спільні з „Адельфотесом“ підчеркнені.

2) В „Адельфотесі“ вчѣра. 3) дрѣвнѣ. 4) вѣль. 5) посре'ства. 6) вѣскѣ. 7) прѣмѣдрѣ. 8) В групі: посре'ства. 9) м'алоци. 10) р'ид'ніа. 11) В групі: ѡ'равн'іт'елнѣ. 12) ч'инѣ. 13) вѣк'ѣ. 14) ра'д'к'л'іт'елнѣ. 15) ра'сѣд'іт'елнѣ. 16) мн'іе. 17) найпаче. 18) вѣпрѣш'т'елнѣ. 19) г'дѣ. 20) вѣск'ю. 21) В групі: повел'іт'елнѣ. 22) В групі: извѣ'стнѣ. 23) к'л'н'т'елнѣ. 24) В групі: ѡ'м'к'т'ат'елнѣ — нѣ. 25) извѣ'т'елнѣ. 26) пр'к'рѣв'ннѣ. 27) В групі: ѡ'слаб'іт'елнѣ.

Ще більше значінь прислівників відмічено в „Адельфотесі“. Тут є прислівників: віреме значаційа і вкляюційа, віреме надстатейна, посреѣстка, колічєства, творитейна, мѣстна, моли́твинна, вѣднострада́тейна, ї же њ рида́тейна, Фмѣ́татейна, Фтри́цатейна, Фуподо́китейна, Фуднейтейна, Фравні́тейна, чиновна, собира́тейна, повелі́тейна, разсѣдї́тейна, вѡпросі́тейна, изѣ́кстна, полага́тейна, клатвѣнна, йли Фкѣ́риватейна, Фклатвѣнна, зрї́тейна, слаѓтейна, раздѣ́каїтейна, ѡслабї́тейна, изавї́тейна, прикровѣнна, ѡказатейна, Фсто́атейна, возбранї́тейна (к. 155--7).

Як значіння прислівників в „Адельфотесі“ взяті з Ляскаріса (776, 782), так Лаврентій повибрав значіння для своєї граматики з ріжних граматики: Ляскаріса, латвійської граматики Меляхтона (ст. 199—206), Крузія (II, 1573, ст. 292—296), Відавського (716) та Тухольца (Questiones, 43a). Що тикаєть ся значінь прислівників загалом, довгий їх ряд уже в граматиці Доната (к. 24—27), а з бігом часу той ряд усе зривільшував ся значно так, що в кожній тодішній граматиці подаємо дуже велике число значінь прислівників¹⁾.

Ѓ СЪЮЗЪ.

Съюзъ їсть часть слова нескланяема, њныа части съвзвѣщѣ починѣ съчненїа. Іако, чѣкъ њ бѡнь. ходиѣ њ трѣждѣтєса (їда). В „Адельфотесі“ Съюзъ їсть часть слова нескланяема, свѣзвѣщѣи њныа части слова, вѡспышлѣнїе сочїномѣ (157к.). Оѡї єї дефїніції се відміннїи переклад дефїніції Ляскаріса: *Σύνδεσμός ἐστὶ μέρος λόγου ἄκλιτον, συνδέον τὰ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου εἰς διάνοιαν μετὰ τάξεως*. Coniunctio est pars orationis indeclinabilis, coniungens alias partes orationis in sententiam cum ordine (786, 79a). Також дефїніція Мосхопула (86), Урбана (ст. 155). В Теодозїа дефїніція мало що відмінна: *Σύνδεσμός ἐστὶ μέρος λόγου ἀπλωτον συνδοῦν τὰ μέρη τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου*²⁾.

¹⁾ Прим. в граматиці Кляя. Пор. *Ältere deutsche Grammatiken in Neudrucken. Herausgegeben von Joh. Meier. II. Die deutsche Grammatik des Johannes Clajus. Nach dem ältesten Druck von 1578 mit den Varianten der übrigen Ausgaben herausgegeben von Friedrich Weidling, Strassburg, 1894, ст. 120—126*. Впрочім ся граматика, як і ивша німецька граматика Альберта (вийшла в тім видавництві: *III. Die deutsche Grammatik des Laurentius Albertus. Herausgegeben von Carl Müller — Fraureuth, Strassburg, 1895*) має тільки спільного з граматикою Лаврентія Зяванїя, на скільки були їм усім звїсні спільні жерела.

²⁾ Goettling, op. cit. ст. 17.

Зі злучивив свѣтъ же ъкы(а) оуѣво съл'кпл'ющїа¹⁾ (и, оуѣво, же). ъкыа же ра^д'кпл'ющїа²⁾ (ли, илї). ъкыа же прикасающїа-са³⁾ (дще, понѣже, понѣ). ъкыа же вин'к'ныа⁴⁾ (дще, д а, т а ко д а, р а д и, т а ко, н о, понѣже, т'кмъ, т'к'же, в о), ъкыа^ж в'кпр'б-сныа (оуѣво⁵⁾, е д а)⁶⁾. ъкыа же дѣтв'ржд'ющїа, илї дѣт'кшл'ющїа (оуѣво,⁵⁾ пр'оче) (п'даб). В Видавского species potestatis, seu significationis sunt septem', спїлно з Лаврентїевою граматикою: Copulativa, Disiunctiva, Causalis, Approbativa (73'). Три перші з наведених а крім того и conjunctiones continuativae' приходять і в Меланхтоновїй грецькїй граматикї з 1522 р. (92аб) та в Ласкарїса (78б, 79а); тїльки три перші на шість груп злучників в Крузїа (II, 1573, ст. 301). В Дїснїзїевїй граматикї τὼν δὲ συνδέσμων οἱ μὲν εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ διαζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ δὲ παρασυναπτικοί, οἱ δὲ αιτιολογικοί, οἱ δὲ ἀπορηματικοί, οἱ δὲ συλλογαστικοί, οἱ δὲ παραπληρωματικοί⁶⁾. Як при прислївниках, так і при злучниках Зизанїй був еклектиком.

VIII.

Як у виданню Камерарїа латинської граматки Меланхтона ост. нїй роздїл трактує про ортографїю, так і Лаврентїй помїстив по останнїй частинї мови Канони Ордографїи. Зї самозвукїв їди-стк'є^нш а значїть. т а ко, чл'овїка спл'ща, сѣд'шца. Полаг'єть же-са нїкогда ивм'ксто а, в'їди^нств'єн^тно^ж числ'ѣ. т а ко, в'ѣжад'д' тебе дїша моа, мїлост' твоа г'сподї ипр'о^жа. И в'множеств'є^н-ном'же числ'ѣ полаг'єт'са, єгда тр'єк'ѣ єсть дв'є а вк'п'к писати, тогда н'єр'воє а єсд'єт', ктор'єже а, в'м'ксто др'єгого а. т а ко, по-ман'є дн' др'євн'а (п'єа). Статя о мн'ожеств'к' і о їдї^нств'к' „Разсужденїи“ проф. Ягїча приказує також: пишї же і д'зъ ко єдїн-ств'є (ст. 719). Инаша статя звертає увагу, що дще дв' а а ст'анс^т в' рад'є в' кон'ц'к', т'б к' посл'д'наго м'ксто пиш'єт'са д'зъ с ва-рїєю а, илї пр'осто аа (ст. 642). Про то саме мова на стор. 647 і 656. Декуди пр'єзначуєт' ся тїльки для одїншї аа, а для мн'ожшї аа (ст. 647, 720 і 721).

Другий самозвук є полаг'єт'ьса в'ср'єд'к' реч'єнїа, илї на кон-цї реч'єнїа. т а ко, безак'нїє. Полаг'єт' же^о нїкогда и сам'о кр'ом'к' с'єгл'асн'є^т т а ко, посл'цїи ї, и внач'ал'к' реч'єнїа вл'ксто є, м'ож'єт' пис'атїса. Кїлїкоєже є, внач'ал'к' и нако^нцїи реч'єнїа полаг'єт'са. т а ко,

¹⁾ В „Адельфотес“: сопл'к'тател'ныа. ²⁾ сопр'аж'єн'ныа. ³⁾ при-совок'спїт'єл'ныа. ⁴⁾ вин'осл'б'єн'ныа. ⁵⁾ В групї: Ѡглаг'бл'ныа.

⁶⁾ Egenolf, op. cit. ст. 42.

є динорѡднѣ, є стѣствѡ, є гдѣ. ѡмноженіє, спасеніє (пѣаб). Ортографічна статья „Разсужденій“ проф. Ягіча велить писати є в началѣ і в концѣ, єсть в слѡзѣ (ст. 640). Инша статья п. з. Єйла соуществѡ книжнаго писма має таке правило: Великое же є в началѣ и на концѣ реченіа полагається, іко є динорѡднѣ, є стѣствѡ, є гдѣ, ѡмноженіє, спасеніє (ст. 718). Одна статейка владе є в началѣ и в концѣ (ст. 107). Що є з наголосом рѣвне є, говорить ся на ст. 657.

Що тиваєть ся і и и, их полагається ивначалѣ реченіа, и вьсрѣдѣ, инакоци. і, вначалѣ имене гдѣствѣнаго полагається. іко, ізраиль, іѡанѣ. вначалѣ разлічїа, єдинствѣнаго числа. іко, іже. Къ иныже имена и вначалѣ пишется. іко, има, истѡчникѣ. Къ срѣдѣже реченіа, єгдѣ оубо прѣгласными, вынѣ и пишется і, іко, спсѣніє. вжїє, ѡспсѣніи, ипрѡчаа. єгдѣ прѣдѣ съгласными, тогдѣ и пишется. іко. хѡдїти, посѣтити. Ъконциже і пишется, всѣхѣ имене вѡраго склоненіа вѣдѣтелно падѣжи. вѣиныже падѣже, и. іко, ро. нѡщи, д. нѡщи. ро. кости, да. кѡсти (sic. хѡба вже : кѡсти) (пѣб, пѣа). Лаврентієве правило нагадує анальоіичный уступ у „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча на ст. 711 в севїи нотцї: і и и полагається и в началѣ реченіа и вьсрѣдѣ и на концѣ. і в началѣ имене гдѣствѣнаго полагається, іко ізраиль, іѡанѣ. в началѣ разлічїа єдинствѣнаго числа, іко иже (повинно бути: іже) во иныхѣ же именахѣ и в началѣ пишется, іко. ила, истѡчникѣ. вьсрѣдѣ же реченіа, єгдѣ оубо, прѣ гласными, вынѣ пишется і, іко спсѣніє, вжїє, ѡ спсѣніи, и прѡчаа. На 640 ст. сказано, що і в началѣ и в концѣ, иже вь слѡзѣ стоїть, то саме, а иишми словами читаєть ся на ст. 1007: иже вь складѣ, и і в началѣ и в концѣ.

О и ѡ полагаются ивначалѣ и вьсрѣдѣ, инакоци, вначалѣ оубо о, іко, ѡнаго, ѡбра, и прѡчаа. И ѡ такужде, іко, ѡ прѣлогѣ и ѡ чре ѡ великое пишется, такуже ѡбра ѡблѣчїи, и прѡча. Ъсрѣдѣже ѡ полагається тѡкмѡ вьмножествѣно числѣ, икѣиже мнѡжествѡ значащи. индеже, о. іко, члѣкѡ, вѡгѡмѣ, прѣвѣчїи-кѡ, грѣшнѣи, ипрѡчаа. Наконциже пишется, о оубо вь имене, ѡкачеже вьсрѣне, ѡ же, вьнарѣчїи. іко, достѡйно, достѡйно. прѣвѣно, прѣвѣно. любѣно, любѣно. израѣно, ираѣно, и прѡчаа (пѣаб). Про кладенне она для означеннї одиини є мова в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча на ст. 715, 719, 729, 1011 і 1015; про писанне омеіа для означеннї множини на ст. 715, 716, 719, 725, 729, 1011, 1015.

Що до у, можеся полагати у вьсрѣдѣ реченіа, пораєждѣ-

нію іскбсныѣ, напачеꝥ сіе вѣтвор'цеꝥ соблюдаѣтса. инакѣꝥциі такѣꝥ
вдатеꝥноꝥ надежи. іако, нашему, вашему (пѣсб). Анальоґичного пра-
вила в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча я не найшов.

На чергу првходять правило ставленнѣ ѣ і в. ѣ. Кѣ двоꝥ мѣ-
стѣхъ полагаѣтса вѣсрѣдѣк инакѣꝥциі. Ёгда вѣсрѣдѣк полагаѣтса,
тогда слогъ краткіи съставляѣт. іако, съ чѣки. ёгдаже након'циі,
тогда несъставляѣт слогѣ, но глаꝥ дѣдело вѣщати творит. іако,
чѣкъ, законъ. в же вѣнѣ након'циі полагаѣтса, итѣкнѣ гласоꝥ вѣ-
щѣѣтса. іако, конь, кость (пѣза). В згадуваній статі Сіла соꝥществѣ
книжнаго писма стоить: Ёрь же и ѣрь, ѣ вѣ двоихъ мѣстеꝥ по-
лагаѣтса вѣ средѣѣ и на кон'циі. ёгда вѣ средѣк полагаѣтса, тог-
да слогъ краткіи составляетъ іакоꝥ съ чѣки. ёгда же на кон'циі,
тогда не составляетъ слогѣ, но глаꝥ дѣдело вѣщати творитѣ,
іакоꝥ чѣкъ, законъ. и мноꝥественное число значит. ѣрь же вѣнѣ
на кон'циі полагаѣтса и тѣн'кимъ гласомъ вѣщѣѣтса, іакоꝥ конь,
кость. полагаѣтѣ же са в кон'циі, ёдинственное число значитѣ.
а пѣр'чикъ наꝥ писменѣ [пѣшемѣ] ѣвоихъ силѣ имать, іакоꝥ
мноꝥественныи дѣмалител'ныи (ст. 717).

Що до ѣ, воно ѣн'киѣ вѣмѣсто є приѣмлетса, ёгда тѣлес-
ныи глаголют вѣмѣсто телѣсныи и ѣхристе, вѣмѣсто ѣ христвѣ.
и ѣгоспѣде, спѣсѣ, ипрѣчаѣ. неѣпоже ѣсть иѣ ѣпотребленіе. ѣ-
потребляѣтса вѣмѣсто ѣ, іако, вѣхѣ, вѣхѣ, ипрѣчаѣ. и сѣ
ѣсть вѣполѣпно ѣпотребленіе (пѣзаб). Той сам погляд повтореній
у цитованій уже статі: ѣждѣніе пиши сице поставлаѣ добрѣ в ра-
дѣ а не на вѣрхѣ. сѣ ѣ оу нѣкыѣ в' мѣсто є приѣмлетса, ёгда
тѣлесныи глаголютъ вѣ мѣсто телѣсныи. і ѣ хрѣте вѣ мѣсто
ѣ хрѣтѣ, и ѣ гѣдѣ спѣсѣ, и прѣчаѣ. неѣпо же иѣхѣ ѣсть ѣпо-
требленіе. ѣпотребляѣт же са вѣ мѣсто ѣ, іакоꝥ вѣхѣ вѣхѣ,
и прѣчаѣ. тѣ же пиши вѣхѣ. и сѣ ѣсть вѣполѣпно ѣпотребленіе
(ст. 717—718).

Восьме правило о ж звучить: Сѣго ѣбыкоша ѣпотребла'ти
людіе сѣрѣстѣи, иколохоѣ вѣмѣсто ѣ, и ю (пѣсб). Се перша по-
ловина правила повищої статі з „Разсужденій“ проф. Ягіча: Сѣго
ж ѣбыкоша ѣпотребла'ти людіе сѣрѣстѣи и колохоѣ вѣ мѣсто
ѣ і ю. аще азчитса в' прилѣчѣхъ писѣтиса вѣсѣ, тѣ же пиши
жса, сѣрѣчѣ вѣсѣ, пѣж, а не иѣкѣ ѣ, понеже ѣподобла'и по дѣи-
ствѣ ёгѣ і има ѣмѣ (ст. 718). Деякі статі кажутъ писати ж іѣсѣ
тѣльки красотѣ ради.

Ѡ, Никогдаже вначѣлѣ слова полагаѣтса. но вѣ средѣк и на
кон'циі. свѣствѣноже ѣмѣ мноꝥественное число значит. іакоже
ѣбыкоша писѣтѣ писѣти великон ро'сѣи. іако, ѣмножишасѣ (хѣба:

дѣмножїшасѧ), стѧша, велерѣчевѧша, радѣклїшасѧ, съкрыша сѣтъ. Йвъименїже полагаѣтсѧ въмно^жствѣно^м числѣ. ꙗко многи члѣда, юноша, ѿ дѣца. можеже ѿ нѣгде ѿвѣдїствѣно^м числѣк положити (пѣб, пѣа). То само правило в і в „Разсужденїяхъ“ проф. Ягича: Никогдѧ же в началѣ слова полагаѣтсѧ, но въ средѣ ѿ на концы. свойственно же ѣмѣ мнѣжественное число значить, ꙗкоже обыкоша писцы писати великой Росїи, ꙗко дѣмножїшасѧ (sic, дѣмножїшасѧ), стѧша, велерѣчевѧша (sic, велерѣчевѧша), радѣклїшасѧ (sic, радѣклїшасѧ), скрыша сѣтъ, ꙗко многи члѣда, юноша ѿ дѣца (ст. 718).

В Лаврентїевихъ двозвувїв ꙗ Дїфдо^жгъ вѣнѣ вначалѣ реченїѧ полагаѣтсѧ. ꙗко, ꙗсли, ꙗвляюсѧ (пѣа). І в „Разсужденїяхъ“ ꙗ пишѣтъ в началѣ, а в словѣк і в концѣк (ст. 640).

Ѣ, ѿ оу, ѣдинѣ силѣ ѿмѣтъ, вначалѣ реченїѧ ѿ наконцы полагаюсѧ, токмо съра^ссужденїѣ. ꙗко, сѣдо^ж, вѣгѣ, рѣкнѣ несѣ (пѣа). Статї „Разсужденїѣ“ звичайно роблять рїзницю межѣ оу, яке ставлять на початку, а Ѣ, яке кладуть у складї (ст. 640, 646, 647, 697), хоч в однїм мїстѣ родї ѣх переставленї (ст. 1007).

Правило писаннѧ ѣ каже, що сѣ ѣ дѣвѣлымъ глаголомъ вѣшѧетсѧ ꙗко, вѣка хѣ, дѣпотребляю^жже сѣгѣ нѣкци (напаче же москва) въ множе^жствѣно^м числѣ в мѣсто н. ꙗко, правѣнници, правѣнницы. ѿ грѣшники, грѣшники. ѿ про^ж. ѿ сѣ мно неѣкло вѣти дѣпотребленїѣ. про^жѣ ѿны^ж вѣста^жлюю трудолюбѣны^ж Грѣ^ж (пѣаб). Такеж правило чтаеть сѧ і в „Разсужденїяхъ“ : Гѣ ѣры дѣвѣлымъ глаголомъ вѣшѧетсѧ, ꙗко владыка дѣпотребляю^жтъ же сѣгѣ нѣкци, напаче же Москва, въ мнѣжественномъ числѣ в мѣсто ѿ, ꙗко правѣнници, правѣнницы, ѿ грѣшники ѿ грѣшники, ѿ прѣчаѧ (ст. 717).

Ю дѣпотребляѣтсѧ в мѣсто Ѣ. ꙗко, зѣс, ю. цѣс, цѣю (пѣб). В примїрї зрю рекомѣндуѣ одна статї „Разсужденїѣ“ писати ж юсѣ замѣсць ѿкъ красотѣ ради (ст. 1007).

Вкінцї Ѡ Ѡ Ѡ ѿ т сѣстави^ѣ. ѣсть же прѣлѣго^ж. полагаѣтсѧ вѣнѣ вначалѣ, ꙗко, Ѡнѣмѣ Ѡ мене рѣны твоѣ гн мой вѣе. Кінчть сѧ роздїл про правопѣсь молитвою: Пода^ждѣ хрїстѣ трудошѣшамѣ въ Ѡвѣщїю по^жзѣ. непѣвѣдїмымъ тѣ Дѣсѣнїца Пѣмошѣ (пѣб). В „Разсужденїяхъ“ я не найшовъ правила писаннѧ Ѡ.

IX.

Як Крузїѣ на питаннѣ: Quae Carmina sunt usitatiora & facilio-
ra apud Graecos? — вчислїв три метри: Hexametrum Heroicum,
Pentametrum & Iambicum (II, 1573, ст. 1012), так і Лаврентїѣ ува-

жав відповідн. м. подати більші пояснення про три метри: *Іроі́ческое*, *Єллігі́ческое* та *Іа́кіческое* мі́тро.

Іроі́ческое мі́тро єсть шестомкритичное, и шесточислительное. Єже приймаєть въперво^м, и второ^м, и третем^ь, и четверто^м, и п^я-томъ, предкакъ, или да^ктѹла. Или спод^ела. И шесто^мже, или спон^де^м, или трох^ем. Іакъ виждъ немощь єстества нашего въце дрѹтахъ многїи.

Дактѹль - - - , Дон^де^же.

Спод^ей - - , в^сд^с.

Трох^ей - - , в^сд^етъ.

До того додана примітка: *Єсли* хочешъ *Вкр^шк* *Єккладѣти* *Вѣдлѣ* т^ь *Мѣтрѣ* *Єккладѣ* *Грѣц^ки* *Поѣтѹ* послѣд^ючи (їда).

Не без впливу на Зизанія могли бути думки Меланхтона в латинській граматиці про віршованне і звертанне на нього уваги хлопців: *Est enim Versus, писав Меланхтон, quod & metrum (a) Graecis dicitur, legitima pedum compositio. Horum nos hinc genera aliquot subiciemus, ea uidelicet, quae & communiora sunt, & in usu apud poetas frequentiori: quo pueri & compositionem illorum uideant, & hinc initium facientes, ipsi quoque eodem scribendi genere sese exerceant. Multas autem habet utilitates consuetudo scribendi carmen. Magnam enim copiam uerborum & figurarum, & quandam etiam sublimitatem, ut Quintilianus appellat, orationi solutae affert*¹⁾. *Neque potest fieri, ut amissa exercitatione scribendorum versuum, tolerabiliter scribamus orationem solutam. Atque eius rei plures sunt causae, quam ut hinc recitari possint. Adigant igitur praeceptores pueritiam, ad hanc exercitationem summa cura. Statim enim pueri innumerabiles utilitates sentient se inde percipere* (ст. 321).

De Heroico metro' стоїть у тій граматиці, що *Heroicum constat sex regionibus, seu pedibus. Recipit regione 1 2 3 4 Spondeum, uel Dactylum 5 Dactylum regulariter solum 6 Spondeum solum, uel Trochaeum'*²⁾ (ст. 321—322). Приміри на поодинокі стопи в Меланхтона такі:

Spondeus - ut *Fraudes*

Trochaeus - - ut *Annus*

Iambus - - ut *Tenax*

Pyrrichius - - ut *Deus*

Dactylus - - - ut *Commodus* (ст. 329).

¹⁾ За Квінтіліяном підніє се й Спантенберг, мотивуючи тим потребою науки прозодій (135а).

²⁾ Таке поясненнє героїчного метра загальнє, прим. у Базєя (176а), в книжочці: *Stichologia seu ratio scribendorum versuum, sty-*

Елегі́а́ческое мѣтро ѣсть шестомѣрїтеꙗное, и прїемлетъ въпеꙗ воꙗ илї дѣктула, илї сподѣа, въ второꙗже дѣктула, въ третѣꙗже и четвѣртоꙗ дѣктула, въ пѣтотоꙗже предѣлаꙗ спондѣа, иже раздѣлаꙗетса наꙗкое. и оꙗко поꙗ егò кывѣетъ междꙗ второꙗ и третїꙗ предѣлаꙗ, дрꙗгоже поꙗ почетвѣртоꙗ (пѣб). Подібно адефініював пентаметр і Мелянхтон у латиньскій граматїці: Pentametrum, quod & Elegiacum dicitur, quinque regionibus, seu pedibus constat. Huius constitutio haec est: 1 regio recipit Spondeum, uel Dactylum, 2 Spondeum, uel Dactylum, In 3. primum syllaba longa est: postea subicitur Dactylus, 4 recipit Dactylum, 5 unica constat syllaba: quae tamen cum superiore syllaba tertiae regionis computata, pedem integrum Spondeum, uel Trochaeum facit (ст. 322—323).

Трете Мелянхтонове правило Iambicum recipit pedes, creberrimum Iambum, praecipueque locis paribus' (ст. 324) розширене в Лаврентїа. В нього Іаꙗбі́ческое мѣтро ѣсть шестомѣрїтеꙗное илї шесточислі́теꙗное, и прїемлетъ пѣрвыꙗ, и третїꙗ, и пѣтыꙗ, предѣлаꙗ, илї нога. илї сподѣа, илї іаꙗба. второїꙗже и четвѣртїꙗ едїнаго іаꙗба. шестаꙗже нога прїемлетъ илї іаꙗба, илї Пꙗрїхїа, аꙗко, прїзрї на наꙗсъ грѣшныꙗхъ мнѣгꙗ ꙗеꙗры боꙗе. Тут і означене поодиноких етїп:

Сподѣꙗ ¯ ¯, вꙗди.
Іаꙗбаꙗ ¯ ¯, нѣсꙗ.
Пꙗрїхї ¯ ¯, слѣкѣ (796, 80а).

Поясненє поодиноких метрїв, цілком згідних із Лаврентїєвимп, я не найшов у нїякій граматїці. Можливо, що се слїд шкільної традиції¹⁾.

Х.

Закінчує граматвку льогїчне виясненне Господньої молитви п. з. Толкованїє Молїтвкы котòрон наꙗчїлаꙗ гь ісꙗ хсꙗ аꙗчїнїкꙗвꙗ своїꙗхъ. Єꙗставленò Л. з. Пѣрваа тѣчка мїстїть у собі ось яке

diosis in Neacademia Posnaniensi dictata (Бібл. Осолїньскихъ, ч. 5669), (196, 20а) та в Урсина (ст. 79)

1) „Compositio carminis“ відлучене від прозодїї на кінець внїжкї також у граматїці Кляя. В бібліотечї полоцького семїнара зберїгаєть ся граматвка Якова Генрїхмана з 1537 р. п. з. „Grammaticae institutiones“. До неї додана з осїбною пагінацією „Ars versificandi“ Бебелїа на 94 сторонах. До латиньскихъ перекладів долучено польськїй переклад. (Najdawniejsze słowniki polskie drukowane zebrał i opracował Hieronim Łopaciński, Prace filologiczne, т. V, ст. 406).

поясненне слів: **Щѣ** нашъ, **ѣже** еси нанѣсѣхъ. **Ктѣи** тощкъ замыкаѣтса **ѣ** рѣчій. **Пѣршаа** кгда мѣвимѣ **Щѣ**. **Тым'са** бупевнѣемо жѣ бѣдемъ выслушани поневажъ **Щѣ**а прѣсимъ. **И** дрѣгла в'тоже словѣ **Щѣ** замыкаѣтса ижъ прѣстѣнтъ бѣти сѣови такимъ **ѣкии** егѣ **Щѣ**тъ невѣный, тоѣстъ мѣрднымъ благоподѣливымъ довродѣтѣнымъ. **ѣвѣса** неѣказалъ негѣнымъ такового сродѣства. **И** трѣтѣа рѣчъ кгда мѣвимъ нашъ тоѣ значи' ижъ **ѣсмъ** **ѣск** вратѣа. **Прѣто** не **ѣсамѣмъ** тоб'кв соѣк прѣстѣнтъ молѣтисѣ **ѣс** и старѣтисѣ **ѣле** и **ѣвратѣа**. **И** четкѣрѣтѣа рѣчъ, в'тоже словѣ нашъ замыкаѣтса, ижъ **ѣск** мѣемъ **ѣди** зарѣвнъ и тоже тѣтѣс и шлѣхѣство невѣноѣ. **Прѣстѣнтъ** тѣды **ѣвѣ** **ѣдннѣ** на дрѣгнѣ непоносѣли^ѣ **ѣнк** ѣ соѣк бошѣ розвѣм'кѣли, та крѣлеѣ **ѣкк** и пѣве на поѣрѣчныѣ свѣнѣ. та богѣтын на **ѣвогнѣ**, **ѣкк** тыж и мѣрѣи и **ѣчѣннѣ** в'писмѣ наѣпростакѣс. **И** пѣтѣа рѣчъ, кгда мѣвимъ **ѣже** еси на нѣсѣхъ. значи' ижъ мѣемъ чѣсѣ мѣтѣвы на нѣо розвѣмъ и мѣсли своѣ вѣносѣти. тоѣст ѣневѣныѣ рѣчѣ мѣсѣнти (80аб).

Зверненне просьби до Бога Отца поясненъ таксамо, як Лаврентій, в викладі сеї молитви і Гільовскі: Ale wierni a prawdziwi synowie Boży z poświęcą serca swojego mogą modlić się zawsze Panu Bogu iako Oycu, pewni będąc wysłuchania, iako im to Pan Bog Krystus obiecuie mówiąc: Ociec moy was miłue; iżeście wy tez mnie vmiłowali, a tak nie potrzeba abym się za wami modlił, iuż was pewnie wysłucha¹⁾. А так, гды на прѣдкѣ Модлитѣвѣ паѣнскѣ розмовѣ мамы з Богом, **ѣак** зѣцем, **стоѣтъ** у катѣхизмі Івана Бренція, **бува** побудзѣна виара наѣа, а **бува** втѣвѣрзѣна тѣмъ словѣмъ Оцѣе, **абсѣ**мѣ **пѣвне** о тѣмъ дѣффѣниѣ миѣли, **ѣс** прѣсѣбы наѣе прѣд Богомъ не бѣдѣа прѣзнѣ, **абѣ**вѣмъ Бог, кѣрего вѣзѣванѣу, **ѣст** Оцѣе наѣ²⁾.

І друга Лаврентіѣва рѣчъ впливає із дальшого викладу Гільовського (249б, 250аб); тут треба звернути увагу передусім на слова: Тоż możemy mówić, a obaczować, iż iako Bog iest sprawiedliwy, prawdziwy, dobry, ćierpliwy, czysty, vczynny, &. Takowymi też nam synom iе^o potrzeba być (250a). В Бренція також загальний висновок: wiedzmy przed Bogiem i przed ludźmi zywoth thakowy, iako Synom bozym nalezy (CLXXXIIa).

¹⁾ Wykład Katechizmu Kościoła Krześcijańskiego z Pism świętych dla Wiary prawdziwey vtwierżenia, a fałszywey się vstrzeżenia, napisany. Przez K. Pawła Gilowskiego, Kaznodzieię Słowa Bożego prawdziwego, Kraków, 1579 (Бібліотека Осолінських, ч. 4952), 250б, 251а.

²⁾ Ostaphi Trepka, Catechismus, 1556 (Бібл. Осол. ч. 17435), CLXXXб.

Слово „наш” пояснене в Бренція рівнож, як у Лаврентія, іб wbyncy pobozni miedzy sobą są bracia sobie’, **Отж** w modlitwie pańskiej wbyncy pobozni, chocia krolowie, chocia pastuchowie, są rowni. Abowiem w Chrystusie Jezusie, ne maś slugi, ani Pana, ani meza, ani niewiasty¹⁾. Трохи ширше розвів ту саму думку Гільовскі: Nie ma tu czym się wysławiać y oddzielać Krol od żebraka, bogacz od vbo-giego, Pan od slugi, slachćic od prostego mieyskiego y wieyskiego stanu, mądry od głupiego, minister od słuchacza, mężczyzna od niewiasty. Abowiem wbyncy są ieden Kościół, iedno ciało, iednego Oycy, y Syna iego, y Ducha Świętego rowna rodzina, wbyncy mowią Oycze naś spolny, iesli tedy iakie rozdziały są, tedy z strony tylko powoła-nia, vrzędow, lat, &c. **Одначе** зі сторони християнства всі є одно. **А вже** найближе поясненне Лаврентія до аналогічного місця ви-кладу Бялобжеского: Tu wykorzenia niepawisć, себто словом „наш”, а вчепи в нас miłość maćice wbynstkiego dobrego: nierowność naśe wedle świata rowna: zrownawa krola tego świata z bogiem, Pana z żebrakiem. Godność, którą wbynstkim dał iednakimi dobrodzieystwy w każdym rownie okazuie. Bosmy wbyncy zacnego oycy synowie, wiel-kiego krolestwa y wiecznego vzywatele przybli: а acz y zacnością i-estesmy ozdobiени: przedsye wbyncy od pana bez braku iestesmy po-ślachceni w przybłym królestwie. Tak tam będzie bogaty pan, iako sluga: thak sędzia iako prostak: tak krol iako rycérz: tak vczony, iako nieuk: wbynstkim iedno ślachectwo pan bog dał: gdy wśbystkim za rowno Oycem chciał byc: y zwać sye kazał²⁾.

Як Кучборскі зазначив, що люди мають пам’ятати при молитві, іж myśl y serce swe obracać muwą ku niebu’ (ст. 381), таж і Гільов-скі пояснив звязанне неба з Отцем в той спосіб, що „tymi słowy Bog odwodzi lud swoy od stworzenia y od mieśca na ziemi, także y od obrazow wśelkich, aby w nich nie bukalismy Boga wiarę naśą ale w niebie’ (251a). І не тільки людям велить Христос підносити свої серця до Вітця, але й сам давав приклад (251б).

¹⁾ ibidem, CLXXXIIa. Аналогічне поясненне слова „наш” у Куч-борского: Gdyż każdy z osobna Oycy wzywamy, y naśym go zowie-my, tedy nas przeto vczą, іж за darem y за prawem sposobienia Bo-skiego przyśc ono musi, aby wbyncy Chrześćiani bracia byli, а wespo-łek sie iako bracia miłowali (Katechizm albo Nauka Wiary y Poboż-ności Krześćijańskiej... Przez Księdza Walentego Kucborskiego, Кра-ків, 1568 (Бібл. Оссол. ч. 8273), ст. 377).

²⁾ Katechizm albo Wizerunek prawey Wiary Chrześćiańskiej... Przez Jego Miłość Księdza Marćina Białobrzеского... MDLXVII. (Бібл. Оссол. ч. 1063), 204аб.

В другій тощї — ДА СТИ҃СА НМѦ ТВОЄ — Ѡ СѢНѢ РЕ҃ ПРОСИ-
 МУ, АБЫ НА҃ ДА҃ ЖИВО҃ ПОБОЖ҃НІИ. КОТОРИ҃БЫСА ВНА҃ СТЛО НМѦ ІГО
 (806). В Гільовского в на тему побожного житя, яким святить ся
 Боже імя, довшій вклад, що починасть ся так: A iżeby to wBelki
 prostaczek wyrozumiał, co tu iednostaynie się piše, tak tho sobie roz-
 bierzemy na części. Naprzod, gdy nas nauczył Pan Krystus prosić
 Oycy niebieskiego aby się święciło imię iego, tedy nie tak rozumiemy
 abyć nie było samo w sobie święte, gdyż Bog iest sama Bżczyra swią-
 tość, y wBystkie iego sprawy są święte, ale z strony nas ludzi; po-
 trzeba aby w nas y v drugich było swiątoblive, znałome .. (2526).

В дальшій просьбі — ДА ПРИ҃ДЕ҃ ЦР҃ТВІЕ ТВОЄ — ѠТРИ҃ РЕЧИ
 ПРОСИМУ. Ѡ ПЕРШЮ, АБЫ ІВ҃ЛСАЖ ПРОПОВ҃К҃ ПОБЖ҃ДАЛА В҃С҃ ЕРЕ-
 ТИЧЕСКИИ ПЛЕКЕЛА, НІ Н҃ САМОМН҃К҃НЫИ В҃МЫСЛЫ. І Ѡ ДРУГЮ АБЫ-
 СА СИЛА БЖАЖ В҃ЦРЛА ВНА҃, А ЗЛОБ҃ТВЫ В҃ЛА В҃КОРЕНЕНА, ТБЕСТ҃
 АБЫ ГР҃К҃ НЕПАНОВА҃ КНАШЕМ҃ Т҃КА҃. І ѠТРЕТЮ, АБЫ РИ҃ЛО
 ПРИ҃ЛО ЦР҃ТВО ІГО ТБЕСТ҃ АБЫ НА҃ НЕѠДАЛИ҃ ѠЦР҃ТВА СВОЕГО. ТБТ҃-
 СА ТЫ҃ НАБЧАЕМ҃ ПЕРЕКАЧТИ КРОЛ҃СТВА НІ ПА҃СТВА ТОГО СВ҃НІИ,
 НІ БОГА҃СТВА НЕСТА҃ЛЫИ. ПРОСАЧИ НІ ЖАДАЮЧИ ѠВ҃К҃НЫИ НІ НЕГЛЕ҃НЫИ
 ЗАПЛАТЫ. КОТОРЫИ ТО ЗАПЛАТЫ НАМЫСЛИ МАЮЧИ БОГАТЫИ НІ ПРЕЛО-
 ЖЕ҃НЫИ НЕМОГ҃СА ГО҃ДИТИ. А СВОГІИ НІ ПО҃ДАНЫИ МАЮ҃СА ЧИ҃ Т҃-
 ШИТИ Н҃ НІ ОНИ В҃ЦР҃ТВ҃К҃ НЕСНОМ҃ МАЮТ҃К҃ В҃ТИ. (806, 81a).

В Кучборекского також ,prosimy tedy od Pana Boga, aby Krole-
 stwo Pana Christusowe (ktore iest Kościołem) rozBerzone było: aby
 sie ku Wierze Pana Christusowey y ku poznaniu Bożemu, ludzie nie-
 wierni y Zydowie nawrocili: a iżby też Odszczepieńcy y Kacerze здо-
 рогого розуму dostali, y ku spolności Kościoła Bożego, od ktorey byli
 odstąpili, zaś sie przywrocili' (ст. 390). Дві перші „речи“ Лаврентія
 відповідають такому уступову Гільовского: A iżesmy iuz mieli że
 Batan krolestwo swoje kłamstwem a grzechem pomnaża, iako zdrada,
 bałwochwalstwem, bluźnierstwem, zabobony, niedowiarstwem, kacер-
 стwem, przetoż w tey modlitwie prosimy Oycy niebieskiego, aby nas
 wwarował od fałszyney nauki, y owBem aby іа skaził, a iasnością praw-
 dy zniBczył, aby kto nie był przez nią zwiedziony. Także też aby wy-
 prowadził z serca ludzkiego y ze wBego swiata wBystkie zabobony,
 bałwochwalstwa y bluźnierstwa. Potym aby thež nas wybawił od nie-
 wolstwa grzechow, y od myśli złych a žądz Bkodliwych, y tak wByst-
 kie Dyable Btuki zaniBczył. A zaśie просими aby serca наBе правдą
 оswieciwBу w dobrej wierze postanowił, y nas w żywocie przez Ducha
 Swiętego побожным sposobił, a człонki starego Adama w нас vmart-
 wił, abysmy tak cale samemu Bogu были послуBными, a potym wieczne
 krolestwo otrzymali (2556). Третья „реч“ сеї просьби Лаврентія має

аналогічне пояснення в Бренція та Бялбжежского. В Бренція (trzęcie, prosiemy, iś by Syn Boży nie odkładał długo przyścia swego w Maiestacie, ale prętko przyśedł z Angioły swymi, sędzić żywe i zmarłe, iś byśmy byli rychło wyswobodzeni tak od grzechu, iako i od wbytkych złych przygod tego świata' (CLXXXVIII 6). Упіннувши, щоби люди ставали з чистою совістю на Божий суд і тим робом оглядали на віки Боже королівство, додав Бялбжежскі: Tak ci którzy tam miłością przyśłego królestwa Bożego bywaią napełnieni, nie muszą sprawy tego świata: nie nadmą go bogactwa, ani sfrasuie vbstwo: ale iako w niebie prawie żywiąc, thum fraŭkom y śmieciom nie da sye wnieść. Tego królestwa Bożego chuć do tego nas przywodzi: abysmy prośili o nieodwłoczone iego przybliżenie: gdyż niemamy tu obecnego y wiecznego mieŭkiania (2066).

Ѓ дѣк рѣчи просѣмъ в просѣби: Дѣ еѣдеѣ вѣла твоѣ ѣко нанѣси ѣ на зѣлѣи. Ѓ ѣдѣѣ ѣвѣ наѣ даѣ ѣѣ вѣдѣколѣ своѣи вѣкѣ добродѣтели чинѣти. ѣ ѣкѣ ѣнѣ хѣчетѣ всѣ ѣхѣтне ѣ досконѣле ѣправѣати. ѣкѣ ѣ стѣын ѣгѣли ѣгѣ нанѣѣкѣ звѣскаѣ ѣмѣѣ сѣѣжатѣ. ѣ ѣдрѣгѣѣ ѣвѣ не тѣлѣкѣ вѣнѣ самѣхѣ, ѣлѣ ѣ повсѣмѣ свѣктѣ вѣла ѣгѣ стѣла выполѣнѣласѣ. ѣлѣсть ѣретѣческаѣ ѣ зѣлѣсть грѣхѣнаѣ ѣвѣ былѣ докоѣцѣ вѣкорѣнна. Тоѣѣѣ наѣчѣемѣ, нѣ не таѣзнаѣшиѣ старѣнѣемѣ шѣтѣ добѣрое стаѣѣѣсѣ, ѣкѣ далѣкѣ воѣшѣѣ запѣмѣчѣ еѣѣю ѣ залѣскою ѣгѣ стѣою всѣ добѣрое чѣнимѣ (81a).

І після Кучборского в сїй просѣби проsiмy, aby wŭstętek ŭwiat wołѣ Bożѣ roznał (ст. 399). Більше спільного з Лаврентієвним поясненням має виклад Гільовского: Przetoż P. Krystus nie nauczył nas prosić, aby się działa według wolei naŭey, aby cobysmy chcieli a podobalo się nam, żeby tho dopuŭczal Bog wykonywać: Ale aby się wola Boża wykonywała, y według niey abysmy sprawowali, bo ta iest barzo dobra iako od dobrego, y iest nam pożyteczna, iako od Oyca nas miłuiące, iest doskonała iako od mądrego. Тому зле говорять сю молитву ти, ktorzy проѣсѣ о takowe swoje od Boga postanowienie inaczeу się rządzą w sprawach żywota swe, nie okazuią bowiem aby wołѣ Boga Oyca niebieskie, o ktorѣ проѣсѣ, chowali, ale wołѣ principała swego Antykrysta iedni, drudzy Machometa, trzeći Epikura, y inŭy inŭych, Panie Boże day aby się obaczyli, a iako vsty tak teŭ naboŭeństwem swoim, wiarѣ y żywotem swoim mowili: Będź twa woła Oycze Niebieski, nie Rzymски, ani klaŭtorny, albo piekielny' (257a, 2586). Тут є мова також про niebieskie stworzenia — Aniołowie'. Загальний вивід довшого викладу, що треба просити Oyca niebieskie statecznie, aby się działa wola iego, a Szatañska vstawala y zaginęła' (259a). Деяких гадок Гільовского не мiг повторити Лаврентій як православний.

Коли говоримо хлѣвъ нашъ насѣщныи да^ж да на^ж днѣ^с, тоу^т прѣсимъ ѿ хлѣ^б двоѣкии, в'зглѣдо^ж того жеты^ж и члѣкъ єсть двоѣкии. тоєсть ѿдшѣ и ѿ тѣла. ѿ телѣсно^ж тогда хлѣ^бкѣ мыслачи прѣсимо ѿ три рѣчи. Ѿ пер'шю кгда мѣвимо хлѣ^б прикладѣючи и насѣщныи, тоєсть которіи прили^чныи нашѣмъ сщестѣс, жадаѣмъ нето^жко ѿсамыи хлѣ^б але и ѿ всѣхъ тѣлѣс нѣж^нныи потребы. и ѿ дрѣгшю прѣсимъ ѣвы на^ж да^ж хлѣ^б нашъ а нечжій. то єсть з'скоєи працѣ живѣтисѣ. а незлю^жского добра. и ѿ третюю ѣвы нынѣ далъ а не зав'тра. Тоу^т на^ж счн^т хс^с н'збавите^ж нашъ, ѣвѣсмъса молѣли неѿпа^жства того сѣк^тнии, ѣнѣ ѿжа^жныи преложе^жства, ѣнѣ ты^ж ѿнестѣлоє бога^жство мѣзѣр^ного свѣта того. але то^жкѣ ѿ хлѣ^б без'которогоса не мѣже^ж ѿбѣ^жти, и то^ж жебѣ^жмы непоро^жнѣ илѣ, але в'пѣтѣк лица нашего. Некаже^жты^жса на^ж роспростира^жти на то^ж свѣтѣк многолѣ^ж сѣбѣ ѿбѣ^жючи жити. але то^жкѣ поки нынѣшній днѣ єсть и што натепѣ^ж потреба ѿ тоє каже^ж просѣти а не ѿбо^жшѣ. ѣвѣсмъ старѣнемъ за^жтрешни^ж и печѣ^жми житѣ^жскимѣ рѣзѣмъ нашего не потѣсмили, и лю^бвѣ прѣт^жкѣ ѣа не нарѣшали.

Ѿ дрѣго^жно^ж за хлѣ^бкѣ мыслачи, то єсть ѿ словѣк вѣжѣмъ. прѣсимо ѣвы на^ж далъ хлѣ^бкѣ ны^ж, то єсть нынѣ наѣки хр^стѣм^нскои слѣхати. а не єретически^ж вѣмыслѣ^ж, ѣнѣ пога^ж'ски^ж наѣкѣ. кгда^ж и ѣнии ко^жма^жса, але несвои^ж хлѣ^бкомъ. ѣнѣ слово^ж вѣж^ни^ж, але прѣлѣстю шатѣн^жскою. вѣ ѣкѣ тѣло ѿ того хлѣ^бка насѣщного кор'ми^жса и посилокѣ берѣ. такѣ влѣ^жне дѣла слово^ж вѣж^ни^ж кор'ми^жса и^жмоцнѣ^жса. прѣсимъ ты^ж тѣ^ж ѿ хлѣ^бкѣ насѣщныи, ѿ по^жкар^жмъ то^ж которій єсть знѣшего сщестѣв. ѿ прѣчѣстоє и животвѣра^жщѣе тѣло и^жкрѣвѣ х^рвѣс, ѣвы на^ж далъ го^жне єгѣ прѣмѣвати, ненаѣс^жжѣнѣ, але назбавлѣнѣ. ѿ ны^ж животвѣра^жщій хлѣ^бкѣ прѣсимо, ѣне ѿсѣптѣл^жнѣ змышлѣнній ѿ плѣтокѣ (81аб).

Рівнож Гільовскі розумів під щоденним хлїбом ,nie tylko tho co chlebem zowiemy, ale wbystkie naprzod pokarmy' i т. д. Що бильше и ,o inne wbystkie potrzeby zywtowowi czlowieczemu doczešnemu sluzace iuz tu prosimy, gdy chleb mianuiemy, niechay kto mianuie iakakolwiek potrzebe, iuz tu zamyka sie wbelka. Y to tez vważyć potrzeba, czemu Pan Krystus nie nauczył nas o bogactwa, o roskoży, o maiętności, o stroie modlic się, &c. ale tylko o chleb powbedni, to iest, kazdego dnia potrzebny dla zachowania cielesnego zywtota našego tylko, nie poblażył tu Pan ani vpwernia aby miał Ociec niebieski być proſony o potrzeby dla zbytkow a roskoży, iakowych wiela ludzi wi-dzimy', що вельких своіх надбанъ або спадщини по родичах уживають на надирні роскоші (260аб). Крім того јeszcze gdy o паѣ

chleb prosimy, tedyć to naß napomina, iże cudzego się strzedz chleba powbedniego mamy, a przestawać na swoini własnym, iako na to nie baczą oni ktorzy z cudzey prace żywą, a niepobożnie, niesprawiedliwie cudze maiętności rozmaitymi sposoby przywłaßczą'. Robлять се ,протиwко postanowieniu Boskiemu, który postanowił człowiekowi wbelkiemu tak iżeby pożywał w роіе чола swego chleba swego, swego roskazuie nie cudzego'. Далі іде заанв вдоволяти ся власним хлібом і встерігати ся ,збытков у непотrzeбных rzeczy у cudzych' (261a).

Рівнож у Кучборского, коли просимо ,Chleba Powbedniego', просимо ,rzechy ku pożywieniu potrzebnych: abysmy to rozumieli przez Chleb, na czymysmy dosyć mieli' (ст. 405), Крім отього хліба ,jest jeßeze у Chleb duchowny, o który теж на tym mieyscu prosimy' (ст. 408). Під духовним хлібом розуміть ся причастіє. Бялобжеескі виває також у часї просьби ,o chlebo czeşny' просвяти й ,o duşny', але під останнім розуміє не тільки причастіє, але й Боже слово (210a).

Дальшу просьбу Господньої молитви: **И ѡстави на^x долги наша, іако и мы ѡставляемъ долъжникъ^x нашимъ, вяснив Лаврентій ось яє: Тѡу ѡ єдинѡ речъ бѡ мл^oдного прѡсимо, абы на^x грѣхѡи нѡшѡи ѡпустилъ. которѡи оуже ѡкрести^xшисѡ поплѡнилисѡ. ед перѡши ескѡ грѣхѡи которѡи пре^xкрещеніе^x мѡклъ члѡкъ, крещеніемъ ѡмѡты бывають. припоминаемо ты^x тѡтѡ бѡв мѡвачи, іакъ мы ѡпѡцаемо долъжникъ^x скон^x, которѡи много кро^t проти^x на^o выстѡпю^t, та^x и ты на^x ѡпѡсти. Долги тогды тѡтѡ нен^xше штѡ мѡемо розмѡкти тѡлко грѣхѡи, тѡ єстькѡ вѡстѡпки. навчѡмосѡ тѡтѡ и^x нѡкѡдиногѡ члѡка нѡмѡшъ на свѡтѡкѡ бѡ грѣхѡд. навчѡмосѡ ты^xсѡ и^xжѡ бѡ ба^rзо мил[о]сѡрднѡи єсть, которѡи кѡючи^xсѡ и найгрѣшнѡи^x прѡймѡетъ. навчѡмосѡ ты^xсѡ тѡтѡ и^x бѡнѡ справедливѡи вѡдѡчи, немилосѡрднѡи и злопомнѡителнѡи, а не кѡючи^xсѡ вѡстѡпкѡи и^xхѡ неѡпѡсти^t (81б, 82a).**

В Кучборского зазначено тільки, що о прощення гріхів легко будуть просвяти люди, знаючи, що всі в грішники (ст. 412). В викладі Бялобжееского стоить, що ,roskazal Chrystus miłosiernego Boga o odpuşczenie grzechѡw proşie'. И такі, що охрестили ся в імя Отця, Сына та святого Духа, просять, ,żeby im grzechy były odpuşczone: iasnie obaczyć możeß: iż po okrczeniu lekarstwo pokuty nie bywa nikoniu zabronione', ,że po okrczeniu grzeşyму, у тыż grzechy przez lekarstwo pokuty у vпаміѡтания, z nas zgładzić moţemy, за лѡскѡ oneго Boga: do кѡтѡрегѡ о odpuşczeniє woлѡмы' (211aб). Отож ,iesli бѡдзиеіе ludziem odpuşczać wystѡpy ich: odpuşci wam Ociec waß niebieski wystѡpy у grzeşy waßѡ: а iesli nie odpuşciіе ludziem grze-

chów albo występów ich: у оіес ваѢ неbieski не одпусіі вам грзѣchów ваѢych' (213а).

Дві останні просьби: ѿ невѣдѣнїа на° вѣискѣшенїе, нѡ и°бавїи насѣ ѡлѣкавого, злученї в останній Лаврентїевїй точці разом. Тоуѣ ѡ дѣк рѣчи прѡсїмо. ѡ єдинѣ, аки на° невѣводїлѣ впокрѣшенїе, тѡ єсть авѣи на° недѣлѣ звѣденїѣ вѣти покѣсами шатанїскими ѿро°маїтїми вѣдѣми, котѡри перепѣаєтѣ нана° длѣ прѡбы. а ѡ дрѣгїю рѣчѣ прѡсїмо авѣи на° вѣбавилѣ ѡ злѡго вѡрога нїїєго шатана. котѡрїй на° хѡчетѣ потѣлѣмити вѣтѣ искѣшенїѣх°. Добраѣ вѡвѣх° єсть рѣчѣ вѣти вѣискѣшенїѣх°. їакѣ апѣлѣ Павѣлѣ кѣримѣлѣнїѣх° пїшетѣ, вѣглавѣ є. и° искѣшенїе чїниѣ дѣпованїе, а дѣпованїе непосрамїѣ. але злѣ вѣ искѣшенїѣх° и°немагѣти ѿ дѣпадѣти. прѡто° тѣми словѣми и°бавїи на° ѡлѣкавого. не°бѡла ѡтѡе прѡсїмо, авѣи ѡ вѡлни вѣли ѡ искѣшенїї але авѣи на° вѣдѣчи° вниѣ вѣѣ помагѣлѣ. а ѡшатана ѿ тѣла ѿ мїра на° вѡронїлѣ. Тѣи вѡвѣх° соуѣ вѡроговѣ нашѣ. плѡѣ, мїрѣ, ѿ дїѣволѣ. їакѣ пїшеѣ стѣїї апѣлѣ Павѣлѣ кѣгалѣтѣх° вглавѣ є. и° плѡѣ вѣїѡетѣ на дѣхѣ. а ѡсатанѣ стѣїї апѣлѣ пѣтрѣ пїшетѣ, вѣперѣвомѣ посланїи вглавѣ є. вѣвѣтѣ трѣзѣвїми, вѡ не°прїѣтѣлѣ ваѣ дїѣволѣ їакѣ лѣвѣ рїкаючи крѣжаєѣтѣ когѡ пожеретї. а ѡмїрѣ за° пїшетѣ, їѡвѣ вѣфосло°, вѣперѣшо° лїстѣкѣ своѣх°, вглавѣ є. и° дѣвѣ свѣтѣ вѣзѡбсти єсть. Потрѣба на° вѣдѣти ѡ искѣшенїи, и° єѣ не искѣшаєѣтѣ нѣкого. їакѣ апѣлѣ їакѡвѣ пїшетѣ, вглавѣ а. єѣ неискѣшаєѣтѣ нѣкого, але ко°дѣ искѣшаєѣтѣ ѡ своѣи пѡхѡти вѣлох° ѿ прѣлѣцѣемѣх°. а дїѣволѣ єсть вѣлѣсныѣ искѣсїтѣлѣ, а и° вѣдопѣщѣѣмѣ ѿдѡзвѣлеѣмѣ вѡжого нѣчѡго неѡжеѣтѣ їакѣ маємо напрїкѣлѣ їѡва прѣвѣнаго, котѡромѣ а° ѡбѣ вѣлѣши допѣщѣѣе зашкѡдилѣ, прѡто єѣ припїсѣѣтѣ вѣвожеѣѣ вѣнѣпѣстѣ. неи°вѣи єѣ дѣводїлѣ, але и° дїѣволѣ дѣводїти допѣщѣѣѣ. та°жеѣтѣ ѿ тѣло кѣискѣшенїю на° прївѡдїѣ. длѣтѡго° прѡсїмо єѣ авѣи на° невѣводїлѣ вѣискѣшенїе, тѡ єсть авѣи на° дѣлѣ дѣхѣ стѣго кѣтѡрїїѣх° пѡхѡтѣх° тѣлѣ нашїх° ѡпїрѣлѣ. тѡжеѣ маємо розвѣмѣти ѡ искѣшенїи тогѡ свѣтѣлѣ. тѡтѣ вѡвѣх° на° покѣшаєѣтѣ, кгдѣ на° аѣбо черѣ рѡскоши ѡбѣ ѡвѡдїѣ, аѣбо черѣ трѣхѣности кѣтѡрїи на° заѣлѣ ѡстрѣшѣѣѣ. єднѣже мѣ ѿ тѡе покѣшеѣѣ прїчитѣємо єѣ, вѡ ѿмїрѣ нѣчѡго на° неѡжеѣтѣ дѣчинїти на°вѡлю вѣїю. цѣслївїи° тѣи котѡрїи го°не мѡвѣтѣ тѣїѡ молїтѣѣ, тѡ єсть кѣтѡрїи прѡсѣчи єѣ ѡ вѡвѡронѣ авѣи вѣискѣшенїѣ не°падѣли, самїѣх° вѣкѣсѣ неѣдѣюѣтѣ (82а6).

Бренцій навів також два такі самі цитати, що Лаврентій, а саме з п'ятої главн посланія до Галятів: *Ciało poząda przeciwko duchowi, a duch przeciwko ciału* (CCV6), та з першого розділу посла-

нія Якова, рівнож не цитуючи до кого: *О czym tak Jakub mowi: zaden gdy bywa kußon niechai nie mowi, ißby od Boga był kußon. Abowiem Bog nie iest takowym ktory by kußił ku złemu, i zadnego nie kußi'* (ССІХа). Мало що відмінними словами наведений сей цитат і в Кучборського (ст. 425), в якого находить ся і цитат з пятої главы першого посланія Петра: *Przećiwnik waß Szatan, iako Lew ruczający chodźi w około, bukaiąc kogoby pożarł* (ст. 423).

Анальотичні думки та з такими самими цитатами зі святого письма, які стрічають ся у викладі Зизавія, розвинув Бялобжескі: *A przeto o to proßimy Pana Boga naßego: aby nas nie dopußczał w pokusy. Naucza tedy pan nas: iż nie mamy z goła wzgardzać ćwiçzenia naßego: kthóre na nas przychodźi z dopußczenia Bożego: gdy w przećiwne rzeczy przychodźimy. A wßakże sami w takie pokusy wdawać sye niemamy vmyslnie, y bes potrzeby: bo gdy do wstrzymawania rzeczy przećwnych gotowi będziemy, a przychodzące z łaski bożey zwyciężymy: y zwycięstwo naßé iasnieyße będzie, y walka dubnege naßego nieprzyaćiela nießczesliwßa: kthóry nieprzyaćiel ßatan gdy nas na bóy pokus swych wyzowie, stale y mocnie iemu odpiéraymy: a gdy w pokoju nas odstąpi wolnych, spokoynymi w myśli walki czekać iestesmy powinni: a gdy przyyda, mocnie ié od siebie odpądzali* (214a).

В Бялобжеского є також пересторога, *aby żaden nie rozumiał they modlitwy thakim sposobem: aby nas pan Bóg miał wwodźić na pokusy: miał niewolić do grzéchów: gdyż tu nic inßego nierozumie-my, ani o żadną rzecz inßą proßimy: iedno o wspomózenie w poku-sach: ale nam dał zwycięstwo z nich: iakom ćie wyzbéy tego vczyl* (катихизм писаний в спосіб викладу вчителя для ученика). А із нас пан Бóg в pokusy не вдає: але ßatan, ćiało, y świat: маß o tym pismo. Маß Pawła świętego до Galatów в пятым Capitulum iasnie: *із walczy ćiało przećiwko duchowi, a duch przećiwko ćiału'* (217a). *А із thiż mamy ßatana nieprzyaćielem y kußićielem naßym, iasna rzecz iest s pisma: Nieprzyaćiel naß ßatan iako lew chodźi około nas, bukaiąc kogoby pożarł'* (217б). Звісні місця у святим письмі, що *пан Бóg ßatana przepußcza, na snotliwé swé wybrané, aby ie trapił', а tho dla thego: iż pan Bóg przezeń справу swé справуie, dopußczaiąc iemu trapić wybrané swoié. Тоć iest tedy kußićiel naß чууну: y przeto чуунни mamy быć przećiwko iemu Mat. 26. а błogosławiony маż: kthó-гу pokusy iego zwycięży'* (217б, 218a). Дальше приведенний звісний цитат із Якова.

Отож Бог допускає на людей покуси, chcąc sye нас przez nie doßwiadczyc: iako маß przykłady в Jopie ś. в Tobiaßu, в Pietrze S.

których rozmaicie Pan doświadczył, wbytkim inbyum swym wiernym na przykład: aby snich sye vczyli, iako s pewného fizerunku, wbystki pokusy skromnie znośić' (2186). На дальшій стороні наведений цитат із п'ятої глави послання Петра.

Вкінці Гільовскі, з яким має Лаврентій однаковий розділ просьб, відбагаючи від звичайного о стільки, що вступ до молитви почислений як перша точка, а дві останні просьби злучені в одну точку, навів також як ворогів християн: діавола, світ, тіло й гріх (271a). І в нього Bog kuśi aby ćwiczyl nas, y probował w stateczności wiary, y w ćirpliwości, y w miłości, y w inbych posłubeñstwach' (273a).

Лаврентієв виклад кіачить ся поясненнем слова *амінь*, яке їсть реченіє їврейское, викладаетса нанашъ їзыкъ двоѣко, нехдї такъ бѣдетъ. ѡ запрады такъ їсть. І знову наступають характеристичні для Лаврентія слова: Прїймѣте дрѣси мої возлюбленїїи вдѣчне тоюю мою малуюю працѣ, а ѡболшей самїса постаїйте, їншихъ їменѣ ѡвѣселїйте.

Хоч у „Wykład-i na modlitwę Pañską, którą pospolicie z Łaciñskiego Paćierzem zową“ Станіслава Судровія із Остролуки (Вильна, 1580)¹⁾ стрічаєть ся тут і там деяку такуж думку, як у Лаврентієвим виясненню, але годї вказати, щоби сю книжечку знав Лаврентій при писанню свого викладу²⁾. Така сама справа з книжечкою: Wykład Kreda, Modlitwy Pañskiey, Pozdrowienia Anielskiego (в бібл. Чартор.). За то дуже надить порівнати з Лаврентієвим викладом уже заголовок маленької книжечки в 8^о, всього 4 картки, ц. з. „Modlithwa Pañska, z krotkkiem wyłożenim kaźdey prosby. M. T.“ Після Естрайхера є вона в бібліотеці Замоїських у Варшаві, але мої заходи в справі відшукання її там остали безуспішними.

Одначе здогадую ся, що ледви чи знайдець ся суцільний польський текст, який переробив би чи переклав би Лаврентій. Можливо тільки, що найдуть ся ще інші польські тексти з подібними думками, які розвинув Лаврентій у своїм викладі. Свій здогад опираю

¹⁾ Прим. бібл. Оссол. ч. 45663.

²⁾ Без сумніву не знав Лаврентій також отсх викладів Господньої молитви: Modlitwa pañska rozdzielna na siedm częścї, według siedm dni w tydzieñ. Przez Erasma Rothersdama (1533, Ягайл. бібл.); Pañskiey Modlitwy krzesćiyañskie Nauczony, y Mądre wyłożenye z łaciñskyeogo na Polski yęzyk przetłumaczony. (Бібл. Чарторійських, ч. 4683 g). То само треба сказати про виясненне сеї молитви в катихизмі Венедикта Гербеста (Nauka prawego chrzescijanina, Краків, 1566), Івана Секлюціана (Королевець пруський, 1547, бібл. Чартор. 102) та прочых, розумієть ся, крім тих, які переходять ся у тяжкодоступних бібліотеках, а яких я тому не мав у руках.

на тім, що компілятивної проповіді на похоронах княгині Софії Чарторийської з 1618 р.¹⁾ не видав друком Лаврентій, хоч у тих часах сквапно друковано річи, присвячені могучим сього світа. І хоч Лаврентій виклад молитви „Отче наш“ являєть ся також компіляцією, утвореною на основі польських катихизмових і то ріжно-віроісповідних вияснень Господньої молитви, всетаки значно самостійнішою від згаданої проповіді. Польські жерела викладу зраджує уже його мова, повна польонізмів. І коли можна вагати ся, чи мав під руками Лаврентій катихизми Кучборського та Бренція, користуванне катихизмами Гільовського та Бялобжеского безсумнівне. Переглядна диспозиція, ясність, простота й прозорість викладу роблять честь педагогічному талантові Лаврентія, який зумів так майстерно перетопити в цілість зібрані з кількох жерел думки, що його виклад виглядає на першій погляд самостійним писаннем.

X.

Тяжко прослідити, в якій звязи стоять деякі надруковані граматичні тексти в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча з граматикою Зизанія, себ то чи з них зачерпнув неодну думку Лаврентій, чи на відвороті такі думки ввійшли до них з Лаврентієвої граматики. Ся трудність повстає через те, що тих граматичних статей не можна найчастійше прикріпити до означених певних дат.

Надрукувавши девять розділів „Разсужденій“ проф. Ягіч заявив, що не все зібране ним вошло вь эти ІХ главъ первой части труда. Изучивъ рукописи по ихъ содержанию, стоить дальше, я убѣдился, что многіе тексты грамматическаго характера предполагаютъ уже знакомство съ печатнымъ руководствомъ Лаврентія Зизанія, съ его теорією и системою. Поэтому мнѣ показалось необходимымъ отнести часть рукописныхъ грамматическихъ руководствъ во вторую половину труда, во главъ которой должны стоять Адельфотисъ и Лаврентій Зизаній' (ст. 950—951). В попередніх девяти главах поміщене все то, де не видно слідів знайомости з Адельфотесом і Зизанієм.

Полишаючи на боці „Адельфотес“, відмічу тільки ті статі, межі якими та граматикою Лаврентія безсумнівне якесь відношення, що вказує на первозір чи вплив одного з порівнюваних текстів на

¹⁾ Про се пор. мою статью „Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія“ в „Записках“ нашего товариства, т. LXXXIII і особною відбиткою.

другий або дає змогу здогадувати ся третього спільного тексту. Такими в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча є:

- 1) коротка статейка на ст. 562—563;
- 2) дві статі, приписувані Максимови Грекови на ст. 614—616 і 617—626 (перша більше ніж друга), що ввійшли в московське видавне граматика Смолрицького з 1648 р.;
- 3) дві статейки на стор. 689 і 701—703;
- 4) *Сила соу'цествъ книжнаго писма* на ст. 707—719 (тільки в найповнішій тексті);
- 5) *О мн'жествѣ і ѡ єдинствѣ* на стор. 719—722;
- 6) *О еже како просѣда достонѣ писати і глѣти* на стор. 744—748;
- 7) статя на стор. 788—790;
- 8) „Грамматичесво“ на стор. 993—995;
- 9) кінець одної статейки на ст. 1008—1009 про пять „сугубыхъ“: *з, з, љ, ц, џ*. От і все; про т. зв. ієо (~) над початковими самозвуками та про титулу згадуєть ся у деяких інших статях.

Три граматика, які мають увійти в другий том „Разсужденій“ проф. Ягіча та на яких відбив ся вплив граматика Лаврентія Зизанія, згадує проф. Ягіч. Се тексти рукописи Синодальної бібліотеки N. 933 на кк. 117—197 (Лаврентійв текст зі вставками), Погодіньської рукописи N-о 1655 в Импер. Публ. бібл. на кк. 176—192 та рукописи Московької духовної академії N. 113, де на кк. 1076 є статя *в грам'матикѣ*, що виказує знайомість з Лаврентієм (Исслѣдованія, ст. 985). Про інші подібні тексти не маю змоги говорити.

Користуваннє львівською граматикою в Лаврентія часто переборщували доси дослідники. Науковим куріозом являєть ся думка Криловського не на початку 19 ст., а на початку 20 ст., бо в 1904 р., що граматика Зизанія се деколи вдатна, а деколи й ні перебірка львівської граматки та що граматика Лаврентія є першою що до часу церковнославянською граматикою.

Прибільшив вплив „Адельфотеса“ на Зизанієву граматку й проф. Будіч. Позірно ті самі дефініції в обох граматках мають у більшій частині в Лаврентія відмінний переклад тої самої грецької дефініції, передусім коли вони взяті зі спільних жерел для обох граматик, якими є еротематична перерібка граматки Діонізія і граматки Ляскаріса, Крузія, а то й Меляхтона. Ще найбільше переймав Лаврентій термінологію львівської граматки, тільки рідко змінюючи її. Але коли наука може виказати тільки Лаврентія, що лишив по собі підручник граматки з зазначеннєм свого автор-

ства один з усіх учеників і дідакалів Братської школи ві Львові в часі, коли друкував ся „Адельфотес“, чияж далеке до правди припущення, що Лаврентій був між тими спудеями, які мали зложити граматику під проводом Арсенія, а яких робота на мою думку обмежила ся на переклад грецького матеріялу, зібраного та вказаного Арсевієм? Що тикаєть ся закиду проф. Буліча, що Лаврентій не доглянув союза „или“ межи словами „родъ“ і „залогъ“ в „Адельфотесі“, недогляд можна закинути тільки проф. Булічеві, який не перевернув дальших трьох карток по „супрожестві“ і не переконав ся, що Лаврентій говорить також *ѡ* рѡдѣ.

Загально Лаврентій не більше скористав із попереднички своєї граматики, як із його підручника Мелетій Смотрицький у книжці з 1619 р. *Грамматіки Славѣнскихъ правилное Сѹнтаagma*, яка ставши шкільним підручником не тільки в руських, але й в південно-славянських народів, через двіста літ сприявала широкій приплив живої мови в письменство. Близька до Лаврентієвої дефініція граматики в Смотрицького, в якого граматика єсть *нѣзвѣстное хѹдѡбѣство бѣгѡ и глѣти и писати дѹчащее* (5а). Ті самі часті граматики вичислені в иншій порядку. *Писмена* розділяють ся на *гласнаа*, и *согласнаа*. Самозвуки сице нарицаюцца, зане сама собою гласъ издаюць: и ѡко крѡмѣ си^х ни єдинъ слѡгъ составитиса мѡжетъ (6а). *Гласнаа* розпадають ся на *догласа*, *крагласа*, и *двокрѣмѣнаа* (6б). Вяясненне їх не вільне також від спільности з вяясненнем Лаврентія (7а). Назва *согласнаа* звіден, ѡко не сама *ѡ* свѣѣ, но со гласными слѡгъ составляюць, и гласъ издаюць (8а). *Сѹгласаа*, з ѣ *ѡ*: Сице речѣнна, ѡко ѡ двою писменѡ составѣтъ: з, ѡ д и с: ѣ, ѡ к и с: ѡ, ѡ п и с (9а).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького *хранімо* єсть *различіе* мѣждѡ о, и ѡ: *ѡномѡ*, *єдинствѣны*, *ѡвомѡ* *множествѣны* *сказѡщѡ*: ѡкѡ, тѣм' *члѣком'*, *ты* *члѣкомѡ*: тѣмѡ *воино*, *ты* *воино* и *про*: (10а), а *к* служить *ко* ѡточѣніе співзвука (10б). *И*, и *л* *различествѡютъ*: *ѡномѡ* *сопрѣди* *речѣній*, *ѡвомѡ* *восрѣдѣ* и *в'* *коци* *полагѣемѡ*: ѡкѡ, *ѡвлѣшеса*. и *про*: (11б).

Наголосів у Смотрицького три: *ѡстраа*': *тѡгласа*': *ѡвлѣчѣнаа*': *ѡстраа* *ко* *возносноє* *имѣѣ* *ѡдарѣніѣ*: *тѡгласа* *ѡтисненое*: *ѡвлѣчѣнаа*, *срѣднеє* (14а). Число місць окесії побільшене о одно до шість. Як і в Лаврентія, *просѡдѣи* *врѣмене* *сѣтъ* *дѡѡ*: *догласа* і *крагласа*. Крім Лаврентієвої „тонкої“ є в Смотрицького ще й „густая“ (16б).

Лаврентієву дефініцію нагадує дефініція Смотрицького: *єсть* *же* *Слѡво*, *речѣній* *сложѣніе*, *разѡмѡ* *совѣршѣнѡ* *ѡвлѣчѣюще* (20а). Хоч система вісьмох частій мови задержана в Смотрицького, але на-

мо́й, моѡ, мо́е (107аб, 108а), тво́й, твоѡ, тво́е, (108аб, 109а), на́шъ, на́ша, на́ше (112б, 113аб), ва́шъ, ва́ша, ва́ше (113б, 114аб).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького девять акціденталій дієслова (118а), два види (119а), три числа (119б), дві конюгації (123б). Спільна з Лаврентієм і дефініція: Прича́стїе, єсть ча́сть слова скланѡмама, сво́йствъмъ ꙗ́мене ѿ глагола причащающагася (180б).

Не без впливу Лаврентія і оправданнє Смотрицького: ꙗ́ще ѿ мно́гачу ѿскѡса в' Главѣнском' ꙗзыцѣ, ѿ сво́йствъ ѿгѡ вѣзства тѣателеви Бремѣнъ составленїа дѣло бѣти вѣдѣхомъ: послаѣ ѡбаче на́шегѡ понсканїа, сѡхѡю стопѡю ѿнамъ толїкѡ нѣжданѣ вѣць прейти недостаѡше, ѡвѣщеннымъ, ѿскѡснѣиших' потѡанїю вма́лк совершеннѡ сїю прѣложїти хотѡщѣ (172аб).

Акціденталій прислівника в Смотрицького чотври, як і в Зизанїя. Бїдѡ нарѣчїа єсть двѡ, каже Лаврентїй. Перѡвобразный. ꙗ́ко, вчѣра, оўтро. Пронѡо́ный. ꙗ́ко, мѡдрѣ, дѡбрѣ (їаа). В Смотрицького се місце звучеть: Бїды Нарѣчїа соў двѡ: Перѡобра́ный: ꙗ́кѡ, днѣсь, вчѣра: ѿ проѣ. Произво́дный: ꙗ́кѡ, мѡдре, дѡбрѣ: ѿ проѣ. (189а). Ось оден приклад, аби не наводити богатѡх, як помічною була граматика Лаврентія для Смотрицького. Дуже багато таких самих груп прислівників відмітив Смотрицький, що ѿ Лаврентїй, а прислівники Лаврентія ввійшли в розділи Смотрицького всѣ. По приміру Лаврентія подав і Смотрицький виклад про метри, але тут їх уже більше.

Від виходу львівської грецької граматики до виходу Лаврентієвого підручника проминуло всього пять літ, а граматика Смотрицького появилася 23 роки по виході в світ граматики Зизанїя. За той час шкільного ужитку була змога піднести вивченнє правильнїшої церковщини та пригостовити данї для повнїйшого підручника. Чи відбулася тут такаж історїя з граматикою Лаврентія, як та, про яку говорить Сярчиньскї, що Смотрицький поргавїаюас з błędów dawną Jęzego Libana grammatykę grecką' видав свою в Колювїї 1615 р.,¹⁾ не смїю сказати. Не знѡю навїть, на скїлько така вістка правдива²⁾. Під педагогїчним зглядом, маючи на увазї тїльки уклад твору, граматика Смотрицького уступає граматицї Зизанїя.

1) Siarczyński Franc. X. *Obraz wieku panowania Zygmunta III*, I, Poznań, 1843, ст. 147.

2) Нї Засадкевич, нї пізнїйшїй дослідник граматики Смотрицького др. Евстахїй Макарушка (*Граматика Мелелїя Смотрицького. Критично-їсторична студїя*, Львів, 1908) нічого не знають про таку граматику Смотрицького, а прецьнѣ її мусїли бї поставити в якусь зв'язь з граматикою церковнославянської мови.

Без означення імени автора передруковано граматику Смотрицького в Москві 1648 р. Цікаво, що на ній лишила також свій слід граматика Лаврентія.

Часть пѣтъмъ разлічїе сеї граматикѣи запозичена з граматикѣи Лаврентія Зизанія. На питаннѣ: Чтѣ ѣсть разлічїе, стоїть відповідь: Разлічїе ѣсть часть слѣва скланѣма, подчїнѣма скланѣмымъ ѣменамъ (Гоа). Дефініція Лаврентія наведена в аналізі етимології. Як у Лаврентія, родівникови послѣдѣють також у сїй граматиці: рѣдѣ, число, падѣжѣ. Колиkw ѣсть рѣдѣвѣ, питає Лаврентій і відповідає три: мѣжескїй, ѣко, їже, жѣнскїй, ѣко, ѣже, срдѣнїй, ѣко, ѣже. І в граматиці з 1648 р. слїдує на питаннѣ: Колиkw ѣсть рѣдѣвѣ, відповідь: три: Моужескїи, ѣкѣ, ѣже, Жѣнскїи, ѣкѣ, ѣже, Срѣднїи, ѣкѣ, ѣже. Три числа: Ѣдїнственное, Дѣѣственное, Множественное (Гоа) ті самі, що в Зизанія.

В Лаврентія родівник має пять відмінків (нема „звательного“), в граматиці з 1648 р. шість; е з граматикѣи Смотрицького сказателныи, але „звательного“ нема також. Впрочїи сама відміна ѣже взята з граматикѣи Смотрицького із партїї про заїменникѣи.

До використання граматикѣи Зизанія для своєї признаєть ся незвідний автор 17 в. в передмові. Прѣшѣмъ бѣ, веде він рїч про свої пошукування за граматичними жереламѣи, ѣ хрѣстѣолобївѣмъ мужей. ѡбрѣтохѣ, четѣре граматикѣи. новѣпечатныѣ дѣлоѣмъ выдрукѣваны равнѣмъ сложїтелѣи. ѡва бѣ кнїга граматикѣи онѣѣ составлена. ѡрсенїемъ. і ѣна мелетїемъ мнїхомъ. і пѣки ѣна ѣвѣдокїмова. к семѣ обрѣтоѣ, і вѣкѣвы старца герасїма вѣвѣзѣскоѣ. і вѣсѣ тѣмъ граматикѣи с вѣлїкѣмъ внїманїемъ прохѣдѣхѣ; в кѣїждѣи нѣ разѣмъ лежѣщїи потоѣкѣ равсмотрїѣа, і познаѣ тѣмъ во вѣсѣ соглѣсны, і дѣбрѣкѣ составлены і ѡ сѣмъ сѣжѣлїсїи вѣми, помышлѣѣи, в сѣбѣ, ѣже кѣко кѣто малѣомѣщнѣмъ ѣдѣбѣ коѣможеѣ ѡбрѣсти четѣре кнїги граматичнѣмъ. ѡще во ѣдїнѣ кѣю ѡ ннѣ ѡбрѣщѣ не ѣдовлїтсѣ ѣѣ ѡ прѣїмѣщїи ѣѣ вѣщїи во ѣнѣмъ граматикѣи лежѣщїи. ѣсть ко нѣкїмъ стїхїи в лаврѣнѣтнѣвѣкѣ граматикѣи ѣѣже нѣсть в граматикѣи ѡрсенїевѣкѣ. тѣкоѣ ѣсть нѣкїмъ стїхїи кѣ ѡрсенїевѣкѣ граматикѣи ѣѣже нѣсть в лаврѣнѣтнѣвѣкѣ граматикѣи. такожѣ ѣсть, в прѣчїи дрѣгїа дрѣзѣї прѣїмѣнїи¹). Тому автор взяв ся за уложеннѣ своєї граматикѣи.

¹) М. Петровскїй, Старинное разсужденїе ѣ вѣкѣкахѣ сїрѣчѣ ѣ слѣвахѣ по рукописи бїблїотеки Казанскаго университета (Памятникѣи Общ. Любїтелей древнѣи письменности, LXXIII, 188, ст. 17—18.

XI.

Коли взяти під увагу український національний бік справи, граматики Лаврентія Зизанія стоїть непорівняно вище від граматики Смотрицького що до термінології. Граматична термінологія Зизанія більше народня, Смотрицького церковнославянська. Може не буде безінтересним представлення граматичної термінології Лаврентія в порівнянні з термінами статей в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча (Р.), на скільки вони покривають ся із Лаврентієвими термінами, а відповідними далше термінами граматики Мамонічів (М.), надрукованої проф. Ягічем, і львівської (А.) з одного боку, а Смотрицького (См.) з другого. Коли термін підчеркнений, значить що скобкові означення відносять ся тільки до нього. При термінах Лаврентія подаю сучасні грецькі і латинські терміни, на скільки вспів я їх зібрати з тодішніх граматик. Вони потрібні для вияснення справи походження нашої найдавнішої граматичної термінології.

Варія (А.), тяжка́я (Р.), βαρεῖα, gravis, (См.), ва́рія, тяжкая.

Видъ слова, часть слова (Р. А. См.), скланя́емая, нескланя́емая (А. См.); μέρος λόγου, κλιτά, ἀκλιτά, πτωικά, ἀπλωτά; pars orationis, declinabiles, indeclinabiles; Р. склоня́емая, несклоня́емая.

Видъ первообразный, производный (А. См.); εἶδος πρωτότυπον, παράγωγον; species primitiva, derivata; М. видъ, первообразное, производное; Р. видъ первообразный.

Времена́, до́лгая (А.), кра́ткая (Р.); χρόνοι, μακρά, βραχεῖα; tempora, longum, breve; А. бра́хія; См. мѣра, кра́ткая, до́лгая.

Вре́мя: насто́ящее (Р. М. А. См.), протяже́нное (А.), мнимоше́дшее (Р. А. См.), пресоверше́нное (Р. А.), непредѣ́льное (Р. М. А. См.), бу́дущее (Р. М. А. См.); χρόνος, ἐνεστώς, παρατατικός, παρακείμενος, πληθυντελής, ἀόριστος, μέλλον; tempus, praesens, praeteritum imperfectum, plusquamperfectum, indefinitum primum, futurum; М. вре́мя преди́бывшее, преди́вленное: протяже́нное, непредѣ́льное, надпреди́вленное, преди́вленное; бу́дущее: помале́ быва́ющее, бу́дущее; вре́мя мину́вшее; См. вре́мя прехо́дящее, преше́дшее.

Глаго́ль (Р. А. См.), ῥῆμα, verbum, М. рѣчь.

Глаго́ль оушествѣнный, См. глаго́ль сушествѣтельный.

Гласъ, гласи: до́лгая, краткая, дво́временная; στοιχεῖον, στοιχεῖα μακρά, βραχεῖα, δίχρονα; literae, longae, breves, ancipites; См. гла́сная до́лгая, кра́ткая, дво́временная.

Гласный, гла́сная (Р.), φωνῆεν, vocalis, М. гласо́вная, до́лгія, кра́ткія, дво́временныя, А. гла́сныя, до́лгія, кра́ткія, дво́временныя, См. гла́сная, до́лгая, кра́ткая, дво́временная.

Двосрѣчіе (Р.), См. двотѣчіе.

Диффонгъ, двогла́сное (А. Р. См), *δίφθογγος*, diphthongus.

Етимологія (Р.), истиннослѣвіе (Р.), *ἐτυμολογία*, А. етимологія, правослѣвіе, См. етѣмолгія.

Залогъ (Р.): дѣлательный, страдательный (А. См.), срѣдній (А. См.), посредственный (Р. А.), общій (Р. А. См.); *γένος*, *ἐνεργητικόν*, *παθητικόν*, *οὐδέτερον*, *ἀποθετικόν*, *κοινόν*; genus, activum, passivum, neutrum, deponens, commune; М. залогъ дѣйственный (дѣйства), страдальный (страсти, посреднее), (*διάθεσις*, *ἐνεργητική*, *παθητική*, *μέση*); А. родъ або залогъ, дѣйственный, общій або посредственный, отложный; См. залогъ, дѣйствительный, отложительный.

Запятая (Р. См.), *ὑποδιαστολή*, subdistinctio.

Имя (Р. А. См.), *ὄνομα*, nomen, М. имя (мужеско, жёвёско, срѣднее).

Имя собственное (Р.), нарицаемое; *ὄνομα κύριον* або *ἴδιον*, *προσηγορικόν*; nomen proprium, appellativum; М. имя собное, обще; См. имя собственное, нарицательное.

Имя нарицаемое: осуществлённое, прилагательное; См. нарицательное имя: существительное, собирательное, прилагательное; nomen substantivum, adiectivum.

Кроткая (Р.), *ψιλή*, tenuis, См. тонкая.

Лице (Р. М. А. См.), первое (Р. А. См.), второе (Р. А. См.), третье (Р. А.); *πρόσωπον*, *πρῶτον*, *δεύτερον*, *τρίτον*; persona, prima, secunda, tertia; М. лице, перво, второ, третье (См.).

Мѣстоимя (А.), *ἀντωνυμία*, pronomen, М. мѣсто имени (имене), См. мѣстоимёние.

Значёніе мѣстоимёне: изъявительное, вѣждительное (А.), указательное (Р. А. См.); *ἀντωνυμία*, *κτητική*, *δεικτική*; pronomen, possessivum, demonstrativum; См. качество або знаменованіе, возносительное, возвратительное, въпросительное, притяжательное.

Нарѣчіе (Р. М. А. См.), *ἐπίρροημα*, adverbium.

Значенія: 1) времени (А. См.), 2) мѣста (Р. См.), 3) качества (Р. См.), 4) количества (Р. А. См.), 5) отрицанія (Р. См.), 6) увѣщанія (См.), 7) молитвеннаго, 8) уподобленія (Р. См.), 9) удивленія, 10) риданія, 11) неизвѣства, 12) чина (Р. См.), 13) събранія (Р. См.), 14) раздѣленія (Р.), 15) разсужденія (См.), 16) въпросенія (См.), 17) величанія, распространенія, 18) кливенія, 19) отклоненія, 20) явленія, 21) таенія, 22) неудобства. ²*Επίρροημα*, 1) *χρόνου*, 2) *τόπου*, *τοπικά*, 3) *ποιότητος*, 4) *ἀριθμοῦ*, 5) *ἀρνήσεως*, 6) *παρακλεύσεως*, 7) *εὐχῆς σημαντικά*, 8) *ὁμοιώσεως*, *παραβολῆς*, 9) *θαυμασμοῦ*, *θαυμαστικά*, 10) *σχετλιασμοῦ*, *σχετλιαστικά*, 11) *εἰσαμοῦ*, 12) *τάξεως*, 13)

ἀθροίσεως, 14) *ἀποτάσεως*, 15) *συγκρίσεως*, 16) *ἐρωτήσεως*, 17) *ἐπιτάσεως*, 18) *κλίσεως*, *κατομώσεως*, *κατομωτικά*, 19) *ἀπομώσεως*, *ἀπομωτικά*, 22) *ἀνέσεως*. Adverbium, 1) temporis, 2) loci, 3) qualitatis, 4) numeri, 5) negandi, negationis, 6) hortandi, hortationis, exhortationis, 7) optandi, 8) similitudinis, 9) admirandi, admirationis, 10) doloris, exclamandi, 11) eventus, 12) ordinis, 13) congregandi, congregationis, 14) separandi, separationis, 15) comparandi, comparisonis, 16) interrogandi, interrogationis, 17) intendendi, intentionis, 18) iurandi, vocandi, vocationis, 19) abiurandi, abiurationis, 21) celandi, discreti, 22) remittendi, remissionis. **A.** 2) мѣстна, 3) посредства, 5) отрицательныя, 6) отрицательныя, 7) молитвенныя, 8) уподобительныя, 9) удивительныя, 10) бѣднострадателныя, ридательныя, 11) уравнительныя, 12) чиновныя, 13) собирательные, 14) раздѣлительныя, 15) разсудительныя, 16) вопросительна, 17) клятвенныя, отвѣщательныя, 19) отклятенная, 20) извѣтельная, 21) прикровенныя, 22) ослабительныя. Поза порівнаннем із Лаврентієвим поділом: творительная, повелительная, извѣстна, полагавательная, зрительная, слагательная, указательная, отстоятельная, разбранительная. **См.** знаменованія нарѣчія, 4) числа, 5) прещенія, 9) недоумѣнія, 11) случая, 14) отдѣленія, 17) напряженія, 20) указанія, 22) ослабленія. Поза Лаврентієвим поділом остають значіння: повеленія, рѣзн'ства, отвѣщанія, избранія.

Начертаніе (**Р. М. А. См.**), простое [**Р. А. См.**], сложное (**Р. А.**), пресложное (**Р. А.**); *σχῆμα*, *ἀπλοῦν*, *σύνθετον*, *παρασύνθετον*; *figura*, *simplex*, *composita*, *decomposita*; **М.** начертанія, проста (просто), сложна (сложно), пресложна (пресложно) чи прѣсложна; **См.** начертаніе, сложенное, пресложенное.

Нога, предѣль, *πούς*, *pes*.

Облеченная (**А. Р.**), *περισπωμένη*, *circumflexus*, **См.** облеченная.

Образы именъ (**Р.**) вида производнаго: отѣская, властная, языческаая, умалительная, отименная, глагол'ная; *ὄνομα*, *πατρωνυμικόν*, *κτητικόν*, *ὀποριστικόν*, *παρώνυμον*, *ῥηματικόν*, *ἐθνικόν*; *poen*, *patronymicum*, *possessivum*, *diminutivum*, *denominativum*, *gentile*, *verbale*; **М.** видъ именъ: первобѣтно, дѣйствено, повѣстно, рододѣтно; **М.** начертанія именъ: любомудрѣства хитрости, рѣчеточѣства, письменная; **См.** види производныхъ именъ, отчѣименный або притяжательный, отѣчествный, властел'нный, языческій, глагол'ный, отименный, умалительный, уничижительный.

Образъ, извѣтельный або указательный, повелительный, желательный имѣти або молитвенный, непредѣльный або необавный; *ἔγκλισις*, *ὀριστική*, *προστακτική*, *ἐθνική*, [*ὀποστακτική*], *ἀπαρέμφατος*; *modus*, *indicativus*, *imperativus*, *optativus*, *infinitivus*; **М.** изложеніе

(**Р. А. См.**), повелѣнно, молитвено, вопросно, звѣтелно, повѣстно, необавно; **А.** изложѣніе, изявѣтельное (**См.**), повелѣтельное (**См.**), молитвеное, подчинное, необавное; **См.** молятельное, сослагателное, подчинятельное, ноопредѣленное.

Острѣя (**А.**), острая (**Р. См.**), *ὄξεϊα*, acutus.

Ореографія, правописаніе (**А. Р.**), *ὀρθογραφία*, **А.** ореографія, **См.** ореографія.

Падѣжь (**Р. М. А. См.**), именовный (**А.**), родный (**А.**), дѣтельный (**А. См.**), виновный (**А.**), звѣтельный (**А. См.**), творительный (**Р. См.**); *πτῶσις*, *ὀρθή* (*εὐθεΐα*), *γενική*, *δοτική*, *αἰτιατική*, *κτητική*, casus Latinus; casus, nominativus, genetivus, dativus, accusativus, vocativus, ablativus; **М.** пять паденій, прѣва, родна, дѣтельна, виновна, звѣтельна; **См.** падѣжь именительный, родительный, винительный, сказательный.

Писмо, писменѣ (**Р. А.**), долгая, краткая, двоявременная; *γράμμα*, *γράμματα*, *μακρά*, *βραχεά*, *δίχρονα*; *litera*, *literae*, *longae*, *breves*, *anticipites*; **См.** пор. гласная.

Подстолія (**Р.**), *ὑποδιαστολή*, *subdistinctio*, **См.** вопросная(?).

Предлогъ (**Р. М. А. См.**), *πρόθεσις*, *praepositio*.

Причастіе (**Р. М. А. См.**), *μετοχή*, *participium*.

Просодія, припѣло (**Р.**): ударенія, временѣ, краткая; *προσῳδία*, *τόνοι*, *χρόνοι*, *πνεύματα* (*ψιλή*); *toni*, *tempora*, *passiones*; **А.** просодія, припѣваніе, тонкая, **См.** просодія.

Разлічіе (**Р. М. А. См.**), *ἄρθρον*, *articulus*, **М.** разлічія подчинна, предчинна, *ὑποτασσόμενα*, *προτασσόμενα*, **А.** разлічія предчинныя, подчинныя.

Разлічіе, *variatio*.

Разсужденіе, подобоначертателное, стропотное; *comparatio*, *regularis*, *irregularis*; **См.** уравниеніе, правильное, неправильное.

Реченіе (**Р. А. См.**), единосложно (**См.**), *λέξις*, *dictio*, **См.** многосложное.

Родъ (**Р. М. А. См.**), мужескій (**Р. А. См.**), женскій (**Р. См.**), средній (**М. А. См.**), общій (**Р. А. См.**); *γένος*, *ἀρσενικόν*, *θηλυκόν*, *οὐδέτερον*, *κοινόν*, *genus*, *masculinum*, *femininum*, *neutrum*, *commune*; **М.** мужески, жен'ски; **А.** женскій, преобщій (**См.**); **См.** всякій, недоумѣнный.

Сѣнтаξисъ (**Р. См.**), съчненіе (**А.**), *σύνταξις*, *synthaxis*. **А.** сѣнтаξисъ.

Склоненіе (**А. См.**), скланеніе (**А.**), *κλίσις*, *declinatio*.

Слово (**Р. А. См.**), *λόγος*, *oratio*.

Слогъ (**Р. См.**), долгій, краткій (**См.**), двоявременній, прислівниково: долго, кратко, двояременно; *συλλαβή*, *μακρά*, *βραχεά*, *δίχρονος*; *syllaba*, *longa*, *brevis*, *ancers*; **См.** двояременный.

Слогъ начальный, кончаемый (А. См.), предкончаемый (А), пропредкончаемый (А.), предпропредкончаемый або четвёртый, пятый отъ кончаемаго. *Συλλαβή, λήγουσα, παραλήγουσα, προπαραλήγουσα*. Syllaba, ultima, penultima, antepenultima. См. прекончаемый, пропрекончаемый, предкончаемый, пропредкончаемый, непревосходный.

Съгласный, съгласная (См.), прѣстая, сугубая (См.); *σύμφωνον, σύμφωνα, διπλά*; consonans, consonantes, duplices; А. съгласныя.

Съединительная (Р.), *ὄφέν*, См. единитная.

Съюзъ (Р. М. А.), слѣпляющая, раздѣляющая, прикасающаяся, винѣбныя, въпрѣсныя, утверждающія, увѣщавающія; *σύνδεσμος, συμπλεκτικοί, διαζευκτικοί, συναπτικοί, αιτιολογικοί*; coniunctio, copulativae, disiunctivae, continuativae, causales, approbativae; А. слѣптательныя, съпращенныя, совокущительныя, пресовокущительныя, винословныя, отглагольныя, смысленныя, преисполнительныя, противныя. См. союзъ, знаменованіе сопрягательное, раздѣлительное, противительное, сослагательное, винѣбное, подчинительное, наносительное, исполнительное, недоумительное.

Срокá.

Степень разсужденія: положенный, разсудный, превышшій; *ἄνομα συγκριτικόν, ὑπερθετικόν*; gradus comparationis: positivus, comparativus, superlativus; См. степень уравниенія, положительный, разсудительный, превосходительный.

Супрjúжество (Р. А.), *συζυγία*, coniugatio, М. супрjúжество, См. спряженіе, правилое, стропѣтное.

Тѣгла (Р. См.), *τίτλος*, А. тѣгла.

Тѣчка Р. См.), *στιγμή, τελεία στιγμή*, punctum.

Удареніе (А. См.), *τόνος*, accentus.

Число (Р. М. А. См.), единственное (Р. А. См.), двойственное (Р. А.), множественное (Р. А. См.); *ἀριθμός, ἐνικός, δυνικός, πληθυντικός*; numerus, singularis, pluralis; М. едѣно, двѣино, множно; См. двѣйственное.

XII.

Щоби можна було виробити собі справедливий погляд на користуваннє Лаврентія чужими граматиками, потрібні деякі загальні уваги. Що граматична традиція тодѣшнѣх латинських граматик загально дуже подѣбна, а часто тотожна, не видасть ся дивним, коли зважити, що латинська граматики оперла ся на готовій, розвиненій системѣ грецької граматики. На граматикѣ грецької мови мала ве-

ликий вплив граматика Діонізія, що була спільним жерелом византійських граматиків.

Схожість чи згідність у детальнім переведенню може бути впливом або безпосередньої позички одного автора в другого або треба її шукати в якомсь третім спільним жерелі. В сій справі вірний вислів німецького дослідника латинської граматичної системи: Ob es je gelingen wird, diese (розумієть ся, gemeinsame Quellen) nach jeder Seite hin vollständig, klar und überzeugend nachzuweisen und so zu einer genau geschlossenen, historischen Entwicklung auch für die einzelnen Lehren der Grammatik auf dem lateinischen Gebiete zu gelangen, darf bei dem vielfach unsichern und schwankenden Charakter dieser Sache vorläufig mit gutem Grunde bezweifelt werden ¹⁾.

На жаль, не можу і я мати сього вдоволення, яке подала би мені свідомість вислідження певних жерел, на яких основуєть ся граматика Лаврентія Зизанія. Головними причинами сеї недостачі отсеї праці є найперше се, що богацько текстів грецьких і латинських граматик, які в рукописах кружили по польських і українських землях в часи Лаврентія і перед ним, остали доси невиданими ²⁾, а потім і недоступність, часто задля рідкості, богатых сучасних граматичних друків ³⁾. Дещо може бути також у граматиці пам'ятевим впливом, особливо зі шкільних часів, а в таким разі утрудняє доступ до жерела слабкість пам'яті та перекрученне запам'ятаного, спеціально з причини непорозуміння або трудності приложити граматичне правило одної мови до другої (довгість і короткість складів в церковнославянській чи українській мові). Відповідно до уставу братських шкіл мали вчителі видавати ученикам

¹⁾ Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern von Ludwig Jeep, Липськ, 1893, ст. 102.

²⁾ Так прим. невиданим доси є твір якогось Юрія Куртісія, що має однаковий із Лаврентієм розклад матеріалу, як виходить із заголовку сього твору *περί στοιχείων ήτοι γραμμάτων, προσφιδίων και των δικών του λόγου μερών ήτοι εις γραμματικήν πρώτην εισαγωγήν*. (Dionysii Thracis ars Grammatica edidit Gustavus Uhlig, Липськ, 1883, ст. XXXV, замітка).

³⁾ Цікаво було бн порівнати, чи нема що спільного з Лаврентієвим граматичним текстом в отсих граматиках: Mart. Crusius, Puerilis in Lingua Latina Institutionis partes IV, Memmingae, 1556; Quadrivium Grammatices J. Coclaei, Norimbergae, 1511, йогож, Rudimenta, Argent. 1519; Joh. Aventini Rudimenta grammatices, 1517; Institutiones Grammaticae Marco Crodelio autore, Basil. 1541; Constantini Lascaris Erotemata cum interpretatione latina, Венеція, 1491 (примірники в Монахії і Цвікаві). Всі ті граматикки, як і Рівія з 1541 і Фабриція з 1560 р., полишили сліди на німецьких граматиках, які дещо мають спільного з текстом Лаврентія.

по деяким предметам „записки“, які могли бути вихідною точкою будучих підручників.

Твердження Сахарова, що граматика Гази послужила основою для наших граматик, в віднесенню до Лаврентія не вірне. Граматика Гази, як і граматики Халькоконділя, Хрисольора та Мосхопула мають не більше спільного з Лаврентієм, ніж ті граматики зі своїм жерелом — граматикою Діонізія з одного боку, а з тими граматиками, для яких вони стали жерелами, з другого. Передусім мусить ся се сказати про граматку Мосхопула, що попри підручник Ляскаріса¹⁾, який одинокий із зазначених Сахаровом книжок знав певно Лаврентій, ще найбільше спільного має із текстом Лаврентія. З грецьких граматик знав також Лаврентій без сумніву граматику Крузія і Мелянхтона.

Коли говорю про вплив грецьких граматик на граматику Лаврентія Зизанія, зазначу, що не годжу ся із обережним, що правда, здогадом проф. Владімірова, який видить у Лаврентієвім зачисленню співзвуків *z* з до „сугубих“ натяк на білоруське *dz*. Чому конечно треба розуміти білоруське *dz*, а не прим. галицько-українське, що дістало си туди з польщини? Впрочім то само повторив про *z* і з і Смотрицький в своїй граматиці церковнославянської мови. Тому на мою думку треба тут видіти заступлення грецького *ζ*, яке зачислене в грецьких граматиках до зложених співзвуків.

Але думку тих дослідників, що вказували тільки на грецькі граматики як жерела граматики Лаврентія (Греч, Сахаров, криптовім С. Д., Засадкевич, проф. Голубев), треба значно звузити. Правда, впливу всепануючої латинської граматики в єзуїтських школах Польщі Альвара не видно в граматиці Зизанія, але за то дуже слідний у ній вплив латинської граматики Мелянхтона²⁾, що опер її не тільки на Донатови, але й на Прісціянови. Латинська граматика Мелянхтона полишила сліди не тільки на граматичних дефі-

¹⁾ Грецька граматика Ляскаріса вийшла по грецьки в Медіоляні 1476 р., разом з іншими писаннями в Венеції 1537, а з латинським перекладом у Венеції 1557.

²⁾ Німці-поселенці в польських і білорусько-українських землях і студенти, що вчили ся у заграничних німецьких університетах, розносили протестантські видання Лютра, Мелянхтона та Кальвіна в Польщі, Білоруси таї Україні. Велика маса таких видань занепокоїла світські і духовні власти в Польщі, що від 1520 р. зачали заборонювати протестантські твори, а 1541 р. вийшла рішуча заборона польським молодим людям їздити в Німеччину та звідтам закликати вчителів до Польщі. (Митроп. Макарій, Історія русскої церкви, т IX, ст. 312—314).

ніціях Лаврентія, але також була вона для Лаврентія взором легкого укладу шкільного підручника, в яким весь дальший виклад вяжуться логічно з попереднім. Система шістьох відмінків рівнож в зорована на латинських граматиках, з яких багато спільности мають із Лаврентієм підручки Відавського, Тухольця, Спангенберга та Люпуля. Перших двох, здається, знав Лаврентій, принайменше до „*Questiones*“ Тухольця доданий також катихизм і азбука. А може й Тухолець і Лаврентій, беручи ся за азбуку, йшли незалежно один від другого за приміром Мелянхтона, що зложив і азбуку для дітей і катихизм.

Що тикається ся родівника, деякі латинські граматик робили ріжницю межі родівником і заіменником. З причини недостачі родівника в латинській мові послуговували ся у практичних цілях указуючим заіменником *hic, haec, hoc*. І коли сей заіменник стояв осібно, вважав ся властивим заіменником, а коли в злучі з иншими словами, родівником ¹⁾. З додатком указуючого заіменника *tento, tato, toto* переведена відміна імен і прикметників і в чеській граматиці „*Grammatica Bohemica, studiosis eius linguae vtilissima. Authore: Matthaeo Benesouino, Sacerdote*“ ²⁾ (Прага, 1577). Змішання родівника та заіменника, зглядно виділювання з заіменника осібно родівника було явищем не рідким мимо того, що проти такого змішання виступали дуже авторитетні голоси ³⁾. Тому й нема нічого дивного в тім, що Лаврентій, задержуючи ненарушеною грецьку систему вісьмох частий мови, утворив з відносного заіменника осібну часть мови. „*Αρθρον*“ грецьких граматик містив у собі властивий родівник *ὁ, ἡ, τό* й відносний заіменник *ὁς, ἥ, ὅ*.

І не тільки церковнославянську мову в тискано насильно в рамки граматики клясичних мов, але таку долю перебули й инші славянські мови, а то й германські і романські. Возьму на приклад хочби початки німецької лінгвістики, обробленої науково в непорівнянню гарнійше, ніж початковий розвій славянських граматик.

¹⁾ Јеер, *op. cit.* ст. 175.

²⁾ Універс. бібл. (чеська) в Празі, LIVF 94. Крім самозвуків і співзвуків відмічені тут і *dwogzwuicy, id est Diphtongi: au, ay, ey* (6a). Крім тих двозвуків знає ще два: *ou, uy* „*Grammatyka Czeska, w dwogii Strance*“ з 1588 р. (Пражська унів. бібл. LIVF 163).

³⁾ Розширена скрізь по Європі латинська граMATика Мелянхтона звертала увагу, щоби хлопців навчити, *quid intersit inter Pro-nomen, & Articulum. Est enim Articulus non qui in Grammatica tantum declinatione casus aut genera indicat, sed quo in sermone etiam certam rem significamus. Latinum exemplum proponi nullum potest. Nam Latinus sermo in universum caret Articulis* (ст. 144).

Коли говорити про початки німецької лінгвістики, й тут відіграли велику роль граматики клясичних мов, передусім латинські. Дуже вчасно в Німеччині при лектурі і викладі меншого Доната вживали рідної мови. Та на німецьку мову перекладено тільки глосси себто поодинокі слова чи речення, які або вставлявано меж рядками латинського тексту або додавано на побережних полях карток або впорядковувано в особні списки. Так Донат у дечім став батьком німецької граматики, о скільки на ній wzорували Німці граматичні терміни в німецькій мові, перекладаючи латинські, о скільки оперли ся на ній і пізнійше під зглядом граматичних категорій та всього впорядкування і вибору матеріялу. Терпили на таким процесі богацько прикмети німецької мови, що більше, їх усравильнювано при помочи латинської мови, яка ставала запорою в пробах вглянення в організм німецької мови та в органічний розвій духа мови. При вивченню чужої мови головна річ се морфологія. Тому, як у Німеччені зачали wzорувати ся на латинських граматиках, а поперед усього на Донатови, який і так мав тільки морфологію, повстали німецькі граматики, які властво оброблювали тільки звучню, морфологію і етимологію. Про синтаксу або не було навіть згадки або оброблювано її по вачошньому, розмірно коротко, а за то займали головно місце в граматиці wzірці деклінацій і конюгацій, ряди приіменників із усякими відмінками та найрізномроднійші групи прислівників. Die deutsche Sprache, ужию слів Івана Міллера, wurde dabei eingezwängt in den hergebrachten Schematismus der lateinischen Sprache, so daß man z. B. einen deutschen Ablativ, ein deutsches Gerundium, Supinum u. s. w. bildete¹⁾. Таке діяло ся іще до Готшеда²⁾, навіть до Гайзе³⁾. Латинські жерела в німецькій граматиці Кляя (Clajus) виказав Ф. Вайдліг, латинські і грецькі в граматиці Альберта (Albertus) К. Міллер-Фраурайт. Слова про синтаксу, wzірці деклінації і різномродність груп прислівників вірні і в приложенню до Лаврентієвої граматики.

Видань спеціально латинських грамастик із польськими інтерлінійними або береговими поясненнями є велика сила. Взором такого видання у нас граматика Лаврентія, але інтерлінійний текст заступають тут цілі пояснення тодішньою народньою мовою, не говорячи вже про те, що цілій церковнославянщині Лаврентія дуже

¹⁾ C. Kehr, Geschichte der Methodik des deutschen Volksunterrichtes, Gota 1882, т. IV, ст. 223—224.

²⁾ Grundlegung der deutschen Sprachkunst, Липськ, 1748.

³⁾ Theoretisch-praktische deutsche Grammatik, ГанOVER, 1814.

далеко до чистоти й видержаности. Під тим оглядом є вона вірним відбитком того звичаю у наших тодішніх школах, який заводив „порядокъ школьный“. В луцьким уставі вимагано, „абы дѣти єдинъ другого пыталъ по грецку, абы єму отповѣдалъ по словенску, и тыжъ пытаются по словенску, абы нмъ отповѣдано по простой мовѣ“. Одначе не мають съ собою мовити простою мовою, єно словенскою и грецкою¹⁾. І хоч Луцький шкільний порядок датуєть ся 1620 р., певно таке саме поступованне водило ся у наших школах і в часи вчителювання Лаврентія, тим більше, що тоді так мало знали церковнославянщину та по неволі мішали її з народніми говорами.

Проф. Харлампович здогадуєть ся, що при кінці 16 в. часто бували випадки заміни церковнославянської мови в богослуженню народньою мовою або лексичною і синтактичною примішкою до церковнославянщини народньої мови, коли деякі пани при основанню церков ждали, щоби священники та їх наслідники тепер і „въ поздвѣйшій вѣкъ“ відправляли служби саме на церковнославянській мові²⁾.

Примішка народньої мови до церковнославянщини залежала від території і середовища виховання священника; на українській території була вона правильно українською, на білоруській білоруською. Але на мою думку дослідники пам'ятоків 15, 16 і 17 вв. так званих західньо-руських земель звернули доси замало уваги на сю обставину, що тоді територія північно-українського діалекту, який тоді фактично був літературним, обіймала значно ширші простори, ніж обіймає нині. Сліди північно-українського діалекту в нинішніх говорах Галицької України, задержання північно-українського говору в північній Угорщині, прикмети північно-українського діалекту в таких пам'ятниках безсумнівного галицького походження, як інтермедія Гаватовича з 1619 р., все те вказує, що українські говори нинішньої Галичини були ще в першій половині 17 в. відмінні від нинішніх і належали до північно-українського діалекту. В тій переміні відіграли, здаєть ся, велику роль козацько-польські війни, на скільки обіймали собою територію нинішньої Галичини, а потім захист, який находили на західніх окраїнах України поселенці східніх окраїн перед воєнними тривогами. Так стерли ся зі

1) Я. О. Головацкій, Порядокъ школьный или уставъ Ставропигійской греко-русской школы во Львовѣ 1586 года, Львів, 1863, ст. 12, замітка.

2) Харламповичъ, ор. сіт. ст. 417.

собою говори східніх і західніх територій України, результатом чого протягом 18 в. українські говори нинішньої Галичини вже вказують тільки останки давніших північно-українських говорів.

Памятником північно-українського діалекту є на мою думку й Лаврентієве „Толкованіє“. На скільки який ввраз не є церковно-славянським, всі прочі слова його ще нині приходять в галицько-українських говорах. Відкладаючи докладнішу характеристику й церковнославянщини Лаврентія і мови його „Толкованія“ і передмови до граматики до видання Лаврентієвої граматики, обмежусь тут тільки деякими замітками. На північно-українській діалект вказують такі форми, як к'воже^ε і кс'кла^м, вырозме^м і вырозм'кню, скінченне 1 ос. мн. переважно на мо побіч м' (рідко¹), в білорусьній „дуже рідкі види прик. сп. на мо“²), як переход'кмо, скінченне іменника на у ва ти (Устраш^ε). Взаїмна заміна к й у звичайне явище в усіх українських говорах. Характеристична для білоруської мови заміна к через є майже не слідна в Лаврентієвім вигляді. Форма чл'чій без сумніву польонізм³). Що форма тел'сно^м є польонізмом, доказом того Лаврентієві форми з вигляду, писані через к: т'кла, т'клс, т'кл'к. Види: р'чк, р'чи, р'чій, р'ча^к приходять у нинішніх українських говорах.

Воно може дивно, що Лаврентій уживає правильно к мимомого, що в правилі писання к зазначив, що воно пишеться замість є. Заміна к через є приходить і в північно-українських говорах і рідше в теперішніх галицько-українських. Повище правило Лаврентія не здивує, коли пригадається, що в часі укладання граматики вчителював Лаврентій в осередку білоруського руху — в Вильні і що вплив вплив білоруської на нього самозрозумілий. Правило писання ґ в 3 відм. одн. таких іменників, як кость, також дасться пояснити північно-українським діалектом⁴).

¹) Мо по словам проф. Карського вживається в архангельських глаголах и рѣже в другихъ. (Е. О. Карскій, Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи, Москва, 1886, ст. 144).

²) Е. Карскій, Два памятника старого западно-русскаго нарѣчія (ЖМНП. Спб. 1893, августъ, ст. 423).

³) Что є вмѣсто к въ челоуѣвѣ явилось подѣ польскимъ вліяніемъ, признає і найновіший дослідник звукового означення к Л. Васілев (пор. Нѣсколько данныхъ для опредѣленія звукового качества буквы ѣ сравнительно съ буквою е въ памятникахъ XVII вѣка, употребляющихъ эти буквы въ слогѣ подѣ удареніемъ по древнему при замѣнѣ въ слогѣ безъ ударенія буквы ѣ буквою е, Извѣстія отд. р. яз. и слов. И. А. Н., 1910 г. кн. 3, ст. 192).

⁴) Dr. Emil Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880. ст. 124—125.

Нема в Лаврентія білоруського переходу а (я) на ө, ненаголошеного о на а¹). Зворотній заіменник ся під впливом польщизни як у Лаврентія, так і в нинішніх українських говорах Галичини лучить ся не тільки з дієсловом, але й з низшими частинами мови. Варта уваги часта заміна ї й н з одного, а и й ы з другого боку.

Вкінці подаю словарець цікавіших слів, ужитих Лаврентієм у викладі, передмові і деяких поясненнях церковнослов'янських дефініцій, спеціально таких, які представляють матеріал для рішення приналежності сього пам'ятника українській чи білоруській нації. Польовізмів не виключаю.

ѡбы, ѡбысмы, ѡбысмоса,
ѡбо [ѡбымо
ѡле
ѡнѣ
ба^рзо
бере^т, взѡ^шни
ба^рода^тливимъ
бо, боѡ^т
бога^тыи, бога^тство, бога^тства
богослѡвїи
бже^а, бжею, бжею, бжего,
бже^мъ, бжеи^н
бол'шій, бо^ше (приелів.), бо^ш-
шю, найбольше
брѡта, брѡта^х, брѡтин, брѡтїю

бѡ^те, бѡ^дачи, бѡ^дачи^н
ба^жи^те^са
кѡводїлѣ, в'воже^те
вѡ^дачне
вѡ^дле
(з)вѡсѣ^ла^н
в'зга^рда
в'зга^лдо^н
вѡ^дати, вѡ^дати, вѡ^да^те
выкладѡ^тсѡ^н²)
выкоренена
вымыслы, вымыслы^н
выпол'нѡлѡсѡ
вырозѡме^нѡ, вырозѡмѣ^ню
кѡ^ршѣ

¹) Прикмети української мови і білоруської розрізняю на основі праць (крім цитованих) акад. Соболевського в „Живой Старинѣ“ за 1892 р. (Очеркѣ русской діалектологїи: II, Бѣлорусское нарѣчіе (вып. III), Малорусское нарѣчіе (вып. IV) й інших численних рецензій, Михальчука в 7 т. „Трудовъ этнографическо-статистической экспедиціи“ (Нарѣчїя, поднарѣчїя и говоры Южной Россїи въ связи съ нарѣчїями Галичины), Шимановського (Очерки по исторїи русских нарѣчїй, Варшава. 1893), найбільше рішачою для білоруської мови величезної праці проф. Карського (Бѣлоруссы, в двох томах, другий в двох частях), звіснях праць П. Жатецького, Кримського та деяких інших. Відрізнити, що українське, а що білоруське, в давнійших віках часто тяжко, бо історичне оброблення української і білоруської мови ледви дігнене.

²) Слово „выкладъ“ відносить проф. Карський до польського „wykład“ (Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ, Варшава, 1896, ст. 136). Тимчасом Фр. Пуласкі при виданню польського катихизму з 1543 р. (Biblioteka pisarzy polskich, Краків, 1910), пояснює на ст. 17 слово „wykładać“ нижчим „objaśniać, pазуваѣ“. В значінню пояснення уживає викладати й Лаврентій.

вѣслѣхани
 вѣстѣпки, вѣстѣпкѣ, вѣстѣ-
 пѣю^т
 вѣѣныи
 вѣш'ше
 вѣѣпѣ
 влѣс'не, влѣсны'
 влѣко^м
 воз'люблѣн'ни
 волѣ, волѣ, волни (вѣльнѣ)
 вѣтпѣлѣности, вѣтпѣлѣности,
 вѣт'тпѣчи
 вѣрога, вѣрогѣ нѣш'ѣ
 вѣюетѣ
 (нѣ)впѣдѣли
 вѣсѣ, вѣсѣмѣ, вѣсѣ, вѣсѣкѣи
 (по)вѣсѣдѣѣ
 вѣс'не, вѣсѣнѣмѣ
 вѣлѣсѣ, вѣлѣсѣ
 вѣдѣити
 вѣрѣ, вѣрѣхѣ, хѣрѣхѣ'нѣ, нѣ-
 вѣрѣшнѣ'ши^ѣ
 длѣкѣ
 двѣсѣкѣи, двѣсѣкѣи, двѣсѣко
 дѣвѣлѣ, дѣвѣлѣ, дѣвѣлѣ
 дѣлѣ, дѣлѣтѣго^м
 дѣврѣ (gen. sing.), дѣврѣ, дѣврѣ,
 дѣврѣмѣ, дѣврѣо
 дѣврѣлѣ'мѣ
 дѣврѣщѣ'е, дѣврѣщѣ'мѣ, дѣврѣ-
 щѣ'ѣ^т
 дѣскѣнѣлѣ, дѣскѣнѣли
 дѣсѣгѣлѣ, дѣсѣгѣю, дѣсѣгѣю, дѣсѣ-
 гнѣ

дрѣкѣ
 ѣднѣ^ѣже
 ѣднѣ^ѣ, ѣднѣнѣ, ѣнѣ, ѣднѣнѣ, нѣ-
 ѣднѣо
 жѣдѣемо, жѣдѣючи
 жѣнѣныи
 же (=щѣ), ѣжѣ
 жѣвѣо'мѣ, жѣвѣнѣ'мѣ
 жѣв'тра, жѣв'трѣшнѣ^м
 жѣмѣкѣетѣсѣ
 жѣпрѣ'дѣ
 жѣрѣнѣмѣ
 жѣо
 жѣшѣкѣдѣилѣ
 жѣвлѣнѣ
 жѣвѣдѣнѣ^м
 жѣнѣдѣстѣ^ѣ 1)
 жѣлѣ, жѣлѣо, жѣлѣомнѣитѣлѣнѣ^м
 жѣлѣстѣ, жѣлѣстѣи
 жѣмѣшлѣнѣнѣи
 (нѣ)жѣмѣоцнѣѣтѣсѣ
 жѣнѣчи^ѣ
 жѣвѣѣстѣнѣмѣ
 жѣнѣмѣгѣити
 жѣли (ѣлѣ)
 жѣнѣ^м, жѣнѣ'ше, жѣнѣ'шнѣхѣ
 жѣскѣсѣитѣлѣ, жѣскѣшѣѣтѣ, жѣскѣшѣѣ-
 нѣ. лѣ, ю, лѣ^ѣ, жѣскѣшѣѣнѣ'
 жѣсѣдѣнѣ, жѣсѣдѣо, жѣсѣдѣнѣ'
 жѣющи^ѣсѣ, жѣючи^ѣсѣ
 жѣдѣнѣ, жѣдѣнѣ^ѣ, жѣдѣсѣ
 жѣрамѣмѣтѣкѣ
 жѣнѣдѣ, дѣлѣ конѣцѣѣ
 жѣрѣотѣкѣ^ѣ

1) Недѣшовѣ у своѣи „Историческомѣ обзорѣ важнѣйшихѣ зву-
 ковыхѣ и морфологическихѣ особенностей бѣлѣорусскихѣ говорѣвѣ“
 (Рус. фил. Вѣстникѣ, Варшава, 1884, т. XII) пояснѣв ѣ у формѣхѣ :
 жѣшѣюлѣ, обѣйдѣмѣ, щѣ повѣстѣли з пристѣвкѣи н тѣ переходу ѣ в ѣ.
 Влѣчно замѣтѣв ѣкѣд. Собѣлевскѣи, щѣ тут ѣмѣмо до дѣла зѣ звнѣ-
 чайнѣю спѣлкуѣю ѣ і н в ѣ (в рецензѣи на праѣцу Недѣшовѣа
 в ЖМНПр., 1885, юнѣ, ст. 305).

которійъвы, которї, которого,
 которомъ, коториъбыса, ко-
 торїн, которын, которон,
 которо̀
 кош'то^х
 крѡлеве, крѡле^в'ства
 (много) кро^т
 крѡжѣ^т
 ктѡ, когѡ, кѹ тому, нѣко́го,
 нѣко́го
 ласка
 ла^тве
 любе^в'нѡ
 лю^т'ского
 маемо, маючи, има́ймо,
 ма́клъ
 ма́же^в'ного
 мил(о)сѣрдны̀, ма^р'дного,
 ма^р'днымъ, немилосѣр'^дны^х
 милүючи
 мїръ, мїра
 мысан (1 pl. i 7 sing.), мыслити
 ма́сци
 мовимо, мо́ва^т
 мо^т'ѡт, мо́же^х
 мо́цно
 ма^р'рїи
 наприкла^х
 нарѡщали
 настл^в'ницѡ
 насѡщны̀, насѡщного
 набки, набкѣ, набча́емѡ, наб-
 ча́емосѡ, набчи^в'ши
 на́шего, на́шемъ, ншѣ
 не^в'гола
 не^в'порѡ^х'нѣ
 нестѡлоє, нестѡлыи
 нетле^х'ныи
 нех^а'и
 нѣма́шъ
 нѡж^х'ныи

(чере^в) нѡ
 ѡбецаючи
 ѡбыти
 ѡказалъ, ѡказѡса, ѡказючи
 ѡпа^о'ство
 ѡплѡтокъ
 ѡповѣдати
 ѡсѡжѣнїе
 ѡворѡючи, ѡтворѡючи
 ѡправѡвати
 ѡстрашѡ^т
 ѡхѡтне
 пнѡве, панова^х, па^в'ства
 па^р'тали
 пѡве^х, пѡ^в'ное
 пѡр'вомъ, пѡр'вю, пѡршлѡ, пѡр-
 шю, не^в'шїи, пѡр'шо^х
 перебачати
 перепѡщѡетъ
 пересторѡга
 перѡходѣмо
 пн^н'ѡ
 плеѡла
 пово^х'ны̀
 по^в'даныи
 по^в'носїли^о
 пожеретїи
 пока^р'мъ
 поки
 покѡсы, покѡсами, покѡшѡетъ,
 покѡшены
 (за)пѡмѡчѡ, помагала
 поневажъ
 побѡл'нилисмо
 порѡ^т'не
 посїлокъ
 посланїе, посланїи
 постарѡйте
 потѡмили
 похѡте^х, похѡти
 пра́гнѡ^т

пра́цею, пра́цк, пра́цѣ, працѣ-
 ючи
 прѣлѣсть
 прѣложѣ^нныи, прѣложѣ^нства
 прѣпра́вѣи
 прѣмо́вати, прѣймѣть, прѣй-
 мѣте
 при^ндово́лѣючи
 при^нписѣ^тса
 при^нпомина́емо
 при^нстонѣть
 при^нлѣд
 (длѣ) прѣвы
 прѣсимѣ, прѣсѣчи
 прѣстакѣ^н
 прѣти^н, прѣти^нкѣ
 прѣто, прѣто^н
 рѣзѣ^н, рѣзѣ^нмѣ, рѣзѣ^нмѣ, рѣзѣ-
 мѣлѣмѣ, рѣзѣ^нмѣли
 рѣчѣ, рѣчи, рѣчѣи, рѣчѣ^н, рѣчѣнѣ
 рѣка́ючи
 рѣнѣ^нло
 рѣма́итыми
 рѣскоши
 рѣспрѣстира́ти
 рѣстрѣбности
 рѣсамѣ^нса, самѣи, самѣи^нкѣ^нныи
 свѣ^тльи
 свѣѣго, свѣѣи, свѣѣ^н, свѣи^н
 сѣмѣи
 складати
 скѣ^тки
 словѣ^нница
 слѣ^хати
 собѣ^к
 справѣдлѣвы^н
 спра́внѣ, справѣвѣти
 спѣдѣи, спѣдѣѣм
 стѣ^тса
 старѣнѣмѣ, старѣтѣса

сѣпѣлѣ^нш
 тѣкѣ
 тѣ^нже
 таково́го
 тѣды, тогда
 телѣсно^н
 (на)тепѣ^н
 ты^н, тыи, тоѣ, тогѣ, тѣжѣ,
 тогѣ свѣ^тнии, то^н, то^нже,
 то^нже, тоѣю, тѣю
 тѣла, тѣлѣ, тѣлѣ
 тѣлѣ^нко, тѣлѣ^нко
 тѣтѣ^н
 тѣшнѣи
 толковѣнѣи
 тоцѣ^к
 трѣзѣ^нвыи
 трѣтѣ^нса, трѣтѣю
 трѣ^нности
 тѣѣ, тѣѣ^н
 тѣвѣселѣи^{те}
 тѣводѣти, тѣводѣлѣ
 тѣдѣ^нрѣ^н
 тѣжѣ
 тѣпа́дѣти
 тѣпѣвѣ^немо
 тѣразѣ^нлѣ^н
 тѣча^н, тѣчѣныи, тѣчѣ^нши^нса, тѣчѣ^н
 тѣчинѣи^н
 тѣлѣсѣѣѣѣ
 тѣлѣ^н
 тѣѣтѣ^нчи^н, тѣѣтѣ^н
 тѣѣтѣѣ, тѣѣтѣѣ
 тѣѣсѣ
 тѣѣ^н
 тѣѣснои
 тѣни^н, тѣниѣти, тѣниѣмѣ, тѣи-
 начи
 тѣтѣ^нати
 тѣѣѣи

чре^в їстєствѣн'нои
 ч8жій
 шатана, шатана, шатан'скими,
 шатан'ского

шлахѣство
 штѸ
 цасливны^ж
 їжкѣ. ¹⁾

Д О Д А Т О К.

В додатку до своєї статі передруковує словарець Лаврентія Зизанія, що появив ся у Вильні тогож року, що й граматика, 1596 особною брошурою і в додатку до „Азбуки“, але не в додатку до граматики, як дехто хоче. Словарець має відмінний склад сторони, як граматика, й особну пагінацію. Примірник Зизанієвого словарця посідає Музей Ан. гр. Шептицького у Львові (ч. 431); але перша картка докопійована, як каже рукописна приписка, 1628 р.²⁾ Словарець передруковує без змін з виїмкою одної, яку мусів я увести відносно до виписок із граматики підчас друку статі з технічних (друкарських) причин, себто неможности задержання титл - букв. Рівнож з технічних причин не розрізняю подвійного з.

Що передрук Лаврентієвого словарця в другім томі „Сказаній“ Сахарова невірний, підносили нераз авторитетні голоси. Я скажу більше, передрук Сахарова просто злочинний з уваги на тих дослідників, що на передруці Сахарова опирають свої висновки про Лаврентієв словарець. Видавець не тільки виїс надстрічні знаки в рядки, порозв'язував титли, старав ся удогіднити користування словарцем заведенням азбучного ладу в словах під кожною буквою, але й передрукував словарець із такими фоно- та морфологічними змінами, що спокусили декого зачислити Лаврентієв словарець до пам'яток білоруської мови. Ось кілька цвіток невибраних наукової совісности Сахарова :

¹⁾ Не ввійшли в словарець такі слова: бѣвѣютъ, бѣдѣми, болѣнѣте, коронилъ, в'даюъ, вѣбавилъ, вѣдати, вѣдають, вѣносити, вѣцрла, даъ, днѣ, дѣ'ствоуѣ, дѣло, дѣла, дѣлѣ, ѣго, ѣго, ѣмѣ, їсть, їсть, їретическіи, їретическаѣ, їретически, житѣскими, їскѣство, нѣнѣ, нѣ'шній, ѡкрести'шисѣ, ѡложи'ши. ѡпирѣлѣ, ѡпѣсти, ѡпѣтилъ, писмѣ, покѣ'далѣ, поган'ски, по'рѣчны, стѣи, сѣови, словами, сѣю^в, сро'ства, сѣщєствѣ, ѣкоги, ѣповѣніе, хлѣ^б, хлѣбѣ, хлѣкомъ, хлѣба, їзыкѣ.

²⁾ Першу картку скопійовано за старанням проф. Грушевського з примірника Петербурської Академії Наук; д. В. Срезневському, що зволив провѣрити сю копію, складаю на сѣм місці щирю подяку.

Перводрук із 1596 р.

Алканіє, исти хотѣніє.
 Алэктор, п'ккє.
 Алавастръ, камє^х їсть тл^к
 названї, исто гдѣ камєне оу-
 робленый слонкъ, албо скрї-
 но^чка.
 Бє^вѡвѣтєнъ, ѡповѣди нѣмаю-
 чїй, неѡповѣд^ный.
 Бѣг'ство, оу^ткѣканьє.
 Видѣніє, ѡглядан'є, и тыж^ж
 ѡблнч'є.
 вра^ч, л'ккар, дѡкторъ.
 врачю, л'кчѡ.
 врачеванїє, л'ккар'ство, л'кчѣ^нє.
 врачество, л'ккар'ство дѡкто-
 р'ство.
 врачба, л'кчѣнє.
 врачѣбница, до^х гдѣ л'кча^т,
 и тыж^ж аптѣка.
 гнѣбель, стра^та погнѣбл^ь.
 драчїє, їсть хойна, котора
 в'винѣ сварєна, злѣчувєть
 оу^ха ропы полны, и бчи
 оу^разовкн, то їсть ранєныи,
 албо оударєныи.

Богато слів попускав Сахаров, прим. на саму букву ж із 21 слова Сахаров навів аж 12 у своїм передруці. Сахаров видав в тім самім томі згаданого видавництва й „Лексикон“ Беринди, дуже цінний для студій над історією української мови. Передрук певно не ліпший від передруку Лаврентієвого словарця. Чи ж не доказує передрук Сахарова одної річи, а саме поновного, кращого видання і тої цінної пам'ятки української мови?

Передрук Сахарова.

Алканіє, исти хотѣніє.
 Алэкторъ, пѣвецъ.
 Алавастръ, камень єсть такъ
 названный, изъ того камєни
 уробленный словєтъ; албо
 скрїночка.
 Безотвѣтєнъ, отповѣди немаю-
 чїй, неотповѣд^ный.
 Бѣгство, утеканьє.
 Видѣніє, огляданьє, и тыжъ
 обличьє.
 Врачъ, лекаръ, докторъ.
 Врачую, лечу.
 Врачеванїє, лекарство, лечєнє.
 Врачество, лекарство, доктор-
 ство.
 Врачба, лечєнїє.
 Врачѣбница, домъ, гдѣ лечать,
 и тыжъ аптека.
 Гибель, утрата, погнѣбель.
 Драчїє, єсть хойна, которая
 въ винѣ сварєна, злѣ чувєтъ
 ухаropy полны и очн уразо-
 выи, т. е. ранєный, албо уда-
 рєнный.

Л Е З Н С ь .

Сирѣчь Реченіа, Вѣкратѣцѣ съскранѣны. И ѿз словескаго ѿзѣка, на прѣсты Рѣскій Діалектъ Истолкованы. Л. Z.

Я

Яданѣ. гѣ, па^х.

Явїе, заразѣ.

Явва. тѣго, штецѣ.

Яггль, вѣстни^х ѿлбо повѣда^т.

Ягнецѣ, варанокѣ.

Ягница, молодѣа ѡвѣ^хка.

Ядѣ. те^хность, недокѣдомое мѣ-
сце, препо^хнаа. погрѣцѣ^х адн^о
ѿаднѣсѣ.

Яерѣ, вѣ^адѣхѣ.

Язѣ, а.

Ял'набїа, хвала бѣ. Гер'ма^х па-
триархѣ в толкованїи лит^ср'гїи
стон мовитѣ. ял'набїа, при-
(16)хѣднѣ бѣ, хвалїте ѿ вѣспѣ-
вѣте живѣго бѣ. еврейскїх вѣ
ѿзѣко^х єсть ѿль, ѿде^т, ѿвїса.
ѿ ѿль, вѣ^х. ѿ ѿла, хвалїте,
вѣспѣвѣте.

Ялканїе, исти хотенїе.

Ялчс, исти хочѣ.

Ялми^х, запра^вды а^хбо нехѣ тѣкѣ бѣ-
детѣ.

Япѣтолѣ, посланецѣ.

Яршмѣты, запахн, ѿ дорогн ма^хсти,
ѿ ты^х корѣнѣе, ѿлбо зѣлье
пахнѣче.

Яр'хитрїкнї^х, ма^ршалѣ^х, начѣлн^х
трѣм' вѣсклоненїамѣ, сирѣчь
лѣва^х.

Яще, єслї.

Ярха^хгелѣ, старѣста яггльскїй.

Ярхистратїгѣ. цѣсарѣ, ѿ ты^х стар'
шїй кнѣ^а.

Ярхипѣ^а, вѣр'мїстрѣ стар'шїй ра^хца,
ѿлбо справѣца вѣакѣ зе^хлї. (2а)

Ядѣл'нїа^х ѿпѣтѣ^хскнї^х в'главѣ^х
ѿї прикѣ^хцї.

Ялѣкто^р, пѣвѣ^х.

Ялавастрѣ, камѣ^хѣстѣ та^х названї,
ѿтого камѣне дѣрѣкленнї слѣ-
нїкѣ, ѿлбо скрїно^хка.

Якаднїстѣ, нескѣда^хно.

Ячѣвѣ, голоднѣ^{ст}.

Яссарїй. пѣнѣ^а гарѣль. ма^тдѣ^а, за^х, лѣ.

Яредро^х, вѣхѣ^х, закрѣтѣ.

Якрїды, вѣшкн дѣреваннї пѣчл,
ѿты^х кѣннїкн.

Б

Багранїца, шар'латѣ, ѿлбо єдвабѣ
вагровѣ^а фѣр'вн.

Банѣ, ла^хнѣ.

Бѣзлѣбїе, шїраа дѣв'ротѣ.

Бѣзѣмїе, глѣпѣстѣ.

Бѣзѣстѣво, глѣп'стѣво.

Бѣзѣме^х, дѣрѣ^х.

Бѣзѣстѣвѣю, дѣрѣкїю, глѣпѣбїю.

(2в) Бѣ^аѿвѣ^хтнѣ, ѿповѣдн нѣмаю-
чїй, неѿповѣ^хннн.

Блѣтѣ, ла^ака.

Благѣдѣтннн, лѣскавы^а.

Благѣдѣтелѣ^х, лѣскавы^а.

Блѣгодѣтелѣ^хстѣво, дѣбрѣдѣ^хстѣво.

Благѣдѣтель, дѣбрѣдѣ^хн.

Благѣдѣтель, дѣбрѣгодѣ^хца.

Блажѣ^хстѣво, шѣслївѣстѣ.

Блѣжѣ^х шѣслївѣ^а.

Блаженствѣбїю, шѣслївы^а єстѣ^х.

Блѣполѣченїе, шѣстѣ^х.

Блѣполѣчнѣ^а, шѣслївнн.

Блѣполѣчѣю, шѣстн^амїса.

Блѣдѣ^хстѣвїе шѣстѣ^х.

Блѣдѣ^хстѣвнѣ шѣслївнн.

Блѣговѣнїе, дѣбрѣа вѣла.

благочестіе, богобійность, побѣж-
ность, набожен'ство.

благочествѣю, хвалю. набоже^нство
шправѣю.

благій, добрі^и.

благость, добротъ.

благѣ, хвалю, шаста комбѣ призна-
ваю.

(ба) без'мол'вникъ. ёримитѣ, котѣ-
рый нев'гѣкъ ѿ без'затрѣвоже-
на свѣта того без'блазнѣнш, без'
погоршен'а живѣтъ.

без'вѣданш, без'оупадкѣ, без'трѣд-
ности.

без'печаліе, нефрасо^нливость.

без'словесное, вѣстѣа.

без'стѣ^нство, нѣ в'сты^нливость.

бл^н, згорш^не.

без'болѣзніе, нѣ болѣн'е.

без'дер'новѣн'къ, несм'клый.

бѣсть, стало са, бы^н, а. о.

бѣ, тоѣ речѣніе значи^т прев'ч'ность,
иприсносшце.

без'словесіе, нѣ лѣдз'кость.

без'м'кстный, неслѣшный.

бракъ, жени^тва. весѣл'е.

брачбса, женибса, весѣл'е справѣю.

бѣг'ство, оут'къ (бб) канье.

багравніца, бѣль.

бошію, оубо, вѣ.

без'пошѣствіе, несъблагнѣн'е.

В

Вѣіе, розкѣ звѣ^то^н, лозѣ, багна'та.
вѣткѣ. гѣль.

винѣ, причина.

винѣвны^и, то^т котѣри^и ѣсть чѣмѣ
причиною.

винѣтелны^и, то^т котѣрый причінс
шкогод маѣ^т. ѿбо ты^н котѣри^и
когод винѣтъ.

вн'къ, надвор'къ.

внѣтръ, внѣтри.

вѣтѣа, риторъ срѣто^р, красномѣв'ца.
вселѣн'наш, всегѣ свѣта.

патриар'хъ вселѣ^нскіи, шцѣ нача^нны^и
всемѣ свѣтѣш.

верѣга, пѣта.

вѣстн'ке, оупрї' (ба) мѣ^н потѣжн'кѣ.
оукрї^т иерѣсали^н гла^н, ѣі.

вѣснь, хрѣпъ.

внѣграда, за мѣ^нстомъ.

внѣтръ оудѣ свѣтѣлица. всамѣи
цркви.

внѣдѣш, на^нвор'къ.

внѣдѣш, внѣдѣш.

внѣдѣти ѣстро, смотри^ти бѣстрѣ.

вѣ^н и свѣ^н, вѣданю, вѣдѣти,

и вѣ^нстнш, вѣдати пѣвне.

внѣдѣн'е, шглада^не. и ты^н ш^нли^не.

внѣдѣн'е свѣдомость, вѣдѣн'е.

внѣшн'и, надвор'н'и звер'хн'и, того-
свѣ^нн'и.

ѿко^н пнш^н внѣшн'и мѣдрѣцїи, ѿкъ
пнш^н того свѣ^нтнн мѣ^нр'цѣ.

внезапѣш, зна'ла, наты^н мѣ^нстѣ.

вѣнн'къ, жо^нн'къ.

вѣн'ство, жо^нн'кр'ство.

вѣн'ствѣю, жо^н(бб)нѣр'ство^нса
ба^нлю.

вѣссонъ, поло^нно тон'кѣе.

вѣ^нбранѣн'е, заборонѣн'е.

вѣ^нбранѣю, заборонѣю.

вѣ^нбран'ный, валѣ^нный, вѣ^нбрн'кѣ'
шїи вѣ^нва^н.

вѣ^нвѣ^ншїю, шповѣданю.

вѣ^нвѣ^ншїе, шповѣданье. оу^н вѣ^нпе-
рѣю, рѣз^н ѿкъ перѣ злѣгчїю
ѿбо то^нкѣ рѣ^нмышлѣю.

вѣ^ншїю, повѣданю говорѣш голошѣ.

вѣ^нстн'н, повѣданчѣ.

вѣ^ншїаніе, повѣданье.

вѣ^ншїаніе, повѣданье голоше^не.

вѣ³глашѣніе, ѡ⁶волѣніе, кричаніе
ѡповѣда³е.
вѣ³глашаю, ѡповѣдаю, ѡ⁶волеваю.
нѣ³з³гласнѣ³ без³дна съвеселіе³, и за-
кричи³ пропасть звесѣла³.
(7а) вѣ³зысканіе, шѣканіе.
вѣ³зыскю, вына³дю.
вѣ³зыскан³ны, вына³дован³ый.
вѣ³деленіе, пожадан³е.
вѣ³делю, пожадаю.
вѣ³делен³ны, пожада³ны.
вѣ³делю, пожада³е маю.
вѣ³сушеніе, порыва³е, драпѣ³ство,
ш³упле³е.
вѣ³сушаю, пориваю. пох³дю.
тогда вѣ³сутиша с³мона вол³хва
бе³пл³ны навѣ³з³д³хъ, тогда
пор³вали бѣ³си с³мона во³хва
кримѣ, и в³несли е³го наповѣ³тра.
вса³ни³, кон³ны³ в³р³х³ны.
высп³рѣ, высокость н³высоkw.
ѣ³жа, цви³ны.
вра³, лѣ³ка³, д³кторъ.
врачю, лѣ³чю.
врачеваніе, лѣ³ка³ство, лѣ³ч³е.
(7б) врачество лѣ³ка³ство д³кторство.
врачѣ, лѣ³чѣны.
врачебница, до³м³ гдѣ лѣ³ча³, и³ты³
ап³тка.
вра³та, вѣ³рот³а б³она.
вра³тарѣ, вор³т³ны.
вра³, в³рогъ.
вра³да, в³рогова³е, непри³м³ны.
вра³дю, в³рогю.
в³рѣ³, нар³шеніе.
в³рѣ³д³ю, нар³шаю.
в³рѣ³дѣтель, шко³ца, кот³р³ий нар³-
ш³етъ.
в³рѣ³тище пла³та, жал³оба, жал³об³ны³
в³ерѣ.
в³ер³о, пог³ода.

вѣ³бранію, заборонію, и³проти³ ко-
г³о в³л³ч³.
вѣ³браніте³, забороніюч³ий, ѡ⁶бо-
ронца.
вѣ³браненіе забороненіе, ѡ⁶борона.
в³ел³р³чю мно³го ѡ⁶велики³ рѣ³ча³
м³овлю.
в³ел³р³ч³е, бе³м³е³(8а)ное в³л³кот³аніе,
и³ты³ ѡ⁶велики³ рѣ³ча³ м³ов³леніе.
в³ел³р³ч³ивыи, мно³гом³ов³н³, и³ты³
пл³отка.
в³ра³дю бе³п³ра³ды, в³орогю не-
сл³ш³не.
в³с³х³лашаю, д³стагаю, застановляю.
в³с³х³лашеніе, д³стаганіе.
в³ст³лап³ляю, ѡ⁶п³наю, выв³р³таю.
в³ст³лапеніе, выв³р³таніе ѡ⁶тог³не³.
в³н³ш, за³ж³ды.
в³д³р³же³, б³ш³пл³е³, д³тк³ны.
воз³ат³, в³н³ца.
воз³орѣ, т³в³рѣ поз³р³н³е.
в³сѣ³жеженіе, ѡ⁶ф³ра ц³кло спал³ю-
ч³а³са.
в³сканковеніе выкр³к³аніе.
в³сканцяю, выкр³каю.
в³з³ываю, закл³каю.
в³ост³в³ліе з³ѣ³лье ї³ст³, базан³о³в³ец³.
(8б) в³сп³а³, наза³.
в³н³маю, з³роз³м³к³ваю.
в³н³маніе, з³роз³м³к³ваніе.
в³н³млю, з³роз³м³к³ваю.
в³р³астаю, д³р³остаю.
в³р³астъ, в³ро³ст.
в³ыл, ш³ыл.
ва³ю, р³ю, р³ж³, в³д³ов³в³ю.
ва³дѣтель, т³от³ кот³ор³ий р³ж³е³ печ³-
т³и, и³ бол.
в³раз³м³ляю, нап³оминаю. б³роз³м³-
ляю.
в³д³р³ж³аю, д³т³каю, д³г³ор³ж³ю.
в³ес³ма, в³сл³kw.

водослѣненъ гробъ водою посланъныи гробъ.

въ держаніе, въ держливость, встречаемейво^{от}.

всѣчески, вшелѣки^х способо^х.

воисти^хнѣ, заправды.

въ ражѣю, спыхѣю спротивляюся.

въ раженіе, спыханье. (9а) спроти^хленье.

въ двизѣю, по^хдвигѣю взношѣ.

въ движеніе, по^хдвигне^хе, в^оноше^хе.

въ несеніе, въ несе^хе.

врѣмя, часъ.

врѣме^хныи, доча^хныи.

врѣт^хка, рѣра.

врѣчѣю, порѣчѣю.

врѣченіе, вданіе, порѣче^хе пода^хе.

власть, владѣа.

властел^хствѣю, владѣа маю.

владычество, владѣаство.

владычествѣю, владѣа^хнѣ.

владѣка, владѣа^р.

властели^х, владѣца, владѣа^р.

владюся, хвѣю^о.

варѣю, чекѣю.

перѣварѣю, чекѣю, бѣперѣжѣю.

вѣленіе, навѣа^хность.

вѣлоценіе, вѣклѣенье, чловѣчества прѣнѣтѣе.

вѣчлозеченіе, (9б) бѣчловѣчѣенье.

всѣчески, доща^хкѣ.

варѣю, ѡжидѣю.

Г

Гга^хденіе, злорече^хе, поган^хбенье тое^х значѣт шѣо ѡхлѣніе.

гананіе, зага^хка, трѣа^хное ѡ хѣтрое пѣтанье.

гаданіе, ро^омока гада^хе, зага^хка.

гле^хно, голѣкѣ.

гѣсан, ѡр^хфа лю^хнѣ, скрипѣца.

глѣ, мова.

глѣю, моваю.

глаголаніе, мовленье.

градѣ, ѡдѣ.

гощеніе, ѣчга.

гордынѣ, пыхѣ гор^хдость.

гордыи, пыш^хныи.

горджо^о, пышню^о.

голѣмо, великоголѣмѣи, велики^х.

гортанѣ, горло.

гортановѣсе, горла вѣкшенье, кохлѣса в^ороскошны^х потрава^х.

(10а) ѣстѣ стра^{от} ѡбы лѣкоты все ѡдати хот^роха, ѡ по^хлыми потравами в^озгор^ржѣти.

глѣ^х, подра^хне^хе.

глѣхлю^о, прохѣжѣюся, прои^хджѣю^о, подра^хнѣю^о ѡ цвѣчса. бы^т,

гла^х, кѣ.

ѡ ѡзѣде ісаакъ поглѣмѣтисѣ на поле кѣвечерѣ, ѡвѣшо^х ісаа^х прохѣдѣтисѣ на поле подѣвечерѣ.

ѡ^х рѣи. поглѣмѣюся въ заповѣдѣхѣ твон^х, поглѣмѣлюся въ чѣдѣсѣ^х

горестѣ, гор^хкость. [твон^х.

газофѣлѣкѣи, съсѣдохрани^хница.

гнѣшѣюся, бри^хжѣса.

гѣ. панѣ.

госпо^хствѣю, панѣю.

госпо^хствѣо, пѣа^хство.

гонѣние, пренаслѣдованѣ.

гонѣтель, пренаслѣдовѣца.

(10б) гѣбель, стрѣта, погѣбѣль.

гранѣ, бѣго^х, частѣ, штѣка.

краегранѣсе, почѣтокъ стѣхѣ, ѡл^хво стрѣки.

Д

Дѣ бѣде^х, нехѣи бытѣкъ было.

дѣ бѣде^х, нехѣ бѣдетѣ.

да^р, подѣро^х.

деснѣца, правѣца.

дѣсны́, прáвы̆.
 дѣбелость, грѣбость.
 дѣбелъ, грѣбы̆,
 дер'зновѣніє, смѣлость.
 дер'звѣ, смѣлвѣ.
 дер'звю, смѣю, смѣлвѣ їсте.
 дѣбелестъ, сталост.
 дѣбелъ, сталы̆.
 дѣбелествѣн'нѣ, сталє.
 дѣбелествю, сталвѣ їсте.
 древодѣл'ство, илѣ древодѣл'ніє.
 тесе'ство.
 древодѣла, тєсла.
 (11а) древодѣл'ствю, тесе'ство'сѣ
 ба'лю.
 дѣволѣ, ѡбол'ганіє, звѣда.
 дѣво', ѡбол'гатє', звѣца.
 дол'готер'пѣніє, тер'пѣивость, не-
 гнѣкѣивость.
 дол'готер'пѣиввѣ, тер'пѣиввѣ, не'
 гнѣкѣво' тер'пѣчій.
 досáда, зел'живость, посоромочѣн'є.
 досадителъ, зел'живость выражá-
 ючій.
 досажáю, лъжѣ сромочѣ.
 досаж'ѣніє, зє'жѣн'є, сромочє'є.
 дер'жава, мо'ж'ность дер'жа'є,
 дѣжжость.
 дѣдѣма, корѣна.
 дѣл'ва, фáска бо'ка.
 дон'дѣже, д'пѣкн, иты' навѣкн.
 дѣл'ма, дѣла.
 дѣтище, дитѣ.
 дрє'лє, д'нв' ѡны' д'нвы' часѡ'.
 дер'жав'ствю, пан'ю, влосєсін маю.
 дщій, до'кá.
 (11б) дщійца, тáблица.
 дол'готá днѣй, дол'гій вѣкѣ.
 дол'годе'ствіє, до'гій вѣкѣ.
 дѣхъ, вѣтръ.

дѣхъ, дѣгѣлъ.
 дѣх', дѣх'аніє.
 дѣх' дѣла.
 дѣх' стѣ, вѣ и'сти'ны̆.
 добредѣтє', цнѣта.
 добротá, бѣрѣда, цє'нѣность.
 дѣл'ніє, спрáва.
 дѣктелъ, спрáва.
 дѣмонъ, вѣсѣ, чор'тѣ.
 дѣмон'скій, чор'товскій.
 дѣл'ніє, робѣта.
 дѣло, бѣчѣно'.
 дамніє, бѣпомѣнокъ.
 домостроїтє'ство, домосмотрѣ-
 тел'ство.
 домостроїтелъ, шáфаръ, спрáв'ца
 дѣмѣ.
 дѣл'ителъ, робѣтнѣ, спрáв'ца.
 дреко', алѣба'ртá.
 добродѣтел'ны̆, цнѣтлѣивы̆.
 добродѣл'ніє, цнѣтлѣивыи спрá-
 (12а) вѣ.
 дрáчїє, їстѣ хѣйна. котѣраѣ в'винѣ
 звѣрена, зал'чветѣ оўха рѣпѣ
 пѣлны, и бѣи бѣрзѣвыи, тѣ їстѣ
 рáненны, алѣо бѣдáренны.

Є

Євнєх', скѣпленнѣ члѣкѣ.
 єгдá, кгдѣ.
 єдá, цѣ.
 єдвá, залє'вѣ.
 єлѣкѡ, кол'кѡ.
 єлѣко, кол'коє.
 єм'манѣл'тѣ, снáмн бѣтѣ.
 єл'мá, гѣ значнѣ, ко'кѡ, понєвá',
 и'нѣгдѣ, вѣмѣсто бѣ. іáко, єл'
 мá вели' єсѣ тѣл'ма смѣрѣсá.
 єл'мá оўбо вѣ нá зє'лю прѣїдє, сѣ-
 рѣ', понєвá'.
 єлмá алѣе оўбо сѣцєвы вѣло, бѣ
 єслѣвѣтá' вѣло.

законниѣ, перестрѣгаючій права, чер'нець.

зефиръ, вѣтръ владѣннѣ, шполдѣна вѣлючій.

зломннѣ, злого роѣсѣкѣ члѣкѣ.

золъ, злыи.

зополдченіе, нещастье.

зополдчаю, нещастїи мисл.

зѣница, зѣнка. чоловѣчокѣ.

зрѣ, зорѣ свѣтлостѣ.

I

їже, кото(р)ий.

(146)

И

їбо, двовѣмѣ.

їго, їрѣмѣ.

їзвїтїе, хїтростѣ, штѣка.

їзвїтїе словѣсѣ, штѣчїе мовлеѣсѣ, хїтростѣ вмовѣ.

їзвѣтѣ, доводѣ.

їзвѣтчанїе, доводѣ чиненїе довоженїе.

їзвѣство, пѣвностѣ.

їзвѣстннѣ, пѣннѣ.

їзвѣствїю, дупевѣнїю.

їзвѣствованїе, дупевенїе.

їзвѣствннѣ, пѣне, допѣвннѣ.

їзвѣлаю, рїю, вырѣзю.

їзвѣлнїе, вырѣзоваѣ, вырѣтѣ.

їзвѣство, вѣбностѣ.

їзвѣстннѣ, вѣбннѣ.

їсквшенїе, досвѣченїе проба. покѣса.

їсквшаю, досвѣчаю провїю.

їскѣство. думѣностѣ свѣдомостѣ.

(15а) їскѣсннѣ, думеннѣ, свѣдомннѣ.

їстѣканѣ, вѣлннѣ волѣканѣ.

їстѣкаю, вѣлннѣ.

їстѣканїе, вѣлннѣ.

їстѣзаю, пытїю.

їстѣзанїе, пытанїе.

їсходннѣ коѣное, вѣхоженїе вѣдѣ теченїе водѣ.

їзмѣна рѣзѣ, пѣра шѣтѣ.

їгемоннѣ, вѣжѣ, стѣроста.

їзвѣргѣ, днѣ мѣртвннѣроженое.

їстрасїю, карѣ, вѣтѣю, плачѣ.

їждннѣ, вѣдаю грѣшѣ накладїю.

їждннѣ, вѣдаѣсѣ. їногдѣ, мѣчѣ.

їсїл гѣ ѣ.

їсконн, насамѣ почѣкѣ спѣчѣкѣ.

їкона, швразѣ.

їзѣсакїю, вѣсхїю.

їзраѣннѣ, вѣбнѣ шѣвлннѣ.

їстрошїю, вѣдаю грѣшѣ, рѣсно-рѣшю.

(15б) їготѣ, мѣджѣрѣ.

їстѣненнѣ, стѣченнѣ, стѣрѣтннѣ напѣрохѣ.

їстннѣ, прѣда.

їстннѣствїю, прѣдѣ мѣвлю.

K

касїл. зѣлѣ нѣлѣкое блѣдннѣннѣноѣ.

касїюса, дѣткїюса.

касїннѣ, дѣткїннѣ.

касїтѣсѣ, свннѣсѣ.

каркннѣ, рѣкѣ.

качѣство, пѣкоѣсѣ.

кннѣ, котѣрннѣ.

клѣрѣтѣ, товѣрннѣ.

клнчѣ, крнчѣ, гѣкѣ, вѣрескѣ.

кратннѣсѣ, чѣша.

кромолѣ, рѣрѣхѣ, коваѣство, хнѣрѣсѣ. дѣвтѣпѣ.

кромолѣю, трѣвѣжѣ.

кѣзнѣ, скрнѣтое ѣздннѣлннѣное шѣс-кннѣ.

клѣсннѣ, хрѣмѣ.

кѣжа, скѣра.

колнѣство, коѣкоѣсѣ.

(16а) коѣдѣ, коѣдннѣ.

конѣбѣ, котѣлѣ.

кощ^сство, жар^тть.
 кощ^нствѣю, жар^ттѣю.
 кощ^нтникъ, блазень, жар^ттоваливый.
 котора, свар^к.
 кѣшннъ, зед^п.
 кто^мъ, ю^сбол^ше.
 косн^ю, забавл^юса, неры^лш ѿд^ъ,
 ѿл^{бо} неры^лш шт^о справѣю.
 косн^ніе, забл^лкн^к.
 ключаюса, трафл^юса.
 ко^каю, пожн^каю.
 кѣми^р, во^тван^ъ.
 ко^въ, пат^а, зра^да.
 кид^ар, кивер^ъ, ко^пакъ, тѣр^цк^й.
 кид^ар, кло^бк^ъ. кивер^ъ.
 кид^аръ шид^{ан}н^ы кив^ер вис^сонов^ы,
 стени^нкого поло^тна.
 сел^ніе кид^арское, до^х тата^рск^й.
 їже е^{ст} сѣг^бъ. ѿд^н наколесни^ц,
 ддр^гг^і вз^лн^ы ѿскопан^ъ.
 кич^ніе, над^бго^{ст}.
 (166) кад^олк^ъ погр^ец^къ, съво^рн^ы.
 полатин^к оун^квер^сали^{ст}. Т^се^{ст}
 кад^олк^ъ, кот^орым^ь с^ем^и все-
 лен^нским^и съво^рами оут^ве^р-
 ж^ндію в^кр^с дер^жн^тъ.

Л

Лад^ніе, выт^ке, бр^ехан^ь.
 лаю, в^ню бр^еш^д.
 лад^те^ъ, бр^ех^а.
 л^ест^ъ, зра^да.
 л^цен^{іе}, зра^да, зра^дысправока^те.
 л^естн^ы, зра^дливы^й.
 л^ест^ец^ъ, волоцюга, т^бла^ъ, зра^ца.
 л^еш^д, зра^дж^аю.
 ласкаю. пох^лб^еш^ю.
 ласк^ніе, пох^лб^ован^ье пох^лб^ество.
 ласк^атель, пох^лб^етъца.
 л^нк^ъ, т^нец^ъ.
 лик^шю, та^цш^ю.
 лик^оств^шю, т^нец^ъ справѣю.

лик^ован^{іе}, тан^цобан^ь.
 лик^оств^ован^{іе}, тан^цобан^ь.
 (17а) лик^оств^ован^{іе}, та^ца справо-
 ка^те.
 лиц^ем^тр^ъ. ѿбл^сн^ы.
 лиц^ем^тр^ъств^шю, хит^люю ѿбл^сн^е
 ш^о справѣю.
 лиц^ем^тр^оіе, хит^лн^ост^ь, ѿбл^сн^ост^ь.
 лоз^а, вин^наа матица.
 л^сд^ъ, д^ср^ъ.
 л^сд^ніе ѿд^ср^ее.
 лю^ъ т^лж^е, лю^ъ пова^нн^ы, че^он^ы.
 лон^о, кол^кно.
 л^къ, м^брава пал^ц поро^ні траво^ю
 ѿр^бсл^ы, чет^веро^гр^нн^ы, ѿк^ъ
 выва^ютъ гор^оды.
 л^лв^л, кл^бк^ы.
 л^об^жъ, ц^кл^шю.
 л^об^зн^{іе} ц^клова^те.
 л^естн^ы л^об^зат^е, зра^дливы^й поц^к-
 л^ова^ъ.
 л^нст^ь. л^нтка.
 лиц^е, о^соба.
 л^сш^ны, л^кш^ны.
 л^сш^е, л^кш^е.
 л^ктъ, пр^іст^он^т.
 лан^ита, лиц^е, ч^елюст^ь.

М

(176) м^лст^ь, по^мста.
 м^лст^ни^ъ, по^мст^нитель.
 м^шд^{са}, по^мст^с чин^ю.
 м^шен^{іе}, по^мст^ы чин^не^не.
 м^ер^зост^ь, м^ер^зен^ост^ь бр^нк^ост^ь.
 м^ес^л, х^с, помазан^{ец}.
 м^нлот^ь о^веч^нна, скор^ка о^веч^а,
 ѿл^н г^нл.
 м^нр, по^кой.
 м^нр^ован^{іе}, по^мир^не^не по^нна^те.
 м^нр^отвор^ніе, то^го св^кта ст^кор^ет^е.
 м^нр^оде^рж^ец^ъ, де^ржа^тца то^го св^кта.
 м^нро, ма^{ст}ь.

младѣнецъ, дитѣ, и ты^ж въростокъ.
морѣ, дс^рню.

мощи, сила, моцъ нѣакам, и ты^ж
тѣла стѣ^ж называю^тса.

мог^сство, моц^дство.

мол^вва, гомонъ, гс^ж ѿ мовы лю^п-
скон, ѿкри^ж и ты^ж трѳога.

(18а) мотыло, лѣнѳ.

мол^влю, гомоню гс^ж.

мнѣ, фс^нтъ.

мра^ж, мѳрокъ.

мра^жны^л, морѳны^л, те^жны^л.

мѣлъ, вапнѳ.

матѣ^ж, замѣче^не трѳога.

матѣже^ж, трѳвѳожачій събою.

матѣса, трѳѳжса.

матѣ^жни^ж, в^жтѳв^ни^ж, с^нрѳ^жца трѳоги.

матѣнїе трѳога.

митра. епископ^скаа корона и ты^ж
чепецъ.

мат^рама, ма^хива^р, колѣдра, дльбо
простїрало.

манїе, покива^ж.

манїе, и поманїе, тое^ж.

мѳдрованїе, вырозмѣва^ж.

мѳр^жствїю, зрозмѣваю.

мнѣнїе мнѣма^ж.

мечтанїе, привидѣнїе.

мѣ^жтаюса, привїжюса.

мѣ^жлю, забав^лю^с.

мѣ^жленїе, забав^(18б)ленїе замѣш^жка^ж.

митрополїа, голов^нѣ^жше мѣсто
к^лико^ж повѣтѣ.

митрополїтъ, стар^шыи на^жеп^жпы.

м^вта, м^всїна, дѣрево їст^жк вѣ^ло-
ше^ж которого іагоды в^рзо сма^ж.

ны сѣт^ж и ти^жн^жз^жни^ж в^ннѳ.

мѣ^жка, медвѣдица дмо^с. гла^в ї.

мѣлъ, вапнѳ и ты^жж крїйда.

Н

Наваждаю, зваждю.

наваждѣнїе, зваждѣнїе.

наказѣю, карѳ, наждѣю наспомнїаю.

наказанїе, кара^же нажда, нажданїе

наспомнїанїе.

нава^жни^ж, зѣ^жца.

наказѣте^ж, караючїй, наждїте^ж, на-

спомнїатель.

неѳѳ, ѣвѳк^ж не.

негодю, заз^ле маю.

(19а) негодованїе, за^ле ма^ж.

негодовѣте^ж, за^ле маючїй.

небреѳ, не^жбаю.

небреженїе, не^жбалость.

небре^жни^ж. небрегї, не^жбалы не^жлюб-

навѣ^ж, зра^да, по^жстѳпокъ.

навѣ^жтованїе, зраджа^ж.

навѣ^жтїю, зраждаю.

навѣ^жтни^ж, н^жв^жр^жктатель всѣкого

по^жстѳпкѳ.

налацаю, натагаю.

налацанїе, натаганїе.

налацатель, натагаючїй.

нед^ж, хорѳба.

нед^жсїю, хорѳю.

нед^жгованїе, хорованїе.

нед^жжнїи, хорѳи хорѳючїй.

непшю, мнѣмаю.

непшеванїе, мнѣма^ж, и несѣшное

вымовле^ж.

непшевате^ж, мнѣмаючїй.

недозмѣваюса, (19б) здзмѣваюса,

в^жт^жплю.

недозмѣнїе, вон^жплѣнїе.

нестрѣнїе, ро^жр^ж.

нечѣстїе, не^жбо^жност непобо^жность. бе-

зѣцность за^жаманѣлость срѣца.

нечѣстївѣ їст^жк и^ж їа приснвѣщна-

го, іако нѣсѣща помышлѣ^ж.

насыцаю, нако^рмлюю, тѳжс.

насыченїе, нако^рмле^ж, тѳченїе.

напѣтїе, причина, поѣпора, кури^а
 Герсали^аскій г^а ї.
 наслѣ^адаю, ѡдѣдичю.
 наслѣ^адіе, ѡдѣдиче^а, спадс^а.
 наслѣ^азни^а, дѣди^а.
 невѣстни^а, черто^а, палатъ.
 нѣжда, кгда^атъ примшїенъе.
 нѣждѣ понс^адаю, кгда^ачѣ, примс-
 шаю.
 нѣдро. пазсха.
 нїю, ѡнываю. нїдѣю.
 нїрише, спѣкѣ домо^а, пѣмка.
 нежск^а, погрѣкѣ (20а) пелека^а, пта^а
 їсть вѣгв^атъ, подо^анї вѣсю-
 лови, котѡрїй вѣстѣни ра^а
 мѣшкати, котѡромѣ змїи вѣро-
 гшю^а, їдѣти їго ѡмѣршвадютъ,
 а о^а прилетѣкши кїбѣтсѣ впе^аси
 своїй йкро^а йспвцаѣт нани^а, йта^а
 ѡживають.
 йрїстѡте^а мѡвїт^а кнїга^а гдѣ ѡ жи-
 во^аны^а пїше^а, трѡй рш^а пеле-
 кан^аскїй, їдины высѡкш, дршгїн
 сере^ане. трѣтїи нн^акш лѣтають.
 неглї, залѣ^авк ачѣй.
 нѣмошъ, хорѡба недѣжость.
 немоществїю, немѡгѣ. хорѣю.
 немощ^анї, немощ^анї.
 неирече^анї, невымѡвкнїй.
 непостижїмый, недостїг^анїй.
 неѡсажїмый, неѡгор^анїй.
 неприкосновѣнї, недо^акнѣнїй.
 неисчетѣмый, не(20б)злїченїй.
 непоста^анї, нестѣлї йты^а то^а
 проти^а котѡрого нѣктѡнемѡ-
 жѣтъ сто^ати.
 непрелѣстнїй, котѡрїй неда^атъ сѣ
 зрадїти.
 нелѣстнї, незрадлївїй.
 нетлѣнїе, незѡсѡва^а.
 нетлѣн^анї, неспѣючїсѣ.

нѡщное пѡприше, дѡл^агость часѣ
 нощного.
 нѣкїй, нѣкто, нѣкотѡрїй їакї.
 недѣстойнїй. негѡ^анїй.
 неѣнедѣстойнї, котѡрїй неѣчннї^а
 негѡ^анїмъ ѣле ѡчннї^а гѡ^анїмъ.
 нѣсть, нѣмѣшъ.
 непрекорїмї, незкѣл^аченїй, котѡро-
 го нѣктѡ звѣл^ачнїти немѡжѣ^а й
 перемѡчї.
 насѣцнї, те^а котѡрїй тои^а їстнѡ-
 сти їсть.

(21а)

0

ѡбаваю, заклинѣю ѡужа йлї гѣднш.
 ѡбавнїе, заклинѣнїе.
 ѡбавнї^а, ѡбавѣт^а, заклинѣчъ.
 ѡвїлїе, достѣто^а.
 ѡвѡдѣ, набѣк стѡронк.
 ѡвѡпѡлъ, ната^атѡ стѡронк, йлї
 зта^атои стѡроннї.
 ѡрѣжїе. брѡнъ, зѣрѡѣ.
 ѡрѣжнї^а. герци^а. кѡ^ари^а Герсали^аскї
 вглѣ, її.
 ѡрѣжїе, брѡнъ.
 ѡско^ардъ, клѣпец^а сокїра, котѡрою
 мѣларѣ камк^ае ѡтѣсшютъ.
 ѡвѣкшеваюсѣ, їднѣюсѣ, не^анї^а
 бѣваю.
 ѡвѣкшеваю, ѡвѣпнѣю.
 ѡвѣкшеванїе, ѡвѣкше^а.
 ѡвѡтреблѣю, ѡвѡживѣю.
 ѡвѡтреблѣнїе, ѡвѡживѣнїе. сѣти їсть
 ѡвѡтреблѣнїе, тѡты звѣ^а чн-
 нїти.
 (21б) ѡвѡра^анїе, зѣвак^ака.
 ѡнѣгръ, дїкїй ѡсѣлъ. лѣснїй.
 ѡнокѣ^артѣ^аркъ, звѣ^а нѣѣкї, ѡголо-
 вї їакъ члѣкъ, а ѡно^а їакъ
 ѡсѣ^а, послове^аскѣ кнѡвѡрѣсъ.
 ѡрѣвъ, стѣднн^а, їзекїн^а, глѣвѣ ї.

онокрота, пта подбеныи кштал-
то лэбедени, кьтбрий пысо^к
оуложиши в'бод8 гькае^т іакъ
оцеаь, гьпа^к, гькбвище.

оуена, есткь свѣр^р дикій а окр^стнѣи,
котбрий прѣше^тши допаст8ху^в
притосовсе^т свд' гблоскь дочоло-
кѣчого, и переыкае^т имену па-
стѣши, ина змордованыи пскі
напа^тши, поидает^т ихъ.

обновеніе, роваже^те рс^вмышленѣ
боазнь.

обинбюса, кою^о роз'мышлаю.

отцеткѣваюса, тцет8 прие^тлю,
оутрачаю, оутрат8 подымбю.

(22а) оубо, звы^кло(жѣ) емс^к дбсыткь
чнїити, аько егд^о ипосн^тити,
іакъ, азъ оубо тебе прѣв^сна
мню премьдра^те іакбго никогб-
же. а роз'майтб мает^т оужива^те
тбѣ оубо, иногды едностд^не
чнїит^т слово (тд есткь) рѣ^к, аи-
ногды родк^лность нѣаккью
оказѣт. іакъ, азъ оубо пишѣ,
тыже чтѣши, іа злїстѣ пишѣ
аты читашь. тѣткь оубо, ро-
дк^лает, пишѣ очитаю, иже тѣ-
к^в іакъ оубо.

оубк^кдаю, примшшаю.

оубк^кденіе, примшшанье.

оукараю, осмѣвбю.

оукорн^на, насмѣвнско.

оукореніе, осмѣва^те, оубрѣганье.

оубв, ата^т, прбтв. іакъ, всѣко
живот^нословесно есткь члѣкъ а
іва^к есткь живот^но исловесно,
оу(22б)вв іва^к члѣкъ.

оусіліе, праца, притчи со^тм, г^сс.

оушній, л^кпшій.

оуне, л^кпше.

оушнїе, оушность, знѣдк^лость.

оушнѣи, фрасо^ливы, знѣдк^лы.
оушываю, нѣдкю.

оуглебаю оугрваю, оувваю.

оутверждаю, змоц^наю, твѣрдо чиню.

оутверженіе, змоц^не^те.

оузылище, вазе^те, веселаа и^дѣбка.

оузы, ла^цсхї, поворбзые вѣза^те
оузы.

оужв^лаю, оураню, повиваю, сѣкѣ.

оувасло, кле^нот нешт^те. оукири^т іе-
росолиско^к, слово, ї.

оупра^наю, зглажаю, потл^слаю,
нищ8.

II

(23а) Шаки, ещѣ, за^о.

печаль, оутиск^т оутрапѣна.

печалбю, в'сти^кс естемкь.

печале^т, оутрапѣны, оутисненны.

по^ткь, оуббзкь.

но^тчище, оуббзо^к.

пѣтѣ, петлица.

пѣтѣ^т, когс^т, пѣвѣ^т, петсхъ.

понѣ, хота^ти.

понѣже, понева^т.

пекбса, стараю^о.

попеченіе, пн^тное старанье, незапа-
данье.

пое^тлю, приймбю ит^к позываю,
ска^рг8 покладаю.

поеленіе, ска^рги покладанье.

поношаю, сромоч8, ле^тце поважаю.

посмражаю, мбр^цс, шпѣч8.

поношеніе, сромбта, сромоченье,
лѣгкое поваже^те.

подражаніе, подражнѣныѣ, награвѣ-
ныѣ, привнодобл^те^о.

порѣганіе, насмѣванье.

(23б) пародо^к. іагода тер'пкѣа. не-
дозрѣлаа, азкѣца виннаа.

похлѣненіе, пога^тенке.

приповкдбю. оповкдбю, оу^сска^ржа-

юса припоминаю, ро^вмовляю
пыта^те чиню и ѿповѣ^т ѿдѣр'
жюю.
преторъ, ратѣшъ до^т сѣдовы.
препрѣда, по^рфѣира. по^рфѣира ѣсть
жо^ткъ, а^лбо рѣба котора^м з'сѣ-
бе пѣщя^т, шарла^тны' то ѣсть
багровы' по^т которого звираю^т
наша^рла^тнѣю фадѣс, ѿтыса зо-
вѣ^т шарла^т. ис^тнѣ з'шарлатѣ,
ис^тнѣ багровои фадѣвы.
по^рфѣира ло^тна^м, стѣлстки сѣ^тна.
проторъ, недѣч'тѣве бѣрѣ, къкори^т ѣ
за^т рѣч.
приповѣданіе, припомина^те, ѿповѣ-
даніе.
иліа прорѣкъ, гн прорѣки тво^а и-
виша и^тста^т а^т ѣдинъ, тѣ^т иліа
(24а) прорѣкъ, ѿповѣда^те, и ѣ-
ска^тжя^тса бѣгови натраны.
поглощеніе, поже^та^т про^ткнѣнѣ.
прижитіе, природо^т, пото^тство.
преподѣвие, стѣвливостъ ре^тностъ
иелѣгоговѣ^тство ѿбѣзѣ.
прѣгло, силѣ, і^тва, глава, иі.
пыро, жито.
пыра, тайстра.
прѣсло, мѣката толокно.
прѣ, спорѣ.
прѣ^тде дѣже, перѣше дѣжъ.
парѣнѣ, лѣкта^те.
перѣханѣ, пы^тца^те.
площадѣ, загло^т.
пѣкостъ перешко^тда.
пѣкощѣ, перешкажяю.
пѣкостникъ, перешко^тца.
прѣзи, коники.
прѣжѣе, верѣшкѣ дереваннѣ пѣча,
иты^т коники.
пѣпа, тѣто ѿтѣцъ.
плѣнѣю вполѣ^т бѣрѣ пліон'(24б)дрѣю.

плѣнѣтель поло^т берѣчѣ.
плѣнни^т, нево^тни^т вполонѣ взѣтѣ.
пѣдвигъ, ширмѣ^тство, бѣтѣва, бѣ^тка
закотѣрѣю платѣ^т, чѣйное ста-
ранѣе.
подвизяюса, ширмѣ^трскѣю штѣкѣ
пока^тжюю.
по^т(г)вигополо^тни^т, ро^тсѣжяючѣ
ви^твѣ. асѣ^т пѣдвиги дрѣхо^тныи.
пронѣволѣнѣ, зез'воле^те до^тра^т во^тла.
послѣдованіе, заки^тхоже^те, иты^т
спѣсобѣ.
порѣкъ, подозре^те.
порѣченъ, подозре^тныи, макѣлѣ ма-
ючѣй.
прѣ^тда, справѣ^тливостъ.
прѣвѣде^т, справѣ^тливѣ. прѣвѣ^тни^т.
прѣцаю, загрѣжюю. запрѣцаю,
закѣжюю.
прѣценіе, за^тка^т, загрѣженіе.
прилежѣ, пи^тнѣю.
прилежаніе, пи^тностъ.
приле^тш спни^тностю.
пѣнѣ^тдѣю, примѣшюю.
(25б) пѣнѣжѣнѣ, примѣшанѣе.
прѣчѣй, дрѣгѣй пото^т, и^тнѣшѣй пото^т,
дѣлѣ^т.
прѣчѣе^т, дѣлѣ^т ѣвѣлѣшъ, ѣнѣше^т
пото^т.
пѣѣ^тда, звѣ^та^тство.
пѣѣ^тдѣю, звѣ^тажяю, зѣ^тчѣю.
пѣѣ^тни^т, звѣ^та^тца, рѣцѣрѣ.
при^трачѣе, привидѣнѣе, кѣкѣлѣ^тство,
ѿ^тмана.
призѣ^тныи, кѣкѣлѣ^тскѣй.
призо^т, привидѣ^те кѣ^т.
Р
Рѣпо^т, нарѣ^тка^те. і^тва^т, ѣ^т. за^т. кѣ.
ропѣнѣ, нарѣ^тканѣе.
ропѣ нарѣ^ткаю.
рѣю, волокѣ ша^тпаю, пѣ^тю.

р'к'аніє, йлі р'кніє, ша^рпаньє попы-
х'аньє.
ре^т, р'ета, йлі р'ота, спо^р проти^ле-
ньє, присага. сл'об'ное працова^тє.
роч'б'са, приса : спираюса, вымо^ла-
юса, кож'б'са.
рв'еніє, м'илова^тє.
(25б) ревнов'аніє, т'ор'є^т.
ревн'ю, м'ил'ю.
ревн'итель, м'илосникъ.
р'евно^{ст}, зн'ависти м'ило^{ст}.
р'а^тка, т'р'вна гр'об'.
рак'а, т'ы'.
р'а^нствіє р'о^зность.
р'анств'ю, р'о^зн'и' їстемъ.
р'аногл'асіє, нег'ода, р'о^зность.
р'ач'еніє, з'є^зволе^тє.
р'а^на, їст' д'ерево н'к'м'коє^с к'д'є-
р'м'воє їагоды р'одм'ч'є.
р'а^тк', войн'а.
рат'ю, в'он'с точ'с, йногды о^ужив'а-
є^тса, побив'аю. їакъ о^узлат'о^б-
стаго вма^ргарит'к' в' ї сл'об'є,
w їов'к'.
ратов'аніє, проти^ле^тє, воев'аньє.
ров'енникъ, р'ов'к' ст'с'н'а.
р'об', нево^тникъ.
работ'а, нево^л.
р'ав'ий сл'аж'е^бн'и', нево^лнич'ий.
порабоц'аю, зневола^ю.
разар'аю, ро^зм'к'т'ю.
разор'еніє, ро^зм'к'това^тє (26а) п'с'о-
ваньє.
разор'итель, ск'а^тца, п'с'юч'ий.
р'ид'аю, х'ліп'аю.
р'ид'аніє, х'ліп'а^тє.
р'в'гаюса, ш'идж'с, н'аг'раваю.
р'в'ганіє, найг'рава^тє ш'ида^рство.
р'в'г'ате^т, ш'ида^р.
р'еч'еніє, мо^леньє, сло^в'ко.
ра^до^р, розо^ваньє.

р'аспра. незг'ода ро^о'ты^рк'а.
р'ыза, ш'ата.
р'к'ш'с, ра^др'к'шаю, ро^зв'а^зю.
р'к'шеніє ра^р'к'шеніє, ро^зв'а^зова^тє.
р'к'ш'ите^т, ра^др'к'ш'ите^т, ро^зв'а^зюч'ий,
wп'с'аюч'и'.
ри^т'аніє, выб'к'га^тє, выт'к'ка^тє, га^р-
цова^тє.
ри^т'аю с'кр'ист'аю^с, з'в'к'гаюса, выт'к'-
каюса, нак'б'с с'х'ож'б'са.
р'в'комы^т, р'в'н'ик'.
расколы, ро^р'с'т', wщеп'енство.
р'екло, сл'ово, в'к'п'ш'.

G

Г'та^на, к'еле^т'ка з'ван'т'.
(26б) с'нд'wн'т', стон'к'ого поло^тн'а
прост'ирало д'л'во ра^т'с'т'. д'ла-
того та^т на^в'вано же нап'ев'к'^т
вм'к'ст'к' С'ид'он'к' поч'ато т'оє
рок'ити.
с'р'т'т', намери м'к'с'це, неб'є^п'п'є^т'ное.
сп'ира, мно^з'ство р'ота, л'ю^т велик'и'
воє^т'н'и'.
стра^т'сть, те^р'п'л'ньє (! те^р'пл'к'ньє).
стра^т'сть, взр'ш'є^тє, їф'є^т'т'т'.
стра^т'сть, в'к'д'а.
стра^т'сть, о^уп'адо^т.
ск'ин'а, с'к'нь, т'аш'к' нам'к'т'т'.
с'д'ар'т', х'с'с'ка, ф'ацел'икъ, йт'к'^т
по^т'в'їка.
с'к'ч'иво, б'ар'та, топ'ор'т'.
с'к'т'ю, см'с'ч'с, жал'ю, пл'ач'с.
с'к'тованіє, пл'ач'т', жал'овы wправо-
ваньє.
свер'к'п'и', д'ик'и'.
с'г'та, м'к'р'ка.
свер'к'п'їє, д'ик'о^{ст}.
свер'к'п'ство, д'ич'т'.
свер'к'п'ств'ю, йсвер'к'п'к'ю, д'ич'аю,
сап'ог'т', б'от'т'.
(27а) стр'ойте^т, ра^т'ца поправ'юч'ий.

стро́ю поправа́лю, пристосо́всю.
 стро́еніє, поправо́ванье, поря́до^к
 направо́ванье.
 стрóй, попра́ва, напра́ва, поря́до^к.
 санъда́ліа, череви́ки.
 ера́мъ, со́ромъ.
 скра́нь, по́личокъ.
 сква́ръна, шъ́аина.
 се́леніє, ме́шъканье.
 сме́рчъ, фъ́рътъна.
 смо́рщъ. ѿколо^к кото́ры' зне́а спъ-
 сти^вши́са вѣдъ змо́ра смѣ^т
 ѿслаи́ кора́бль навѣ́гне^т на́то́е
 мѣ́ще, то́ ѿ кора́бль злю́ми
 по́ветъ, а́потомъ пѣсти^т ѿро-
 зо́е^тъ кора́бл'
 смиреномѣ́дріє, поко́рнаѣ мѣ́дро^{ст}.
 смирен'номѣ́рїи', поко́рної мѣ́дро-
 сти.
 смире́нъномѣ́дръствѣю́, спокѣ́рою
 мѣ́дрю́.
 со^тни^к, ста́рши' на^т сто́мъ.
 со́сца, ци́цъка.
 (276) съвѣ́тъ, ра́да, пора́да.
 съвѣ́тсю, ра́дъжъ.
 съвѣ́тованіє, пора́дженье.
 скво́зъ, скрѣ́зь.
 сно́ха, не́вѣстъка.
 сѣпе́ни^к, спо́рны', проти́никъ кото́-
 ры́са спира́е^т, ѿта́гае^т.
 сѣ́нь кро́мъ вѣ́.
 сквде́никъ го́ча^р.
 сѣ́мо, сюды́.
 смѣ́рна, ѣ́стъ нѣ́акоє^о дѣ́рево в'а́равин,
 з'кото́рого за́паш'ны' со́къ те-
 че́тъ ста́кты называ́еммы'.
 скѣ́тъ, ве́рхнее ѿдѣ́нье, а́л'во пла́та.
 спѣ́дъ, ра́т' іакій быва́е^т навѣ́сѣдъ.
 стрѣ́тєніє, зострѣ́ченье.
 сра́цаю, стрѣ́таю.
 стрѣ́тате́^т, зострѣ́чаючїй.

стажа́ніє, набы́ткѣ ма́е^тность.
 стажа́ю, набы́ваю, доста́ю.
 стажа́тель, набы́аючїй'.
 сла́ка, ско́ченаѣ (28а) го́рѣа́та.
 свѣ́дїтельство, свѣ́до́цъство.
 свѣ́дїтельство́ю, свѣ́чъ.
 свѣ́дїтель, свѣ́докъ.
 сѣ́клащеніє, зако́лоченкѣ за́фра́сован'є.
 сѣ́клащенъны', зако́лочены', за́фра-
 со́ваны'.
 сла́до^{ст}, соло́ко^{ст}.
 сла́ко^{ст}, корѣ́нныи доро́ги рѣ́чи.
 сѣ́нсъны' ко́нь, и́ны' ко́нь ве́рхо^к
 ве́рхо́ны'. цр^о, кни́г. гла́в. ѿ ко-
 лесни́ны' ко́нь, во́ни^к, возовы́й.
 сѣ́глада́ю, шпакѣ́ю, назра́дъ пере-
 смѣ́трю.
 сѣ́глада́ніє, ш'пакѣ́ванье.
 сѣ́глада́тд', ш'пакѣ́.
 синета́, сїніи́ ѣдва́е^т.
 смѣ́цаюса, т'рѣ́жъса.
 смѣ́щеніє, тр'ѣ́женъ. тр'ѣ́га.
 смѣ́ца́, смѣ́щенникъ, тр'ѣ́жачїй'.
 смѣ́цаю, тр'ѣ́жъ.
 сѣ́прѣ́гъ, пара́.
 (286) сѣ́ме^к. лѣ́въ мо́лоды'.
 сѣ́мъни, дѣ́ти л'во́вы, л'вє́нъта.
 сѣ́ществѣ, ѿста́ность. сѣ́наречѣ́са
 ѿе́же же сѣ́тъ.
 слѣ́чай тра́фѣсно^к притра́фле́е, примѣ́т.
 сѣ́нь, тѣ́.
 сѣ́нны', тѣ́нны' вѣ́ни вѣ́дчїй.
 сѣ́лаіє, солѣ́ма.
 сѣ́нто^к, цна́ла.
 сѣ́отрєніє, прѣ́мыслъ, спра́ва.
 сѣ́поста́, спроти́ни^к, вѣ́рогъ.
 со́вѣ́т, сѣ́мнѣ́е.
 съвѣ́сть, вѣ́дле́.
 со́ль, сѣ́шъ, дрѣ́къ.
 сѣ́жаю, ѿзлѣ́аю, ѿдѣ́раю, за-
 смѣ́чаю.

стѣжаниѣ, шѣтжа^{ше} бѣтискованиѣ.
слатина, росса, вода соланама, ско-
торонса соль родитѣ.

скорбѣ, оутискѣ потасленѣе.
свѣдѣ, свѣдѣ, зда^{ше} своѣ шповѣдаю
дѣкрѣт ска^{ше}ю.

смѣраю, дѣпокорю, понижю.
(29а) смиреніе, покора, пониженѣе.
сѣмирѣнны, покора^{ны}.
смирительны, зголенны.
смысль, рѣзм.

селеніе, ташѣ, намѣтѣ кѣчѣка, мѣш-
канке.

спѣдѣ, корѣцѣ, дѣбо нѣма^{ка} ко-
робѣка.

сквдѣль, глиняны зба^т.
сквдѣ^тни^т, го^члр.

стрѣтѣ, свѣрѣ^т мѣста дѣбо людѣ
повѣтѣ.

сѣгншѣніе, мѣрѣностѣ бри^тливо^т.
сѣтвореніе, створенѣе.
сѣтворяю, чиню.

смоква, фига.
смоковница, дѣрево фига^{во}е.

скнипа, мѣшка.
скны^т, комарѣ.
скверна, нечѣсто^т плюга^{во}сть.
скрѣ^тны нечѣсты, плюга^{во}ны покла^т:
сморт^тнѣ, ромыл^т нѣба^тне.

страти^т, жо^тнѣр.
селѣ, поле, лѣка сѣножа^т.
смотреніе, зражѣ^те про^т:

(29б) Т
Творѣцѣ, створи^те^т, робѣт^тник а^ттор.
тва^р, створенѣе.

творѣ, чиню.
твореніе, чинѣ^е.
тшаніе, стара^{ше}.
тшаса, старію^е.

тшаливы, старіючійса йты^т спѣ-
дѣй, жакѣ.

тѣцѣ, тѣцѣ порѣж^т.
тшеславіе, поро^тнама слава.

тшесла^тны, про^тнохвала.
тшета, шкода.

тшѣтѣ при^тлю, шкода^тю, шкода^т
пода^тмю.

тшнѣ, надарѣ^тне про^тнѣ.
тшѣрѣ, нѣбо, тшѣрѣдѣстѣ.
тѣкма, тѣчю, тѣкма.

таю, ростоплююса.

таю, затаюю.

трѣба, ѣфѣра.
треваніе, потреба.

трѣвю, потребю.

тозѣмѣцѣ, шѣвѣатель. насѣлни^т,
шѣвѣатель.

(30а) тина, болѣто грѣз^ткоѣ.

тимѣніе болѣто грѣз^ткоѣ.

тавама йзаріа, таблицѣ йварѣабы.

тажѣстѣ, до^т дво^т вежа, йты^т
корава.

тѣ^тже, прѣт^т.

трѣ^т, праца.

трѣ^тдаю^е, працѣю.

трѣдолѣвѣе, коханьеса впраци.

трѣдолѣвѣ^тны, працовѣтѣ кохаю-
чійса впраци.

терпеніе, терпайвѣстѣ.

трѣвни^т, жѣр^тво^тни^т шѣфѣро^тникѣ,
мѣ^тце, гдѣ шѣфѣрѣ заколю^т,
йспал.

тры^тнице. три^т позѣрище, мѣ^тце
гдѣ ширѣмю^т, дѣбо кѣш^тты нѣ
комѣ^тю справѣю^т.

натри^тненіе, справа тако^тскама.

тажѣ^т, правѣю^е.

тала^ттѣ, вага, важа^тма ѣ фѣнт^т,
котѣрин праке шѣкѣ вко^т прино-

юро̀ствію, дѣркію бла̀нвію.
 юро̀ство глао̀ство клазѣн'ство.
 юнота, мѣлодо̀ст.
 юнот'ка, мѣлодїца.

И

И́дѣ, и́дѣ.
 и́дѣ и́дѣо стравѣ.
 и́рѣ, се́рдїтїи.
 И́рѣстїи, се́рдїто̀ст запал'чївѣстїи.
 и́рѣстїи, се́рдїтїи.
 и́рѣстїи, се́рдїтїи.

и́рѣса, запал'ю̀ гн'вом, се́рдїжѣ.
 и́зва, рѣна, побитїе, порѣжѣе, и́кѣ
 ѡ́гов'кѣ їстїи писано.
 и́ко, и́ж, ѡ́гов'кѣ.

О

О́в'мїа̀, кадїло.

У

У́сѣп, ѣст з'кѣе котѣрое жїдоѣе кмѣ-
 чѣчи, в'ро̀ покро̀левалїса, и́
 ѡ́чицїалїса.

З минувшину м. Бродів.

(Причинки до історії міста в XVII в.)

Написав Іван Созанський.

IV.

Деңо про цехи і ремесла.

Подібно як по інших містах і містечках польської Річи посполитої так і в Бродах усе ремісницьке житє концентрує ся у т. зв. цехах. Цеховий устрій дістав ся до Польщі з Німеччини та розширив ся тут так далеко, що захопив не тільки більші осередки промислового і торговельного руху, себто міста але, як сказано, навіть маленькі містечка; знайшов відповідну підставу для себе навіть на лівобережній Україні. Всюди цехи, як ремісницькі організації, старають ся затримати ті самі характеристичні знамена, що відрізняли їх від других верстов мійської людности. Як корпорація ремісників, що боронила своїх членів на зверх перед мійською старшиною, панським пленіпотентом, або иншими чинниками мійського житя, що напастували ремісників, як школа, що могла виховати добрих майстрів, вкінці як товариство, що матеріяльно й морально піклувалось своїми членами, цех представляєсь інституцією симпатичною. Але частійше наші симпатії звернуть ся у иншій бік, коли побачимо ся ремісницьку корпорацію як замкнену саму в собі касту.

Не думаючи зупиняти ся довше над цеховим устроєм взагалі, зазначимо, що й брідські цехові корпорації являють ся як промислові, релігійні, а по части національні товариства;

мають ті самі добрі і лихі сторони. І тут побачити найчастіше обох цехмистрів у тій самій ролі, в якій виступає ся цехова старшина по інших містах, перед мійським судом із жалобою на того, що відважив ся нарушити надалі цехови властителем міста цехові права чи привілеї, що не належачи до цеху або без його дозволу сьмів вести ремесло „на шкоду й неславу всеї цехової братії“.

В актах напр. з р. 1639 читаємо м. и. протестацію панського слуги шляхтича Пйотра Руцкого, що жалував ся перед судом на слюсарських цехмистрів, які присудили, щоби Прокоп слюсарчик за се, що був на роботі у Руцкого, купив бочку пива для цеху та воску на свічки до костела. Не повинен на будуче робити у Руцкого, бо він „партач, вкрав ремесло й умисно бере на роботу добрих ремісників, аби від них навчити ся ремесла“. В р. 1644 знова старшина кравецького цеху прийшла перед консулярний уряд із жалобою на Івашка кушніра, що „відважив ся спиняти кравців у їх ремеслі“, та не оповівшись ані перед панами радцями ані цехмистрами зробив комусь „надолок“. Відповідно до параграфу кравецького привілею суд приказав Івашкови заплатити на замск 3 гривни, на уряд 2 зол. а кравцям купити $\frac{1}{2}$ каменя воску. Подібних прикладів в актах дуже багато. Назвемо ще кілька. Так напр. у р. 1646 ковальський цех подав був до суду жалобу на Дамяна Стельмаха, боднаря, що не пошанував прав наданих цехови Станіславом Конецпольским, коли взяв собі до хати без відома цехової старшини ремісника для покінчення якоїсь ковальської і слюсарської роботи. Знов у р. 1665 гончарський цех жалував ся перед судом на місцеві сидухи, що без згоди цеху продають на ярмарці горці, миски то що. Або напр. під датою 20 марта 1679 р. подибуємо в актах протестацію „славетних (famati) панів цехмистрів і всеї братії кушнірського цеху“ на місцевих шаповалів, які без дозволу кушнірів купують скіри з вовною, через що нарушують права кушнірського цеху й доводять майстрів до великої страти. Місцевих Жидів-крамарів, що посміли зломити шевські привілеї, надані цехови Станіславом Конецпольским дня 18 марта 1678 р. — замітимо, що сталось се після того, як давні шевські привілеї показали ся неясними й неточними — та спроваджувати із менших місточок виправлені чорні скіри ба, що більше, навіть готову жіночу й мужеську обуву й у крамах продавати, засуджує в р. 1723 панський урядник Беное на таку кару: заплатити на замок 100, до шевської скринки 50,

до фарного костела 25 і стільки воз. пол. до конвенту о. Домініканів. Вже сі приклади показують наглядно найважніше завдане цехової старшини, а рівночасно відкривають негативну сторону цехових організацій. Тому що всяка чи внутрішня, чи стороння конкуренція була виключена, а в додатку в цехових правах в гори означене було число ремісників, самостійні майстри, члени цеху, використовували тих, що не могли користати з цехових привілеїв.

Скільки було в місті всіх ремісницьких організацій, чи там цехів, точно не можемо сказати. Мійські акти з р. 1628 нотують такі цехи: шевський, кушнірський, ковальський, ткацький, кравецький та шаповальський. Згодом одначе повстають нові цехові організації, упадають одні, на їх місци з'являють ся другі. Так напр., як зазначено повисше, місцеві гончарі мали також свій осібний цех, який одначе не дожив кінця XVII в., що впрочім стало ся і в двома давними цехами: шапкареським і кравецьким. Їх місце заняли цехи тесельський і боднарський, а в першій половині XVIII в. ще цех різницький і пекарський. Та не можна сказати, що крім названих родів ремесла не було тут інших ремісницьких професій, але тоді — ба ще й нині в ремісницькім світі так водить ся — не всі роди ремесла могли концентруватись, головно задля малого числа майстрів, в осібних цехових корпораціях. Напр. у р. 1629 до місцевого ковальського цеху належали всі ремісники, що „робили вуглем“, отже ковалі, котлярі та слюсарі. Пізнійше, а саме в другій пол. XVII ст., сей цех обіймає ще римарів, сідельників та мечників. До якого цеху належали малярі, гафтарі, фарбярі, золотарі, годі сказати. До котрогось цеху мусів належати й Леонтій Лихоходович переплетник, якого тестамент подибуємо в актах під р. 1632. Тоді Леонтій, званий *vulgo* інтролітатор, записав 3 євангелія до монастиря св. Миколи над Стиром, де ведів себе поховати, 5 книжок, якісь „Бесіди“, польську „Постилю“, „Толковий Отченаш“, „Матерію“ і якийсь „*Dziennik ruski*“ — як записано в акті — своему шватрови Іллі Лукіяновичови, а 25 зол., що винні люди за книжки, своїй подрузі Уляні, якої майна більше стратив через свою недугу, як вінс у її хату.

Найпопулярнішим ремеслом було шевство. Ні один цех не міг похвалити ся таким числом членів, як цех шевців. Коли напр. у р. 1731 ковальський цех числив 28, кушнірський 19, боднарський 17, ткацький 8 оподаткованих майстрів, то шевський мав їх 61. Річ зрозуміла, що й податку шевці платили

найбільше, кождий від 1—2 зл. грош. 10. Загалом визначено у згаданім що-йно році податку для шевців 87, ковалів 30, кушнірів 20, боднарів 25·10, ткачів 8 зод. п.

„...без ремесла ми бідні люди мусимо йти геть із міста, а місто нічим, тільки ремісником славне“.

Скільки правди в сих словах, скільки зарозумілости на свій стан, скільки резигнації на тепер, а фатальної ворожби на будуче! А тими саме словами кінчили свою жалобу перед лавницьким судом дня 11 мая 1628 р. брідські шевці Семен Палюхович, Ясько, його зять Матвій, зять Савчихи, Бакун, Ясько Довбало, Ілько та Павло, всі — як вказують їх імена й призвища — руської народности чи там „грецької релігії“, як волять мійські акти звати нераз Русинів. І хоча житеві умовини для всіх ремісницьких професій були тут однакові, хоча доля для всіх ремісників не раз не два була мачохою, а нужда не рідко заглядала в ремісницьку робітню, то кожда професія чомусь уважалась чимось ліпшим, не понижаючим, як шевство. Не доцінювано шевців як слід, ігноровано на кождім кроці, навмисно закидувано їм в очи, що самі себе не вміють шанувати, часто напастовано братією інших цехів. „Бігме, в ніщо обернетесь — ворожила міщанка Савчихи, лаючи шевського цехмистра Івана шевця — бо ось вже почали на старців-прохачів сходити“. А певно вона виповіла сі слова після того, як Матвій Швець, не могучи ніяк податати своїх довгів, вважав за найвідповіднійше лишити своїм вірителям усе своє майно: хату, огород, інвентар та з жінкою і діточками втечи з міста. Всього довгу мав Матвій несповна 100 зл. Минуло 60 кілька літ від Савчишиної ворожби, коли про шевців відозвав ся в коршмі Мошка Колтуноватого цехмистр слюсарського ремесла Стефан Кунашевич: „Кози не худоба, шевці не люди“. І хоч шевці старались поправити, а властиво піднести свою репутацію в очах інших ремісників, хоч іноді до смішної переседи контролювали один одного, аби не зробив чогось такого, що могло-б усій шевській братії нанести сором, хоч прим. Ілька Шевця потягнуто перед суд на донос таки другого шевця за се, що він ходить із неом по вулиці, хоч, як ні один другий цех, шевське братство сміло обстоювало за своєю честю позиваючи того, хто пробував її нарушити, то все таки не змогли вони виробити собі сеї поваги, якою тішились адепти иншого ремесла. „Мене люди цілують у руки, а ви шевці будете мене цілувати деінде“, лаяв шевців о. Іван, парох свято-юрійської церкви, на ганьбу й не-

честь усїй шевській братії, як читаємо в протестації панів цехмистрів, внесеній ізза сеї лайки на названого священника перед лавницький суд. Михайло Величко в простой особистої ненависти до свого зятя Сафянничка, що посварив ся зі жінкою та приневолив її втечи до батька, не без того, аби й дошкулити всім шевцям, позиває недоброго чоловіка своєї доньки до суду за се, що він якимись чарами підояв йому хатній поріг. На доказ своєї правдомовности Михайло ставить свідків, а один із них sub conscientia візнає, що разом із Сафянничком їздили по селах шукати ворожбита. Сафянничок заїхав наперед до попа в Черниці, просив його о чари, аби чорти принесли його жінку від тестя, а коли се не станеть, аби нею трясли. Піп не вволив його просьбі, тому Сафянничок поїхав до Марконоля, де проживала славна баба Галайчиха. Вона відразу пізвала, яке горе лежить йому на серці, що сумно дивить ся на людей, але нічого не порадила. Вкінці найшлась в Олексинци ворожка, що за дві пари чобіт дала й ліку і навчила, як других чарувати. Чародійські заклинання та приповідки списав собі Сафянничок на цілому аркуші паперу.

Була одначе иора, коли шевці наробили чимало клопоту й мійській старшині і панському плевіпотентови. Стало ся се у названім нами році, коли то перед присяжними лавниками явлась делегація шевців. Не жалувались вони ні на мійську старшину, не завів їх перед суддів гнет зі сторони панських слуг, але прийшли просити справедливости за кривди, що їх терплять від власного уряду: старшого цехмистра Іванка, його товариша, Яська, молодшого цехмистра та від инших братів-шевців. Бо в самій річи, як виходить з їх жалоби, їх положене було страшне: хотіли працювати, вести по божому своє ремесло, а тут власний уряд не дозволяв. Оба цехмистри в порозуміню із другими шевськими майстрами установили numerus clausus, а поза призначене ними число самостійних майстрів нікого більше до свого цеху не приймали. Свій вчинок опирали вони на привілею Лукаша Жолкевского, де по правді не було сказано, яке число шевців має бути в місті, а тільки загально, що брідські шевці мають користати з тих самих прав, які надано шевцям місточка Буська. Закидувала обом цехмистрам депутація, що марнують цехове майно, бо крім двох свічок, що горять у костелі, не справлено жадної прикраси ні для цеху, ні для міста. Обдирають вкінці біднійших, бо винаймають тільки 10 яток, число ними самими означене, та ведять собі за них ви-

соко платити. Суд рішив вислати одного шевця і лавника з листом від панів райців і пана вїйта до буського уряду й цеху з просьбою о копію привілеїв наданих тамошнім шевцям. Сталось однак не так, як судді присудили. Цехмистри знаючи, що принесені в копії привілеї цеху в Буську далеко не такі, як сї, що вони самі собі установили, понехали присуд суддїв та післали за шевськими привілеями до недалекого місточка Щурович. Сї привілеї вони показали перед судом. Штучка і сим разом не вдалась. І в щуровецьких привілеях не було згадки, кілько шевців має бути в місті. Два тижні після позову покривджених шевців і на їх виразну просьбу зїйшли ся: пан Куровський, брїдський підстароста, що із наказу панського намїсника Концого мав пильнувати „порядку“, Матис Мїодкович, що підсю пору сидїв на бурмистрівській лаві, панове радці Марцін Цеславський, Хома Селейко, Іван муляр, также пан вїйт Станїслав Кусенецький, панове лавники Марцін Пленардович, Станїслав Пуц, Ілля Лукїянчук, Федор Попів. Для упорядкованя справи прикликано також панів цехмистрів старших і молодших, а то: Гарасима й Васька від цеху кушнїрського, Ілька і Собестїяна котляра, старших ковальського цеху, Войцеха й Ілька, кравців, Мартина й Івана, ткачів, Івана й Яська, шевців, Войцеха і Грїгля, шапкарів. Сї особи — читаємо в актї — вглянувши в цілу справу та переконавшись про нелад і здрїство серед шевського цеху, що виходить на шкоду для цілого міста і наносить сором і догану від стороннїх людий, маючи на оці добро міста, яке нічим тільки купцем і ремїсником вславляє ся і збогачує ся, постановляють, не нарушуючи в нічїм сього привілею, який мають, аби кождий лишив ся при своїм ремеслі. Новий майстер повинен виказати ся своїм правесним уродженем, чесним визволенем, для цеху справити гостину „kolасує“, як се практикувалось і передше, до братської скринки заплатити 6 зол. і гр. 12 титулом встуцу та купити воску, що було й давнїйше. Не буде ніхто обовязаний ставити в цеху бочку пива, бо сей доси практикований звичай не мав своєї підстави навіть у тих привілеях, що показувано перед судом. Що до числа, скільки майстрів має бути в місті, се точно означить милостивий дїдичний пан, коли Пан Біг дозволить йому щасливо вернути домів. А молодшим наказує ся, аби, зїйшовшись у цеху, перепросили наперед обох своїх цехмистрів, старшого і молодшого, потїм усю шевську братїю та проживали в згодї і любови, як було в них у давнину та як тепер дїєть ся по инших цехах. Ухвала має бути вписана

у вїтївськї книги, а її ориґінал запечатаний мїйською печатю відданий панам цехмїстрам для переховку в братськїй скринці.

Не найшовши на жаль мїж актами привїлеїв, якї мав кождий цех, не подибавши нї їх копїй, не можемо відповісти на незвичайно інтересне для нас питане, як цеховї права відносились до ремїсників руської народности, чи їварантували їм напр. право бути вибираними на цехову старшину. Маючи під рукою вислїд виборів мїйської старшини, значить вїйта, радцїв, лавників, цехмїстрїв та столових — звичайно вибрано двох, інколи 4, а їх обовязком було помагати цехмїстрам при судї, екзекуцїї судових вирокїв, пильнувати порядку в костелї або при братськїм столї в цеху — за останнї роки XVII в. і за кїлька лїт першої пол. XVIII в. можемо напевно сказати, що ремїсники руської народности не мали тут своїх цехїв, але належали разом із ремїсниками Поляками до спільних цехових корпорацїй. Така-ж була поведїнка всюди по мїстах і мїсточках на тїй терїторїї української землї, що найранше зазнали польського панованя. Як деінде так і тут злучене ремїсників двох рїжних народностей в однї спільнї корпорацїї не все відбувало ся спокїйно. З акту 1644 р. довідуюмо ся, що брїдськї ткачї Русини заявили рїшучо, що не хочуть мати з ткачами польської народности спільного цеху. Свою опозицїю показали вони тодї, коли з приказу дїдича цехмїстри ткацького цеху в Буську реорґанїзували брїдськїй ткацькїй цех. Коли „буськї фундатори“ наказали брїдським ткачам Русинам, аби вписались у той самий реєстр, де вписались вже ткачї Поляки, Русини гордо відозвались: „Не будемо вписуватись, анї на цех платити, хоч нам, до дїдька, і кажїть“. Ткачї польської народности стали просити своїх товаришїв грецької віри, потїм почали грозити, а що ї се не помогло, Поляки самї вписали Русинїв до цеху. В додатку Томаш Шшеворекїй і Войцех Гойко, цехмїстри ткацького цеху, внесли від себе і від всеї своєї братїї жалобу перед консулїв на братїв сього ремесла грецької релїгїї „iż są turbatorami porządku y prawa przeciwko woley y rozkazaniu I. W. I. M. Pana y Dobrodzieia Naszego...“ Що ткаець ся знова виборчої процедури, то відай вже з давен-давна був звичай, якїй згодом став ся правом, що в тих цехах, де руськї ремїсники мали значне число своїх членїв, або навїть переважали ремїсників польської народности, одного року старшим цехмїстром був Поляк, а молодшим, чи другим, Русин, другогож року ролї були помїнянї. Маємо одначе приклади, що

обома цехмистрами рівночасно вибрано Русинів. Так напр. у р. 1733 на чолі ковальського цеху стоять Тимофей Білоколячик і Дмитро Висоцький. Характеристична річ, що коли така практика була можлива в ковальськiм цеху, то не подибати її в тій корпорації, де Русини мали абсолютну більшість своїх членів, значить у шевськiм цеху. Що більше, був час, що шевці-Поляки намагалися конче позбавити руських шевців репрезентанта. Сталося се у р. 1662 і то вже після покінчення звичайної річної елекції. „Славетний Гарасим Пилипович — читаємо в актовій книзі — цехмистр шевськiй, брідеськiй із братією сьогож цеху грецької релігії „ucoszuście“ протестував на Стефана Козіка, цехмистра, Матіяша Трємбовського, Анджея, його зятя, Яна Козіка, Блажея Малого, Станіслава Янчиного, Пйотра Кірчишиного, Іжегожа Порошковича, Марціна й Станіслава Подурського й на Марка Станіславовського, що вони відповідно до звичайного річного порядку й цехового привілею по елекції панів радців приступивши зараз до вибору цехмистрів так справилися, що мене, який вже від кількох літ сидів на уряді цехмистра, невідмінно й на теперішній рік спільно і згідно з братією моєї грецької віри поставили своїм цехмистром (чого я не бажав і вмавляв ся). Тепер вище названі католики збунтувавшись хотять змінити свій вибір і мало що не деградуєть мене зі старшого, що наносить немало ганьбу і мені і братії сьогож цеху грецької релігії“. Та на вписаню сеї протестації в міські акти ціла справа скінчилась.

Між иншим у цеховім устрою треба шукати причини обиди, яка не раз, не два спадала на ремісників руської віри від їх товаришів католиків. Загал руських ремісників бачив наглядно, що його грецька віра не тішить ся тою опікою, яку має католицька. По цеховим правам Русини-ремісники мусіли брати участь у католицьких богослуженнях та процесіях. Особливо корпоративно виступали вони разом зі своїми товаришами Поляками в часі процесії в день латинського Божого Тіла¹⁾. При низькiм рівені просвіти, недостачі свідомого і відданого свому народови духовенства та загальній матеріальній нужді не трудно було руському ремісникови покинути свою релігію, а з нею і народність та опинитись в рядах існовідників державної віри і упривілейованої польської нації.

¹⁾ По нинішній день є звичай, що ремісники Русини разом з Поляками ідуть в процесію в день Божого Тіла, а не дієть ся того в часі Йордану.

V.

Церкви, шпиталі, школи, місцеве духовенство.

На цілому просторі українських земель, що підлягали польському панованню, церкви відіграли важну роль в культурнім життю нашого народу. Біля них, головню по містах, завязують ся братства, що дбають про потреби самих церков та допомагають морально й матеріяльно своїм громадянам. В менших містах церковні братства закладають шпиталі і школи, по більших, де обставини були кращі, крім домів для немічних і кадік бачимо при братствах висші наукові заведеня та друкарні. Церковні братства в XVI і XVII в. — се огнища умового руху наших предків, се охоронний мур перед златинщенем, се забороло проти денаціоналізації. Особливо в XVII в., сей саме вік маємо на думці, питане національності вяже ся з релігійною приналежністю одиниці. Стратила вона свою грецьку віру, ео ipso попала в чужий національний табор.

Полишаючи на боці сії причини, що викликали масову дезерцію із руської церкви а рівночасно з рядів свого народа, наведемо як клясичний приклад сього процесу передову верству нашої суспільности, її шляхту. Потомки недавніх іще оборонців віри й руської народности стають горячими сподвижниками державної релігії, ревними апостолами ідеї польського панованя над українськими народніми масами. Ще трийцять літ не минуло, як умер славний князь Константин Острожський, невмолимий ворог унії, а вже його внучка „звістна езуїтська праведниця“, Анна Альоїза Ходкевич, побудовала в самім Острозі богату езуїтську колегію, а по ріжних місцевостях своєї широкої посілости силу костелів; в додатку зневолила всіх руських священиків своєї держави що року з'являтись в Острозі для участі в латинській процесії в день Божого Тіла. Князь Вл. Дом. Заславський, що володів другою частю майна князя Константина, видав у р. 1630 наказ, аби духовні, що сидять в його добрах, примусово покидали свою віру та приймали унію.

Правда, попри инші причини, особливо невідповідний метод пропаганди унії викликала з боку українського народа сильну реакцію, що принесла Україні руїну, а Польщі зарід політичного упадку. Загальна нужда і темнота розпаношили ся на сій землі, де колись гарно розвивались письменство та штука. Безпросвітне й бідне духовенство, ганьблене й поневіряне шляхтою, ділило з другою широкою верствою народа

ту саму сумну долю. Не пішло до ліпшого в сьому положеню руського духовенства навіть тоді, коли унія з кінцем XVII в. святкувала тріумф побіди над православем. Львівський єпископ Осип Шумлянський, якого ціла діяльність під кожним зглядом не викликає в нас ні крихти симпатії для того церковного єрарха, бачив се прикре положене свого стада та замість забратись щиро за реформу від самих основ, подбати передовсім про образованє тих, що мали вказувати народови дорогу, він став моралізувати своє духовенство, дорікаючи йому (в книжці „Метрика...“ вид. 1687 р.), що волочить ся по празниках, де оповідає собі ріжні байки, видумує загадки, а впившись зневажає себе обопільно. Єпископ накинув ся на священників — іноді крайних нуждарів — що носять ся як мужики: на ногах у них ходаки, чи постолы або дегтьові чоботи, на голові якась кучма, синя сукмана заболочена, кудли й борода непрочесані, словом священник як околіт іде в церкву до служби божої або на публичне місце. Радить проте священникам, справити собі ношу відповідну своему станови. Іншої ради не вмів, чи не хотів дати сей владика...

Не инакшим житєм жгло руське духовенство в Бродах. У свойому місци наведемо кілька епізодів, що докинуть цікаві причинки до історії сеї висшої верстви нашого народа, його матеріальної і духової недолі.

Ще на початку мин. віку Русини міста Бродів мали три самостійні парохії: при церкві Рождества Пр. Богородиці, св. Юрія та Честного Хреста. Четверта осібна парохія була при церкві під покровом св. Тройці на поблизких, можна сказати передмістю, Великих Фільварках. Із вичислєних церков не стає тепер честно-хрестівської церкви, що стояла на тому ґрунті, де нинішні т. зв. стрілецькі касарні. У р. 1808 ухвалено розібрати сю церкву, а 22 літ опісля переведено ухвалу в діло. Самих парохіян прилучено в р. 1811 до парохії при церкві Рождества Пр. Богородиці. У тім самім році сталось те саме і з другою доси самостійною парохією при свято-юрійській церкві. Фільварецька парохія зістала філіяльною богородичної дещо пізнійше, бо в р. 1823. Почавши від сего року недавно ще самостійними парохіями управляє один священник, парох при церкві Р. Пр. Богородиці, якому щойно в р. 1844 додано до помочи сталого сотрудника. Подібні редукції парохій відбули ся в дуже богатых місцевостях, се лежало в програмі реформ, які Австрія, забравши по першім поділі Польщи Галичину, поста-

новила тут перевести. За часів польського панованя можна було часом подибати в однім селі або на передмістю три або чотири церкви, стільки плебаній і очевидно священників. До зросту числа церков та парохів приложили немало своїх рук самі руські владыки, бо чим більше було парохій, тим більші були доходи єпископа.

Коли ходить о означене часу, від коли існують згадані горі церкви в Бродах, друковані жерела подають нам дату будови тільки одної і то наймолодшої з усіх чотирьох церков, іменно церкви св. Трійці. Поставлено сю деревляну церкву в р. 1744¹⁾. Тенерішня парохіяльна церква Р. Пр. Б. і святоюрійська належать до найстарших будівель міста. В рукописних матеріялах вони згадані вже в перших десятиках літ XVII в. І коли понизше наведемо жерельні вістки про існуване сих церков у сьому часі, робимо се не тільки зневолені самою темою нашої розвідки, але маємо на думці ще одну обставину: справити вислів сих людей, що рішали про давнину одної із церков та навіть відважили ся заявити, що церква Рождества Пр. Богородиці — се католицький костел — вимурований у другій половині XVII в. та відданий брідським Русинам про usu в другій пол. XVIII в. Так оrekli делегати збору консерваторів для східної Галичини, провіривши очевидно справу на місці²⁾. Не чіпаючи питання, які признаки самої будівлі та інші вістки навели членів консерваторського збору до висловлення категоричної гадки, чи лишень сам романський стиль, в яким збудована ся церква, чи може ще інші мотиви, спробуємо на підставі документального матеріялу виказати існуване сеї церкви, не „костела“ далеко вчаснійше, чим думали панове консерватори.

„На просьбу пана Станіслава Кусенецького — наводимо буквально слова акту писаного по польськи, а захованого в одній із найстарших актових книг місцевого мійського уряду — брідського війта, вислано в хату Василя, Селейкового зятя, Мартина Цирулика й Іллю Лукіянчика, присяжних лавників, аби вислухали завіщане, яке Василь, хоч хорий на тілі, але уваги і розуму доброго, добровільно робить, що відступає 30 зол. п. на дві церкви і шпиталь руський...“ Стало ся се — як зазначено на документі дня 3 мая 1628 р.

¹⁾ В. Щурат, Церкви гр. кат. парохії в Бродах. Сьвіт, ілюстрована часопись для руских родни. Рік II, 1907, ч. 5, ст. 78—80.

²⁾ В. Щурат, статя цитована.

Про які дві церкви думав міщанин Василь, записуючи для них зі свого невеликого майна названу суму? Коли перекинути кілька дальших листків згаданої збірки актів, знайдемо під датою 18 мая 1628 р. таку записку. „Перед адвокатським урядом, то є адвокатом у той час, Станіславом Кусенецьким, являють ся панове міщани а саме пан Павло, старий радця, Лука Таданський, Микола швець, старший радця та Микола Пульханчик і жадають від війтівського уряду, щоб записано в книги „postanowienie“, яке зробили з паном Іваном Улечкою для потреби Божого дому, себто церкви св. Юрія, а ся угода має бути вписана тим способом. Золотих 300 без 13 грошей громадських „parafiey Iura Świętego“ пан Іван, Лука фірман, Олекса, Леєско, Корнило розібрали межі себе, ідучи в пруську дорогу, ба й до Іданьска. Згадані в акті панове роблять пана Івана Улечку на дорозі паном сих грошей, чого підіймає ся й Улечка й записує їм, що — дасть Біг приїхати до Іданьска — пан Іван Улечка, зібравши разом сі гроші, має, повинен і зобов'язує ся купити дзвін до церкви св. Юрія на хвалу милого Бога. А той дзвін має важити, ні більше, ні менше, тільки каменів (kamieni) двацять, винявши такий випадок, якби трафило ся, що дзвін або камінь, або пів, або чверть не доважує або переважує; що пан Іван більше приложить із грошей над сю суму, себто зол. 300 без грошей 13, то вище названі панове повинні, коли його П. Біг принесе, звернути йому сю надвижку in instanti. А коли-б пан Іван не купив дзвона, повинен привезти сі гроші завязані, не обернувши з них ані золотого, ні чвертника, ні шага ні на власну потребу, ні на позичку другому. Обіцяють також панове Іван Улечка й Лука з доброго серця на хвалу милого Бога сей дзвін власними кіньми привезти до Бродів, за що громада не має їм ніщо дати“. До якої конклюдії можна дійти на підставі поданого документу? Церква під покровом св. Юрія була побудована вже в першій четвертині XVII в., коли в р. 1628 не мала ще дзвона. Довідуємось вкінці з цитованого акту, що вже в сьому часі була при ній самостійна парохія, бо сума призначена на закупу дзвона виразно означена як майно парохії св. Юра.

Другою церквою, що мала часть у записі званого нам міщанина Василя, була церква Рождества Богородиці. Судячи з місцевої традиції, а навіть і фактичного стану, в якій вона находить ся тепер — мури осілись у землі поверх 2 m рахуючи від т. зв. „цоколів“ — вона мусить бути старшою від святоюрійської

церкви. У збірці актів, вписаних за часів віята Марціна Пленардовича, занотовано під р. 1630 контракт купна й продажі, який заключили „Wielebny oscies Stefan protopor Cerkwie Przeczystey“ як продаюча сторона і Гриць Стукальчик як купуюча. Сього о. Стефана Кульчицького — таке було його родинне прізвище — здибуємо між свідками, яких спросив міщанин Іван Кустинський, коли в р. 1627 вписував у мійські книги шлюбну інтерцизу.

У другій пол. XVII в. брідські Русини мають вже третю церкву під покровом Воздвиження Честного Хреста в дільниці т. зв. новім місті. Не можемо з усею певністю сказати, чи будову сеї церкви викликала сама потреба, значить збільшене число руської людности міста, чи може спричинили се невдоволене новоміщан, яким може за далеко було ходити до старих церков, чи вкінці, що найправдоподібніше — незгода між парохами і мешканцями згаданого кварталу, якої відгомон міг відбитись о мури єпископської резиденції в Луцьку та вплинути на владика, що не без особистого, як знаємо, хісна міг зіволити на основане третьої парохії. Се певне, що в р. 1661 при новій церкві була вже самостійна парохія зі своїм парохом. Така сепарація новоміщан не могла — річ зрозуміла, в тих самих мотивів, задля яких єпископи радо годились на креоване нових парохій — подобати ся обом парохам. Хоч акти потують, що для розширення божої хвали в місті Бродях ісповідники „грецької релігії“ збудували нову церкву, то zarazом подають, що між о. Яковом Вірозубом, протопопом при церкві богородичній і о. Дамяном, парохом святоюрійської церкви, з одної сторони, і пресвитером новомійської — так дуже часто записана ся церква в мійських актах — було непорозуміне, яке перейшло й на самих парохіян. Легко догадати ся, де лежала причина сеї незгоди; причина була та, що новоміщани домагались від обох старих парохів, аби призначили якусь скількість міщан на утримане нового пароха. Оба парохии очевидно не думали сповнити бажане новоміщан, рішене вийшло щойно від панського заступника Подсендковського, який вислав до радців письмо, наказуючи їм вводити волю мешканців нового міста та перевести поділ парохіян ¹⁾. Сповняючи „волю і наказ“ управителя панського

¹⁾ Подаємо в оригіналі сеї лист панського пленіпотента: „Moy łaskawi Panie Woycie y łaskawi Panowie Burmistrze Brodczy. Iz na chwałę Bozką nowa cerkiew iest zbudowana, a obywatele Religiey Greckiey sami między sobą zgodzić się nie mogą, upraszam, abyscie

майна панове радці видають таку ухвалу: аби панове парохіяни всіх трьох парохій, себто при церкві Рождества Пр. Богородиці, свято-юрійської та сеї нової призначили по одному писареві, які разом із доданим їм від мійського уряду лавником спишуть усі доми мешканців грецької віри починаючи від замку й опісля в інвентарем у руках переведуть поділ. Згідно з бажанем панів радців має се стати ся зараз слідуячого дня.

Опіка над майном кожної церкви спочивала в руках вибраних парохіянами тунорів або провізорів. Допускали до управи також і пароха. На церковний маєток складались: записи міщан, отже деловано на церкву: ґрунт, готові гроші, ношу, лупане срібло, віск на світло, яким рідко відай журились, бо кожда церква мала річно значну скількість фунтів воску, що купували виновники після декрету мійського суду. Готівку найчастіше роздавано на процент, а ґрунт арендовано.

При обох старших церквах маємо вже в першій половині XVII віку шпиталі. Мешкали тут не тільки крайні нуждарі та каліки, частіше міщани, що були властителями невеликої, що правда, реальности, але такої, що могла дати їм прожиток. Не маючи близшої рідні або завівшись у надії найти спокійний куток при своїх дітях, ішли на старі літа в шпиталь, де за гроші мали поміч і опіку. В актовій книзі під р. 1636 подибуємо завіщане одного з таких міщан, що на старість замешкав у шпиталі. Зі свого майна а саме готівки 100 зол. записав Дорош, по своїй професії ткач, о. Семенови пресвитерови церкви Пр. Богородиці 30 зол., щоби „відповідно до християнського звичаю практикованого в грецькій релігії“ подбав про його душу, на шпиталь зол. 20, які належить обернути не на пожичку, але на страву для бідних, а 20 вкінці золотих треба заплатити за похорони й два обіди для старців. У мійських книгах із р. 1694 записано знов, що міщанин Герасим Кишка й його подруга за се, що останні літа свого життя переживали в богородичнім шпиталі, записують на шпиталь своє поле, копань. Павло Гаврилюк, що на старість замешкав у честнохристівськім шпиталі, певно лишив по своїй смерті шпитальним опікунам тих 67 зол., що взяв за свою реальність на передмістю. Памятали про шпиталі і ті міщани, що не користали зі шпи-

Wm. upatrzywszy czas sposobny podział między parafianami uczynili, a to ulicami poblizszemi cerkwie kazdey. W Brodziech 7 Novembris 1661. Wmosciom zyczliwy przyjaciel Jan Franciszek Podseǳkowski“.

тальної помочи й опіки. Подамо кілька зразків. Так нпр. вдова по Івані Шаленім, якій чоловік полишив доволі гарне майно: дім, два огороди, крамницю у ринку, пару коний, пару волів, дві корови, 14 овець, ладуючись на тамтой світ записує у своїм завіщаню 1637 р. четверо овець разом із ягнятками на шпиталь, а 20 зол. на позолочене хреста або чаші до богородичної церкви. Спадкоємець повинен — так бажала собі Іваниха — що року давати з пасіки по горцеві меду до шпиталю. Рік перед тим летатом Стефан Милник, „як добрий християнин і довголітний опікун шпиталю“ записує по вічні часи для нього один свій огород. Маруся Авдикова, якої завіщане подибуємо в актах під р. 1635, записує шпитальви мацю жита й 8 „подвик“ для баб у шпиталі. На шпиталі призначувано звичайно частину тих кар, що їх платили винувники по наказу лавницького суду. Так нпр. у р. 1660 лавники засудили Гриця Козинського, що сидів трийцять кілька неділь на віру з Анною родом із Белза та „nabawii ią płodem“, купити 5 фунтів воску до костела, стільки до обох церков, а до шпиталів католицького й обох руських по одному золотому заплатити. Іншому знов міщанинови Кшиштофови Гавдлінському, що в суді не пешанував радцю Оклейского, бо сказав, що він веде його до знищія, присуджено в тімже році купити три фунти воску до костела, стільки до обох церков та хліба по золотому до шпиталів польського й руського.

Крім шпиталів брідські Русини мали при кожній церкві свої школи. Були се парохіяльні шкілки, де вчили дяки під доглядом своїх священників. Характеристичним, а притім відрадним являєть ся факт, що нпр. при церкві Честного Хреста маємо школу невдовзі, як покінчено будову сего храму. У р. 1662 о. Ігнатій Мрозовський і сотрудник чесно-хрестівської церкви, о. Федір Чернигович, внесли до суду протестацію на міщанина Валентія дьогтяря, що запитий підстрілив сина й сестрінця о. Ігнатія, студентів новомійської школи, які не роблячи нікому жадної пакости спокійно ходили по хатах за мплостинею. При школі була кімната, де мешкали сироти або крайно бідні. Крім мешканя „павири“ не діставали від парохії жадної підмоги. Про харч мусіли самі дбати. Разом зі своїми вчителями ходили в часі Різдва Христового з колядою а підчас Великодних Свят „по волоцілнім“¹⁾, за що діставали від міщан

¹⁾ В акті під датою *feria quarta post festum Paschae* (12. IV.) 1651 написано, що дяк ходив „według zwyczaju po włoczebnym“. Звичай ходити

нагороду. Коли нужда заглядала в вічі дякови й його студентам, а не траплялась оказія, щоби легально дістати страву, ученики разом із своїм учителем радили собі так, що викрадали міщанам поросята, кури, гуси то що. Так впрочім промишляли й студенти місцевої польської академічної кольонії, як довідуюсь з акту з р. 1642. Директор „Academiey Brodzkiey“ Ян Марцінковський не рідко мусів переводити ревізію у своїх студентів, а вже правильно кожного року по лат. святі Трьох Королях, коли студенти старим звичаєм ходили зі звіздою по міщанських хатах, де „одні співали, другі пили, а треті, бо було їх чимало, дивились по кутах, де що лежить та, saluo honore, крали“ — як говорив на суді один із міщан. Польське міщанство не любило студентів руських шкілок, про що свідчить кілька протестацій записаних у мійські книги. Парох богородичної церкви о. Яків Вірозуб жалував ся в р. 1660 перед судейською лавою на міщанина Станіслава Терлецького, що напастує школярів його школи; нападає їх на цвинтарі зі шаблею в руці, стріляє з пістолета а навіть, притрафилось, порозбивав їм горнятка, з якими ходять по вулицях, просячи страви.

Як вже вище згадано, місцеве руське духовенство не було инше, як деінде. І тут бачимо його непросвіченням, бідним, пониженим в очах пана, не дуже респектованим мійським урядом, нешанованим — по найбільшій часті з власної вини — самими міщанами. Пан, з якого руки священник діставав презенту на парохію, не дуже журив ся його вінованем. За цілих сімдесять і кілька літ подибуємо раз одніський згадку, що властитель міста один із Жолкевських, мабуть Лукаш, дарував парохови при богородичній церкві о. Стефанови Кутьчицькому сіножать на Бучині, а коли її забрано пізнійше під мійські пасіки, парохови призначено иншу на Сопілничу. Не знаємо, чи саме ся сіножать була предметом спору, який судили лавники в р. 1661. Тодішній парох богородичної церкви заскаржив був Якубовського, дідича сусіднього села Дітковець, що забрав йому з сіножати сіно, як зізнав поставлений паном свідок — 10 фір. Цікаво зізнавали панські піддані, мужики з Дітковець, що мали означити границю панської і понівеської сіножати. Перед суддями заявили

в часі Воскресеня „по волочілнім“ або „з Христос воскрес“ переховав ся до пині нпр. в селі Ражневі і Чехах (Брідщина). Хлопці витають газдів словами: „Христос воскрес! Дай вам, Боже, стареньким сто літ прожити, а мене малевького писанков надгородити“. Про сей звичай у Великоросів і Поляків згадує В. Гнатюк у своїй збірці „Гайвки“. Матеріяли до української етнольоґії, Т. XII, ст. 9—10.

коротко, що справи не рішили: бояли ся, щоби протопіп не казав їм присягти, то знова не присудили в хосен о. Вірозуба, боячись свого пана. Дехто з парохів старає ся набути невеличку земельну посеїлість, як пр. о. Василій, що попував при свято-юрійській церкві. Він придбав собі в р. 1646 ґрунт під пасіку в пекарнею, огородом, садом і полем за суму 50 зол. А вже його попередник о. Іван Василевич цілком не пристращав ся до таких річий; цілими літами він таки добре бідував. З акту в р. 1639 довідуємо ся, що о. Іван сидів у жидівській кишені, а коли на час не вернув позичених у Мошка Файбельового 90 зол., той забрав йому 50 мір тонкого полотна. Рік пізнійше инший віритель о. Івана, Шмойло Іітлін, жалував ся перед судом на церковного провізора Луку Таданського, що не сплачує довгу, зробленого на потребу о. Івана, ані не приходить для оцінення заставу, церковної книги. Приходи з парохії, невеличка сіножатя, або шматочок поля чи огорода, запис міщанина або міщанки, за се обовязок правити рав у тиждень службу по небіщнику, деколи кілька золотих, яких віритель сам не міг стягнути, а мав надію, що відбере їх священник — от і все, що можна сказати про матеріяльне положенє місцевого духовенства.

У відносинах між священниками і міщанами рідко коли панувала гармонія. Знаний нам вже о. Іван Василевич, як довго був парохом, все водив ся зі своїми парохіянами по судах. Позивав навіть тих, що нераз ратували його, як пр. в р. 1640, коли то о. Іван за незаплатений Яковови Іідльовичови, львівському докторови, довг дістав ся за ключ, до тюрми, відки ввручили його власні парохіяни. А коли опісля взяли свого пароха під курателю, лишаючи йому з церковних доходів тільки на жите, а рештою сплачували його довги, о. Іван, хоч спершу сам на се годив ся, потім позивав своїх добродіїв, закидуючи їм крадіж його майна. Коли котрий із парохіян не принав о. Іванови до вподоби, о. парох заборонював прочим парохіянам з ним приставати, такого хату, йдучи по звичаю з молитвою, умисно оминав, від такого не приймав на службу божу, ба навіть не святив „хліба“, паски, та зневолював іти на посвяченє до католицьких ксьондзів. Дійшло вкінці до того, що парохіяни подали до митрополита супліку на свого пароха, закидуючи йому аж 14 ґріхів, між иншим, що він п'яниця, волочить ся в чужими жінками по коршмах, а свою зневажає, натягає міщан, аби склались на церкву, а потім зібрані гроші і церковну снасть про-

пиває, скомпанував ся з панським двором, який за ним все обстає, у церкві рідко буває, тільки в костелі, де сповідає ся у ксьондзів, підозрілий, бо хвалить ся, що буде своїх вірних як псів на шнурку водити, як тільки стане уніятом, словом гільтай, через якого, якби митрополит їх не послухав і не відсудив його від парохії, мусіли-б покинути місто і з діточками піти під иншого пана. Та не всі мабуть „пункти“ супліки були правдиві, дещо відай видумано з намови таки „собрата“ о. Івана, о. Самійла Кульчицького, брідського намісника й пароха богородичної церкви, який також негодував на святоюрійського попа, бо не хотів його як свого зверхника слухати.

Та й між самими священиками не раз, не два, були дуже прикрі дісонанси. Для прикладу розкажемо про справу, що записана в актах під р. 1690. О. Іван, парох при святоюрійській церкві, шукав вже від довшого часу нагоди, щоби „порахуватись“ з о. Олексієм, сотрудником богородичної церкви. Раз, здибавшись з ним у коршмі жидівки Красної, о. Іван став докоряти йому, що робить не по закону, коли хрестить діти його парохіян. У справу обох священиків вмішав ся міщанин, а коли о. Іван, підпивши собі здорово, обидливими словами злаяв його, той відплатив ся йому, кажучи: „Ти злодію, не гідний ти бути попом, свині тобі пасти, поцюлуй мене в смоленський замок, кудли тобі пообриваю“. А сказав се міщанин таки з намови о. сотрудника, який візваний до суду заявив отверто, що в цілій „трагедії“ більше провинив ся о. парох, чим оскаржений ним міщанин. Здибати тодішнього священика біля жидівського шинкавасу не рідкість. О. Григорій із Висоцка жалував ся у р. 1662, що брідський шинкар разом із другими Жидами побив його в коршмі і „не респектуючи його духовного званя“ звалив на землю та дусив. Не вміли священики шанувати себе самих, не шанували їх і парохіяни. Так нпр. міщанина Леська Куклича тягли перед лавників усі місцеві парохі, а все за непошановане духовного стану. Бож і Лесько не мав нічого пильнішого як шукати нагоди, аби допечи священикови. Лесько ще ранійше, заки чеснохрестівська парохія дістала душпастиря, господарював по своєму в новій церкві, він мабуть стояв на чоді сих, що домагались, аби їх приділено до нової парохії: був одним із найзавзятійших ворогів обох парохів. Сей „радикал“ приміщував у новій церкві образи, кропив божий дім свяченою водою, ба навіть читав зібраним міщанам якесь поучене. Коли о. Яков Вірозуб і Дамян напоминали його, що зле робить, бо профанує

святі образи, Лесько назвав обох священників абетниками, а згадавши їм іще їх матери сказав: скорійше повиснете на шибениці, або кат голови вам повтинає, заки вам поклонюсь, або вас перепрошу. За обиду духовних осіб лавницький суд велів Леськови йти під ключ, шість торгів (відбувались що неділі і п'ятниці) від утрені до год. І з полудня стояти на верху тюрми, на обі церкви дати по 10 золотих, до католицького брацтва „Rożańca“ 4 зол., до католицького й руського шпиталя по три чвертки жита та звернути судові кошти. Відсидівши половину кари має прийти з гідними людьми до обох парохів, поклонитись їм низенько та просити прощення. Та Лесько вироку не прийняв і вніс відклик до місцевої замкової старшини, пана підстарости. Ледви минуло кілька днів, як о. Яков на просьбу поважних людей простив Леськови провину, коли він знова обидив о. протопопа при людях, що більше, зляпав його за груди та став термосити. Не вдоволяючись сею зневагою — читаємо в другій протестації о. Якова — а ведений непогамованою злістю, Лесько з шаблею в руці прийшов перед хату о. протопопа та почав кликати його на поєдинок. „Спрофанував святе місце, цвинтар, потурбував студентів моєї школи“ — кінчив парох богородичної церкви свою жалобу перед лавниками. Чи за сей новий вчинок присуджено Леськови яку кару, чи може й сим разом обстали за ним інші міщани й перепросили о. протопопа, акти про се мовчать. В кождім разі Лесько належав до таких, що не дуже брали собі до серця судові вироки; не поправив його навіть свого рода інтердикт, який оба священники наложили на нього, не хочачи дати виводу його жінці, бо зараз другого року попав у конфлікт із парохом чеснохрестівської церкви о. Павлом Модлитвиком. А був Лесько чи не першим парохіянином, що зневолив нового пароха глядіти справедливости перед мійським судом. І сим разом предметом протестації була обида священничого достоїнства. Куклич кивав серед громади людей на свого пароха пальцем, звав його бридуном, грозив жалобою перед владикою та відозвав ся вкінці: не довго будете тут пакати. В наслідок колотнечі і заціпки Леська з парохом дійшло було до того, що якийсь час у чеснохрестівській церкві не правилось богослуженє. Коли новоміщани просили одного черця — а було се, як видно з протестації парохіян, в р. 1663 — щоби відправив їм службу божу, Куклич сказав до черця: „Чую, що вас просять до церкви, знайте, що кожного, хто поважить ся без дозволу протопопа станути перед олтарем, вбю в землю.

Духовенство давало часто причину до зачіпки з парохіянами, нападало на вулиці міщан, лаяло їх останніми словами, а навіть чинно зневажало. Так нпр. в р. 1661 Матвій Сгарець позиває до суду о. Якова Вірозуба, що напав на нього на вулиці, побив його обухом на цілім тілі та зломив ребро. Потвердили се й вислані війтом присяжні лавники. Інший знова міщанин протестував ся в р. 1675 на буського протопопа а пароха при святоюрійській церкві, о. Івана Переяславця, що напастує його жінку, лає її вуличницею та бє палицю. В акті знов з р. 1677 записана жалоба Яцента Кучинського на о. Івана Синдоровського, пресвитера при св. Юрі, який, не зважаючи на свій духовний стан, паний напав на жінку Яцента, проклинав її та лаєв. Ніщо отже немає в тім дивного, що серед міщанства були такі, що напастували й самих парохів, іноді може людий спокійних і прикладних. Наслідник о. Якова Вірозуба, о. Андрій Білицький вніс до суду 27 грудня 1691 р. *magno cum dolore* жалобу на міщанина Яцка зятя Чопика, що він прийшов до понівескої резиденції біля церкви та паний спершу просив о. пароха на келишок до коршми, а коли о. Андрій вимавляв ся, кажучи, що рано має відправити службу божу, Яцко почав лаєти його словами: такий а такий сиу, розбійнику, не заслугуєш бути поном, є у мене двісті битих таларів, скуплю тя в парохії, не будеш розтягатись на сій кондиції. О. Андрій прикликав на поміч бакалара Семена, що був у недалекій школі, а що й він не міг нічого вдіяти з Яцком, о. парох виніс ся з хати та пішов на нічліг до когось другого. Два літа по сім випадку роблять лад зі своїм парохом опікуни чеснохрестівської церкви. Перед панами радцями таторі виявляють злочин, який поповнила дівчина Гануська, що служила у о. Кіндрата Завалія, їх пароха. Гануська була при надії, а щоби не впасти в неславу, шукала трутини на зігнанє плоду. Просила жидівку Склярку, щоб їй помогла в нещастю, дала їй крестинку, аби купила лікарства, але надармо. І докторка Юдчиха й доктор Мошко не хотіли Склярці продати ліку. Гануська порадила собі инакше й небавом позбулась плоду. Не без вини мусів бути в сій трагічній недолі наймички Гануськи її господар, о. Завалій, коли згадані вже опікуни чеснохрестівської церкви пізвали свого пароха перед суд владики. О. Завалій на розправу не приїхав, із зроблених йому парохіянами закидів не виправдав ся, тому луцько-острожський єпископ, Атаназій Шумлянський, видав із своєї ружиської резиденції заочний вирок на о. пароха, де між

иншим написано таке: „за сі ексцеси, яких допустив ся, а які опоганюють духовний стан, на основі канонів Отців Церкви заслужив він на велику кару. Суд одначе, памятаючи на слова Спасителя: *estote misericordes, ut Pater noster est misericors*, зменшує сю кару. Винувник має висидіти 12 неділь у духовній вежі при єпископській резиденції, а потім два літа бути суспендований. До церкви катедральної у Луцьку перед образ Богородиці повинен купити 6 каменів воску, а 4 камені до церкви Святого Хреста, при якій був парохом. На парохії лишить ся до празника, аби міг спакувати своє майно. Духовному судови *in instanti* обовязаний заплатити 30 гривен, а таторам повернути кошти процесу. Відбувши визначену кару може старатись о иншу парохію. Імовірно отже, що трагічна справа зі служницею о. Завалія складалась на нивку сих ексцесів, що каляли священниче достоїнство, а які саме сильно акцентує вирок єп. Шумлянського. Але о. Кіндрат таки найшов спосіб, аби лишитись на парохії. Яким чином дійшов він сього, не скажемо. Мабуть предложив єпископови аргумент своєї „невинности“ й оминув його вирок...

VI.

По дорозі під Львів.

(Козаччина 1648 р. і місцеве міщанство.)

По пилявецькій катастрофі 23 вересня 1648 р. Хмельницький як побідник посуваєсь наперід шляхом, який раз був вибрав. Забарившись недовго біля Збаража та розпустивши свої загони здобувати міста Дубно, Кременець, Остріг, Луцк, він прошений гологірськими міщанами ще тоді, як стояв табором під Пилявцями, освободитель українського народу зпід польського тиранства, в останніх днях місяця вересня входить у границі нішньої Галичини¹⁾. „Буде тому якраз рік — говорив перед лавницьким судом 1649 р. Пйотр Коцельский, один із чільніших представителів польського міщанства Бродів — як на наше місто в місяці вересні напав нагло й несподівано коронний і домашній неприязель“. При помочи татарського та турецького війська Хмельницький переводить у діло свою постанову йти в глибину Польщі. Маючи головно на меті свого походу Львів,

¹⁾ Степан Томашівський. Народні рухи в галицькій Русі 1648 р. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XXIII—XXIV, стор. 20 і осібно.

він зупиняє ся на короткий час у городі Конецпольских. Сам похід аж до Бродів мусів коштувати чимало зусиль війська, може навіть немало жертв у людях, як взяти на увагу багnistий терен, що ним Хмельницький вів свої сили під брідський замок. Здавалоби ся може, що місцеве руське міщанство дасть ся захопити визвольним кличам, які дунали з козацького табору, стане по стороні Хмельницького тим більше, що економічне положення брідських міщан у році повстання було не дуже відрадне, ба навіть доволі прикре. Численні протестації та арешти, які заносять перед суд на брідських міщан руської народности та на їх майно місцеві Жиди-вірителі, найкращим сього свідощвом. Шмойло Гітлін — той універсальний кредитор брідського міщанства — позиває прим. міщанина Миколу Кравчика за невисоку суму, всього 6 золотих без 10 грошей. Микола не заплатив довгу на час а в додатку — як читаємо в жидівській протестації — покинув місто й виїхав у незвісні сторони. Довжник просить вірителя, аби був терпеливий, довг заплатить а суддів запевняє, що з міста не думав втікати, тільки виїхав був до родини. Декретом суду Микола як „impossessionatus“ мусів піти до в'язниці та чекати, доки хтось чи з рідні, чи приятелів дасть за нього поруку. Не маючи готового гроша, міщани дають у застав свої реальности. Так зробив Семко Садівник, який не могучи ніяк заплатити томуж Шмойлови 39 зол., забезпечує сю суму на своїй хаті за церквою св. Юра. Іван Кийкович, Сень Прокопчик, Лесько Кисло, Семен із Красноброду готові заплатити претенсію, яку має до них Йона Мошкович, своїми огородами, „szum możem teraz“ — як кажуть на суді, але судді велять заспокоїти вірителя після умови, т. є заплатити 130 зл. готівкою. Або инший міщанин Гаврило Вовк, не маючи готового гроша, віддає таки перед судом „in facie officii“ Вольфови Беровичеви, своєму кредиторови, трилітнього коня, якого лавники оцінюють на 20 зл. Войцех Кулецький не могучи дочекатись, аби дебітор Прокоп Минич став на термін, просить суддів, аби визвали його третій раз а то прибітем позву на домі. Знаючи, що і се не допоможе, Войцех таки зараз просить четвертого позву, а коли довжник і за сим разом не явив ся в суді, Кулецький дістає від суду право інтромісії у хату Прокопа за довг 108 зл. Войцех обіймає хату в посідане зараз по проголошеню судового декрету, взявши собі до помочи присяжних лавників. Білянс пасивів Мартина Білоуса і Івана Кийковича заокруглить нам серію ілюстрацій економічної нужди брідського міщанства

під сей час, коли до міста мали прийти загони Хмельницького. Мартин був винен Янови Кадзідлови 18 зл., Аронови 36, Стецькови присяжному з Пониковиці готових і за незаплачений зруб із пекарні 14, Тавбі Юськовій готових 12, а 8 за мацю жита. На покритє сього довгу вірителі мали тільки хату а в ній дві подушки, коц та ліжник. І на сих „dobrach ruchomuch і nie-ruchomuch“ навипередки кладуть урядовий арешт кредитори Мартина, який не будучи в спроможі сплатити довгів а не маючи охоти дістатись до мійської тюрми, покинув се, що не далось або й невартне було, аби брати, та втік із міста. За прикладом Мартина Білоуса пішов і Іван Кийкович, який утечею з міста позбув ся влізливих вірителів, лишаючи їм дім, огород та певно не багатше рухоме майно, як Мартин. Першими, що дізнались про втечу Кийковича були опікуни католицького шпиталю „славетний“ Томаш Аптекар і „ingenuus“ Францішек Баталія, які за довг 140 зл. жадають від суду відразу права інтромісії в хату Івана та зазначають виразно, що сим способом хочуть випередити інших кредиторів. Памятав Баталія про шпиталь, але не забув і про себе. За одним заходом арештує і він рухоме і нерухоме майно Івана, просячи суддів, аби його арешт був першим перед другими кредиторами. Чи лишило ся ще що з майна на покритє претенсії Арона Мошковича, що позичив був Кийковичеві 40 зл., Авусьової 20 зл., Тавби 100 зл. та Лейбуся Маєровича 100 зл., треба сумніватись. Вони мабуть вдоволялись мусіли хибань сим, що в судових книгах записано й їх арешти на маєтку Івана. Число подібних утікачів мусіло бути значне. Акти нотують утечу з міста тільки тих міщан, що були властителями ґрунту або хати, на що влазять, як ми бачили на повисших прикладах, вірителі. Щож говорити про безземельних комірників, що не мали більш нічого, тільки довги... Для них не було иншого ратунку, тільки йти там, де очі поведуть. А може й одні і другі прямували туди, відки заносило димом палених панських або жидами виарендуваних фільварків. Хто зна, чи не один із таких утікачів не опинив ся в козацькому таборі.

І руське міщанство не далось пірвати могутній філі повстаня Хмельницького, не виявило своєї симпатії до його воєнних операцій. Принаймні в актах, які маємо під рукою, не подибуємо ні одного процесу, що стояв би в причиновій звязи з рухом Хмельницького, не суджено перед мійським судом ні одного міщанина за його участь у козацькім повстаню. Се міщанство

було мабуть від самого засновання міста в сильних руках місцевих панських пленіпотентів. Тут проживали залюбки й самі властители міста, Станіслав і Александер Конецпольські, батько й син, оба страшні вороги свободолюбного козацтва. Перший збудував для нього Кодак, другий увязнив був Хмельницького на саму вістку, що він щось ворожого задумує. Хоч брідське міщанство рядилося маґдебурським правом, але на ділі, навіть у чисто родинних справах, було залежне від панських підстаростів. Без свідомого духовенства, без найменшого проводу з боку світських людей, чуючись щасливим принаймні на стільки, що може чи на невеликім господарстві, чи в купецькім крамі заробити собі на прожиток, воно не могло злучитись із козаками. А вкінці брідська Русь була мабуть майоризована й іншими народностями: Поляками, Жидами, Вірменами та Греками, в яких руках, виключаючи привілейовану вже своїм походженем польську націю, почивали тоді промисл та торгівля.

Повернувши зпід Збаража сам властитель міста Александер Конецпольський велів заздалегідь приготовлятись на прихід козацького війська. На його наказ стягнуто з валів буди а мешканцям призначено, де мають хоронити своє майно. Одиноким певним захистом був місцевий замок, якого фортифікації переведені ще від р. 1633 під надзором та кермою французького інжинера прованого в актах *generosus dominus Andreas Delacqua S. R. M. Indzinier*¹⁾ та само багнисте окружене не дозволяли, аби твердиня легко дісталась у руки неприятеля. До сього то замку, якого комендантом у сьому часі був Якуб Іолінський, звозили міщани не лишень брідські, але й з доохрестних місточок, як з Лешнева, Радивилова свій добуток. Худобу виганяли в великі ліси, де треба було перечекати й кілька день. Для облоги самої твердині Хмельницький полишив частину козаків, а з головною силою попрямував під Львів. Та твердині (її частина — підземні склепи — переховались по нинішний день досить добре) козаки не змогли здобути і понехали облогу²⁾.

¹⁾ Barącz S. Miasto Brody, Lwów 1865, ст. 20 догадуєсь, що плян фортифікації подав звісний Боплян.

²⁾ М. Костомарова: Богданъ Хмельницкій, ст. 231 (вид. 1904 р.); польський мемуарист (пор. Stanisław Oświęcima Dyaryusz 1643—1651 wydał Dr. Wiktor Czermak. W Krakowie 1907) подає (ст. 366), що брідську твердиню облягало 36 тисяч козаків 12 неділь.

Місто потерпіло від війська Хмельницького не мало: багато майна зрабовано, а що не можна було взяти, се пожерла пожежа, бо осідки міщан спалено. Вкінці, якби на доповнене нещастя, серед натовпу людей, що схоронились у замкових склепах, чинилась морова пошесть, що скосила не одно жите¹⁾).

Серед загального заколоту перед приходом козаків і тривожної хвилі в часі їх побуту в місті та після їх відходу зпід мурів замку могли діяти ся якраві насильства, рабоване та загарбане чужого добра. В актах, з яких саме черпаємо наші відомости, т. зв. консулярних протоколах, здибуємо під рр. 1649—50 кільканадцять процесів викликаних якраз рабунком маєтку других міщан їх сусідами в часі козаччини 1648 р. Грицько Ткач зі сусідного місточка Радивилова позиває брідського міщанина Ілька Шевця о зворот 4 зл. гроший 24, які заплатив йому за корову. В рік по відході козаків старша католицького шпиталю пізнала сю корову та по приказу губернатора Голіньського забрала як свою власну. Мужик із недалекого від Бродів села Берлина Манько просив Миколу Коваля, брідського міщанина, щоби відогнав йому товар, куплений у таборі під Пилявцями, до його села. Микола худоби не віддав, але перетримавши якийсь час дещо порівав на продаж а дещо затримав для себе.

Навіть там, де звожено майно для переховку, в замку, крадено чужий доробок. Янова Котлярка жалуге ся перед лавницьким судом, що Станіслав Котляр не віддав їй решти довгу, а в додатку, коли відвозив її скрині з майном до замку, забрав усе, що в них мала: бавовняну сукню, пошівки, білі хусти, китайковий темно-червоної краски жупан, срібний позолочений на аксамиті пас її доньки і три пригорщі ломаного срібла. З власним маєтком пропало добро панських слуг, віддане їй під догляд. Дещо пізнала вже у обжалованого: суконний матеріал панських слуг, свою перину й літник. Козак із польського війська Каракіча не добре вийшов на заставі свого маєтку. Ідучи під Пилявці заставив був у міщанина Гараська — звісний він був як богач, кредитор міщан — срібні „nozenki“, які коштували його 12 таларів, у кождім таларі по три золот. п., срібні тузики, що важили півтора гривни й срібну чарку вартости 7 таларів. То все було в заставі за 15 золотих. А жінці Гараська дав, аби переховала, один золотий ланцюх, що коштував 600 зол. і другий тільки о 100 зол. дешевший. Син Гараська,

¹⁾ Вагаґсз, op. cit., ст. 40.

Тимофей, якого козак позиває як спадкоємця, заявляє перед судом, що хоч був свідком, як батько брав сі річи, навіть іменем батька писав людям квіти, одначе маєтку не має, бо в часі козацького нападу злі люди викопали в каменіці скриню, де між иншим були й чужі застави. Іван Грабар, що в часі пошести вивозив трупи померших, набрав ся не мало чужого добра. У хаті мав він усього доволі, усі стіни закриті кидимами. В часі облоги замку Іван загарбав самих шапок, які завіз був у двох скринях Ілько Прокопович, утікаючи перед козаками, до замку, на загальну суму 400 зол. Та Іван не мав щастя, бо його злочин вийшов на верх, а провинника разом зі спільником Сеньом після кримінального процесу повішено на шибениці. Були випадки, що міщани, схоронивши весь свій добуток у замку, вже більше не бачили його ні самі, ні їх правні спадкоємці. Так приміром в актах під датою *feria sexta post dominicam Passionis 1651* занотована така протестація. Перед урядом являють ся Іваниха Леничка, мішанка з Радивилова, і її син Матвій та, прибравши собі до помочи пленіпотента в особі славетного Миколи Крежинського, мійського писаря із Радивилова, заносять перед суд таку жалобу на славетного Миколу Білокаменецького, міщанина брідського. „Минає якраз тепер у місяці вересні три літа — жалувалась скривджена — як перед козацькою облогою Іван Леник разом із другими своїми сусідами звіз ся був зі всіх своїм майном до брідського замку. Жиючи по приятельськи з Миколою Білокаменецьким, там, у замку, мешкали в однім склені при своїх возах, маючи всього доволі, різної муки, круп, пшона, всіляких „legumin“ навіть так богато, що Іван сотньому мігби був помочи. Коли прийшов термін розлучитись із тим світом, просив тогож Миколу, аби пильно старав ся о його худобу і аби сі всі річи, гроші, срібло, весь добуток віддав жінці та дітям. Микола приобіцяв. Майно було головно в двох скринях, в одній 800 зол. готівкою та такі річи: срібних тузиків два тузіни, один позолочуваних, один білих, 4 срібні перстені а пятий золотий, намист трое срібних із коралями та „московчиками“, срібні чарки, ложки, полотно три звої, палаш простої роботи та черес із грішми, який Микола стягнув вже з помершого“. Микола очевидно не признав ся до жадної вини, заявляючи, що небіщика пізнав вже хорого в мешканю Василя Возного, який ним опікував ся. Будучи підчас облоги замку бурмістром Микола пильнував свої служби, аби люди були на валі. Разом з Іваном не мешкав, бо він жив у цекгавзі, а брідським

міщанам дозволено зложити своє майно в брамі. „Сумлінно кажу — боронить ся Микола — найменшої дрібнички я не взяв, ані не маю, бо ж відомо всім, який був у мене достаток перед козаччиною, не одному а багатьом міг я помочи й помагав то товаром, то готовим грошем. А тепер до своїх довжників, що по ріжних містах мешкають, піхотою ходжу, бо не маю гроша, аби найняти собі візника, а часом із жінкою та діточками з голоду примераємо. З тяжкою бідою відобрав дещо довгу та зміг поставити домок...“

Серед загальної деморалізації не трудно було попасти в нещастя і такому, що до нічого нечестного рук своїх не приложив. Кшиштоф Лучинський, буріграф брідського замку, жалує ся перед лавницьким судом на Грицька Шевця, що покрав панські річі: штуку чорного аксамиту з карети, землянську шаблю, самопал, пять сервет і багато иншого добра. Пізваний відповів перед суддями: „Минувшого літа, в саму пору тривоги, прийшов я в Лешнева до брідського замку, де був і мій середущий брат. Зі собою приніс я шиптуровий жупан синього кольору, зелену шапку, „habelek wurgawny“, руську книжку псалтирок та инші дрібнички, бо бажав пережити в купі з братом сі небезпечні часи. Раз брат десь був вийшов а я, зваючи, що він має на продаж шаблю та самопал, хотів се продати, не відаючи, що се чужа власність. Мене зловили та всадили до тюрми, де мій брат вже помер...“

Страшний занепад моральности, в якім під пору Хмельниччини найшла ся наймогутнійша верства польської суспільности, сам її цвіт, маїнати, що богатіли працею широких мас простонародя та цілі лави дрібно-шляхоцької „гололи“, що годувались при боці „królewiat“ та підпомагали їх у всіх забаганках, ся непошана ні божих, ні людських прав, се войоване, що дозволимо собі змінити заголовок твору польського історика сих сумних часів і подій, що відбувались у першій пол. XVII в. на території нинішньої східної Галичини, частійше „lewem“ нїж „prawem“, безладе, що під сю пору дійшло до останніх границь — се все не могло не лишитись без впливу й на сих верствах, які до тепер будь-що-будь боялись Бога та шанували ближнього.

І коли в памятнім 1648 р. міщанство й мужицтво, видячи, що й для них настала хвиля, що можуть порахуватись із своїми гнобителями, збавляло панів життя і майна, то се було тільки конечним наслідком сих подій, яких свідком була східня Гали-

чина за цілих 50 літ названого столітя. А порівнявши сі рабунки, що їх допускались поселенці міста Бродів із тими, які походили з рук мешканців других міст, дійдемо до конклюдії, що вони невинні. Чи міг отже брідський міщанин Пйотр Коцельський, що не вдаючись на легальну дорогу, як се робили другі, сам відобрав собі від міщанина Гудика корову, буцім зрабовану в часі козаччини, хоч свідомо боронив свого нечесного вчинку, сказати про брідських Русинів, що вони, *fideifragi, rebelles, suorum dominorum propriorum enecatores siue homicidae*, eo ipso fides illis non est habenda, не скажемо. Невже — сі слова були тоді так популярні, як на наших очах слово „гайдамака...“

Неоправдані докори.

До історії т. зв. „Руського Інституту“ (Studium ruthenum) на львівським університеті.

Подав Іван Кривецький.

I.

Як відомо, в 1787 р. засновано на львівським університеті науковий інститут т. зв. *studium ruthenum*, в яким певні предмети з богословських і філософічних наук мали викладати ся українською мовою. В 1790 р. українські (в дійсности церковно-славянські) виклади обіймали вже на богословським відділі: церковну історію (викл. Т. Захарясеви́ч), гебрайську й грецьку мову та бібл. герменевтику (викл. А. Радкевич), догм. богослове (викл. М. Гриневецький), морал. богослове (викл. А. Павлович), церк. право (викл. А. Ангелович); на філософічним відділі: чисту й прикладну математику (викл. І. Земанчик), фізику (той сам), теоретичну й практичну філософію (викл. П. Лодій). Виклади сі, призначені виключно для певної категорії гр.-кат. богословів, не тривали одначе довго. З початком шк. р. 1803/4 замкнено перший, а з початком 1804/5 р. другий рік філософії. З тим перестав існувати фактично т. зв. руський інститут. Виклади (укр.) на теології тривали вправді ще декілька років, до 1808 р., одначе відбували ся вони вже не на університеті (який в 1805 р. перенесено зрештою зі Львова до Кракова), але, як взагалі всі богословські виклади, в генеральнім гр. к. семінарі.

Яка-ж була причена такого короткого існування сього будь-що-будь інтересного суррогату українських викладів на львівським університеті кін. XVIII—поч. XIX вв.?

Відповідь на се питаєнне пробував дати перший Й. Левицький ще в 1834 р. На його думку — причиною тою були самі Українці. „Се добродійство великодушного монарха (зн. „русський

інститут“) — говорить він у передмові до своєї „Граматики“¹⁾ — не вміли Русини оцінити, як слід. Замість того, щоби використувати сю нагоду як головний спосіб для виобрання своєї рідної мови, бачили вони певного роду упосліджуванне в тім, що не слухали, як Німці й Поляки, філософії й теології в латинській мові, й самі причинили ся до знесення сього „інституту“.

Иншу причину знесення сих студій подає знов др. І. Гарасевич. У своїй історичній замітці про сей інститут, уміщеній у „Зорі Галицькій“ з 1851 р., всю вину його упадку складає він на львівського вірменського архієпископа Шимоновича, чи навіть на всіх Вірмен взагалі. „Так від 1787 до 1810 (?) р. тривали сі виклади (українські — згл. церк.-слов.) безпереривно, пише він²⁾, одначе на предложенне вірменського архієпископа Шимоновича, який був тоді директором богословського віділу, мимо супротивлень наших пок. архиєреїв, сі виклади в руській мові на тутешнім університеті устали. Причина такого предложення зі сторони Вірмен була та, що університет був обсаджений по найбільшій часті Русинами, які виключно були спосібними викладати філософію й богослове в руській і латинській мові; отже Вірмени, бажаючи ввести також і своїх на університетські катедри, старали ся всіми силами вкупі з иншими своїми поплечниками знищити сей корисний заклад. Підступ і жадоба хліба привели їх до сього! — кінчить автор.

Ще иншу причину упадку „Руського інституту“ подав Я. Головацький. Винувниками вийшли — Поляки. „...вони (Поляки) постарали ся під ріжними претекстами, говорить він³⁾, підрити сю основу руської народньої освіти. Вони викликали суперництво між Русинами латинських і руських студій, виставили останніх на наругу й погорду, називаючи їх Луцаками, дячками. Наші батьки ще памятали ті безглузді анекдоти, якими дразнили слухачів руських студій. З другої сторони вміли вони поробити заходи в правительства під видом прихильности до престола й Риму й оклеветали Русинів і т. д.“

¹⁾ I. Lewicki, Grammatik der ruthenischen oder klein-russischen Sprache in Galizien. Przemyśl, 1834, ст. III—IV.

²⁾ Др. І. Гарасевич, О преподаваніяхъ на рускомъ языкѣ въ всеучилищѣ Львовскомъ заведенныхъ всеимпоствѣйшимъ Императоромъ Іосифомъ І (sic!) (Зоря Галицка, 1851, ч. 61).

³⁾ Я. О. Головацкій, О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ австрійскаго владѣнія въ той землѣ (Науковий Сборникъ... гал.-руск. Матицы, 1865).

Всі наведені висше причини упадку т. зв. *Studium ruthe-
num* повторив пізнійше дословно проф. О. Огоновський у своїй
„Історії руської літератури“. Він жаліє, що „сим добродій-
ством не вміли Русини гаразд покористувати ся, тому що про-
фесори намагали ся учити в мертвим церковно-славянським язи-
ці“¹⁾, й обурюєть ся на те, що „найшлись між нашими земля-
ками такі недоуми, що самі домагались усунення руських
викладів з університету і з ліцея, добачуючи в студіях латин-
ських висшу прикмету схолястичної мудрости і поруку більшого
поважання від правительства і суспільности“²⁾.

Вкінці ще одну причину занидіння „Руського інституту“
подав др. Ів. Франко у своїм огляді історії української літера-
тури в російським Енциклопедичнім словарі Брокгауз-Ефрона.
„Від р. 1797, говорить він, „руський інститут“ зачинає схи-
ляти ся до упадку; в 1808 р. виклади на українській мові зов-
сім зупиняють ся. Головною причиною невдачі була мертвота
й схолястичність викладу, яка зависіла не від лекторів,
але від уряду, який приписував, якою книжкою повинен кори-
стувати ся лектор кожного предмету“³⁾.

За вичисленими висше авторами пішов автор шкільних під-
ручників історії української літератури д. Ол. Барвінський⁴⁾,
а вкінці й найновіший історик українського літературного від-
родження у Галичині д. М. Тершаковець, присвячуючи сьому
питанню окремих розділ (2-ий) у своїм „Галицко-руським літера-
турнім відродженню“. Сей останній обурюєть ся навіть на еп.
Снігурського, який, коли М. Гриневецький радив йому в 1819 р.
„jako środek pomnażania duchowieństwa, aby u Rządu pro-
sić o przywrócenie Studiów ruskich“, відповів: „że nie

¹⁾ О. М. Огоновській, *История литературы рускои*. Льв., 1889. Ч. II, в. 1, ст. 12.

²⁾ *ibid.* ст. 58 (тут покликаєть ся автор на цитовані висше слова Левницького).

³⁾ Ів. Франко, *Южнорусская литература* (Ф. А. Брокгаузъ — И. А. Ефронъ, *Энциклопедический Словарь*. Спб., 1904, т. XLI, ст. 310).

⁴⁾ Пр. у найновішим виданню підручника історії укр. літератури для учительських семінарів читаємо: „Однак Русли не вміли сим від-повідно покористувати ся, бо годішні професори намагали ся учити мертвим язиком церковно-словенським, або язиковою мішаниною (церковно-московско-польско-рускою). Многі добачали в руских викладах упослідження, вважаючи латинський язик чимсь висшим“ (Ол. Барвінський, *Вибір з українсько-руської літератури для III і IV року учительських семінарій*. У Львові, 1910. Ст. CXLVII; його-ж, *Огляд історії українсько-руської літератури*. У Львові, 1910. Ст. CXLVII).

nie jest zbawiennejszego, iak w języku ojczystym uczyć się, ale z drugiej strony zważając, że Rząd dla oszczędzania funduszu zaledwie pozwoliłby, i nam samym w tych okolicznościach, gdzie międzyłacinnikami iesteśmy, własna nasza polityka o to prosić nie pozwala. Albowiem chociaż z ruskich studiów są dobrymi parochami na wsi, wszelakoż w naukach drugim wyrównać nie mogą“, — а також вдаряє на Головацького, заявляючи, що „наведений висказ його (про причини упадку „руського інституту“) неоправданий¹⁾ (на іншим місци: „гадка справедлива, та лише части“) ²⁾; „він (сей висказ) подиктований радше ворожнечєю автора (Головацького) до Поляків, яка у ренегата-Головацького мала заступити патріотизм та відвернути увагу людей від його апостазії від давних ідеалів з молодечих літ, — та кинений „ні к селу, ні к городу“ pro domo sua, бо закид заснічення руських катедр професорами йосифінської епохи мусимо віднести і до самого Голов. і т. д.“³⁾.

II.

Як бачимо, майже кождий із вичислених висше авторів подає иншу причину упадку т. зв. „Руського Інституту“ на львівським університеті кін. XVIII—поч. XIX вв. Переважив одначе докір, зроблений тогочасним галицьким Українцям перший раз Й. Левицьким, що упадку згаданої наукової інституції винні вони самі, не вміючи оцінити, як слід, її значіння й домагаючись навіть її скасування. Докір, безперечно тяжкий, набирає на перший погляд навіть прикмет певної правдоподібности, коли зважимо, що поодинокі факти, на яких деякі автори опирають своє обвинуваченне (пр. ненародня мова викладів, їх мертвота, схолястичність, неохота до них самих тогочасних Українців й ин.) — правдиві.

А одначе, не зважаючи на все те, докір сей оправданий тільки на перший погляд. В дійсности — тогочасних гал. Українців в упадку „Руського Інституту“ винуватити зовсім не можна, не зважаючи на макаронічну мову чи мертвоту й схолястичність викладів тогочасних професорів, ані навіть на безперечну неохоту до них власне викладів. Що річ маєть ся так, се постаємо ся виказати у дальших рядках.

¹⁾ М. Тершаковець, Галицко-руське літературне відроджене. У Львові, 1908, ст. 8.

²⁾ *ibid.* ст. 7.

³⁾ *ibid.* ст. 8.

Перший закид дотикає, як ми згадали вище, форми викладів, отже мови, в якій вони відбувалися. І пок. Огоновський, і д. Тершаковець роблять професорам згаданого „Руського Інституту“ докір за те, що викладали вони свої предмети не народньою мовою, але мертвим церковно-славянським язиком (Огоновський), чи навіть церковно-славянсько-російсько-польсько-руським макаронізмом (Тершаковець). Безперечно — мова згаданих викладів не була народньою, як се бачимо не тільки з тогочасних видань деяких професорів „Р. інституту“, але безпосередно з їх викладів, які заховалися в рукописах до наших часів (пр. в Бібліотеці Н. Т. ім. Ш. й ин.). Та не можна одначе забувати сього, що народньої мови в тих часах Українці в публичних (тай не тільки публичних!) виступах взагалі не вживали, що макаронічна мова тодішніх університетських викладів була власне літературною мовою освічених гал. Українців, — о скільки, розуміється, вони взагалі покористувалися „своюю“ мовою. Такий стан був у нас не тільки при кінці XVIII в., але протягнувся значно довше, у XIX в., — аж до часів виступу Шашкевича (1837 р.). І Шашкевич власне тому й має у нас значіння, що зірвав з дотогочасним традиційним поглядом на народ і його мову, що зробив власне те, що хотіли би згадані вище автори, аби були зробили обжалувані ними професори „Руського Інституту“ кін. XVIII в. Правда — ми можемо жалувати, що реформатор-Шашкевич появився в нас тільки в 40-их рр. XIX в., а не пр. у 80-тих рр. XVIII в., але хіба-ж можна робити когось закид в сям, що він був тільки дитиною свого часу, що не зробив перелому, який зробили на рос. Україні — Котляревський, а у Галичині — Шашкевич, за що власне й з Котляревський — Котляревським, а Шашкевич — Шашкевичем?..

А зрештою — мова викладу не могла мати якого небудь впливу на розвій згаданої інституції вже хоч би тому, що руські виклади були призначені з гори виключно тільки для спеціальної категорії гр. к. слухачів теології (тільки!), які могли (властиво мусіли) слухати тільки цих викладів, а не інших. Та про се — далше.

Тим самим паде також далше твердження, наче-б головною причиною невдачі згаданих викладів була їх мертвота й схоластичність (Франко), бо одно — для їх слухачів, як ми сказали, не було ніякого вибору, а друге — така сама мертвота й схоластичність віяла також з латинських викладів теологічного відділу.

Причиною безуспішности „Руського Інституту“ й окончного його упадку не була отже ані мова, в якій його професори виголошували свої виклади, ані зміст сих викладів. Тим самим не мають підстави обвинувачення, піднесені на тих пунктах проти згаданих професорів цитованими висше істориками нашого національно-культурного життя у Галичині кінця XVIII—поч. XIX вв. Причина така була де инде й була зовсім незалежною ані від професорів сього „інститута“, ані тим менше від загалу тогочасних гал. Українців.

Вона лежала вже в самім зародку згаданої інституції — в її призначенню.

III.

Відомо, в яким стані перейшли галицькі Українці в 2-гій пол. XVIII в. з під польської Річипосполитої під Австрію. Загальний упадок їх — культурний, економічний, політичний і т. д., отсе результат більш як чогировікового польського пановання над ними — на їх багатій землі.

Такий упадок переживала тоді між ин. також й українська церква у Галичині, в першій мірі в особах її слуг — духовенства. Передовсім відчував ся його повний брак. „Задля браку духвенства, каже д. Ів. Левицький¹⁾, австрійський уряд позволив галицько-руським єпископам обсаджувати вакантні душпастирські посади священниками, висвяченими в Холмі і Луцку. Сим улешенням покористували ся многі Галичани, що не мали відповідних студій, а з ритуалами були обзнайомлені, як кождий инший дяк. Єпископи в Холмі й Луцку, а особливо холмський еп. Порф. Важинський висвячував кождого, хто був троха підготовлений в ритуалах і заплатив 100 зол. польських. На запитанне львівського еп. П. Білянського, для чого висвячує таких неуків, холмський владика відповів лаконічно: „Всякое дыхание да хвалить Господа“.

Розумієть ся, австрійський уряд, який безпосередно по окупації Галичини заініціював в її суспільнім і культурнім житю цілий ряд радикальних реформ, не міг тодерувати довго таких аномальних відносин у нутрі церкви більшої половини населення краю, — передовсім у своїм власнім інтересі.

¹⁾ Ів. Е. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 (Збірник іст.-філ. секції Н. Т. ім. Ш. т. V, ст. 121).

„Цісар Йосиф, повторимо слова проф. Л. Фінкля ¹⁾, бажав скоро дочекати ся оwoчів з нового університету (львівського), а передовсім ходило йому о освічених священників, які мали виконати в цілім краю, в кождім майже селі начеркнене собі завдання. Одначе не легко було створити такий клер у краю, в яким, як знаємо, наукове вихованне гр. кат. духовників віками було в найбільш оплаканім занедбанню. Не вважаючи на істнованне від 1665 р. Collegium Pontificium для уніятських духовників грецького й вірменського обряду, не вважаючи на монастирі й новіціят у oo. Василіян, не вважаючи навіть на заложений Марією Тересою семінар ad S. Barbaram у Відні в 1775 р., в яким виховувало ся 14 питомців з Галичини, уровень науки був за надто низький, щоби можна було знайти відповідних управителів, або числити на питомців, підготованих до нового пляну філософічного й теологічного виділу, що користував ся при викладах латинською мовою. Показало ся скоро, що коли-б по приписаним правилам хотіти доховати ся найперш учеників, які могли би були слухати на філософії приготовчих предметів в латинській мові, як було приписане, і складати з них іспити, користати з латинських теологічних студій, на яких тільки пасторальну пояснювали по польськи, — дорога була-б довга, а результати, коли-б дали досягнути ся, слабкі й пізні. Потреба священників для багатьох осиротілих парохій не дозволяла зрештою ждати терпеливо.

Розумів се також і гр. кат. єпископат. Щоби отже запобічи сій потребі в можливо як найкоротшім часі з одного боку, а з другого — щоби зупинити шкідливу для гр. кат. церкви практику холмського еп. Важинського, гр. кат. єпископи (гал. митроп. Л. Шептицький, львів. еп. П. Білянський, перем. еп. М. Рилло, мункач. еп. А. Бачинський) звернули ся в сій справі безпосередно до цісаря; послав також відповідні пропозиції до Відня й галицький губернатор. Результатом тих заходів і старань був декрет надворної канцелярії з д. 9 марта 1787 р., який постановляв дословно:

„Ueber die gemachten Vorschläge, wie dem all dort besorglichen Mangel an Seelsorgern des griechisch-katholischen Ritus bei Zeiten vorzubeugen sei, haben Seine Majestät Folgendes zu entschliessen geruhet. Es sey allerdings nothwendig, dass in solange nicht eine hinlängliche Anzahl ruthenischer Candidaten vorhanden ist, welche der

¹⁾ Dr. L. Finkel — Dr. St. Starzyński, *Historia uniwersytetu lwowskiego*. Lwów, 1894, str. 85.

lateinischen Sprache mächtig sind, eine besondere provisorische Lehranstalt in der ruthenischen Sprache errichtet werde“¹⁾.

Значить — „Руський Інститут“ покликував ся до життя тільки провізорично, часово, — і виключно тільки для кандидатів на гр. кат. духовників, тих власне, що не знали латинської мови, в якій відбували ся виклади теології на університеті. А не знали її тому, бо в кандидати набирали ся з браку інших ученики з укінченою IV-тою нормальною класою²⁾, аби тільки як найскорше заповнити брак духовенства у поодиноких гр. кат. дієцезіях. Було се отже свого роду *malum necessarium*, правда — без порівняння ліпше, як практика еп. Важинського, але все таки до певної міри зло.

Та 4-та норм. кляса не могла дати згаданим кандидатам настільки загальної освіти, щоби вони могли з користю для себе слухати університетських викладів — хоч би навіть у своїй рідній мові. Щоби підготувати їх до слухання сих викладів, з'організовано отже для них іще спеціальні курси з інших наук, які мали заступити їм тодішню т. зв. філософію — також у „рідній“ їх мові. Про се говорить згаданий цісарський декрет так: „А що конче потрібне, аби руських кандидатів духовного стану, заки будуть допущені до теологічних студій, приготувати через науку головних предметів філософічних студій, бо-ж не можливо, щоби з користю віддавали ся теології, коли не дістануть наперед філософічних підстав і не втягнуть ся в думанне, мають вони на разі два роки вчити ся в генеральнім семінарі філософії, т. зн. слухати в першім році теоретичної й практичної філософії, в другім — фізики, а на обох роках математики“.

Так повстав т. зв. „Руський Інститут“ з його філософічним і теологічним відділами, а з ним нова категорія гр. кат. духовенства — т. зв. духовники *studii rutheni*.

IV.

Розумієть ся, відповідно до освіти поодиноких категорій гр. кат. духовенства унормовано також їх матеріяльне становище.

¹⁾ Zschokke, Die Theologischen Studien und Anstalten in Oesterreich. Ст. 986.

²⁾ Пор. протокол філософічного відділу львів. унів., 1789, № 30 („Zum ruthenischen Studium der Philosophie können nur jene zugelassen werden, die die Normalschule von der I-en bis zur IV-ten Klasse mit Fortgang absolvirt haben“) (Dr. L. Finkel — Dr. St. Starzyński, op. cit. ст. 87).

Найбільше матеріальних користий признано, як і слід, тим духовникам, які кінчили цілу гімназію, потім латинську філософію (3 роки) і вкінці теологію (4 роки). Вони діставали повну нормальну платню тодішнього священника в сумі 300 р. срібн. річно — включаючи тут й доходи з земельного наділу й духовних треб. Для них були доступні всі висші щаблі у гієрархічній драбині, пр. уряди каноніка, декана й ин.

Інакше було з духовниками, які вийшли з т. зв. „Руського Інституту“. Не зважаючи на те, що вони виконували ті самі душпастирські обовязки, що й згадані висше абсолюенти університетських латинських студій, їх поставлено на рівні зі згадуваними нами духовниками холмського свячення т. зв. духовниками *antiquae educationis*, уміщуючи їх тільки на менших коопературах і парохіях і даючи їм тільки половину того доходу, який мали духовники латинських студій — зн. 150 р. срібн. річно¹⁾. Заразом, щоби приневолити дальших кандидатів на гр. кат. духовників до гімназіяльних студій, уряд упімнув гр. кат. духовенство, якого сини мали становити власне тих кандидатів, щоби їх діти ходили до гімназії, бо духовники т. зв. *studii rutheni* не можуть бути допущені до ніяких висших становищ у церковній гієрархії, ані одержати ніяких ліпших парохій. Упімнення таке поновлював він декілька разів, останній раз у 1804 р. — безпосередно перед скасуванням самого „Інституту“. Подаємо його в повнім тексті:

Ex offo № 920.

Stosownie do Naywyższego rozporządzenia pod dniem 22 marca 1787 r. przez List okolny ogłoszonego, tudzież Naywyższego dekretu pod dniem 20 stycznia 1792 r. wypadłego, a pod dniem 9 lutego 1792 r. № 4066 przez Rządu krajowe intymowanego oswiadcza się całemu duchowieństwu, a mianowicie alumnom nauk ruskich, że ci, ktorzy w języku ruskim nauki filozoficzne i teologiczne traktują, nie tylko na żaden urząd i godności w dyecezyi, iako to: kanonika konsystorskiego, konsyliarza i dziekana wyniesieni być, ale ani żadney z lepszych takich, ktore kooperatorow systematycznych wymagają, parafioł osiągnąć nie mogą, gdyż tych oznaczeniem iest, aby na kooperaturach i pomniejszych tylko parafiach umieszczeni byli.

Dan we Lwowie dnia 9 lipca 1804. Mikołay, Biskup.

Michał Harasiewicz, off. general.²⁾

¹⁾ Пор. Я. О. Головацкій, *Обозрѣніе славяно-русской письменности и народнаго образования въ Червоной Руси до занятія Галиціи и Лодомеріи австрійскимъ королемъ* (Лпт. прил. къ „Червоной Руси“, Львів 1893, ч. 4).

²⁾ Рукоп. Бібл. Н. Т. ім. Ш. ч. 206, ст. 75—76.

V.

Що руські виклади були чимсь менше вартним, а в кождім разі не дорівнювали властивим університетським викладам латинським, — се зі сказаного висше видно аж надто наглядно.

Так також дивили ся на них і колегія професорів і академічний сенат львівського університету. „Хоч іще в 1787 р., каже Головацький ¹⁾, засновані були катедри на філософічному і богословським факультетах в руській мові, то одначе ні колегії професорів, ні академічний сенат не хотіли професорів їх уважати членами університету й допускати до прав, які їм належали ся, називаючи руські студії *Winkelschulen*. З тої причини і професори богословя Федір Захаряевич й Арсен Радкевич, і професори філософічного факультету Іван Земанчик і Петро Лодій подали в губернію окрему залогу (21 марта 1789) з просьбою, щоби академічному сенатови було наказано, аби руських професорів почитано й уважано членами університету, аби вони брали участь у засіданнях факультетів й аби їм подавано до відома цісарські розпорядки; бо без повного втілення до університету руські студії вважають тільки покутними школами (*Winkelschulen*). Губерніяльна управа віднесла ся (24 марта 1789, ч. 7132) до академічного сенату, вважаючи відповідним, щоби тих професорів як надзвичайних учителів уважано також членами факультетів. Одначе академічний сенат, порозумівшись з деканами і директорами богословського і філософічного факультетів, відмовив руським професорам жаданого місця в засіданнях факультету, вважаючи їх тільки о стільки членами факультетів, що вони стоять під безпосередною управою директора і декана факультету. Але тому, що ніхто зі звичайних професорів філософічного факультету не знав руської мови, то від тепер установлено заступника директора і декана філософічного факультету для іспитів й иншого нагляду руських студій“.

VI.

А тепер пригляньмо ся останньому, найтяжшому закидови, який вичислені на початку автори роблять тогочасним гал. Українцям, а то — що вони (тодішні гал. Українці) відносили

¹⁾ Я. О. Головацькій, О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи (Наук. Сборникъ, 1865, II).

ся до т. зв. Руського Інституту з неохотою, що тільки вони, а ніхто инший, запропастили взагалі сю корисну наукову інституцію.

Зачнемо найперш від „запропащення“.

З поданої в однім із попередніх розділів отсеї статейки історії засновання „Руського Інституту“ бачимо зовсім ясно, які були ціль і призначенне згаданої інституції. Була вона найперш — провізоричною, тимчасовою, отже вже згори обмежена на недовге тільки існування. А існування те було обусловлене спеціальними потребами, в міру задовольнювання яких й існування згаданої інституції ставало чим раз менш потрібним. Значить — видінне її йшло автоматично, само по собі, — зовсім незалежно від прихильного чи неприхильного до неї становища тогочасних Українців.

А зрештою — хіба-ж може бути дивним, що тогочасні гал. Українці не дорожили надто „Руським Інститутом“? Хіба-ж лежало в інтересі гр. кат. церкви збільшування такої категорії гр. кат. духовників, яку продукував власне згаданий „Руський Інститут“? І до того — на території відвічної ривалізації зі згаданою церквою польського рим. кат. костела, де примітивна оборонна тактика вимагала того, щоби проти агресивного р. к. духовенства поставити армію гр. кат. духовників, яка — коли вже не перевишала — то принайменш дорівнювала би йому матеріальним становищем, а головно — освітою. А прецінь освіта, яку давав „Руський Інститут“, не могла чейже рівнати ся в освітою, яку давали р. кат. духовникам повна гімназія й університет. І тільки глибше розумінне інтересів гр. кат. церкви, а з тим й інтересів українського народу казали еп. Снігурському на пропозицію Гриневецького — щоби підняв заходи коло відновлення „Руського Інституту“ (1819 р.), відповісти так, як він йому й відповів, — за що власне гнівається ся на нього д. Тершаковець у своїм „Гал.-руським літературнім відродженню“.

Супроти того й докори инших авторів, зроблені тогочасним гал. Українцям за їх неприхильне становище до „Руського Інституту“, не мають як докори взагалі річевої підстави, а тим менш — за запропащення згаданої інституції.

Павлин Свенціцкый.

Публіцистична, наукова та літературна його діяльність*).

Написав Володимир Радзикович.

III.

Свенціцкый як публіцист. „Sioła“. „Nowiny“.

Перший зошит „Sioła“ появил ся дня 1. липня 1866 року. В слід за ним вийшли ще тримісячними відступами часу три випуски у формі дванадцять аркушевих зошитів. Ініціатором видавництва і його головним редактором був Павлин Свенціцкый.¹⁾ Повний заголовок орґану такий: Sioło. Pismo zbiorowe, poświecone rzeczom ludowym ukraińskoruskim. „Видавці отже „Sioła“ — вносить із заголовку рецензент першого його числа, Т. Романович — не стоять ні на історично-державнім (historyczno państwowem), ні на національнім становищі. Їх точкою виходу є люд, їх принципом людовість. Нарід сей є руський, є відрубний і ріжний від польського, отже є Русь-Україна, отже треба люд сей підносити і для нього працювати, виходячи з його власного русько-народнього становища“.²⁾ — Коментатор коментує неясно. Щоби відповісти на питання, яку ціль задумували досягнути видавці „Sioła“, до чого стреміли, висилаючи у світ ориґінально спо-

¹⁾ Ів. Ем. Левницький — „Галицко-русская Библиография XIX. ст., т. II., стор. 76.

²⁾ Dziennik Literacki, 1866, ч. 31, стор. 493.

лучені перли українського письменства з квітами польської публіцистики, треба передовсім приглянути ся тій „profession de foi“, яку висказують вони устами Свенціцького і тій програмі, яку розвивають в передньому слові.

Істнованне української нації побіч польської і великоруської вважають редактори аксіомою, яку з цілою силою старають ся підчеркнути. Факт говорить сам за себе й не потребує ніяких доказів. „На просторі від Балтійського моря до Чорного, від Кавказу поза Карпати бачимо осілий п'ятнадцятимільйонний нарід, що говорить одною мовою, що має спільні звичаї і обичаї, скрізь вірний своїм традиціям й одну делікуючу надію.“¹⁾ Свенціцький акцентує поетичність того люду, „домові чесноти, якими ясніє, кажуть його поважати“.²⁾ Одначе найсильнішим аргументом, що спонукує його звернути пильнішу увагу на український нарід і працювати для нього — спільне пожитє. „Серед того люду живемо від віків: ані себе від нього, ані його від себе відділити не можемо.“³⁾ „Kochamy go, з ентузіазмом кличе автор Переднього слова, — i drogiem jest dla nas to wszystko, co on umiłowal. Wraz z ludem kochamy ziemię rodzinną, wraz z nim bolejemy nad niedolą, wraz z nim wzdychamy do dni szczęśliwszych. To nasza myśl przewodnia! ta kieruje naszą pracą.“⁴⁾ Дальше кристалізує Вступне слово стремління редакторів „Siola“, ілюструючи рівночасно й погляди Свенціцького на напрям і ціль видавництва. Узнаючи фактом, що мова кожного народа є його найдорожшим скарбом, думають редактори плекати її і розвивати серед українського люду, бо то скарб племінний, загально славянський. Дальшим своїм завданням вважають зблизити широкі народні маси з верствами понадлюдовими, вказати останнім їх похибку, коли з неохотою відносять ся до „мільйонів“. Богато не знає також про скарби, що їх нагромадив люд, не знають гарних прикмет його душі. Тим думають вони відслонити тоті скарби. Словом: редактори бажать робити все можливе, щоби любов займила місце байдужности або неохоти.⁵⁾ А важним середником до осягнення сього служити ме познайомленне польського загалу з творами найчільніших представників українського письменства. У вступному слові задалегідь апотеозує отже Свенціцький українське письменство. „Piśmiennictwo ukraińskie — каже він — to

¹⁾ „Słowo wstępne“, Siola, I., стор. 1.

²⁾ ibidem. ³⁾ ibidem. ⁴⁾ ibidem. ⁵⁾ ibidem, стор. 2.

cudna wiązanka kwiecica z stepowych mogił świetnej przeszłości, to łzy i jęki milionów, to potęga przyszłości ludu, tak skromnie osłonięta łzawą nutą dumki-łlaczki kobzarza...¹⁾

Високо цінить Свенціцкий в українському письменстві саме людовий його кольорит, що виносить твори українських поетів понад твори Гетого і Данта, які зрозумілі тільки вибраним. Правдивим триумфом вважає він триумф Шевченка і Квітки, яких „Катерина“ і „Маруса“ викликають сльози на очах цілого п'ятнадцятимільйонного народу.

Дальше підчеркує Свенціцкий в українському письменстві демократичний його напрям: „mamą przed sobą świat nowy, w którym równość jest rzeczy porządkiem, świat to ludu. Obywatelom naszego kraju chcemy go okazać, okazać skarby jego, drogie dla nas, bo ludowi obcymi nie jesteśmy, jak nie obcymi ziemi, która nas żywi, nie obcymi przeszłości naszej i przyszłości, której poza ludem nie znajdziemy.“²⁾ Є такі між Поляками, що відмовляють прав самостійному розвоєви української нації і бажують спольщення українського народу. Тим відповідає Свенціцкий, що саме в інтересі польського народу лежить потреба допомагати розвоєви української нації. Потреба випливає із грізних забіганок російського панславизму. Коли цивілізований світ пересвідчить ся о істнованню України-Руси, тоді Росія втратить узурповане собі право репрезентування одинокої славянської Русі, а між нею а західною Європою стане непроходимий мур — Україна.³⁾ Вкінці подають редактори програму видавництва, в склад якого мали входити: поезії, повісти, оповідання, описи подорожий; народні пісні, перекази, музикалії; театральні пєси і рецензії із сценічних вистав (рубрика: театр); історичні і наукові розвідки; кореспонденції; вісти з обсягу літературного руху в Славянщині; ріжнородности, а вкінці словарець менче зрозумілих слів.

Із Вступного Слова бачимо, що „Sioło“ було призначене для демократичних елементів польської суспільности. Переняті ідеєю Свенціцкого: злучити Україну з Польщею, довести до порозуміння обох націй, вважали редактори „Sioła“ річю конечною зазнайомити загал польської суспільности з духом українського народу при помочи вибраних творів української літератури, збудити серед того загаду симпатію до української мови, поінформувати його з вимогами й найбільш пекучими потребами

¹⁾ ibidem, стор. 3.

²⁾ ibidem.

³⁾ ibidem, стор. 4.

того народу,¹⁾ докзати йому його живучість, національну відрубність. Відповідно до цього уложено і зміст „Siol-a“. Зовсім консеквентно і згідно зі згаданими тенденціями друковано усю оригінальну українську белетристику в українській, публіцистичні статі в польській мові, зовсім консеквентно ужито для української белетристики і польської публіцистики приступної ширшому загалови, п. б. польському латинської азбуки.

Що до літературного боку „Siola“, тих творів, з якими редактори думали познайомлювати польську суспільність, то у виборі їх мусимо признати велику старанність. До видавництва Свенціцкого вийшли найкрасні перлини українського письменства; побіч поезій Шевченка бачимо ту повісти Основяненка і Марка Вовчка. Із поезій Шевченка подибуємо в „Siol-i“: „Катерину“,²⁾ „Тополю“,³⁾ „Калину“,⁴⁾ „Пустку“,⁵⁾ „Три шляхи“,⁶⁾ „Наймичку“⁷⁾ і „Неофітів“.⁸⁾ Не менше сильно заступлена в органі Свенціцкого й поезія Федьковича. Бачимо там отсі його вірші: „Мій образ“,⁹⁾ „Рекрут“,¹⁰⁾ „Конець“,¹¹⁾ „В церкві“,¹²⁾ „Дезертер“,¹³⁾ „На дорогу“,¹⁴⁾ „Марш на Італію“,¹⁵⁾ „Добуш“,¹⁶⁾ „Юрій Гінда“,¹⁷⁾ „Оскресни Бояне“,¹⁸⁾ „Під Маджентов“,¹⁹⁾ „Празник у Такові“,²⁰⁾ „Кіртчалі“.²¹⁾ Крім того помістив іще Свенціцкий в „Siol-i“ три поезії Українця: „Неапіль“,²²⁾ „Рям“,²³⁾ „Пугу, брата, пугу“.²⁴⁾ Із повістий вийшли в „Siolo“ Основяненкова „Ма-

1) Рецензент „Siola“ в незвичайно теплій і прихильній рецензії, в „Dziennik-u literack-im“ за 1866. рік, витаючи „Siolo“ як „bardzo ważny i użyteczny objaw nowego u nas kierunku...“ (ч. 32, ст. 511), тїшить ся, що люди перестали глядіти на українську квестію виключно з шляхотсько-польського становища, закидує одначе редакторам поминенне одной важної річи у програмі: обговорювання економічних потреб українського народу. „Bez tego — на його думку — „Siolo będzie niezupełnem. Ton bowiem całego pisma zanadto jest sercowo poetyczny za mało praktyczny“ (ч. 31. стор. 193).

2) Siolo, I., стор. 7—30. 3) ibid. II., стор. 3—10.

4) ibid. II., стор. 10—12. 5) ibid. II., стор. 12—13.

6) ibid. II., стор. 14. 7) ibid. III., стор. 3—21.

8) ibid. IV., стор. 3—24. 9) ibid. I., стор. 30. 10) ibid. стор. 31.

11) ibid. стор. 32. 12) ibid. стор. 32—33.

13) ibid. стор. 33—34. 14) ibid. стор. 34.

15) ibid. стор. 35. 16) ibid. II., стор. 15—20.

17) ibid. III., стор. 22—26. 18) ibid. стор. 27—28.

19) ibid. стор. 28—29. 20) ibid. IV., стор. 25—28.

21) ibid. стор. 29—34. 22) ibid. I., стор. 37. 23) ibid.

24) ibid. III., стор. 30.

руся“,¹⁾ а також „Інститутка“²⁾ і „Чари“³⁾ Марка Вовчка. Крім того надрукував ту Свенціцький один епізод своєї повісті „Колись було“ українською мовою.⁴⁾ — Драматичний відділ заступлений виключно творами самого Свенціцького. Крім оригінальної його комедії „Міщанка“⁵⁾ находимо ту драматичну перерібку Шевченкової „Катерини“.⁶⁾ Із польських поетів надсилали до „Sioła“ поезії Богдан Залеский⁷⁾ і Теофіль Ленартович. Поезія останнього „Крім Герай“⁸⁾ писана українською мовою. Особливо Залеский, який дуже тепло прийняв вістку про видавання „Sioła“, не щадив в листі із Парижа редакторам видавництва слів захоплення, бажав як найкрасших успіхів „братом по матери“, благословив почате діло „ku zaklęciu waszni bratniej, ku zażegnaniu burzy“ привілеєм сивого волосся, остерігаючи рівночасно перед московською інтригою.⁹⁾

Вже таки „Sioła“ не було журналом так „чисто літературним“, яким його вважає Пипін.¹⁰⁾ Значну його частину виповнювали статі, що не мали нічого спільного із літературою. Побіч прегарного українського перекладу початку Несторової літописи,¹¹⁾ моногра-

1) *ibid.* I., стор. 47—64; II., стор. 21—72; III., стор. 31—72.

2) *ibid.* IV, стор. 35—92. 3) *ibid.* стор. 161—172.

4) *ibid.* II., стор. 73—90. 5) *ibid.* I., стор. 89—126; II., стор. 91—118.

6) *ibid.* III., стор. 73—106; IV., 93—126.

7) „Wielkanoc-Welykdeń“, I., стор. 181—182; „Głosy od kościoła“, I., стор. 182; „Zołotarenko w Warszawie“, II., стор. 165—166. Крім того цитований в цілості у I-шому зошиті (стор. 136—138) вірш Залеского н. з. „Mogiła Tarasa“, в якому поет звиває Шевченкового духа, щоби пророкував: „O wiecznym z Łachami odtąd mirze.“

8) *ibidem* III., стор. 169—170.

9) „Z korespondencji z Bohdanem Zaleskim“, III., ст. 177—178.

10) Історія русекої етнографії, т. III., стор. 285.

11) „Nestorowa Litopys na teperiszniu mowu zladzena“, I, стор. 65—78; II., 119—134; III., 107—112; IV., 127—133. У передньому слові подає перекладчик мотиви, що склонили його зладити переклад сього цінного пам'ятника української старини, який — побіч свого історичного значіння — цікавий ще тим, що так гарно свідчить „ob niezminnosy mowu w czasy stari i nowiji“. — „U teperisznij czas — говорять Свенціцький — koły bahato pomiż namy, zabuwaju-czy ob swiatij syli mowu szczyre narodnioji, chapajutcia pomiriw superecznych włastywomu chodowy dila, i radi prychylajutcia do mowy ne narodnioji — baczyłoś nam u samu poru dokonaty perewid litopysi na teperiszniu pyśmennu narodniu mowu, szczob pokazat' szcze j istorycznu jiji podib-wartist' pid usimy wzhladamy, dokazu-juczy tym pobytom dokonecznist' chodu dorohoju, ktoru szczyre na-

фічної розвідки про Івана Вагилевича, трактованої у формі по-смертних споминів,¹⁾ помістило „Sioło“ ряд критичних розборів, кореспонденцій з краю і з заграниці, які вказують на те, що видавці журналу стояли з одного боку у близьких контактах з польськими емігрантами, з другого дбали про навязанне зносин з закордонною Україною. Про останнє свідчать дописи з Києва²⁾ і з Полтави.³⁾ Всі ті статі мали причинити ся своїм змістом до вяснення квестії „так великої ваги“ як українсько-польська.⁴⁾ Авторі поодиноких статей і кореспонденцій вказують на потребу ширення просвіти серед українського народу в його мові „поступовим письмом — тобто латинкою,⁵⁾ заохочують до оснвання людowego театру, як середника ведучого до згаданої цілі,⁶⁾ агітують за реформою календаря.⁷⁾ Все те завдання інтелігенції, якої „najświętszą a zarazem i najpiękniejszą powinnością jest: dzielić się swoją wiedzą i światłem z bracią uboższą...“⁸⁾ Між статями, що порушували українсько-польське питання, на спеціальну увагу заслугує стаття: „Sprawa rusko-ukraińska“.⁹⁾ Автор, підписаний ініціалами: W. K., домагаєть ся автономії України.¹⁰⁾

rodni lude jty poczaly, nam za soboju stupaty zwelajuczuy“ (стор. 65 — 66). Переклад довершений на основі тексту Вельовского.

1) „Jan Wagilewicz. Wspomnienie pośmiertne“, I., стор. 79—88. В III. том. (стор. 159—168) і IV. (стор. 155—160) поміщена стаття про „Rękopisma pozostałe po ś. p. J. Wagilewiczu“. — Крім того надрукувало „Sioło“ його твір п. в. „Rugja“ (стор. 135—152).

2) *ibidem* I., стор. 139—142. Автор листу поетичним стилем зображує невідрадні відносини на російській Україні.

3) *ibid.* III., стор. 177—178. 4) „Od redakcyi“ IV, стор. 1.

5) Пор. статю „Z pod Lwowa“ (I., стор. 153—162), в якій автор підносить думку оснвання окремого товариства для ширення просвіти серед українських селян у Галичині.

6) „Teatra ludowe jako dzwignia oświaty“, II., стор. 175—186.

7) Пор. кореспонденцію „Z pod Lwowa“, II., стор. 167—173.

8) I., стор. 153. 9) III., стор. 135—158.

10) На вступі згаданої статі визначає автор, що коли хочеть ся довести до українсько-польського порозуміння, не треба торкати минушнини; не можна також оцінювати питання зі становища сучасних непорозумінь, але треба оперти її на реальних умовинах дійсного стану. Автор вважає українське питання — питанням чисто політичним. Як таке є воно: „kwestją uznania narodowości rusko-ukraińskiej, przyznania narodowi ukraińskiemu praw z natury mu służących; jest kwestją uregulowania stosunków narodowości rusko-ukraińskiej do polskiej — słowem, wyrażając się technicznie — autonomją Rusi-Ukrainy“ (стор. 137. — підчеркнення скрізь — мої В. Р.). До цього має Україна

Із статій самого Свенціцького треба згадати ще три:

право історичне і природне. Історичного узasadнення автор не думає давати — „narod ruski był i miał właściwe znaczenie w przeszłości“ (стор. 138). Се факт. Ходить лишень о те, щоби України і Москви не брати за одно. В тій цілі подає автор широко історію формації, на першій погляд славянського, з духа одначе чисто монгольського (!), північно-руського державного організму, який витворив ся з чужих Славянських елементів й уладнав ся на основах „tatarskiego barbarzyństwa“ (стор. 139—140). Але саме походження Москви не могло би ще позбавити її права належати до лігн європейських держав, коли би не „duch obcy europejskiej cywilizacji, polityka jej... dążąca do ciągłego zaboru, wciąż czyhająca, zdrada, podłość, przekupstwem, starającą się wszystkich usidlić i do tryumfalnego wozu azjatyckiego despotyzmu zaprzędz...“ (стор. 140), що відмавляють Москві права до назви культурної держави. Зовсім відмінним життям жила на думку автора Русь полуднева. З Польщею получила ся вона на „podstawach wolności i równości, na podstawach uznania narodowości ruskiej“ (стор. 141), доказом чого привів Казимира Великого, люблинська унія, гадацький трактат. Автор стараєть ся доказати дальше істнованне української нації. Зупиняючись на чинниках, які творять народність і послугуючись при тім творами Міля і Лібелята, показує він, що одною із найвиразніших прояв народности є мова. Де є самостійна мова, там є й самостійна нація. Самостійність української мови й її окремішність від московської вказує автор на основі лінгвістичних аргументів Шафарика. Потім збиває він погляди тих людей, що вважають укр. мову говором польської. Істнованне самостійної української мови вказує отже на істнованне української нації. Характер останньої, її певничий настрій, проявляєть ся — по думці автора — найкрасше в літературі, „która będąc owocem nie sztuki, ale natchnienia, ale potrzeby serca, z całą naiwnością o sobie mówiącego, odzwierciedla wszystkie kierunki moralno-umysłowego życia narodu ukr.-ruskiego, świadcząc zarówno jak o głębokości uczucia i twórczości fantazji, tak i o polotności myśli, zwracającej się w stronę głębokich zagadnień ludzkości“ (стор. 146—147). Головними прикметами української літератури є: глибоке чуте і фантастичність нераз майже східна. Автор подає в слід за тим шпироку й поетичну, а в наслідок того не скрізь вірну характеристику української літератури й витягає з неї далекосягаючі висесення о питоменностях, характері й індивідуальности укр. нації. Вкінці подає причини, які наказують Україні злучити ся з Польщею:

а) Україна під політичним оглядом невироблена, не зможе отже удержати ся на становищі независимости супроти заборчої Москви;

б) Москва.. мучена каждою підбоїв стремить до засмильовання усіх чужих її природі елементів;

с) Русь, яка під зглядом духової цивілізації („pod względem uczyłowieczenia... umoralnienia) висше стоїть від Москви, низшою є від неї під зглядом матеріальної цивілізації — отже ранше, чи пізнійше не відержить напору москвитизму й випародовить ся;

- 1) „Słowianie,“¹⁾ 2) „Szafarzyk był w błędzie“...,²⁾
 3) „Historja a etnografia.“³⁾

В першій з них показуєть ся Свенціцький панславістом. Автор доказує велику могутість славянського племені загално й поодиноких його галузій спеціально в минувшині, звертає увагу на його живучість, що проявляель ся у літературі й науці славянських народів, а головну силу славянства добачує в люді.

В статі „Szafarzyk był w błędzie stawiać język moskiewski u czoła narzeczy ruskich“, Свенціцький, полемізуючи з Шафариком, який вважає українську і білоруську мову говорами мови великоруською, стараєть ся доказати, що московська мова — се штучний витвір, яким не говорив ніколи жаден люд, мертвечина, закинена Українцями, а вціплена штучно неславянським племенам російської імперії й унестрена ними чужими елементами.

Неначе продовженнем статі про Славян, являєть ся статя „Historja a etnografia“, в якій Свенціцький також апотеозує Славянщину. Автор вірить глибоко в світлу будуччину славянства і признає велике значінне етнографічним дослідам, що відкривають духа народу і не в однім доповнюють історію. Для приміру приводить Свенціцький такі висліди етнографічних студій, як твердження — зрештою неспідперте жадними фак-

d) Між Русію і Московію нема жадного сполучника: ані морального, ані історичного, ані політичного; в то дві суперечности, що стремлять до взаємного заперечення, два елемента, що взаємно зносять себе...;

e) Польща, мимо всіх хиб її минувшини.. ніколи (!) не стреміла до винародовлення сполучених з нею народів. Всі надужитя на релігійному ґрунті діяли ся наслідком хвилевих збочень, але ніколи не впливали з духа політики й державних інституцій;

f) Між Русію а Польшею існують вельми живучі сполучники, яких не можна пірвати без шкоди для обох;— сполучники сі полягають на минувшині, на тотожності моральних питоменностей і духа суспільних законів, на подібности звичаїв й обичаїв, на географічнім положенню, а передовсім на спільнім інтересі охорони перед Московію, що зарівно грозить нації польській і українській;

g) Польща начеркнула в 1862 році програму, на основі якої повинно уладнати ся її будуче політичне існування. У ньому запевнюєть ся Україні свобода національного розвою і внутрішнього устрою, саме то, що становить ґрунт добра, як остаточної цілі народу.

¹⁾ I., стор. 163—174. Статя підписана псевдонімом „Zorjan“.

²⁾ III., стор. 113—120.

³⁾ III., 189—186.

тами, що Москвичі не Славяни.¹⁾ Статю кінчить зазивом до збирання етнографічних матеріалів і красшого навізання все-славянських взаємин.

„Sioło“ найяснійше висловлює ціль і думки Свенціцького. Автори поодиноких статей журналу на кожному кроці підчеркують існування української нації, на кожному кроці доказують її живучість²⁾ й окремішність від нації польської і великоруської. До сеї останньої з усіх публіцистичних статей віє дух неохоти, дух неприязни.³⁾

Сеї неприязний тон впливає з політичного ідеалу Свенціцького; ідеалови ставали на перешкодї пляни великоруських панславістів, — проти них отже стараєть ся виступити „Sioło“, якого найдалшою метою була злука України і Польщі саме в ціли охорони проти Москви. Очевидно, що й москвофільські аспірації руських Галичан мусїв орґан Свенціцького пятнувати як найострійше.⁴⁾ Із „Sioła“ так і віє свіжим, здоровим, щирим демократичним подувом, так і звенить високий, піднесений тон одушевлення для справи. Тільки того одушевлення не було серед галицької суспільности, наслідком чого в результаті мусїв вийти немилий дісонанс... Бо хоч краєві польські часописи симпатично прийняли вістку про видавання „Sioła“, хоч Dziennik Literacki“ (1866, ч. 23., ст. 367), „Czas“, „Gazeta narodowa“ не відмовили редакторам слів щирої заохоти,⁵⁾ хоч „стеновий співак“ підніє значінне піднятого підприємця й апробував його,⁶⁾ хоч світлі уми оцінили належно вагу піднесеної Свенціцьким справи, хоч люди, стоячі при кермі народньої думки годили ся з тим,⁷⁾ — польський загал остав далше байдужний,⁸⁾ а голос Свенціцького прогомонів голосом „вопіющого во пустині“. З другого боку й деякі Русини не довіряли роботі Павла Свого по причині її незвичайности, не вірили в щирість його думок і змагань і сильно здвигали раменами.⁹⁾ Все те безпе-

1) Відповідь Св—ому дав проф. Пипін; ор сит. стор. 287.

2) Пор. I., стор. 143 і сл.

3) Пор. статі: „Szafarzyk był w błędzie.“; „Z powodu broszury „Słowa“: W adin czas nauczył'sa małorusinu pa wielkarusski“ (III., стор. 124—134); „Słowianie“ і в.

4) Дуже остро виступає проти цілого тодішнього москвофільського руху автор цитованої вже статі „Z powodu broszury „Słowa“: W adin czas“.

5) Гл. „Z korespondencji z B. Zaleskim“; I., стор. 177.

6) Тамже. 7) IV., „Od redakcji“, стор. II. 8) Тамже.

9) Порівнай: лист анонімний, надр. в „Sioł-i“ (II., стор. 172—174).

речно мусіло знеохотити Свенціцького; але не можна впевняти, як се робить автор некрольоу в „Друзі“, що Свенціцький перестав писати по українськи. Ні: паралелізм тягнеть ся дальше — хоч у змінній формі, — і робота Свенціцького у витиченому напрямі не устає. Бож редактор „Sioła“ знав наперед, що його ідея не одушевить публіки. „Gdyśmy się zabierali do pracy naszej, wiedzieliśmy dobrze o tem, że „Sioła“ nie zentuzjazmuje publiczności“.¹⁾ Робив свято переконаний в правдивості своєї справи, робив в намірі відкуплення „гріху минувшини“.²⁾ Зрештою „Sioła“ не унало... Задумані й заповіджені в проспекті чотири його зошити вийшли в комплекті, а редактори були свідомі того, що при засобах, якими розпоряджали, годі було зробити видавництво збірником творів добірнійших, були пересвідчені, що дали польському загалови найкрасші перлини українського письменства.³⁾ Правда, Свенціцький заявив готовість при більшім числі передплатників континуувати своє видавництво⁴⁾ й уповажнив вже до збирання пренумерати деякі польські часописи,⁵⁾ але намірене продовжене було надирограмове... І хоч Свенціцький бачив, що його ідея братерської єдності „вигріта щирим горячим серцем“ нудіє на холоднім горизонті галицького життя, не зрезитував із своїх мрій і лишив ся дальше вірний своїйму ідеалови: не вирік ся він своїх мрій, коли в польських повістях ідеалізував Україну, її минувшину й минулі українсько-польські взаємини, не вирік ся їх, коли познайомлював дальше польську суспільність з першорядними творами укр. літератури в їх перекладах на польську мову, які поміщував в усяких польських видавництвах, головно в „Dziennik-u literack-im“, „Kalin-y“ і „Nowin-ax“, не вирік ся їх на становищі редактора львівських „Nowin“, коли на кождому кроці інформував польський загал про рух в народевецькому таборі, не вирік ся їх як учитель української мови в львівській академічній гімназії, де подавав ученикам „олицетворену науку з під стріхи“, як гдузувало „Слово“; зістав ся вірний своїйму ідеалу при писанню поетичного гимну в честь українського письменства п. з.: „Вік XIX у діях української літератури“ і граматички живої української мови; зістав ся вірний своїйму ідеалу ще в 1876 р.,

¹⁾ І., стор. 175. ²⁾ Тамже.

³⁾ „Od redakcji“. Sioła, IV., стор. 1.

⁴⁾ Тамже, стор. 2—3; також Dziennik literacki, 1867, ч. 8, ст. 118.

⁵⁾ Тамже.

на смертній постелі, коли на тему драм вибирав українську історію („Świętosław Igorowicz“, „Igor“,) і свободолюбні моменти минувшини („Marta Posadnica“).. А коли й на уста його вривався відомий оклик: „І молоді літа свої я скоротав на чужині“¹⁾ то був се радше оклик хоровитої людини, приголомшеної навалюю робота, прибитої незгодинами щоденного життя і діймаючим холодом галицьких людей, ніж оклик розчарованого песиміста, що спроневірився, а радше зневірився своїйому ідеалови..

З початком листопада 1867 року²⁾ став Павлин Свенціцький редагувати польську часопись, літературний тижневник „Nowiny“.³⁾ В „Nowin-ach“ поміщував він свої оригінальні „українські“ повісті,⁴⁾ писані польською мовою, переклади поем Швеченка⁵⁾ і Федьковича,⁶⁾ повістей Марка Вовчка,⁷⁾ рецензії

¹⁾ Gazeta narodowa, 1876, ч. 219.

²⁾ В 1866 році стрічаємо доволі часто імя Свенціцького в „Dziennik-u literack-im“ Тут поміщував він свої новели: „Stalność“ — (ч. 7., ст. 104); Do... (ч. 23., ст. 357); повісти: „Trójka“ (чч. 26—42., вийшла пізніше двотомовою відбиткою); оповідання: „Opowiadanie starego szeregowca“ (ч. 5., ст. 73—76); „Skry wspomnień“ (ч. 19., ст. 297—300); переклади поем Шевченка: „Kaukaz“ (ч. 18., ст. 276—277), Федьковича: „Moje dumy“; „Koniec“ (Poezje Józefa Fed'kowicza, przekład P. Stachurskiego, ч. 22., ст. 341) і рецензії театральних вистав (ч. 25., ст. 397—398).

В „Dziennik-u literack-im“ за рік 1867 помістив Св-ий в 13. числі: „Bieda oczakowska“, opowiadanie kozackie podług Kulisza“; в 30. числі Федьковича: „Zbieg wojskowy“ (стор. 475), а в 36. ч. „Przegląd Słowiański“ (ст. 198—199).

³⁾ Estreicher: Bibliografia polska XIX. w., т. IV., зошит 3., стор. 417.

⁴⁾ „Na stepie“. Pomówka kozacka przez P. Stachurskiego, ч. 10—19; „Atamańska mogiła“, без підпису автора, ч. 25., стор. 195—196; „Podolanka“. Opowieść kozacka, 1868., ч. 31—32. Всі три висше згадані повісти появили ся пізніше в збірнім виданню п. з. „Opowieści stepowe“. Крім того надрукував Св-ий в „Nowin-ach“ за рік 1868 під псевдонімом „Zorjan-a“ байку „nie z Tysiąca i jednej posy“ п. з. „Świat cudów“ ч. 37—43, під псевдонімом: nie Bolesławita“ повість „Moskal“ (Now. 1867, ч. 1—9) і зачав друк повісти „Sołowijówka“ (Now. 1869, ч. 1—9).

⁵⁾ „Trzy szlaki“ (ч. 2., ст. 11, без підпису перекладчика); „Czyhryn“ (1868, ч. 25., ст. 197); „Mijają dnie“... (1868, ч. 26., ст. 205); „Testament“ (1868, ч. 47, ст. 432); „Jest na świecie dola...“ (1868, ч. 48).

⁶⁾ „Pod Magenta“ (ч. 4., ст. 27); „Rekrut“ — (ч. 7., ст. 52); „Marsz do Włoch“ ч. 22.

⁷⁾ „Czary“, 1868, ч. 20, 21.

кнпжок¹⁾ і театральних вистав,²⁾ артистичні замітки³⁾ і доволі наївні гумористичні анекдоти переважно в рубриці „Rozmaitości“.⁴⁾

Крім того старався він зазнайомлювати польський загал при кожній нагоді зі сучасним інтелектуальним життям галицьких Українців, зазначаючи при тім недвозначно свою симпатію для народовецького табору і його стремління з одного боку,⁵⁾ а погорду для москвофілів з другого боку. Прекрасним приміром для ілюстрації вище сказаного може служити полумінна стаття п. в. „Skon moskwicyzmu w Galicyi“,⁶⁾ якої горячий тон і стиль вказують зовсім певно на Свенціцького, як автора. В згаданій статі говорить автор про велику віднорну силу українського народу, яка виявилась уже в історії і живучости тої нації, „której moc przetrwała niszczące burze najazdów; — której nie obaliły zlania się polityczne; która pomimo wiekowej nieczynności żyje pełnią życia! która pomimo pogwałceń najświętszych praw z jednej strony, a zaprzeczenia ich z drugiej — istnieje i istnieć będzie! bo ma w sobie zasób sił niespożytych, ma potęgę nie obaloną, ma moc, której nic nie podoła...“⁷⁾

Доказуючи таким робом існування живої української нації „młodzieńczej jak dawniej, nie zwyciężonej jak zawsze“⁸⁾, домагається Свенціцький в дальшій мірі від Поляків не тільки признання її самостійности, але й близшої злуки з нею,⁹⁾ що забезпечила би їм союзника проти заборчих стремління Москви.¹⁰⁾

1) 1868, ч. 45., с. 412—414. Рецензія повісти Bolesławit-и п. в. „Hybrydy“; 1868, ч. 46., стор. 421—423., рецензія історії польської літератури Кулічовського; 1869., ч. 4., ст. 45—48., рецензія комедії гр. Ковєбродзкого п. в. „Dzisiejsi“; 1869., 1869., ч. 6., ст. 62—63., оцінка цілого ряду повістей; 1869., ч. 7., ст. 77—79., рецензія „Dziejów Polski dla szkółek wiejskich“ Каліцького.

2) 1868., ч. 26. Рецензує виставу „Nieporówn-их“ Словацького й оцінює як слід талант поета.

3) Akwarele Franciszka Teru, 1868., ч. 44., ст. 403—405; Wieczory muzykalne w szkole muzycznej K. Kozłowskiego, 1869., ч. 1., стор. 13—15.

4) Пор. хочби: „Kłopoty Pana Bonifacego“, 1867, ч. 1. і 2.

5) Порівнай: Nowiny, 1867., ч. 1., стор. 7.

6) Nowiny, 1869., ч. 3., стор. 28—29.

7) Тамже, ст. 28. 8) Тамже.

9) „uznać ją, siostrzaną umiłowac miłością, duchem swym ogarnąć, u bratniego ogrzać łona — to obowiązek Polski... (тамже).

10) Для тої самої ціли рад би Св.—ий сачити усіх Славян

При тім свідомий він вповні тих помилок, які виказує історія в відносинах Польщі до України. „Kto — z patosom pytae win, — wolność miłujący lud uczynił uczynił niewolnikiem? kto sławę Rzeczypospolitej kozactwo Ukrainne do krwawej wojny przymusił?... Kto ich odepchnął od miłującego łona wspólnej ojezyny? Kto ich rzucał w ramiona Turcyi i Moskwy. Kto Ukrainę oddał w niewolę moskiewską? Kto wraz z nią legł rozściartowany przez krwawych sąsiadów? My! my!“¹⁾

Львину частину вини носять тут на думку редактора „Nowin“ езуїти, що позбавили Поляків релігійної толеранції²⁾ і шляхта, яка і tę resztę swobodnego ludu na Ukrainie chciała przywieść do poddaństwa... і ten przejaw ostatni wolności ludu zniszczyć pragnęła, gnębiąc unją, bezprawiem, gwałty, odmawiając żołду козаком!...“³⁾

Виходить, що й у тих вузких рамках літературно-белетристичного „родинного“ органу вмів Свенціцький] найти нагоду для пропагування своїх поглядів і ідей, для зазначення своїх симпатій зглядно антипатій супроти двох таборів галицьких Українців.

IV.

Педагогічна й наукова діяльність.

„Nowiny“ перестав Свенціцький редагувати 1869 року. В тіж же році формальним декретом з дня 4. вересня ч. 6556⁴⁾ іменовано його за протекцією тогочасного намісника, графа Агедняненими. Пор. його рецензію „Książewnika, czasopis-u za jezyk i powiest hrwatsku i srbsku i prirodne z nanosti, видаваної Дром Ф. Рапким, Ягічем і Торбаром в Загребі 1864 і 1865 pp. Dziennik literacki, 1867., ч. 49.

¹⁾ Nowiny, 1869, ч. 3., ст. 29.

²⁾ Сей погляд висказав Св-ий в рецензії „Zarysu dziejów literatury polskiej“ Ад. Кулічковского. Now. 1869., ч. 46., ст. 421—423. Тут висловив він також погляд про потребу виказування впливу української культури в польському письменстві в підручниках польської літератури.

³⁾ Гл. його рецензію „Dziejów Polski dla szkółek wiejskich“ Б. Каліцького, в якій Св-ий закидує авторови одностороннє трактування причин козацького повстання, а також поучає його, що історію треба зачинати від перших суспільних завязків і що поза історією князів, королів, рицарів і панів є ще ниша історія — історія народу. Рецензія підписана криптонімом ...ch... Now. 1869., ч. 7., ст. 79.

⁴⁾ Персональна табеля.

нора Голуховського¹⁾ суплентом в львівській академічній гімназії. Ми можемо сумнівати ся, чи Голуховским в протегуваню Свенціцького руководили виключно такі мотиви, як вітцівська дбайливість про дальший корисний розвій української мови в Галичині, охота пособити такому розвоєви обсадженням впливової посади учителя української мови в гімназії людиною, що знала сю мову й любила її горячо,²⁾ хоч не можна заперечити, що робота Головацького і „Слова“ була йому дуже не на руку.³⁾ Велику ролю грало тут без сумніву також польське походження Свенціцького і його участь в польському повстанню. досить, що Голуховський подбав у львівській мійській Раді⁴⁾ о наданне Свенціцькому кравого горожанства і поміг йому до осягнення посади, чим зробив „изрядную несподіванку“⁵⁾ не так може гімназії, як радше самій редакції „Слова“, якій дуже то не по нутру була „олицетворена наука зпід стріхи“. І так вже від 13 вересня 1869 року почав Свенціцький вчити в гімназії, „въ которой рускій языкъ до тѣхъ поръ всегда приподавалъ природный Русскъ“,⁶⁾ української мови і української літератури в усіх класах гімназії.

На се мав Свенціцький не лише фактичну,⁷⁾ але також формальну кваліфікацію. За порадою учених з Загребу, з якими оставав в постійних наукових зносинах,⁸⁾ слухав він якийсь час на віденському університеті викладів порівнюючої фільмольогії Мікльосіча⁹⁾ й зложив перед ним приватний іспит, з української мови, одержуючи знамените свідоцтво.

Маємо також вістку про тогочасні мрії і змагання Свенціцького в напрямі одержання катедри славянських мов на львівському університеті.¹⁰⁾ Він хотів — як впевняє Іржегоржев-

¹⁾ Другъ 1876, ст. 285.

²⁾ Такі інтенції приписує Голуховському Іржегоржевский — *op. cit.* *loc. cit.*

³⁾ Вахнянин, *op. cit.*, ст. 97—98.

⁴⁾ Слово, 1869 ч. 70.

⁵⁾ тамже. ⁶⁾ тамже.

⁷⁾ Знання української мови заманіфестував Св—ий також як перекладчик в галицькому соймі. А що перекладав живою, народною мовою, видно з того, що „рускіи послы видѣлись принужденными по поводу его переводовъ публично интерпелювати г. маршалка и при той способности назвали его переводы оскорбленіемъ, вымѣреннымъ противъ руского языка и рускою народности“. Слово, 1869 ч. 70.

⁸⁾ J. Grzegorzewski — P. Świącicki. *Gaz. narod.* 1876 ч. 213.

⁹⁾ Слово, 1869, ч. 70; також персональна табеля.

¹⁰⁾ Grzegorzewski, *op. cit.*

ский — перевести з університетської катедри в ім'я поваги науки оборону самостійности й окремішности української мови,¹⁾ тому заходив ся пильно около переведення своєї мрії в жите. Ряд лінійстичних розвідок, що появили ся під ту пору зпід пера Свенціцького в польській мові, стверджував би тільки правдивість вістки поданої Іржегоржевским, і ілюстрував би тим самим силу змагань Свенціцького. На жаль катедри він одначе не дістав. Міністерство не слішило ся з креованем її у Львові тим більше, що одна вже існувала в Кракові.²⁾ Щодначе в Свенціцького могли бути дані на те, щоби думати про можливість ширення на більшу скалю своїх ідей із університетської катедри, вказує хочби і сей факт, що коли 1867 року під напором Голуховского засуспендовано проф. Якова Головацького, говорено в польських офіційальних сферах — коли вірити запевнюванню „Слова“ — зовсім серіозно про Свенціцького, як про наслідника Головацького на становищі професора української мови і літератури на львівському університеті.³⁾

Та не так склало ся, як ждало ся. Свенціцький мусів вдоволити ся посадою заступника гімназіального учителя, на якій положив безперечно незвичайно цінні заслуги в напрямі будження національної свідомости серед гімназіальної молодіжи, вціплювання в її серцях любови й пошани для живої, народної української мови і літератури не лишень живим, інтересним викладом, але й письменною апотеозою людової літератури в брошурі п. з.: „Вік XIX у діях української літератури“. Самі виклади української літератури держав Свенціцький з великанським жаром, проголошував їх прегарною чудовою мовою й толково,⁴⁾ впрост чаруючи учеників молодечим ентузіазмом і палкою любовію предмету. „Тї, що слухали его викладбвть упевняють, що не дорбвнявть му нікто вь интересности, живости и плястицѣ представленья рѣчи“.⁵⁾

Безперечно наука української мови подавана Свенціцьким гімназіальним ученикам мусіла вже надто сильно різнити ся від науки подаваної ученикам його попередниками, мусіла надто сильно вдаряти новаторством, коли „Слово“ вважало потрібним в цілому ряді статей остро виступити проти його „неудачнымъ выдумкамъ“,⁶⁾ вважаючи його сліпим оруддем, щоби „польщити

1) тамже. 2) тамже. 3) Слово, 1869 ч. 70.

4) д. М. Павлик в листі надісланім мені ласкаво дня 8/XI 1908 р.

5) Другъ, 1876, ст. 285.

6) Слово 1869, ч. 90.

(sic!) рускій языкъ“. ¹⁾ Се польщене української мови, як можна вносити із дальших виводів „Слова“ зводилось головню до того, що Свенціцький вважав відповіднішими форми: „скільки“ від „скільки“, ²⁾ „Хведір“ як „Федір“, „хвіра“ як „фіра“, ³⁾ що казав писати ученикам так, „абы насъ люди розумѣли“, ⁴⁾ тоб то живою, народною мовою. Автор статей „Зъ надъ Раты“, Ом.(елян) Г.(ороцький) іронізує з граматичних термінів Павлина Свенціцького, подаючи їх по всякій правдоподібности у зміненій, то єсть перекрученій формі, як виходило би із зіставлення згаданих термінів з аналогічними термінами рукописної граматики, що зберігаєть ся в музею Тов—а „Просьвіти“. Бо годі припустити, щоби протягом одного чи двох літ⁵⁾ Свенціцький змінив зовсім свою граматичну термінологію. Що терміни подані в „Слові“ різнять ся багато від аналогічних термінів рукописної граматики, побачимо на двох примірах. І так після „Слова“ ⁶⁾ назви утворені Свенціцьким на означення поодиноких частий мови звучать: сущникъ — (в рукописній граматиці: іменовник, ст. 9); приложникъ — (в рукоп. грам.: позначень, ст. 22); личникъ — (в рукоп. грам.: лічень, ст. 27); займъе — (в р. гр.: проїмъа, ст. 30); часовникъ — (в р. гр.: дієвик, ст. 37); нарѣчье = adverbium — (в р. гр.: показень, ст. 34); связь = conjunctio — (в р. гр.: злучень, ст. 56); пьечичимъа = praepositio — (в р. гр.: орудень, ст. 58); окрикъ — (в р. голосецъ, ст. 62).

Також терміни, які подає „Слово“ на означення родів не годять ся з термінами рукописної граматики. В „Слові“ рід: „музьський“, „жіночий“ і „ніякий“ — в рукописній граматиці: рід „мужовиј“, „жоновиј“ і ніяковиј“ або „жоден“.⁷⁾

¹⁾ „Зъ надъ Раты“. Состояніє русской гимназій во Львовѣ. — Слово 1869, ч. 90.

²⁾ тамже. ³⁾ Слово, 1869, ч. 82.

⁴⁾ ...Впрочемъ г. Ильницкого уже постигла неумолима Немезисъ. Опъ бо получилъ въ свою гимназію для науки языка русского учителя, которого наука статься може для него головою Медузы. Опъ получилъ олицетворенную науку „зъ подъ стрѣхи“ и ужаснутись долженъ вразъ со всѣми правовѣрными Русинами на сей видъ. Ото такъ промовляє г. учитель Полякъ Свѣдицькій до учениковъ русской гимназій: „мои Павнове! Якъ лѣпше писати? чи такъ, якъ граматика учить, чи такъ, абы насъ люди розумѣли...? Слово, 1869, ч. 82.

⁵⁾ Граматика Св—ого була готовою вже 1872 р.

⁶⁾ Слово, 1869, ч. 82.

⁷⁾ Українська мовня, ст. 10.

Поглузувавши собі таким робом із граматичної термінології Свенціцького, зазначає автор згаданої статі, що поважає Павла Свого й Paulina Stachurskiego „за истинный талант повѣстиписательский“,¹⁾ не пише також своїх критичних заміток, „щоби погубити пана Święcick-ого „однако нехай онъ наши дѣти морально не убываетъ“.²⁾

В 90 числі „Слова“ за тойже 1869 рік подає той сам кореспондент маленький лексикон Свенціцького „въ мініатурномъ сокращеніи“, в якому як куріови наводить такі слова, „дія“, „мрія“, „базікати“, „лічити“, а попри них і ряд дійсно невідповідних польонізмів в роді: „керунок“, „неістовати“ в значінню польського: nie istnieć, „захіст“, „зачаток“, „доконалість“, „долає“, „втворити“ в значінню польського: utwory і обурений до краю тим, що Свенціцький велить викидати з іх, кінчить статю голосом великої перестороги: „saveant consules“.

І отсе „saveant consules“ побіч закиду морального вбивання дітей з боку людини, що сама колись віддавала честь народній мові, було після усунення Свенціцького з дощок української сцени в Галичині і холодного прийняття його горячих ідей, пропагованих в „Siol-і“ третою колючкою піднесено йому галицькими Українцями. Отсим окликом „saveant consules“ в трете по своїому віддячили ся Русини наскрізь ідейній людині, що всю свою кров вливала в голошені ідеї, що усі свої нерви напружувала в цілі їх зреалізованя. Бо нема сумніву, що коли навіть у виклади Свенціцького входили мимовільні польонізми, то не на те, щоби польщити українську мову, узнання відрубности й окремішности якої він постійно й консеквентно усіми силами домагав ся. Отсим „saveant consules“, як і цілим впрочім ланцюхом відносин до Свенціцького, виявили галицькі Українці іще раз свій незрівняний талант відпихати від себе що найкрасні одиниці, що найідейніших робітників!..

На становищі гімназіального учителя старав ся Свенціцький також живим словом й темами письменних виробів вщиплювати в серцях молодіжи тоті ідеї, які ширшій публиці голосив письменями.

Професор української мови і літератури зівстав ся вірним публіцистови й авторови повістей!...³⁾

¹⁾ Слово, 1869, ч. 82. ²⁾ тамже.

³⁾ Mowa na pogrzebie ś. p. Paulina Święcickiego miana dnia 14 Września 1876 na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie przez Jana Grzegorzewskiego. Lwów, 1876, str. 8.

Як результат науки української мови в гімназії появилася невеличка, але цінна, як ілюстрація поглядів і думок автора брошура під заг.: „Вік XIX у діях літератури української“. (Львів, 1871 ст. 16). Згадана розвідка, як відчит¹⁾ не має строго наукового характеру. Се радше поетичний гимн в честь української народньої поезії і української людової літератури, палкою любовю до українського народа подиктований, найщирішими почуваннями автора зрошений, осяєний проміннями дійсної поезії і писаний кровю!...

Слідом за поетичним малюнком невідрадних відносин серед „обідраного“ українського народа, в часах перед французькою революцією спинюється автор на мотивах, що вплинули відроджуючо на запустілу ниву українського письменства, між якими перше місце приписує кровавою французькою революцією, „благотворною бурею“ зроджений, новий, золотом цінний, сонцем сіяючий правді, — ідеї прав чоловіка“.²⁾

Вже з початком XV ст. бачить Свенціцький великий упадок української літератури. „На чужбому добрі викохана, у чужій склад прибрана — не здобіла вона увігті в внутрєннє народу їстоту; ні рáзу не обіввãлась голосніше у його сєрцьу, в дїшу не проникла. Церкòвна ї держãвна в начаткãх своїх, такòжу ї лишїлась до останку. Ні їїї сил змужнїти по складови власному, ні щїрої охòти стãнути нарòднòжу; животїла дòки змòга... а там змарнїла и пропãла, не оплакана, не пожалована!..“³⁾

Автор спинюється дальше при причинах, їзза яких живе, народне слово не здужало й пїзнїйше промостити собї дороги в памятниках українського письменства, а „малб ї мїзєрне ховãлось під сельãнськòжу стрїхою, з старцьãми плєнтãлось поширòкому свїтови“.⁴⁾ Бачить він їх в польщенню і московщенню висших, освїчених верств українського суспїльства. Здавало ся, що ся дєнаціоналізація доведе вкїнци до повного упадку українського їмени. Вже й так понїє ся свїтом клич: „Пропала Україна“, ся Україна, що своїми силами двигнула два великі державні орїанїзми, своїми житвотворними соками збогатила двї цивїлізації: польську і великоруську. Бо „якіми сїлами прослãвилась Польщча?“ — питає поет. „Якіми стãнула Москвã?.. Чиї то мòшчнї рўки ставлбãють тїї кольòси держãвнї? Чиї ро-

¹⁾ Відчит був публичний. Perłowski, op. cit. 15.

²⁾ Вік XIX, ст. ³⁾ ст. 4. ⁴⁾ ст. 5.

в'їмні г'їлови прївїд дають схїдньої Евр'її?.. Аджє цє Русь-Україна своїх синїв дала сусїдам. Нїкому невїдома, скарбї своїї роскїдує — богата, х'їть сама г'їла і б'їса... Із с'їбе зб'їжує Моск'ївїю, м'їву дає їїї, стрїї і р'їад державнїї; в Сїбїр і Тат'їрїю висїла коль'їнїї; просвїчає Литв'ї, зб'їжує сїльну П'їльшчу, грудьмї закрива Евр'їпу вїд нападїв поганства; двї м'їви, двї лїтературї добр'їм своїм обогачає, невсип'їшча; дв'їма проявляєтца цивїлізацїями... А про їїї добр'їдїїну, а про їїї шч'їдру нї свїт нї о благодїїанї нї вл'їснї синїї не знають... Сумна д'їля України, незаслужена д'їля...⁴⁾

На доказ правдивостї повиспих слїв наводїть автор ряд свїтлїх їмен польської і великоруської лїтератури, як Словацкого, Їощиньського, Залеского, Гоголя, Костомарова і в болем серця питає: „чїїїї землї квїти увїїшли в їїх тв'їри? чїїїм добр'їм вони вїкоханї, хто вїростив їїх на славу? їаке сонце огрїло д'їшу тих льуд'її, просвїтїло р'їзум, льубв'їю напоїїло с'їрце?..“²⁾ „України — України“ — звучить вїдповїдь, „про котр'ї чужї ї своїї не знають...“³⁾

Не знають про неї аж до початкїв ХІХ ст. Тодї що їно обновлюєт ся українська народнїсть, покликана до нового жїтя народною поезїєю, що горїлиць перевернула давнїїй порядок рїчїї, а на їого руїнах вїкохала прекрасну квїтку: думку про самостїїне жїте українського народа.⁴⁾ „Нар'їднья м'їва українська, чудна простот'їю, велїчнья сїлою краси своїїї появилась очам льуд'її, і зач'їдовала всїх...“⁵⁾

Подаючи дальше коротку синтезу продуктїв українського письменства ХІХ ст. вїд перших хвїлін їого вїдродження, посвячує автор бїльше мїсця обговоренню талану Шевченка, який порївнує із тенїєм Байрона, Гете і Словацкого. На думку Свенціцкого Шевченко перевисшає навїть усїїх вичислених поетїв люд'ївїм коль'їоритом своїїх поезїїї, сконцентрованнем у них загального змїсту українського народного жїтя. Бо коли в поезїїїх Байрона, Гете, Словацкого головно їїх власна проявляєт ся їндивїдуальнїсть, коли кождїї в них говорить переважно в своїїм їменї, а не в їменї Англїї, зглядно Нїмеччини, чи Польщї, Шевченко скуплює в своїїх творах усїї прояви фїзичного ї духового жївотїннїя своїого народа ї своєї країни. Високу стїїїннїсть Шевченкових поезїїї бачить Свенціцкий в тому,

1) ст. 6.

2) тамже.

3) тамже.

4) ст. 8.

5) ст. 7.

що їх розуміє весь український нарід. „Плачом того побта плаче ціла Україна, туго́у жо́б тужить, журитця́ журбо́у; розмовля́, смі́єтця́, тішить із свої́м побтом...“¹⁾ Помі́жь пьатнадцять мілйо́нами ва́роду не поді́блемо душі́ живо́ї, котра́б на го́лос пі́сні Тара́сово́ї не росхили́лася до сподо́у, мов та́ја кві́тка до живу́чо́ї роси́ці! Де по усі́й Украї́ні одно́ се́рце, шчо́б не спору́шилось в груди́ на відго́мон Кобза́рево́ї пі́сні? де о́ко, шчо́б під то́й час не зайшло́ сльозо́у? Ба́йрона розумі́є два мілйо́ни Англича́н, Ге́того мілйон Ні́мців, Слова́цко́го пів мілйо́на Полька́в — Шевче́нка слуха́є, пі́йма́є, із ї́м співа́́є — пьатна́дцять мі́льйо́нів!... Тим він вели́кий, тим і ви́шчий по́над всі́х побтів!“²⁾ Свенці́цкий тут поми́лив ся. Йо́го погляд — хоч загалю́во поді́ляють ся серед украї́нської інтелі́генці́ї, — як ви́казує резу́льтат довголі́тнього досві́ду Грінче́нка,³⁾ — хи́бний. Не всі́ поезі́ї Шевче́нка рівно́ ясні, зрозу́мілі й симпатичні́ для украї́нського простолю́дя.

В відчиті́ п. з. „Ві́к XIX...“ дав Свенці́цкий одушевле́ний вислі́в свої́м найглубо́шим пересві́дчення́м про поетичну́ вдачу́ украї́нського наро́да, про потре́бу розво́ю украї́нського письме́нства в наро́дній мові́ і висказа́в непохитну́ віру́ в соні́чну будучи́ну украї́нської мови́ й украї́нської поезі́ї. Інтересе́не для нас тако́ж те пості́йне підчеркува́нне значі́ння людо́вої лі́тератури́ в автора́, апо́теозова́нне Шевче́нка саме́ задля́ сильно́ людо́вого ко́льориту́ його́ поезі́й. Як демократ з ці́лого се́рця не мі́г Свенці́цкий і думати́ ина́кше, то́му пості́йною́ його́ мрі́єю́ було́ сотворе́нне тако́ї лі́тератури́, що́ огорта́ла би́ весь нарі́д, відбивала́ усі́ боки́ його́ житя́ і втягала́ таким спосо́бом найши́рші́ верстви́ наро́дніх ма́с до спі́льної пра́ці над полі́пшене́м соці́ального ла́ду.

Крім то́го вда́ряє нас іще́ пре́красна́ мова́ згада́ної розві́дки і живий, блискучий́ її́ стиль. Сво́го часу́ мова́ і стиль відчиту́ робили́ іще́ бі́льше вра́жінне. Доказа́м сього́ похоро́нна мова́ Ірже́торже́вского́, в які́й він із повним пересві́дченне́м впевня́в, що́ „maleńka ta broszura, zawierająca zaledwie arkusz druku stanowić będzie epokę w piśmiennictwie ukraińskim pod względem zalet języka. Jak powieści Marka Wowczka stały się wzorem niedoścignionym w literaturze naddobnej, tak samo w literaturze poważnej naukowej, filozoficz-

1) ст. 11. 2) ст. 13.

3) „Перед широким світом“, ст. 118—144.

nej będzie wzorem ta właśnie broszura. Okazał się w niej autor tak potężnym znawcą filozofii języka ukraińskiego a to zarówno pod względem odtwarzania wyrazów w duchu i właściwościach tego języka, jakoteż przypomnienia wyrażań dawno zapomnianych i zagrzebanych w przeszłości, a jednak w całej pełni uprawnionych do bytu, że utwór jego musi być uważanym za drogowskaz dla tych wszystkich ukraińców, którzy chcą pracować nad wykształceniem i rozwinięciem swego języka. Kwiecistość zaś i męskość stylu użytego tam oczarować może nawet ludzi niezdolnych do zachwytu¹⁾ I хоч комічними навіть у своїй пересаді можуть видати ся нам нині цитовані слова Іржегоржевского, всеж таки в своїй основі вони вповні оправдані і доказують, що „Вік ХІХ...“ не лишень „заслугує на увагу“ із боку істориків української літератури,²⁾ але й на признаннє. Відчит Свенціцького горячим тоном викладу, неуданим, з серця йдучим запалом голошених ідей і переконань, дійсним ентузіазмом для справи подвигнення української літератури й української народности опрокидує також усі інсинуації „Слова“, наче би Свенціцький був тільки сліпим знарядом, щоби польщити українську мову.

(Далі буде).

¹⁾ Gazeta narod., 1876, ч. 213.

²⁾ Проф. Огоновський згадує про Свенціцького дуже коротко при огляді укр. драматичної літератури. Історія літературы рускои, ч. II, ст. 946.

Miscellanea.

„Projekt konfederacyi chłopskiej“.

З початком минулого року (1910) появилася на книгарній лавці, як перший випуск видавництва: „Białe kruki“ п. з. „Lament chłopski na ranę“, сатира писана стихом в драматизованій формі — на селянсько-панські відносини в Польщі, зі середини XVII в. Польські селяни, що там виходять, жадають ся між собою на різні заборони, на драчі, кривди та побої, яких зазнають від пана. Коли частина тих селян вимізковує, що пани таки мусять бути, прибігає панський отаман („włodarz“) та розганяє хлопів вісттю, що „чорт пана надніє“. Сю сатиру, що представляє невеселу суспільно-обичаєву картину з пол. XVII віка, називає проф. Каленбах, її видавець: „інтересним історичним документом“. А порівнюючи його з Рея: „Krótka rozprawa między panem, wójtem a plebanem“, видить велику різницю в розуміню та переводженю селянського питання на просторі кількох поколінь. Бо коли за часів Жигимонта Старого воно могло залагоджувати ся між паном, вйтом і плебаном, то за часів Жигимонта III стало вже скристалізованим безправством. Що до нього нема вже rozprawу, але lament. Та коли проф. Каленбах бачить вже в „Lament-i chłopski-m na ranę“ в порівнаню з „Rozpraw-ою“ Рея деяке степеноване (з одної сторони в „безправствах“, а потім і в почуваннях, що ведуть за собою ті перші), то „Projekt konfederacyi chłopskiej“, який низше подаємо, стає найвищим степенем й одного й другого. „Projekt“ — се рішучий і грізний гомін мужних, певних себе селян-горожан, „сконфедерованих“, згуртованих на цілім просторі Польської Річи Посп., що в вижидачій

позі держать зброю при носі. Се не гутірка між плебаном, паном і війтом, який може найменш з поміж селян міг відчувати і боронити хлопської справи, се не побожні жалі і наріканя кількох селян при чарці, але грізний клик, що вичисляє всі кривди селян, се останній різкий протест проти безправств пануючих над ними верств. Се грізне, послідне *mentio* не людей доведених до одчаю, не страхополохів, які вже на вість, що пан надходить, змовкають та подають ся в рости, але селян-горожан, свідомих своїх кривд і своєї сили, що останній раз ступають ще на леґальну дорогу та приносять рішуче *aut-aut* згоди або боротьби.

Автор сього маніфеста, згадавши, що відносини селян до панів в Польщі противні праву природи, що їх становище гірше ніж невільників, вичисляє кривди заподіяні панами селянам, які найбільше працюють, а при тим найбільше покривджені. „*Nam wymyślono: pańszczyzny, grabarki, podróże y podwody, dla was czynsze, daniny z rydeł, z pasieki..., nam zaś w nagrodę dyby, ęsiory, łańcuchy, władyki, kije, różgi i inne katownie. Nasz pot dla was panis bene merentium*“. А застановляючи ся над становищем селян, почавши від тих, що роблять в добрах духовенства, скаржить ся, що всюди від всього, ледви чи й не за повітре, приходить ся їм платити податки, тоті податки, які „*bez nas o nas uchwalacie*“. Одначе, хоч знають селяни, що в інших державах-республіках *my sami rządźimy* — не хочуть вони руїни польської держави, але бажать собі лише деякої полегші, а станувши на ширшій основі, жадають її не тільки для себе, але й якоїсь *delikatniejszey porcyi y dla duchowieństwa y ludzi szkolnych z naszego imienia*. А жадають вони: зменшеня і управильненя всяких данин, права дідичности своїх ґрунтів, части лісів та пасовищ, хочуть мати постановлену ціну *od sakramentów* та просять, щоби *żydowstwu pod żadnym pretextem nie byli dawani*. Надто жадають вільного переходу з одної місцевости до другої, та що найважнійше — щоби могли вислати чотирох своїх депутатів до *Rady Publiczney*. А як що їх голосу пани не послухають, то грозять їм таким повстанем, як було воно під Хмельницьким або рухавкою в краківським і іншими в Польщі та поза нею. Пани знають, що значить *хлопська śmiałość y zuchwalstwo*. *Zbytków iedzenia y picia nie będziem potrzebować, ziemia zwyczajne nasze legowisko, upał słoneczny nam znaiomy. Broń w lecie — kosa, (w) zimie siekiera,*

у іншеї знайдziemy по дворач waszych, które pilnując, sami łatwo otworzyć potrafiemy. Siodeł nie potrzebujemy ani mundurów, poznamy się łatwo, gdyż hasłem naszym miżerya, okruciem nędza... woysko nasze dawno na leżach stoi.

Такий менше більше зміст сього „proiektu“, що опублікований тут в копії, яка містить ся в Осс. бібліотеці N. 317 к. 178—180 (оборот.). Копії сього маніфесту можна дуже часто надбати в рукописних збірках сього часу. І так пр. находить ся вона ще в тій самій бібліотеці Оссол. в ркп. 329, к. 56—58, в бібл. гр. В. Баворовского (п. ч. 167, ст. 143), між актами Д. Зубрицького, петерб. публичн. бібліотеці Пол. F. IV Ч. 169, л. 47—51. Про копію в парижськїм замку Lambert, „w jednym z kartonów zielonych“, згадує кн. Т. Любомірський в своїм творі „Rolnicza ludność w Polsce od XVI—XVIII w.“¹⁾ Проект сей, о скілько знаю — не був ще в цілости опублікований. Не занотовують його ні бібліографії Естрайхера, ні проф. Фінкля. Знають її лише та переказують її зміст або лише натякують на ню Т. Любомірський в згаданій своїй праці²⁾ та Korzon в „Historji wewnętrznych dziejów Polski“.³⁾

Що до деякого пояснення сього проекту, то треба б винайти в першій мірі його автора, який не підписав ся. Причину сього можна зрозуміти зі слів маніфесту, який каже, що селяни навіть своїх „wielmożnych“ послів не шлють до шляхти, бо сієжка oppressją odpowiedzieć by im było przed wami, narodem zhułkanym ambicyą wielowładną, zwaną szlachecką, która za replikę śmierć by zadała tym, co by o resztę życia spokojniejszego dopraszali się. Tedy ten akt rozsyłamy bez podpisu. Зрозуміла річ, що й автора не менш тяжка спіткала би кара. Кого шляхта підозривала о авторство, пізнати по дописці на одній копії сього проекту.⁴⁾ Під заголовком проекту дописано: Excogitatum z instynktu dworu у posła rosyjskiego (Рєпніна). Одначе з поміж стрічок сього проекту слідно, що сей здогад менш правдоподібний, щоби Рєпнін був автором, а що найменше інспіратором сього маніфесту. Бо автор його являєть ся наскрізь католиком та польським патріотом, що видно з його слів пр.: choć stan szlachecki ustępował praw-

¹⁾ Т. X. Lubomirski, Rolnicza ludność od XVI—XVIII w. Biblioteka Warszawska 1862, т. 2, ст. 211, нотка (1).

²⁾ op. cit. Bibl. Warsz. 1862, т. 2, ст. 211—217 і инш.

³⁾ Korzon, H. w. dziej. т. I, ст. 374—5.

⁴⁾ Оссол. бібл., рук. № 329, к. 56.

dziwey wiary rzymskiey, my ieу ustawy trzymali (na) oślep y trzymać będziemy, або на иншій місці: przyrzekamy religii najpierwszego celu naszego bronić, przy wolności narodowey obstawać, а ще на иншому місці: Wasza (шляхти) zawistna złość do kogo was wiezie, jeżeli nie w postronne potencie? Автор се людина зайнята передовсім питанням суспільним, а всі инші річи, навіть такі, як диссидентська справа, що займала собою уми майже всіх, його не обходила (gdy się starsi zakłócili odmienney religii, za cóż uciemienie my tylko ponosimy?). Автор — ревний патріот, горячий католик, байдужний до питання релігійних вільностей, не може бути ні Репніном, ні тягнути в один гуж із ним. Він — як бачимо, людина вельми освічена й образована, походить хіба із „duchowieństwa albo ludzi szkolnych“ з селянського „imienia“. Що до часу і місця, коли не написаня, то поясняє кожда копія сього маніфесту, що найдено його — здасть ся в численніших примірниках — на ринку в Торчині, по скінченім ярмарку св. Трійці в р. 1767.

Сей перший акт „хлопської конфедерації“, де так докладно зрестровано кривди селянина в Польщі, в порівняню до становища селян в других державах, де так скристалізовано бажаня селян та поставлено різке aut-aut перед очі „розгуканої шляхти“, цікавий для нас як історичний документ по селянському питанню Польщі взагалі, та спеціально українських селян, які крім суспільної різниці відчували ще й національно-релігійну. В сій акті не тільки санкціонує певна частина польської суспільности вісвого становища правність повстаня Хмельницького, але й грозить ним. Що більше польське селянство через сей акт подає укр. селянству руку до єднаня, а натякуючи на Богдана, закликає наче в його імя українське селянство до спільної акції. Тому, що сей проєкт був призначений й для селян української нації (akt nasz rozsyłamy w polskim y greckim ięzyku), мав бути розкинений й серед українських селян, мусів бути не без впливу на народне повстанє 1768 р., яке лиш в рік несповна по тім розгоріло ся. Можемо припустити, що акт мусів бути знаний, коли не богатом селянам-коліям, то що найменше коліївським ватажкам. Зауважу тут лише дуже інтересну річ, здасть ся, знов не зовсім випадкову, що в 1788 р. з'являєть ся знов подібного змісту маніфест (підписують його: Wierni, przychylni y pracowici poddani etc.), і се знов на рік перед звисним переполохом на Волині (1789).

Konfederacyi chłopskiej projekt znaleziony na rynku w Torczynie po skończonym jarmarku świętej Trójcy r. 1767.

My obywatele Korony, a mianowicie starostw, dzierżaw, sołtystw y woytostw w tey Rzeczypospolitey w tak znaczney liczbie osiedli, widząc nie tylko przez woysko nasze, lecz bardziey istność poddaństwa, którą nam nasi współobywatele a z pracy rąk naszych żyjący nadali, lecz nam naybardziey dolega ta niezgluzowana y niewykorzeczona pycha z naszego gminu wyniesionych do stopnia, który sobie przywłaszczaia szlacheckiego, że wspomnieni obywatele nasi w tey Rzeczypospolitey mieszkaiący do tego stopnia przyszli, iż zapomniawszy prawa natury, które nad równym sobie, ile człowiekiem żadney władzy w życiu oprócz rodziców nie dało, boskie prawo zaniedbali, ile w chrześcijaństwie niewolniczym sposobem z nami sobie postępując, gdy u pogan siedmioletnią pracą nie tylko nasi współmizeryą cierpiący obywatele, lecz y ci, co się szlachtą zowią, wyzwolenia po czasie naznaczonym odbieraią, my zas od pokolenia do pokolenia w niewoli cierpliwie zostawaliśmy, ile będąc zawoiowanym narodem, jak żeby część nayznaczniejsza w nas pozostała przekleństw boskich na nas ciągnących się, dla czego na omamienie nasze ciągną nam precedencyą od Hama. Lecz daymy y to, a czemuż z rodu naszego mieli uwielbionych y słodko panuiących znacznego gminu w tym narodzie polskim królów, w osobie Krakusa, obywatela polskiego własnego, nie z Włoch ściągnionego. Ale choćby y z Rzymian szedł, któż to był ten naród, ieżeli nie z motłochu, jakim nas po dziś-dzień nazywaia. Drugi król z pomiędzy motłochu obrany, Przemysław Złotniczek, trzeci Leszek, czwarty y piąty Leszek, szósty syn iego Leszek, siódmy Popiel pierwszy. A to Piasta panowanie zaczęło się z obywatela Kruszwicy, dóbr dziś Jego królewskiey mości Pana Naszego Miłościwego, które trwało w Semowicie, synu iego Leszku ósmym, wnuku, w Ziemomyśle prawnuku, w Leszku Płoskorzu, w Bolesławie Chrobrym (вчислені до Лешка Чорного) y innych, którzy to monarchowie kość z kości naszych. Gdy sobie do wpodobania niby starszych y pochlebnieyszych wybierali, znaki im nadaiąc, dziś herbami zwane, iako to podobnieyszych podobnieyszym duchownym, synom y ich braci y innym żołniersko równie tedy służącym z nami y sprawuiącymi Rzeczą Pospolitą nadali: Boyczo, Bozowate... (вчислені герби на цїлії 1/2 к. 178) ...Nie dlatego wam wyliczamy herby, o których początkach dobrze wiecie, choć ich dawność z planetami łączycie, z zagranicy przez authorów nadciagaiąc, lecz żebyście do źródła początków naszych obró-

ciwszy się, mieli wzgląd na bardziej pracujących w narodzie y naybardziejzie uciemiężonych, którzyćście wypędzili (sic!) w przodkach swoich, wprzód woły z pługów wyprzęgłszy, iako y teraz 1726. y 1764. zrobiono. Wiadomo wam początkowe prawa y przywileje, które wam królowie wspólnie nadali. A gdy któremu rządy w dobrach królewskich z was dane, my pierwszym celem waszych zawisłości y pożytków waszych. Nam wymyślono pańszczyzny, daniny, grabarki, podroże y podwoły dla was, czynsze y daniny z rydeł, pasieki, nam zaś w nagrodę dyby, gęsiory, łańcuchy, władyki, kije, różgi y inne katownie, a dla was nasz krwawy pot panis bene maerentium zwany. Podźmy do dóbr przez królów y szlachtę kościołom nadanych, aliście y tam, gdzie spodziewane miłosierdzie w kompassyi choć nad chrześcianinami, mając wzgląd bardziej na uciemiężenie y inne sposoby: coraz większe y uciemiężliwsze wznawiając. W dobrach zaś, które dziedzictwem zwane, w tych ciężkie wyrażenia krzywd naszych, gdyż nie tylko katuia, zdzieraią, daia, daruia, sprzedaią, żydom w arendy puszczaią, lecz do ostatnich ruin przyprowadzaią. Z Rzecz Pospolitą wielowładną a dobrze rządną, któreż są tak nielitościwe, aby współobywatelów w naywiększej liczbie będących tak niegodziwie ubożyli y do rospaczy nakłaniali. Spoyrzmy na holenderską y szwajcarską, tam my sami rządzymy bez xiążąt, królów y senatu, lecz zewsząd do wspólney rady społem obywatele wchodzą z powiatów miast y wsiów. Rz. Posp. wenecka, łukiewska, y Sant Marynow y to choć mają szlachetne rodzaje, które są pierwsze, lecz bez wielowładności nad życiem y chudobą. Mieycie tedy wzgląd na większą liczbę współobywatelów a daycie ulgę. Nie bądźcie zakładaiącymi swoią wyniosłością na obalenie y ruinę naszey, gdyż słaby będzie fundament, gdy się upomniemy, choć tego, co dziedzicznym prawem w naszym ręku trzymamy. Także może być dobry poddany, grontu dziedzicznego nie mający, dlaczego wsi puste, gdy my tułaczami. Mamy duchowieństwo dobre do rady z naszego imienia, mamy ludzi szkolnych y biegłych, których kondycya do nauki przywiązuie, nie mając nadziei, delikatniejszey porcyi, choć w równey oyczyźnie. Wiadoma nam iest sprawiedliwa zawziętość Detekarczyków, którzy królewstwo w absolutność wprawiwszy, siebie przy wolności a szlachtę w ochydę oddali. Iest dowód w duńskim roztyrku, że stany porównane zostały, miała y Polska nie iedne różnice, ostatnie (Ch)mielnickiego, a późniejsze dwóch starostw w krakowskiem. Teraz gdy prosimy o częstkę wolności naszey nie innym pretextem, tylko że gdy się starsi zakłócili odmienney religii, za cóż uciemiężenie my tylko ponosimy? Stan rycerski z nas żyjący o obronienie myśli od woysk, które sam sprowadził. Duchowieństwo z nas po-

żytek mając, zdiera nad od obrządków, iak żebyśmy tylko na nich pracowali, nie zważając, że woyska żywić musimy, panom dawać, a o sobie zapominać. Żydzi exekucją w domy zsyłając, ostatnią lichotę zabierają. Bóg znać weyrzał na lud swój upokorzony dotąd, że śmiałość nam daie do dopomnienia się, choć nie przez publiczne tranzakcye. Mamy pomiędzy sobą rady nieiednego Waleryusza Publikatę, który ma sposoby po iarmarkach y parochiach tę szczęśliwą wieść rozsiewać. Bóg nam dopomoże, bo choć stan iak zowiecie szlachecki odstępował prawdziwey wiary rzymskiey, my iey ustawy trzymali oślep i trzymać będziemy, roli pilnując. Nie udaemy się w dysputę sądów, nie z krzywdą sędziemy bliźniego, woyny y pokoju nie staniemy, dysydentów y ich adherentów nie utrzymujemy, za cóż ta kara ma bydź tak długo na nas trwała? Króla uznaiemy, senat duchowny y świecki szacuiemy, rycerstwo poważamy. Nie poczytuiecie sobie tego za rzecz niegodziwą, że ci, co na was pracują, dopominają się łąki, którzy gdy, nie utrzymają, nie ciężko im będzie na trybunów, o Brutusów y Saryuszów, którzy mogą przyść w czasie do naywyżzey władzy.

Nie opowiadamy wam biedy naszej, bo wiecie, co nam wszyscy bez excepcyi czynicie. Śmiałość nasza y zuchwalstwo wam iest wiadome. Zbytków iedzenia nie będziemy potrzebować, ziemia zwyczajne nasze legowisko, upał słoneczny nam znaiomy. Broń w lecie kosa, (w) zimie siekiera iest nam, y inney znajdziemy po dworach waszych, które pilnując sami, łatwo otworzyć przy tey liczbie, w której zostaiemy po wsiach, potrafiemy. Siodeł nie potrzebuujemy, ani mundurów, poznamy się y tak łatwo, gdy hasłem naszym mizerya, okryciem nędza, napoiem łyzy, życie w trudzie ustawicznym y pracy, toć woysko nasze dawno na leżach stoi.

Zważcież teraz, kto iest taki nielitościwy, aby się tak, iak w Polsce z swoiemi karmicielami obchodził, gdy w iedney wierze, w iednym że kraiu mieszkając, iedni ludzie ziadają miliony na rok, gdy drudzy własnego pożytku nie doprosić się nie mogą y opłacać głowy swoje y dzieci swoich muszą, odbywając pańszczyzny, uciemieźliwe płacić z dobytku, ogrodów, sadów, łąki, nie mając wolności lasów, wody, ledwie y powietrza, które Bóg żywiłom dzikim a przecież pozwolił. Zważcież teraz stany rządzące tą Rzecz Pospolitą, gdyż bez nas o nas podatki uchwalacie, nas nielitościwie traktując. Gdy przydzie, że się umkniemy od waszey zwierzchności, żką podatki, kontrybucye y żywności mieć będziecie? Kto wam role sprawować, młyny poprawiać, na ostatek kto stróżami was, żon, dzieci y domów waszych będzie?

Nie jest to pisane przez żart y dla rozrywki waszey, obieraycież sobie albo łagodność postąpienia z nami, którą wyrażamy, a gdy oney nie dostąpiemy, mamy w ręku sposób upomnienia się. Nie zesłał Bóg strachów w pogńębieniu na nas, w haniebnym poddaństwie, w którym żyjemy. Będziem mieli popleczeństwo, w którą tylko stronę udalibyśmy się. Lecz na cóż? gdy w tłumie będąc, nie lękamy się. Lecz sama rozpacz i zawistna złość wasza do kogo was wiedzie, ieżeli nie w postronne potencye. Dufacie to, gdy nas wygubią, panowaniu waszemu koniec uczynią. A my wolemy do ostatniej zguby wyciągnąć, niżeli płodzić nam dzieci miłe na dopełnienie ambicyi potomków waszych y nielitościwe obchodzenie się nas y prawowiernych y wszystko nam dobrze czyniącym obywatelom. Odezwijcież się z nadaniem nam dobrych praw, gdyż rozpacz jest mistrzynią upadków w wolney naszym Rzplitey.

Spodziewamy się, że w pogardę ta nasza akcyja nie póydzie. Mamy do was mowę, mocny, mądry y przezorny narodie, zważcież swoje dobro, uznaycie y pożytki, które utracicie. Nie żydów tu wykorzenienie za Filipa 3. hiszpańskiego, nie z Kalwinów częstką za Ludwika 14., króla francuzkiego, w których państwach chrześciance przy wolności i posłuszeństwie zostali, lecz tu z ludem z wami społecznie mieszkającym, a was żywiącym. Znacie nasze uciężenie, nie chcieycież poznać y nieszczęśliwości, do której was doprowadzić możemy, gdy obce narody z odmienną wiarą sprowadzać usiłujecie, ieżeli z rąk swoich krzywdzących nas nie wypuścicie, gdy od kapłanów krzywdy przez oplacanie się za sakramenta ponosimy. Bez względu panowie sami y przez swych dozorców są zbóycami do rozpaczey prowadzącymi. Nakoniec żydowstwo iak niewolników zakupią nas do arend w dobrach duchownych y świeckich, święta łamać przymuszaia, gdy sami wraz z wami z nas żyjąc, przystęp łatwy mają w skargach y te za sprawiedliwsze zawsze uznane, iakbyście nie bacznie sami na siebie nie tylko byli, lecz y na religią.

Pamiętaycie, kto waszych oyców żywił, ieżeli nie gromady, które poddaństwem zowiecie. Zkąd co macie, ieżeli nie z nich, w kim nadzieia tortur dzieciom waszym, ieżeli nie w nas y synach naszych, których z rozpustą żyjąc, często przymuszacie do brania nałóżnic waszych. Bądźcie baczni na kray, który zruynować możecie, wspomniycie na rodzaj swój, z którego się pysznicie. Mieycie miłosierdzie nad żonami y dziećmi waszemi, które zgubicie. Mieycie, mówimy do was, bacność na ołtarze, do których, kapłani, przystępujecie o zysk wasz z pracy rąk naszych.

Nie ślemy do was posłów wielmożnych, bo ciężką oppresją naszą

opowiedzieć by im było, a ieszcze przed wami, narodem zhukanym ambicyą wielowładną, zwaną szlachecką, która za replikę smie(r)ć by zadała tym, co by o resztę życia spokojniejszego dopraszali się. Tem tedy nasz akt rozsyłamy bez podpisu polskim y greckim ięzykiem, zachęcając do podobney czynności obywatelów królestwa Polskiego y Wielk. X-wa Litewskiego i prowincyi do nich należących, którzy aby się z nami konfederowali, łączyli y sprzymierzali. Którzyby to obywatele pod pewne znaki na mieysca wyznaczone w czasie przez radę sekretną stawili i łączyli się. Nayiasnieyszy pan, przeświętny senat z stanem rycerskim złączeni, niech tey naszey akcyi za zuchwalstwo y rokosz nie poczytaią, gdyż przyrzekamy religii, naypierwszego celu naszego bronić, przy wolności narodowey y naszey obstawać. Niech ten sprobuie tych żartów, kto temu nie wierzy, iednak za naypierwszych malikontentów nas uznawiając, iak może ogniem y mieczem pustoszyć roskoszna (!) y zbuntowana ręka, którą oni chłopską nazywają. Prosiemy tedy przeświętnych stanów, aby nam dziedzicznym prawem gronta posiedzenia naszego były nadane, lasy, gdzie się znajdują, część na pożytek nasz udzielili, służb dworskich abyśmy bez chęci naszych nie praktykowali, podróży nad 12 mil do razy dwoch nie odpawali, stróżw, prócz dworu nie odpawali, cenę od sakramentów, abyśmy mieli postanowioną. Żydowstwu abyśmy za żadnym pretextem nie byli dawani, przeyscie z dóbr do dóbr nam wolne było, za wiadomością dworów gospodarza zostawiwszy. Darnoszczyzny, aby nam były opuszczone, panszczyzny abyśmy latem y zimą po trzy dni w tydzień w całej Koronie odbywali, z konia roboczego po złotych dwa daiąc. Pomoc przeciwko nieprzyaciołom wiary i oyczyzny swoim kosztem przyrzekamy po iednemu z każdego sta, o co prosząc, gdyż ten rząd demokratyczny naysprawiedliwszy bydz powinien, abyśmy czterech przynaymniey do rady publiczney wchodzących obrońców mieć mogli.

Czas wydzwignienia z niewolniczego stanu już nam przyszedł y gdy w dziedzicznych monarchiach współbracia nasi ani ottomańskich ręku niewolniczey subiekcyi nie cierpią. A która by wieś lub siedlisko uchylało się od tey akcyi, ci naypierwszey naszey doznaią surowości, miłość u nas okazalsa bliźniego. Mieycie miłosierdzie nad nami, bo gdy powolności waszych nie uznamy, wy nas uciemieźliwszych sobie poznać będziecie musieli —

co poddaństwo koronne przy wierze y wolności skonfederowaney.

Подав *Ів. Шмитковський*.

Варіанти до Кобзаря 1860 р.

Завдяки улаштуванню Шевченкової виставки в Москві, мені довелося не тільки побачити, але й простудіювати дуже цікавий примірник видання „Кобзарь Тараса Шевченка. Коштомъ Платона Семеренка. Спб. Въ друкарні П. А. Кулиша. 1860 р.“, власність д. Ю. Ю. Цвітковського в Москві. До кожної сторінки цього примірника з боку приклеєно картки папіру так, що вони подвоїли ся; також де-не-де проміж сторінок приклеєно ще цілі сторінки папіру. На сіх приклеєних картках Шевченко власною рукою вписував поправки, що на превелике диво не увійшли в пізнійші видання Кобзаря. Тому я певен, що буде цікаво оголосити їх. Деякі з них написані пером, а деякі червоном і чорним олівцем. Останні вкриті фіксативом.

На сторінці після титулової картки надруковано: „Мárку Вовчóви“. Шевченко поправив: „Вовчкóу“.

Ст. 4 коло назви: „Перебендя“ написано: „Е. П. Гребенкѣ“.

Ст. 8 коло назви: „Тополя“ написано: „П. С. Петровской“. Сі дві поправки написані иншою рукою. Далі йдуть вже власноручні поправки Шевченка.

Ст. 12. Надруковано: „Нехáй попи заспíвають,
А дрúжки поплáчуть“.

Шевченко виправив: „заплачуть“.

Так саме в стиху: „Нехáй попи заспíвають“, виправив склад „по“, але не можна зрозуміти сю поправку.

Утоплена.

Ст. 19. Замість: „А козакí смíютьця íй,
Ганнóсі моргáють“.

Ш. виправив: „А козакí якъ хмíль отой
Вьюця кругъ Ганнуси“.

У стиху: „Чи бач, погань розтрíпана“, останнє слово замíнив: „рòс христана“.

Замість: „Менé занехáєшь“, виправив: „зневажáєшь“.

Гамалія.

Ст. 61. „Слáва тобі Гамаліе“, виправлено: „Гамалію“.

Катерина.

Ст. 65. „Щò родíла на свíть Бóжій“; виправлено: „привела“.

— „Людé сёрця не спитáють“; виправлено: „побачать“.

Ст. 66. „Смíютьця надъ вáми“; виправлено: „Згнушáюця вами“.

- „Піски себе, своєю долею
Такъ занастіла“, виправлено: „тамъ“.
- „Нехай собі зліи люде“; виправлено: „тиі люде“.
- „Вона любить и не чує“; виправлено: „любить той не чує“.
- Ст. 67. „Любо потужити“; виправлено: „Любо й потужити“.
- „Обіцявся чорнобривий“; виправлено: „обіцявся“. Так само і „обіцявся вернутися“.
- „Тоді Катеріна“; виправлено: „Тойді“.
- „Що дівчата на улиці
Без неї співають“; виправлено: „Бо дівчата“.
- „Візьме відра, о-пів-ночі“; виправлено: „Возьме“.
- „Стане собі під каліну“. Було виправлено: „під вербою“, але потім закреслено і відновлено, як було надруковано.
- Ст. 68. Після: „Бодай же васъ, цокотухи,
Та злідні побіли!“
замість точок, Шевченко написав:
„Як ту матиръ що вамъ на смихъ
Сина породила“.
- Ст. 75. „Вийшла зъ села — сэрце нїє“; виправлено: „сэрце мліє“.
Наймичка.
- Ст. 102. „Сіяло сонце въ небесахъ;
Ані хмаріночки“;
виправлено: „Сняло сонце, в небесахъ
Ані хмариночки“.
- „Чи вчорашне, задавлене
Зновъ заворушилось“; виправлено: „поворушилось“.
- Ст. 103. „А хто насъ, Намте, поховає,
Якъ помремó?“ — „Богъ знає!“
замість „Богъ знає“, Шевченко написав: „Сама незнаю“.
- Ст. 110. „Та й весілле“; виправлено: „весілля“. Так само і на ст. 112: „весілля“, „порання“ і на ст. 113 — „весілля“.
- Ст. 114. „На акафість у Варвара“, виправлено: „На молебствіе Варвара“.
- Ст. 116. „Передъ імъ
Зъ собакою унучокъ грався“; виправлено: „Передъ нимъ“.
- Ст. 117. „А я ледве доплелася“; виправлено: „додибала“.
- „Оріночці“; виправлено: Яриночці.
- Ст. 119. „Не піла й не іла мой Ганна“; виправлено: „Стара Ганна“.
- Ст. 119. „Акафість наняти“. Було виправлено: „На акафість дати“, але потім поправку викреслено і відновлено, як було раніш.

Ст. 120. „Катеріна зъ болящої“; виправлено: „Катерина жъ въ болящої“.

Ст. 122. „Слава тобі, Спасітелю!“ виправлено: „Слава тобі, Христе-боже!“

Ст. 123. „Та й занімала“; виправлено: „Зоніміла“.

Гайдамаки.

Ст. 128. „Довго такé робілося“; виправлено: „творилося“.

— „Хотів у шляхти одібратъ“; виправлено: „У шляхти думавъ одібратъ“.

— „Шляхта сказілася...“ виправлено: „Панки сказілися“.

— „Підешь упоравшись въ Вільшану“; виправлено: „Упоравшись бижи въ Вільшану“.

Ст. 131. „Та й знову до праці“; замість „до“ написав „за“.

Ст. 132. „Єсть сэрце єдине, сэрденько дівоче,
Що плаче, смієтця, як він того хоче“. Замість „якъ він того хоче“, Шевченко написав: „и мре й оживає
Святимъ духомъ серед ночи
По над нимъ витає“.

Ст. 136. „Ха, ха, ха, ха!... Чортъ панове... співає“. Замість точок вписав: „Литанію“.

Ст. 137. „Була колись Гандзя“; виправлено: „Була собі Гандзя“.

Ст. 142. „Світить білолиций“; виправлено: „Горить білолиций“.

Замість: „Коли нема щастя, коли нема долі?

Літа молодії марно пропадуть.

Одинъ я на світі — стебло середъ поля;

Ёго буйні вітри поблемъ рознесуть“; виправлено так:

„Коли нема доли, нема талану!

Літа молодії марно пропадуть.

Одинъ я на світі безъ роду и доля (?)

Стеблина-билина на чужому поли.

Стеблину-билину витри рознесуть“.

Ст. 143. „А коли почуєшь, що на чужімъ полі
Сховали Ярему, — нішком помолісь“. Замість „Сховали Ярему“, Ш. написав: „Полягъ головою“.

— „Та й заплакавъ сіромáха.

На кий похилився“; виправлено: „похилившесь“.

Ст. 145. „Та й дивітьця буду“; виправлено: „дивитись“.

— „Нема кращої одъ тебе“; виправлено: „за тебе“.

— „Довго вони, якъ бачите,

Велі такú мову́.

Цілува́лись, обнімались“. Виправлено так:

„Довго вони, якъ бачите,

Межъ мови-розмови

Цілувались, обнімались“.

Ст. 146. „Якъ окуе всю въ зóлото,

Якъ добу добу́де“.

Виправлено так: У купоци, якъ золото,

И долю добу́де“.

— „Ажъ вёрби нагина́лись

Слу́хати такú мову“; виправлено: „тую мову“.

Ст. 164. „Коза́цькі діти; а дівча́та!...

Краю коза́цького краса́“; виправлено: „Земли козаць-

кої краса“.

Ст. 165. „Молили́сь щі́ро козаки́,

Щі́ро, якъ діти, не жури́лись,

Ду́мали тее... а зроби́лось...“; виправлено так:

„Молили́сь щиро козаки,

Якъ діти щиро; не журили́сь,

Гада́ли тее а зроби́лось“...

Ст. 169. „Ті́лько роса́ ранесенько

Слє́зами дрі́бними

Іхъ уміе“; виправлено:

„Ті́лько роси ранесенько

Слє́зами дрі́бними

Іхъ уміють“.

Ст. 170. Слово „вечорні́ці“ виправлено: „вечири́ци“.

— „Чого́ жъ смутні́й чернобрівий

Иде́ — чуть не пла́че?“ виправлено: „Чого́ жъ смут-

ний невеселый“.

Ст. 171. „Дай-то Бо́же мій — бли́сне булава!“

Виправлено: „О Бо́же мій мили́й — бли́сне булава!“

Ст. 173. „А найпе́рша Медведі́вка

Хма́ри нагрі́ває“; виправлено: „Небо нагрі́ває“.

Ст. 174. „А За́лізнякъ въ Смі́лянщині

Дома́ску гарту́е“; виправлено: „Дома́ху гартуе“.

Ст. 179. „У скле́пу ко́нае“; виправлено: „канае“.

Ст. 180. „А За́лізнякъ Га́йдама́камъ

Велі́ть опині́тись“; виправлено: „Ка́же опинитись“.

Ст. 181. „Соба́ки, вору́ни

Ідять шляхту, кляють очи“; виправлено: „Гризуть шляхту“.

Ст. 183. „Тяжко-важко сіромасі
Боротьця въ нудьгою“; виправлено: „Боротись“.

Ст. 186. „Потрусіли, та й потягли
Карати мерзених“ . Після сїх віршів додано: „У Ли-
сянку“.

Ст. 189. „А де жъ Вóлохъ? заспівай лишъ...
Грай, співай, кобзарю!“ виправлено: „Намъ старий
кобзарю“.

Ст. 192. „Якъ Жидї конаютъ“; виправлено: „канають“.

Ст. 201. „Хто сироті убогому
„Люблѹ тебе“, скаже?“ виправлено: „Добре слово
скаже“.

Ст. 202. „И вінъ оди́нъ на всімъ світі
Мене вірно любить“; виправлено: „Мене одинъ любить“.

Ст. 205. Тут починаєть ся „Гонта въ Умані“. На березі сторінки
він написав:

„Хвалилися гайдамаки
На Умань идучи.
— Будемъ драти панибрати
Зъ кітайки онучи. —“ що увійшло до пізнійших

видань.

— „По сѣлахъ плачуть малі діти“; виправлено: „голи діти“.

На вложеному окремому аркуші паперу Шевченко написав:

„По селахъ голи плачуть диты“.

— „Нігдѣ нечуть людської мови,
Тільки звирь вие, йде въ селó,
Де чує трупи. Не ховали,
Вовківъ Ляхами годували,
Поки їхъ снігомъ занесло“. Виправлено так:
„Звирь тільки вие поселу
Гризуче трупи“.

На вище згаданому аркуші Шевченко написав:

„Тільки звирь вие по селу
Гризучи трупы. Не ховали
Вовківъ ляхами годували
Ажъ поки снігомъ занесло
Огрязки вовчи“.

Ст. 206. „Барвінкомъ покрила“; виправлено: „укрида“.

- Ст. 208. „Якъ посередъ моря
Кривáвого, стоить Гóнта“; виправлено: „крововаго“.
- Ст. 210. „Ти назвала невеликихъ“; виправлено: „Ти поїла невеликихъ“.
- Ст. 211. „Хóчетця напíтьця“; виправлено: „напитись“.
- Ст. 214. „На ту Україну
Подивитця“; виправлено: „Дивитесь“.
- Ст. 223. Титул „Псалми Давидови“. У горі написано, але не Шевченковою рукою: „Не пропущени духовною цензурою“.

Подав *Олексій Новицький*.

Іван Созанський.

Посмертна згадка.

Дня 28 н. с. лютого попрощався з світом один із молодих співробітників „Записок“, завдавши сим прикру втрату не тільки нашому видавництву, але також усій громаді наукових робітників у Галичині, яка все ще задля різних причин не може повеличати ся значним числом адептів чистої науки. Та й не тільки в сїм убутку лежить шкода зі смерти Івана Созанського. Він належав до тих одиниць, для яких наукова праця сама по собі є достаточною цілю, а не тільки одним із способів практично корисної кар'єри; до тих людей, які в усіх обставинах, серед глухої провінції, попри тягарі урядових занять і часто прикрої „громадянської діяльності“, уміють знайти відповідну наукову тему, зібрати матеріял, роздобути потрібний до того час — а в результаті давати раз-по-раз нові причинки, нові студії і помножувати наукову культуру свого народу. Смерть забрала його ще в молодечім віці, саме в добрих початках наукової творчості, коли в його голові було повно різних наукових плянів, що чекали на кориснішу для науки обстанову, ніж вона була в місци його постійного побуту.

Уродився 1 грудня 1881 р. в с. Ст. Купновичах у селянській семі. Учився зразу тамже, опісля в Самборі, де скінчив гімназію 1902 р. На університеті у Львові застав ще ту студентську атмосферу, серед котрої було багато інтересів до поважної наукової праці, і заняв у ній визначне місце. У покійника був загалом нахил до історичних дослідів, однак задля різних причин слухав головню викладів з української літератури і філльолюгії (переважно у проф. Студинського) та ужив

їх практично для учительського іспиту (1907). Лекції з історії України проф. Грушевського мали у нїм також пильного слухача; недовго перед смертю рішив ся навіть зложити додатковий учительський іспит з історії. Якийсь час (1905—1906) був занятий в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка. Учителював зразу в львівській академічній гімназії, опісля в Бродах, де від 1908 р. займав сталу посаду учителя української мови. На сїм становищі, в часі переїзду німецького характеру гімназії на польський та при глибоко вкоріненій пропаганді москвофільства серед молодіжи, мав багато до поборення і винесеня, та все таки умів своїм тактом і солідністю здобути собі загальне признане не тільки серед своїх, а й серед противників, та тішив ся прихильністю учеників. Брав також живу участь в житю українських товариств й інституцій Бродів. В останніх часах робив заходи, щоби дістати ся до Львова. До самого майже кінця визначав ся кріпким здоровлем, що могло йому ворожити хіба довголітність. Скомплікована свільно інфлюєнца западенем мозку поклала житю несподіваний кінець у протязі кількох днів.

Вже як студент університету (від 1905 р.) покійний почав оголошувати друком свої дослідї, зразу у формі матеріалів і причинків, переходячи опісля до заокруглених тем і ширше поставлених студій. Найвизначніша його історична праця оперта на цілій масі дрібних судових записок XVII в. — то „З минувшини м. Бродів“, друкована в отсій часописи (т. ХСVII—ХСVIII і СII); автор не діждав ся кінця виходу праці, хоч встиг ще перевести її коректу. По ній бачимо, що в авторі були визначні конструкційні здібности і хоч тут і там стрічаєть ся він з методичними трудностями (він, як сказано, переходив більше історично-літературну школу на університеті), дав він ряд гарних та інтересних образків з життя міщанства XVII в. Можна було надїятися, що в сїм напрямі дасть нам автор ще багато цінних нарисів.

З поля історії нашої літератури написав покійник монографію літературної, педагогічної та публіцистичної діяльности угро-руського письменника Олександра Духновича, друковану в частині в „Записках“ (т. LXXXVI, 1908, ст. 123—140: Поетична творчість Олекс. Духновича), в частині в „Учителю“ (1908 р. ст. 24: Олекс. Духнович — угороруський автор народних учебників і публіцист); в них автор схарактеризував

основно всю літературну й ідейну вартість колишнього божища угороруських обединителів.

Дальше подаємо реєстр значніших причинків і матеріалів покійника: „З літературної спадщини Вас. Ільницького“ (Записки, т. LXVI, 1905, ст. 1—59); „До історії участі галицьких Русинів у словянськiм конгресі в Празі 1848 р.“ (тамже, т. LXXII, 1906); „До біографії й літературної спадщини Івана Вагилевича“ (тамже, LXIX—LXX, 1906); „До генези творчості М. Шашкевича“ (тамже, LXXIII, 1906); „До статі М. Зубрицького: Урядові заходи против холери“ (тамже, LXXXVII, 1909); „До історії відносин австрійської бюрократії в Галичині до укр. націон.-політ. руху 1849—50 рр.“ (тамже, LXXXIX, 1909); „Кілька документів до історії 1848—49 рр.“ (тамже XC, 1909); „До історії народного шкільництва в рр. 1821—1888 (Учитель, 1909) й ин.

Більша частина сих праць вийшла також окремими відбитками. Полишило ся дещо й у рукописах: статя про Епіфанія Славинецького, матеріали до історії 1848—49 рр., збірка етнографічних записів (приповідки, гаївки і ин.) та деякі літературно-критичні записки. Між паперами покійного має бути й один автограф М. Шашкевича.

Як бачимо, протягом п'яти літ, серед учительських занять на провінції, дорібок зовсім гарний і тим більше треба жаліти за передчасно погаслим житєм талановитого і роботящого чоловіка!

С. Томашівський.

Наукова хроніка.

Етнографічна територія угорських Українців-Русинів.

(„Етнографічна карта Угорської Руси“, С. Томашівського.)

Потребу докладного і вірного означення етнографічної території угорських Українців-Русинів, відчувано вже здавна. Вияснене й правдиве, основане на науково увасадених підставах представлене обшпру й меж т. зв. „Угорської Руси“ не менше важне для успішного, плянового й свідомого ведення наукових дослідів, як і для практичних цілей.

І дійсно, — давно вже час виробити собі ясне понятє про те, що саме в етнографічного погляду уявляє ся заселена нашим народом країна, яка майже до останніх десятиліть минулого століття була правдивою „terra incognita“ України-Руси, а й тепер навіть, по-за нечисленним гуртком дослідників, малюєть ся широким кругам нашого суспільства чимсь дуже далеким і невизначним, якимись злиденими, закинутими на дно могутнього мадярського моря, фґрагментами народа-велита, що не мали й ніби-то не можуть навіть мати помітного значіння в загально-народнім житю, а тому й не варті особливої уваги.

Не дивлячи ся на надзвичайно цікаві та корисні для наукового дослідженя прикмети та особливости сеї країни з її оригінальною людністю, і на сїм полі здобутків дуже мало. Сим головво пояснювати можна ту незвичайну плутанину та баламутство, які панують в так званнх „ходячих“ відомостях про Угорську Русь. Досить взяти до рук хоч би таку добре відому „Большую Энциклопедию“, вид. Т-ва „Просвѣщеніє“ в С.-Петербурзі (під загальною редакцією видатних учених С. Н. Южакова і проф. П. Н. Мілюкова та інших, не менше видатних фаховців-редакторів віддїлів), щоб уявити собі характеристичну ігноранцію та неосві-

домленість в сій справі. „...В восточныхъ Карпатахъ — вичитуємо напр. там в ст. „Венгрія“ (т. IV, ст. 614) — поселились руссины...“, „...православные въ Венгрии (24.78%) — руссины, румыны и сербы; улисты (0.36%) живутъ почти исключительно лишь въ седмиградскихъ комитатихъ...“, „...руссины торгуютъ скотомъ, желѣзнымъ товаромъ или дѣлаются извозчиками...“ і. т. д. (ibid., ст. 614)¹). Подібні твердження яскраво виявляють повну необзнайомленість співробітника солідного (або принайменше — претендуючого на солідність) видання з тим, що уявляють в себе, відколи і як живуть на Угорщині ті „руссины“, про яких він згадує.

Проф. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ згадує кілька куріозів наукової поінформованости з старої літератури. Так напр. польський учений славист Kucharski в Марамароській столиці знаходить якихсь фантастичних „Rusjan“ і „Vlachów“ (!), мова яких здасться йому „дивно подібною до чеської“ (!), („Сѣверный Архив“, ч. XXV, 1827 р.); автор статі в „Московскомъ Телеграфѣ“ (ч. I, 1825 р.) відкриває „особливе покоління Славян, яких називають Шотаками...“, а „їх мова — по думці автора — не подібна ні до якої з інших славянських народів...“ і. т. д. Подібних куріозів можна б навести безліч і то не лише в давніших працях та у другорядних дослідників, а і в найновіших працях навіть найвидатніших учених. Забрало би багато місця, колиб ми захотіли заняти ся тут їх переглядом. Завначимо лише, що, хоч література про Угорську Русь представляється ся вже досить поважно що-до кількості²), одначе більшість присвячених їй розвідок або зовсім

¹) Не менше неясні, поплутані та хибні інформації подибуємо в знанім і, що-до інших відомостей, то взагалі добре і з знанем справ зладженім „Энциклопедическомъ Словарѣ Ф. Павленкова“ (2-е исправленное издание, — С.-Пб., 1907 р.). „Угорская Русь — читаємо там на ст. 2504-й — область къ югу отъ Галиціи между Карпатами и р. Тиссою, населена славянами, ок. 350 т. ж. До XI в. входила въ составъ Русскаго государства, затѣмъ присоединена къ Венгрии, но сохранила полную автономію съ выборн. княземъ во главѣ. Въ XIV в. здѣсь утвердилась литовская династія и У. Р. мало-по-малу потеряла свою независимость и подверглась религиознымъ гонениямъ съ цѣлю распространенія католичества и униі. Съ 1845 г. начинается возрожденіе національнаго самосознанія народа, которое сдѣлало въ настоящее время значительные успѣхи...“ etc. Коли такі інформації містять підручна книга, яка повинна подавати есенціальні і лише пілком певні та науково ствержені відомости, то можна тільки уявити собі, — до якої фантастичности доходять виші популярні писання на сю тему!...

²) Огляд літератури про угорских Українців-Русинів подав ще Bidermann в 1-м ч. своєї праці „Die ungarischen Ruthenen“ (1862 р.);

не визначаєть ся науковими прикметами або, в ліпшій випадку, не обіймають предмета, про який трактують, в цілости, тенденційні й поверхові. Бартих особливої уваги синтетичних наукових праць дуже мало.

Особливо відчував ся досі брак більше-менше певних та точних відомостей про кількість та етнографічну територію закарпатських Українців-Русинів. Без сих елементарних відомостей дослідники Угорської Руси попадали здебільшого в дуже непевне та невідгідне становище, часто не знаючи навіть докладно меж того обшвру й людности, що були предметом їх дослідів; і нема чому дивувати ся, коли одні понятєм „Угорська Русь“ охоплювала майже всю північну частину Угорщини, другі ж, — вже западто обережні, — обмежували ся лише частиною правдивої українсько-руської території.

Очевидно, що при таких обставинах кожна нова наукова праця, маюча своїм завданням заповнити сю важну прогалину в справі студіювання Угорської Руси, стає дуже помітним і відрадним явищем та повинна звернути на себе увагу всіх заінтересованих. „Етнографічна Карта Угорської Руси“, надрукована в III-м вип. „Сборника по славяновѣденію“ вид. Російської Імп. Академії Наук, СПб., 1910 р. і окремою відбиткою — СПб., 1910 р. Ст. 1—93+3 мапи, в. 8^о, належить саме до та-

на де-що, головно для історії Угорської Руси, вказав в свій час проф. Будилевич (Ж. М. Н. Пр., 1874 р. ч. 176 отд. IV); де-які вказівки на історичну літературу зробив також проф. М. Грушевський в I—III т. т. „Історії України-Руси“; короткий огляд жерел, переважно для етнографії й статистики українсько-руського населення знаходимо у S. Niederle (в 2-м вип. „Енциклопедіи Славянской Филології“, СПб., 1909 р.); багато вказівок на літературні жерела знаходимо також в різних працях дослідників Угорської Руси, бібліографічних покажчиках (напр. Géz-и Petrik-a — „Magyarország Bibliográfiája 1712—1860“ т. т. I—IV, Budapest, 1888—1897, L. Finkel-я — „Bibliografia Historyi Polskiej“ т. т. I—III, 1891—1906, I. Левницького — „Галицко-Руська Бібліографія“, т. т. I—II, 1888, 1895 р. р., йогож — „Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1900“ і б. инш.). Найповніший досі реєстр літератури про угорських Українців-Русинів і Угорську Русь зробив проф. В. Францев в своїм „Обзорѣ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси“ („Русскій Филологич. Вѣстникъ“, Варшава, 1901 р, XXI—2, ст. 145—197 і осібн. відб.; де-які додатки до його В. Гнатюка — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XLV). Всі отсі списи та огляди однако веповні і недокладні (не виключаючи навіть вже перестарілого „Обзора“ Францева). Повний, науково зроблений покажчик літератури про Угорську Русь та угорських Українців-Русинів конче потрібний. Та, видно, на його ще довго доведеть ся чекати. Ми маємо досить багато відповідного бібліографічного матеріалу, але без спеціальної екскурсії до угорських і инших бібліотек і сій нашій збірці ще геть далеко до потрібної і бажаної докладности та повноти.

ких, — вона має задачею дати повний образ етнографічних меж та розміщена угорських Українців-Русинів. Досі се — одинока праця сього роду. Тому вважаємо потрібним зупинити ся над її змістом докладніше.

* * *

„Етнографічна Карта“ се — перша етнографічна мапа угорських Українців-Русинів. Перша, очевидно не в тім значіню, щоб територія, ними заселена, зовсім не містила ся на попередніх етнографічних мапах, але в тім, що досі вона зазначувана була лише загально, дуже неповно і недокладно, та для неї й не існувало досі спеціальних мап. Звичайно знаходимо її або на загальних етнографічних мапах Угорщини, або на мапах розселеня українського народу та славянських народностей взагалі. Завдяки тому, порівнюючи невелика територія ся завжди представляла ся там якоюсь невиразною плямою, точних меж якої означити було неможливо. Та останнє трудно було здійснити ще й в иншій зовсім простій причини: навіть про саму кількість і місце розселеня угорських Українців-Русинів досі не було дійсно-певних, науково провірених дат, які давали би спроможність на їх оперти ся без застережень і вагань. Дати, які були відомі досі, ідуть або з офіційального мадярського джерела — добуті при урядових списках населеня Угорщини, — або мало узасаднені припущеня різних дослідників, що для своїх висновків користували ся як критеріями так і жерелами цілком не вистарчаючими.

Що-до мадярської урядової статистики, то достовірність її в тих випадках, де її дати могли би не бажано для мадярського націоналізму вплинути на висвітлене національних відносин в державі, звичайно, більше як сумнівна. Тоді статистика вже цілком стає на службу пануючим в мадярських урядових сферах і суспільстві націоналістичним тенденціям. В сій цілі кількість мадярського населеня штучно збільшувано, зараховуючи до Мадярів населеня інших народів, уживано різних способів, щоб зробити відповідну пресю на несвідомих або залежних осіб, аби ті самі, — „добровільно“ признавали ся до мадярського народу; в тих випадках, де се було неможливо, заплутувано до непізнаня дати, характеризуючі національні відносини тої чи иншої місцевости (зачислюючи напр. Українців-Русинів до Словаків, старанно відділюючи Сербів від Хорватів) і т. д. Було би дуже довго повторити загально-відомі факти, що свідчать про незвичайну тенденційність мадярської урядової статистики. Про се писано і розправлювано досить багато. Де-які замітки і статі на сю тему вгадує в своїм „Обзорѣ“ проф. Францев (напр. — С. Гурбан-Ваянського, N. N., А. Шкультетого і инш.) та й сам приєднуєть ся до того погляду, що

„мадярська офіційна статистика давно вже користується цілком заслуженою сумною славою каламутного жерела, коли річ іде про дати її відносно немадярських народностей; давно вже стало загальновідомим фактом — додає він — що статистика ся основана не на математиці, але на політиці, збудована не на фактах, але на фантазіях найтенденційнішого характеру“¹⁾. Анальоґічні погляди висловлюють інші поважні дослідники, що займалися не-мадярськими народами Угорщини. З такою оцінкою мадярської урядової статистики годяться не тільки етнографи, історики та публіцисти, а й найбільше компетентні в сій справі фаховці-статистики. Так відомий G. Mayr в своїй праці „Statistik und Gesellschaftslehre“ каже: „Що-до угорських списів людности, то зазначуване за рідну мову одної лише з ріжних, уживаних в краю, мов в дійсности в багатьох випадках прибирало характер національного визнання віри. На сїм основані головно успіхи, які виказав в 1890 р. мадярський нарід порівняючи з всіми иншими народами. Було би одначе помилкою сї успіхи пояснювати без жадних застережень етноґрафічними відносинами“²⁾.

Др. С. Томашівський більш ніж хто инший потрудився для цілковитого скомпромітованя мадярської урядової статистики в попередніх своїх статях: „Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики“³⁾ та „Причини до пізнаня етноґрафічної території Угорської Русини тепер і давнійше“⁴⁾, що являють ся кїби підготовлюючими студіями до „Етноґрафічної Карти“. В першій з сих статей подав він основну критику відомої праці P. Valogh-a — „A népfajok Magyarországon“, 1902 р., та збірника статистичних матеріалів, що містять висліди списа людности в краях угорської корони в 1900 р. — „A magyar koronaországainak 1900-évi népszámlálása“, 1902 р. ч. I. Своїми влучними увагами та вірними висновками, зробленими на підставі докладного розгляду сих видань, автор дуже добре показав, оскільки малу наукову вартість мають деякі дати мадярської урядової статистики що-до угорських Українців-Русинів, зазначаючи при тїм, що — „докладне і цілком певне обчислене угорських Русинів може дати тільки систематичний дослід на живому ґрунті, передусім добре zorganizована наукова експедиція“. В другій з згаданих вище статей Др. С. Томашівський доповнює свою критику порівнянем між собою дат урядових конскрипцій 1869, 1880, 1890 1900 р. р. та неофіційних відомостей з попередніх років E. Fé-

1) „Обворъ важнѣйшихъ изученій Угорской Русини“, ст. 172.

2) Цїтуємо в російського переклада прив.-доц. В. Желѣзнова — „Статистика и Обществовѣденіе“, т. II, в. 1. СПб., 1900, ст. 161.

3) „Записки Н. Тов. ім. Шевченка“, т. LVI (1908 р., кн. VI) і відб. Його ж: der Wert der offiziellen Statistik („Ruth. Revue“, 1904, 6—11).

4) Ibid., т. LXVII (1905 р., кн. V) і осіб. відб.

nyes-a¹⁾. Стаття ся викликана була появою праці Д-ра L. Niederle („Národopisná Mapa Uhersckých Slováků na základě sčítání z roku 1900“) та замітками сього ученого з приводу пороблених йому закидів в надмірнім довірю до малярської урядової статистики. Др. С. Томашівський подає тут реєстр понад 500 громад головної етнографічної території Українців-Русинів (столиці: Спш, Шарш, Землин, Уг, Берг, Угоча, Марамарош) та сусідніх столиць (Гимир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч, Сатмар) — з означенєм, до якої народности зачислювано населене тих громад в р. р. 1839—1851, 1869, 1880, 1890 і 1900. Порівнанє се приводить його до ще більшого переконаня в тім, що урядові списи людности „не дають вірного образу етнічних відносин у північно-східній Угорщині“ та що „не можна їх брати в основу при означенню етнографічної території Угорської Руси“. „Урядові переписи людности 1869—1900 р. р. — цілком справедливо зазначає він, — можуть в тім разі бути тільки другорядними помічними вказівками, натомісьць в основу мусять бути положені результати інших студій, головню языкових. Доки се не буде докладно просліджене, доти не буде можна говорити щось певне про етнографічну територію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошніх Русинів...“ (ст. 15)... „Тепер уже ніхто не стане впевняти, — закінчує автор (ст. 18), — що число угорських Русинів та їх територію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тільки бути помічним матеріалом до певного степеня орієнтаційним, а рішати будуть інші матеріали, яких ще дуже не багато, — історичні, языкові, етнологічні й антропологічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означеню числа й території угорських Русинів, буде треба розв'язати цілий ряд трудностей, неясностей, ба й суперечностей...“ Такі висновки, до яких прийшов наш автор в своїх попередніх розвідках і до яких не можна не приєднати ся.

Подібні погляди висловлює він і в „Етнографічній Карті“²⁾, але, не чекаючи того часу коли будуть зібрані зовсім певні відомости про

1) Сі останні взяв автор з статистичного підручника E. Fényes-a — „Magyar országnak s a hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapátja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836—40 та 1841—44 pp.

2) Недостача певного жерела..., при знаній тенденційности і ігноранції в урядових датах“ напр. була причиною того, що автор не зазначив на українсько-руській території докладно чужих меншостей. „Що-до Мадярів і Словаків (посеред Русинів), то не ставало ніякого критерія де певність а де фальш у статистиці“ (Ст. 2, прим. 2); „Звісно, що угорська урядова статистика дуже тенденційна і змагає до постійного зменшування числа Русинів в користь Мадярів і Словаків греко-католицької віри...“ (ст. 3); „...давши віру офіціяльним

цілу Угорську Русь, був змушений класти в основу своїх означень та обчислень дати мадярської урядової статистики¹⁾, при огляді „островів та кольоній“, майже не уживаючи інших жерел, задля їх браку, крім урядових²⁾.

датам“ — каже наш автор про Dr-a L. Niederle — „спорудив автор у значній часті, найбільше на словацько-руській межі, цілком фантастичний образ племінних відносин у північній Угорщині...“ (ст. 11); багато рязких суперечностей урядових дат з дійсністю зазначає автор також в своїх оглядах окремих столиць (див. особливо ст. 18, де річ іде про Мадярів грецького обряду („руської віри“) в Угочі, — „хоч як раз у сих околицях поважну пайку, таких „Мадярів“ треба покласти на рахунок статистичної фікції...“; ст. 19, де — „з огляду на звістну тенденцію“ (урядових дат) автор побільшує з 45,72 до 50% число українсько-руської людности в Бережській столиці; ст. 21, 24, де згадує про статистичні „фальші та фікції“; ст. 23, на котрій зазначає „мало зрозумілий процедер, — записувати цілі простори руські без найменшого сумніву за словацькі...“ — при останніх двох списках людности, — хоч не зупиняючи ся, правда, за для браку місця, на всіх тих громадах (в столиці Уг), „що з ними статистика робила й робить безнастанні експерименти“; „мадярський статистичний уряд робив і робить безнастанні фальші при списках людности у некористь Русинів“ — констатує нарешті рішучо в своїм „Загальнім огляді“ (ст. 44; скобки і розстрілення — наші).

1) „Головним жерелом для означення етнографічних меж — каже автор — мусить бути угорська урядова статистика“. Правда, він не забуває про її наукову вартість: „На жаль одначе, — каже далі, — се жерело дуже непевне. Сю сумну його прикмету добачувано вже давніше, а в останніх часах достаточні мабуть докази на те подані у моїх спеціальних статях. З того виходить, що урядовою статистикою можна користувати ся тільки дуже обережно. Мадярські учені уживають її з довірем, бо вона приладжувана у користь мадярських національно-політичних цілей; окрім мадярських учених вірять сьому жерелови вповні (принаймні що до Русинів) чеський учений Л. Нідерле у своїй етнографічній карті Угорських Словаків та в окремих статях про словацько-руські межі. З такого довіря виходять просто ливогляди... З усього того випливає, що дослідник не може вірити офіційним датам статистичним, мусить користувати ся ними обережно і старати ся контролювати їх иншими жерелами. Всеж таки се основний матеріал при укладаню етнографічної карти Угорської Руси (ст. 4—5; розстрілене — наше)..

2) „Розуміть ся, — читаємо на ст. 17 при перегляді громад Угочі — означити руські меншости в мадярських громадах майже неможливо. Аби не зробити великої похибки взято тут за основу спис людности 1900 р. і 1890 та означено руськими всі громади, що такими були подані в обох сих роках“. А на ст. 36-й: „При визначуваню руських колоністів в сих краях майже не можна ужити иньшого жерела як тільки урядової статистики, яка тут очевидно ані трохи не стає певнішою як усюди“. Одначе — „не маючи можности докладнійше

Очевидно, що ся обставина мусіла некористно вплинути на певність його означень.

* * *

На де-яких жерелах і літературі зупиняєть ся автор на ст. 4—11 своєї праці (розділ „Жерела і література“). Схарактеризувавши поодинокі категорії жерел, зупинив ся коротко автор на науковій літературі про Угорську Русь. Зазначає сам тільки новійшу, що до старшої відсилає читача до „Обвору“ Францева, про який говорить: „Понайбільша частина згаданих там книжок, розвідок і статей має сьогодні тільки історично-бібліографічне значінє“. Се, на нашу думку, занадто вже суворий осуд. Докладнійше зупиняєть ся він лише на важнійших мапах, де була означена Угорська Русь, подаючи до їх свої короткі критичні уваги. Ми, розумієть ся, не надаємо великого значіння повноті сього перегляду, але зазначимо, що можна-б було його поширити ще деякими виданнями. Так напр. ми помітили, що автор проминув: „Карту Венгріи, Галиції и прилежащих къ нимъ земель“ — Срезневського і Геденова (1849) з доданими до неї статистико-етнографічними таблицями; „Этнографическую карту славянскихъ народностей“, М. Мірковича (3 виданя; вид. 3-є — в С.-Петербурзі, 1875 р. — Петерб. відділу „Славянск. Благотворит. Комитета“ з додатком брошури А. Будиловича — „Статистическія таблицы распределенія Славянъ“); мапу в Petermann-a „Geographische Mitteilungen“ з додатком „Die Hauptstämme der Russen. Begleitworte zur Karte“ (1878 р., ст. 325)¹). При дослідях над словацько-українськоруською межею, крім зазначених ввтором мал L. Niederle і частинної O. Broch-a, можна згадати також уміщену в праці I. Körösi — „A felvidék eltótosodása: Nemzetiségi tanulmányok“, I—III (Budapest, 1898 р.), стару мапу I. Гомолки, V. z Citalû — при ст. „Slováci“ в „Ottův Slovník Naučný“ (також в часописі „Naše Slovensko“, 1908 р.)²).

* * *

контролювати і критично провірювати урядові дати, обмежаємо ся переважно на датах 1900 р., вказуючи при сьому й головнійші ріжницї в давнійших означенях, головно на карті Черніга“. (розстріленя — наші).

¹) Що-до мапи Де-Воллана, згаданої автором, то вона видана в дійсности 1878-го — таки року в додатку до його брошури „Мадьяры и Национальная борьба въ Венгріи“... (СПб., 1877 р.), а не тільки в 1885 р.

²) Деякі інші мапи, як напр.: Д. Аітова — „Carte de l'extension du peuple ukrainien“ для Уг. Руси всім хибна (Paris, 1908 р.); також в журн. „Ukrainische Rundschau“, 1908 р. № 1; L. Niederle — в його кн. „Slovanský svět“. Zeměpisný a statistický obraz současného slovan-

Цілу працю дра Томашівського можна поділити на два головні відділи. В першій, по „Передніх замітках“, в яких подані відомости про генезу праці та де-які поясненя до тексту й мап, докладно обговорені „Жерела і література“, а далі переглянено саму етнографічну територію по комітатам і повітам, поділену на 1) „Головну територію“ і 2) „Острови та кольонії“. Сі два розділи першого відділу замикає невеличкий „Загальний погляд“ на цілу етнографічну українсько-руську територію Угорщини в де-якими поясненями та замітками. Далі іде „Перегляд громад головної руської території“ та цінний „Показчик“ українсько-руських назв осель в порівнянню до нео-мадярських.

Другий відділ складаєть ся з двох мап: одна мала, — „орієнтаційна“, — на якій зазначена ціла Угорщина з показанем розміщення українсько-руської людности на території всеї держави, а друга — більша, — „головна“, — на двох осібних аркушах, що містять такі столиці (комітати): Марамарош, Угоча, Берег, Уг, Землин, Шаріш і Спіш — в цілости й повно; Сатмар, Саболч і Абауй-Торна — майже в цілости, але тільки загально; нарешті — Бистриця (Бестерце-Насовд), Гайду, Боршод, Гіммир і ин. — тільки в тих частинах, що межують з згаданими.

Розглянемо кожний з сих відділів та частин, почавши від географічних меж та чисельности українсько-руського населеня в цілій державі й по столицям.

Головна українсько-руська територія, себ то-та, де Українці-Русини живуть компактною, майже одноцільною масою, простягаєть ся вздовж Карпатських гір пасмом, яке в східній своїй частині — ширше й більш одноцільне, а в західній — вузче та повищерблюване, головно словацькими етнографічними клинами.

Крайня українсько-руська оселя сього пасма на сході — Кваніца (в столиці Марамарош), на потоці тої же назви, (лівій притоці Руської річки, що вливаєть ся в Вишову). Про те територія, заселена Українцями-Русинами, на тій оселі ще не кінчить ся, — вона простягаєть ся ще й далі аж до с. Цибови, положеної в місці злитя р. р. Цибови та Золотої Бистриці; але на сім просторі українсько-руське населенє вже — в меншости (менше, як 25%). На заході останні оселі головної українсько-руської території з значною українсько-руською більшістю суть: Липник (87·9%) і Фольварк (94·4%) (в столиці Спіш),

stava. S národopisnou mapou slovanstva“. (V Praze, 1910 p.); йогож — в 2-м випуску „Енциклопедій славянської філології“, вид. „Отдѣлення Русскаго яз. и Словесн. Имп. Академіи Наукъ“ (СПб., 1909) і инш., — появили ся вже по відданю праці Д-ра С. Томашівського до друку або й після виходу.

на потоці Липниковій, правій притоці р. Дунайця. І тут також оселі з укр.-руських населенем (але вже в значній меншості) простягають ся ще й далі на захід; недалеко від закінчення одностільного українсько-руського пасма зустрічаємо навіть велике (до 2.000 мешканців) село Оструня з 92·57% українсько-руської людности.

З півночі українсько-руське пасмо щільно зливаєть ся в етнографічною масою галицьких та буковинських Українців-Русинів.

З полудня виразної географічної межі нема. Можна лише загально вазначити, що більшість головної українсько-руської території лежить над горішніми правобережними притоками р. Тиси та лівобережними — р. р. Вишвою та Руною. Тільки в де-яких місцях на сході українсько-руські оселі переходять на лівий берег Тиси. Крайній північно-західний кут лежить вже в долині р. Попрада.

Межують з Українцями-Сусинами такі народности: Румуни, Мадяри, Німці, в дуже незначній кількості Поляки¹⁾ та скрізь по селах і містах розкидані Жиди, які признають ся звичайно до різних інших народностей.

Що-до адміністраційно-територіяльного означеня головної українсько-руської території, то можна вазначити сім столиць (жупаній, комітатів), в яких українсько-руське населене мешкає в більш-менш значній кількості: Марамарош (Máramaros), Угоча (Ugocsa), Берег (Bereg), Уг (Ung), Землин (Zemplén), Шаріш (Sáros) і Спіш (Szepes, нім. — Zips).

Наведемо тут вибране нами з розділів, що присвячені переглядам окремих столиць (ст. 15—16, 18, 21, 25—23, 30, 32—33, 35), означене межі головної території самого автора; се означене є поки-що одним ким по своїй докладности та повноті в науковій літературі:

„Від галицької границі (з сходу) іде ся межа на захід хребтом гір між р. Руськовою і Васпром, доходить до р. Вишви і біжить нею аж понизше Петрови, звідси скручує на північний захід до р. Руни, вхо-

¹⁾ Про сих останніх так каже автор: „...Отся карта перша, що взначає на Спішу Поляків. Усі дотеперішні мапи знали на їх місці тільки Словаків, так само й урядові переписи. В дійсности в долині Дунайця і в части Попрада живе до 20.000 (яких 9%) людности, що говорить діалектом польської мови. Правда, людей сих з погляду національно-культурного, а ще менше з політичного годі назвати Поляками і вони самі себе мають за Словаків і так подають себе при переписуваню. Такої недостачі свідомости своєї племінної окремішности як в угорських Поляків... нема на цілій Угорщині, тому то — як дотепер стоїть справа — можна було їх зовсім ігнорувати, всеж таки означено їх на цьому місці окремо, тим більше, що головний критерій був тут язиковий“ („Етн. Карта“ ст. 35).

дить між Коштіл і Вижню Руну, виминаю румунську Нижню Руну та поміж Миковою, Сиготом і Бесерікою Албою переходить на правий бік Тиси, обходить зі сходу і півночі Середню і Нижню Апшу та звертає знов на південь, доходить до Тиси, біжить долі нею, перед с. Ремета перескакує на лівий бік, обходить із півдня се село, а коло впаду р. Тячова переходить знов на правий бік, оминає від сходу і півночі Тячово, Керекгедь і Буштинський Гандал та межі Салдобошом і Вишковим скручує на захід, переступаючи у сусідню столицю Уґочу¹⁾.

Вийшовши тут на південь від Велятина, розділяє Хижі від Тернавки, Черну від Гуді, Кіральягазу від Текегази, переходить Тису і від Сивлюша скручує на південний схід, обіймає Сасфалу і Гимлівці та знов іде на північ, відділяє Фекете-Ардів і Чепе від Сасфалу і Гетеня, обіймає з полудня Чуму і переступає третій раз Тису, обходить з заходу Шашвар, зі сходу Фанчику, з заходу Матьфалву й Егреш та звідти прямує на північ до р. Боршови коло впади Іршави і далше біжить долі рікою аж до впаду Салви, тут вступає у Бережську столицю²⁾.

В Бережській столиці межа починаєть ся від Боршови, коло впаду Салви на північ, полишає на боці Береги і Нове Село, відділяє мадярський Форнош від Фогараша й Далова, обіймає зі сходу й півночі німецькі громади: Березинку, Нім. Кучову й Керепець, звертаєть ся на захід через Мункачів, обіймає з півночі і сходу німецькі: Варпаланку і Павшин, далше на південний захід,

¹⁾ На північ від сієї лівії всі громади переважно або чисто руські окрім одної мадярської і двох німецьких. По противному боці сеї межі живуть Румуни, а тільки в чотирьох місцях всувають ся між Русинів і Румунів більші мадярські громади, й одна переважно німецька. Ся головна межа єсть рішучою тільки на малому просторі до повітів із янського і шугатажського. Понайбільше на південь від головної межі розтягають ся ширше або вузше мішані полоси: румунсько-руська по правім боці горішньої, а лівім середньої р. Вишови, в басейні долішньої р. Апшиці, Тиси між Сиготом та Довгополем і р. Сапниці; мадярсько-руська в Коштілі, Сиготі, Довгополи, та в околиці Тячового і Вишковаго; німецько-руське коло Гути.

²⁾ До сеї головної межі притикають мішані полоси румунсько-мадярсько-руська у Тернавці, мадярсько-руська у Текегазі, Гуді, Сивлюші, Фекете-Ардові, та на просторі від Батара по Керестур (окрім Петерфалви й Тівадара) вкінці у Фекете-патаку й Шаланках. Найчисленніше виступають Русини у 3 перших полосах. Поза тими мішаними територіями малі громадки Русинів розсипані скрізь по громадах західньої части комітату серед мадярської людности аж по Тур-Теребеш, звідки сі колонії переходять у сусідній Сатмар.

обіймає з полудня Горонд та перед Баркасовом звертає ся до півночі, доходить до Латориці і біжить долі рікою аж до місця, де р. Стара впадає, а звідти на північ в Ужську столицю¹⁾.

В Ужській столиці головна межа іде від місця злуки р. р. Латориці і Старої на північ поміж потоками Циганським і Солотвинським, обходить від сходу й півночі Хоμεць, скручує на захід, відділяє Часловець від Коритнян і знов звертає до півночі, полишаючи на ліво малярські громади: Гомок, Кетергенъ, Мінай па Радванку і Унгвар, обходить від заходу Доманинці і Оноківці, дальше поміж річкою Крикавом і Стровою іде до півночі, полишаючи на боці словацьку Гуту, потому звертає ся до заходу поміж потоками Липовцем і Собранецьким, обходить від заходу Гоньківці та Хлівище, доходить до границі комітата при жерелі Рибницького, обходить з півночі словацьке Гамре і знов відразу повертає до полудня, щоб забрати руську Порубу й опісля ще раз скрутити на північ до комітатської границі²⁾.

З Уга етнографічна границя переходить в Землицьку столицю: вступає вона на західній межі снинського повіта і на півночі від Валашківців скручує до північного сходу, обходить від сходу та півночі Снину і знов добігає повітової межі над р. Удавою, звідси вихляєть ся до південного заходу аж по Лаборець, забираючи руські Машковці і Дедачовці і повертає назад на Удаву понизше Папина й обходить з півночі се село, звертає на захід понизше Рокитова, Берестова, Руської Кайні, Рогожника, Пискорівців, Грабівця, обходить від сходу і півночі словацькі: Петейовці і Туряни та біжить назад долі р. Ондовою, перед слов. Трепцем повертає ся до заходу, займає руські села: Детрик і Петківці та

¹⁾ На головній руській території єсть 6 німецьких островів, 1 малярський й 1 словацький. Переважно малярським єсть теж Мункачів. Руський острів на малярській території тільки 1 (з Квасовом — 2). На цілім просторі нема рішучої границі руської людности, але притикає широка полоса мішана, в середині німецько-руська, по краях малярсько-руська; між руську і німецьку територію всуваєть ся мала малярсько-русько-німецька територія — Мункачево.

²⁾ До сеї головної межі притикають мішані полоси: малярсько-руська від Часловця і Хомя до Латориці, така сама на просторі між Ужгородом, Концгавою і Дармою; дальше словацько-руська полоса коло Пинковців і Німецького — сильно перемішана з попередньою; так само на верхівях Рибницького і Порубського; окрім того єсть два мішані острови, у Кристах і Гажині, в яких одначе Русинів небогато. Розумієть ся, що малими громадками розкинені вони й по інших малярських і словацьких громадах, які одначе статистика мало де зазначає.

повисше Скрабського горі рікою Топлею входить у Шариську столицю¹).

Головна руська межа у Шариській столиці дуже крута: над Топлею виходить із Землинської столиці, біжить горі Топлею, займаючи на правім боці Влачу, а полишаючи на лівім боці словацькі: Мичаковці, Гіралтовце, Брезов, Ласців, Маргань, Кучин, Журму, Дубину, Грабовець, звідси скрутом обіймає з півночі Гажлин і знов доходить до Топлі понизше Біловежи, звідси іде на північ, полишаючи словацькі: Бардієвську Нову Вес, Длугу Луку, Зборів і Шмільно, даліше скручує на захід, перетинаючи р. Яругу. В сьому місці можна покласти край суцільній етнографічній території Угорської Руси. Тут вийшли ся вони клином при самій державній границі. Трохи даліше руська територія розширяєть ся знов до полудня. Межа іде наперед похід Стебник, Тварижці, повисше Габолтова; звідси повертаєть ся на південь, перетинає Топлю на заході від Тарнова, іде правим боком р. Солотвини, займаючи і руське с. Криве, а коли доходить до водного розділу р. р. Топлі, Секчова і Ториси, сходить у басейн Секчова і забирає там чотири близькі до себе руські громади: Завадку, Гералтик, Жатківці, Городиско, даліше іде в напрямі західнім у басейн Ториси, понизше Шоми, Яковян, обіймає з заходу Ганичівці, а з півночі словацькі Лучку і Каменицю, даліше розділом води Попрада і Ториси, забираючи над сею останньою два горішні руські села: Штельбах і Блажив, та тут переступає у Спишську столицю²).

З Шаріша у Спиш головна етнографічна межа входить на вододілі Гернада і Ториси, розділяє Ольшавицю від Брутовців, вбіймає Подироч і скручує до заходу, обіймаючи долину верхньої Ториси входить у басейн Попрада, забираючи з над Ломницького потока руське село Годермарк, а з над Якубянського п. Якубяни, повертає назад у Шаріш, обходить від сходу знаний нам словацький острів над Попрадом (3 громади), повертає знов на захід до Попрада і спишської границі повисше Матисової, біжить понизше Орябини і Камінки,

¹) На тій руській території єсть словацька група коло Стрпкова. Мішані, словацько-руські полоси, є у Длугих, Пачинні, Цепинні, Петрівцях, Пакастові і Голчиківцях. На словацькій території єсть окрема руська група з 3 сіл, до того 2 близні собі і 2 одинокі руські острови серед Словаків, а 1 серед Малярів.

²) Мішана словацько-руська полоса виступає в кількох місцях: Мичаківці, Ласців, Кручів і Моргань, Шмільно, Ганичівці, Кривяни, Ляляни та у словацьких островах яких єсть 4 (а 5 громад). Руських островів єсть 4 (а 5 сіл).

перескакує у басейн Дунайця, загортаючи два крайні руські села над р. Липниковою і, не доходячи самого Дунайця, повертає через границю на галицькій бік, щоб захопити тут крайні руські села: Шляхтову, Чорну і Білу Воду, повернути назад у Спиш, виминути з полудня русько-польський Пільгів і понизше Мнишка (польсько-руського) перейти на правий бік Попрада у Галичині, в напрямі Н. Санча і Грибова.

* * *

При першій погляді на головну українсько-руську територію звертає на себе увагу факт, що викликає різні гадки й припущення: ціла вона з усіх сторін (крім, розуміється, північної, — де зливається з такою ж суцільною етнографічною територією Галичини і Буковини) оточена островами українсько-руського населення. В деяких оселях Українці-Русини — в досить значній кількості, а іноді навіть складають абсолютну більшість. На великій просторі побіля головної території розкидані також оселі, людність яких хоч по офіційним відомостям і не послугується українсько-руською мовою, але — греко-католицької, с. т. „руської“ віри. Над останнім фактом застановляли ся вже не-раз багато дослідників, а де-які з їх готові були навіть все населення „руської“ віри залічувати до Українців-Русинів (Орлай, Fényes, Д. Зубрицький і ин.), хоч се останнє являється вже очевидною пересадкою, бо факт належності до „руської“ віри також і не-українсько-руського населення не підлягає сумніву.

Автор прихилиється до тої думки, що значна частина людности „руської“ віри зпоміж Мадярів — „без сумніву — колишні Русини навіть і по мові“ та що „загалом беручи, сей „руський“ обряд — то документ давнішої колонізації руської людности з гір і підгір'я на доли...“ (ст. 19). Натомість гр.-католиків на руській масовій території рішучо відносить до Українців-Русинів¹⁾. При чужих територіях робив се автор тільки іноді та западто вже обережно, — хоч факти говорять не-раз дуже красномовно про ті етнічні тасмниці та несподіванки, які криє в собі територія Угорщини; так напр. (про се згадує автор) д. В. Гнатюк відшукав під-час своїх екскурсій в південній Угорщині села з 400—500 д. українсько-руського населення (в незначній меншості, яке урядово

¹⁾ Див. напр. ст. 14, де, зазначивши, що — „майже у кожній громаді (Тисянського повіту, Марамароської стол.) бачимо більше греко-католиків, аніж Русинів“ (по урядовим відомостям), уважає, що „в тих околицях обі ті категорії ідентичні“ (про те, що і в де-яких инш. місцевостях частину греко-католиків треба відносити до Українців-Русинів, каже автор і на інших сторінках своєї праці: див. напр. 17, 18 і т. д.).

не було означене за руське (Семлак, Nemetpereg і ин. — див. ст. 41, прим. 1). Такого роду факти дають нам підставу припускати, що й біля самої межі головної території може найти ся не мала кількість недогляненого досі українсько-руського населення не лише по вірі, а й по мові та иншим етнічним прикметам.

Особливо сумнівною завсїгди була та частинна останньої, що відділює словацьку етнографічну територію від українсько-руської, — т. зв. „словацько-руська“ межа. Як відомо, питанє про сю межу було предметом жвавої дискусії між дослідниками словацько-чеськими, українськими, російськими і иншими, дотепер не перестає цікавити їх та має обширну літературу. Для виясненя сеї межі автор старав ся зробити все, що міг. Але сам признає, що докладно розмежовати Русинів і Словаків на основі дотеперішніх матеріалів поки що годі (ст. 23, 44). В результаті означає автор, окрім громад безсумнівно руських і безсумнівно словацьких, ще поважне число руських непевних (на мапі відділені вони тонкою рожевою смужкою)¹). На периферії головної території нараховуєть ся таких непевних громад 21, окрім осгровів серед Словаків. На нашу думку не на все, що признає автором за словацьке, можна згодити ся. Се насамперед треба сказати що-до території т. зв. „Сотаків“²). З порівняня мапи О. Broch-а (доданої до його „Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze in östlichen Ungarn“. Kristiania, 1897) з мапою Д-ра С. Томашівського бачимо, що напр. „сотацькі“ села: Корумлю, Колібабовці, Петровці, Гуту, Гусак автор відносить цілком до словацької території, хоч погляд О. Brocha й инших учених не можна уважати вже загально-принятим, а питанє про „Сотаків“, „Словяків“ і взагалі словацько-українськоруське пограничє вже розв'язаним³).

За останні роки одною з найбільше солідних праць що-до словацько-української межі була праця S. Czambel-я⁴). З нею годить ся й Dr. L. Niederle в своїм „Обозрѣніи современнаго славянства“. Ріж-

¹) Шкода тільки, що в тексті не дано на се окремого поясненя.

²) Термін „Сотаки“ уживаємо тут в тім значіню, як його розуміє О. Broch, годячи ся також з д. В. Гнатюком, що назвою сею не треба обнімати усіх т. зв. „Словяків“.

³) Пригадаємо напр. погляди на се д. В. Гнатюка (В рецензії на агадану працю О. Brocha — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. XL, в ст. „Русини Пряшівської епархії і їх говори“ — *ibid.*, т. XXX—XXXVI і ин.), А. Будиловича — в ст. „Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси“ („Живая Старина“, 1903 р. вып. III) і ин. Взагалі більшість дослідників не робить рішучих висновків що до сеї переходової території.

⁴) S. Czambel. Slovenská reč a jej miesto v rodine slov. jazykov, I. 1. (Turč. Sv. Martin, 1906).

ниці між S. Czambel-ем і Др. С. Томашівським, оскільки ми могли помітити, заходять головно що до отсих осель (перший їх уважає словацькими, а останній — певними: Підгородь (Tibaváralja), Хлівище (Hegygomabós), Гоньківці (Alsóhunkócz) і Конюш (Unglovasd) — в столиці Уг; Петківці (Petkes), Рогожник (Грожник, Рожник, Barátlak), Зубне (Tölgyeshegy) — в стол. Землин; Дуплини (Bányavölgy), Тишинець (Тесінець, Tizsény), Влача (Balazsi), Полянка (Фулянка, Fulyán), Громош (Кормош, Grómos)¹, Клембарек (Kelembér), Пусте Поле (Пуста Полька, Висланка, Pusztamező) — в Шарішській столиці; Подпроч (Попроч, Lazonpatak), Кремпах (Lublókorompa) — в Спишській столиці.

* * *

Крім семи північно-східних стоблиць, що творять головну українсько-руську територію, та примезних частин інших, про котрі ми вгадували вже, українсько-руське населене розкидане ще й по інших стоблицях Угорщини, переходячи аж на правий бік Дунаю. Не багато зазначає Др. С. Томашівський островів, що мають українсько-руську більшість: 1 — у Сатмарі, 1 (сумнівний) — у Боршоді, 2 — у Бач-Бодрогу та 1 — у Славонії. Але опріч таких островів українсько-руську людиність знаходимо також в багатьох селах в чужою більшістю — переважно дрібними групами. Урядова статистика з 1900 р. знає лише 18.903 ч. Українців-Русинів в сій частині Угорщини, але, по думці автора, сю цифру сміло збільшити можна на 2—3 тисячі. Одначе й таке збільшене вдасть ся нам ще далеким від дійсности. Я зазначив вище, що автор, котрий для головної території мав деякий матеріал для контролювання та доповненя урядових статистичних дат, — тут лишасть ся вже майже з самими останніми. Порівняня з давійшими датами та означеними, головно — з Szoernig-ом, мало допомагає, хоч і дає іноді дуже важні вказівки та разом з иншими даними підставу думати, що число, на яке побільшує Др. С. Томашівський урядові цифри, — рішучо за-мале.

Вже наперед можна припускати, що, при знаній тенденції мадярської статистики, українсько-руські меншости особливо тут, — на чужій етнографічній території, серед чужомовної більшости, не могли бути точно вазначувані при урядових конскрипціях. Не мало мабуть Українців-Русинів також і між греко-католиками, досить численними тут в де-яких околицях.

На те, що припущеня про більшу кількість українсько-руського населеня по-за головною територією не належать до не вовсім безпідстав-

¹) Тут, по словам автора, — „значне число Словаків“ (ст. 32).

них фантазувань, вказують, крім згаданих вже вище відкрить д. В. Гнатюка під час його екскурсій¹⁾, ще й інші факти, зазначувані автором.

Так напр. деякі громади в столицях Сатмар, Саболч, Абауй-Торпа, Боршод, що нині по офіційним відомостям зовсім не мають українсько-руської людности, згадує Czoernig як українсько-руські (в 40-их рр. XIX в.). Конскрипція 1715—20 рр. також зазначає де-які громади як заселені в тих часах Українцями-Русинами. Відомий А. Szirmai, добре ознайомлений з місцевими відносинами, згадує також про села в Сатмарі, які в його часи (1809) мали українсько-руський характер. На українсько-руське населене де-яких осель вказують також топографічні назви, що походять з слова „ogosz“ (не є виключеним, що їх людність могла і до наших часів заховати свої етнічні прикмети).

Всі ці та їм подібні факти автор добре знає і їх наводить. Особливо багато населення „руської“ віри зазначає він в комітатах Сатмар, Саболч, Абауй-Торпа, Боршод, Гайду і ин. В Саболчі напр., по його відомостям, — до 19.7% всього населення належить до сеї конфесії.

На поміч наведеним обставинам приходять і сама мадярська урядова статистика: те ніби незвичайно швидке зникання українсько-руської людности, яке можна сконстатувати на основі порівняння вислідів конскрипції 1900 р. з попередніми, в такім занадто вже прискоренім темпі трудно допустити. Напр. в стол. Сатмар в 1890 р. зазначено — 1343 ч. Українців-Русинів, а в 1900 р. вже тільки — 279, в стол. Саболч в 1890 р. — 596, а в 1900 р. вже тільки — 156 і т. д. В своїм огляді автор згадує також не-раз місцевости, в яких попередні конскрипції та дослідники зазначували українсько-руську людність, а по новішим офіційним відомостям її нема там зовсім. Трудно допустити, щоб всі такі попередні офіційні й неофіційні відомости були лише помилками або щоб українсько-руська людність в тих місцевостях вже вся без останку винародовила ся.

Перегляд етолиць по-за головною українсько-руською територією, зроблений Др. С. Томашівським, опертий мало що не зовсім на конскрипції 1900 р., не може дати цілком точних і повних відомостей про всі дрібні колонії й кількість Українців-Русинів в сій частині Угорщини (поза згаданими в горі семи комітатами). На основі перегляду

¹⁾ Крім згаданих нами вище 400 д. у Семлаку, 500 — у Nemet-
rege-y, знайшов він в тійже полудневій Угорщині 50 д. — в Ópécska,
50 родин — у Főnlak, коло 10 родин — в Kalácsa; а між тим урядова
статистика зовсім не знає Українців-Русинів в сіх громадах. Інші села,
як напр. Пенейслек у Сатмарі то-що, котрі урядово означені як мішані,
з дійсности знайшов д. В. Гнатюк чисто-українсько-руськими.

автора можемо означити лише отсі місцевости, де зустрічаєть ся українсько-руське населенє:

1) Стóблиця Сатмар — по-над 22 громади¹⁾. 2) Саболч — по-над 5 громад²⁾. 3) Бігар — по-над 6 громад³⁾. 4) Абауй-Торна — по-над 6 громад⁴⁾. 5) Боршод — по-над 5 громад⁵⁾. 6) Гайду — 1 громада⁶⁾

(В стол. Гимир — 3 громади греко-католицького обряду⁷⁾); їх автор уважає за колишні українсько-руські колонії, хоч, по його ж відомостям, мова населеня — вже чисто-словацька.)

Словаччина (північно-західня Угорщина): 7) Прешбург — 1 громада⁸⁾.

Семигород (на схід від Тиси): 8) ст. Гуняд — 5 громад⁹⁾. 9) ст. Бистриця-Насовд — 7 громад¹⁰⁾. 10) ст. Сольнок-Добокз — 3 громади¹¹⁾. 11) ст. Гаромсейк — 2 громади¹²⁾. 12) ст. Чік — 2 громади¹³⁾. 13) ст. Торда-Араньош — 2 громади¹⁴⁾.

Південна Угорщина: 14) ст. Крашов-Сирень — понад 7 громад¹⁵⁾. 15) ст. Арад — 5 громад¹⁶⁾. 16) ст. Темеш — 4 громади¹⁷⁾. 17) ст. Торонтал — 1 громада¹⁸⁾.

¹⁾ А саме: Велика Бая, Шаркиз, Араньош-Медьеш, Шаркиз-Уйлак, Йовжефаза, Шар, Рожаль, Сатмар-Нейметі, Парасня, Овпалі, Фабіянгаза, Держів (Держ), Нір-Часарі, Гебе, Нір-Вашварі, пуста Терем, Пенейслек, Годас, Конторяноші, Матейсалка, Порчалма і інші (де українсько-руське населенє є в дрібніших кількостях — особливо в північній та західній частинах стóблиці).

²⁾ Піліш, Лугош (Nyírlugos), Батор (Nyírbátor), Ачад (Nyíraczás), Марія-Повч „та у дрібнішим числі скрізь по комітаті, найбільше вздовж західньої і південної границі.“

³⁾ Пішкольт, Ейршелінд, Вел. Варадия (Nagyvárad), Чаналош, Ротарешт, Сомбатшар і в инш. (особливо -- коло Сатмара і Саболча).

⁴⁾ Модьорощка, Кейть, Сольнок, Кань, Кральовці (Kisgyulaföld), Кошиці (Kassa, Kaschau).

⁵⁾ Ірота(?), Вислава (Viszló), Ракаца, Галвач, Мішкольц „та ще останки в деяких громадах над р. Шайо.“

⁶⁾ Гайлудорог, — „який майже увесь греко-католицький.“

⁷⁾ Вернар, Тельгарт-Шумяц. ⁸⁾ Лшонка.

⁹⁾ Banicza, Lupeny, Petrilla, Zsilyvajdejvulkán, Nuksora.

¹⁰⁾ Borgóbesztercze, Kisdemeter, Romuli (Стрімба), Kosna (Тадощкані), Majer, Óradna, Úradna.

¹¹⁾ Felsőpusztaegres, Széplak, Szamosújvár. ¹²⁾ Kovászna, Раполц.

¹³⁾ Csikgyimesbükk, Csikszentmarton.

¹⁴⁾ Mezőkök, Berkes (Фроца).

¹⁵⁾ Doklin, Románbogsán, Szkeus, Veczeháza, Stajerlakanina, Resiczabánya, Romanresicza і ин.

¹⁶⁾ Szemlak, Трояш, Arad, Németsperg, Ópécska.

¹⁷⁾ Temesrékás, Versecz, Fönlak, Kalácsa. ¹⁸⁾ Bégaszentgyörgy.

Між Дунаєм і Тисою: 18) ст. Бач-Бодроґ — по-над 18 громад¹⁾.

Південно західна Угорщина: 19) „Майже нема“, але в Будапешті записано 133 д., а з військом — 176 (ся цифра без сумніву за-мала).

Хорватія і Славонія: 20) Жупанія Срем — по-над 23 громади²⁾. 21) ж. Пожега — 2 громади та в невеликій кількості в інших³⁾. 22) ж. Віровітіца — по-над 1 громада⁴⁾. 23) ж. Беловар — 1 громада⁵⁾.

З цього перегляду бачимо, що кількість громад, в яких є українсько-руська людність, і по-за північно-східними столицями представляється досить поважно навіть по урядовим відомостям. Правда, за невеликими винятками, українсько-руське населення здебільшого вносить лише незначний процент, але безперечно дійсна його кількість значно перевищує ту, яку міг сконстатувати автор. Подані автором числа треба уважати лише за більше чи менше приблизні, а вказані автором місцевості лише за орієнтаційні вказівки для дальших дослідів.

* * *

Число всіх угорських Українців-Русинів Др. С. Томашівський означає „більш-менш на 500.000 душ“. Отже, в порівнянню до поданого їм в статі „Угорські Русини в світлі маляр. уряд. статистики“ (443.692 л.), бачимо значне підвишене. На наш погляд — й ся нова дата не є безсумнівною та мусить не досягати дійсної кількості: вяснене останньої ще й тепер є одним з трудно здійснимих desiderata. Точне обчислене кількості угорських Українців-Русинів, не кажучи вже про багато різних несприятливих обставин, можливим стане лиш по розв'язанню і висвітленню цілої маси різних спірних етнографічних питань території Угорщини, тісно сплутаних з питаннями культурно- і політично-національного характеру та затемнених ними.

Вище ми наводили вже де-які обставини і чинники, які дають нам підставу сподівати ся значно більшого числа українсько-руського населення, аніж те, яке подає урядова статистика і навіть Др. С. Томашів-

1) Bácskula, Óverbász, Ujverbász, Torzsa, Cservenka, Kiskér, Gyurgyevo, Goszpodincze, Nádaly, Zsabya, Csurog, Bácsszenttamás, Filipova, Lality, Pivnicza, Kishegyes, Bajsa, Ókér.

2) Нештін, Шаренград, Мітровіца, Дівош, Грк, Лачярак, Бачинці, Беркасово, Шід, Моровичь, Ямена, Ліповац, Гібарац, Вашіца, Чаковці, Міклушевці, Янковці старі, Сотін, Вуковар, Рачіновці, Врбана, Раєво село, Карловці і б. ин.

3) Капіжа, Гарчин і ин. 4) Пішкоревці і ин. 5) Крижевці (Kőrgös):

ський. Треба згадати також ті, які при відповідних умовах повинні ще більше сприяти дальшому зростови українсько-руського населення, а й тепер вже вказують на потребу побільшити подавані досі дані. Сюди належать: 1) природний приріст українсько-руського населення, який в українсько-руських околицях навіть по відомостям урядової статистики є найбільшим в цілій державі; 2) імміграція населення з Галичини та Буковини, яка помічається від найдавніших часів; 3) тенденції і заходи до поліпшення економічного становища українсько-руського населення, а — в наслідок того — зменшене еміграції з краю, менша смертність і т. д.; 4) зріст національної свідомости і підвишене культурного рівня угорських Українців-Русинів: національна несвідомість і низький культурний рівень часто ведуть до того, що напр. назву „мадяр“ ідентифікують вони з назвою „угорський горожанин“, означаючи нею свою приналежність до угорської (мадярської) держави (Magyarország), а ся і подібні обставини незвичайно утруднюють дослідн. етнографа та етно-статистичні обчислення¹⁾. Однак багато різних фактів та й звичайна логіка дають нам підстави сподівати ся в будучині значного зросту свідомости і культурности угорської українсько-руської людности; 5) Українці-Русини на Угорщині належать крім греко-католицького визнання ще й до інших (урядова статистика зазначає також Українців-Русинів між римо-католиками, православними, лютеранами, кальвінами, унітаріями, мозаїстами і инш.), а приналежність ся, як відомо нам також і з власних спостережень, дуже часто, дякуючи несвідомости населення, сполучується в перенесенім на дану групу (і навіть її мову) назви репрезентуючої те чи инше визнання народности, хоч би з погляду етнічного та група й не відрізняла ся нічим иншим від своїх іновірних одноплемеників (Подібне явище що-до „руської віри“ вже помічене було, як відомо і як ми згадували, багатьма дослідниками). Дослідн. над населенн. Угорщини можуть відкрити не мало Українців-Русинів також серед населення не-„руської“ віри.

Правда, з другого боку, сконстатовано також факти, що вказують, здавало ся-б, на противні тенденції. Сюди належить напр. та (зазначена конскрипцією 1890 р.) обставина, що, звичайно, більше одиниць опускає українсько руські околиці, аніж до їх прибуває; що взагалі — еміграція

¹⁾ В дійсности та чи инша етнічна маса, що з формального погляду здається або й є зденационалізованою та признається під впливом тих чи інших обставин до иншої народности, — з етнічного погляду все ж таки зостається незмінною, коли тільки захоче своїм іменом, оригінальні етнічні прикмети; а се як-раз ми помічаємо дуже часто на Угорській Русі.

по-за межі держави в українсько-руських околиць зростала поки-що в більшій мірі і була значнійшою, аніж напр. в околиць мадярських та румунських; що, не дивлячи ся на найбільший процент дітей, Українці-Русини по 30-м році життя уступають своє першенство иншим і т. д. Але такого роду і їм подібні факти не завсїгди можуть свідчати про зменшене загальної кількості українсько-руського населеня (напр. еміграція зарібкова тільки тимчасово зменшує кількість населеня в державі, еміграція з українських околиць може не виходити по-за межі держави і т. п.). Здебільшого ж сі явища пояснюють ся також обставинами тимчасовими або випадковими (матеріяльний підупад населеня наслідком особливих напр. — стихійних причин, часова непристованість до нових інтенсивних форм господарства, слабій розвиток промисловости, низький культурний та просвітний рівень і т. п.).

Офіціальна статистика 1900 р. подає в цілій Угорщині лише 429.447 Українців-Русинів або 2,2% людности всеї держави. Порівняне в числом, добутиим Др. С. Томашівським, як бачимо, показує значну різницю.

Що-до людности, замешкалої в громадах в українсько-руською більшістю, то на першім місці треба поставити що-до загальної кількості, замешкалої в сіх громадах, Марамарош, — найбільше українсько-руську стоблицю Угорщини. За ним ідуть: Берег, Уг, Землин, Шариш, Уґоча, Спиш і, нарешті, — столиці по-за головною українсько-руською територією. З останніх найбільші числа показують: Бач-Бодрог, Сатмар, Срем і Боршод. В столицях Марамарош і Берег Українці-Русини — в абсолютній більшості (57,1% і 54,1%) (по офіціальним відомостям — тільки в Марамароші, в Березі — лише в релятивній); в Уґочі, Угу, Шариші — перевишають 25% всього населеня (44.9%, 44.5%, 27.8%), в инших — не досягають 25%.

В результаті своїх дослідів Др. С. Томашівський дає тільки приблизну цифру для українсько-руського населеня а не точну кількість усіх одиниць. При оглядах столиць він не завсїгди подає кількість українсько-руського населеня в тій чи иншій громаді по своїм обчисленням, обмежуючи ся іноді показанем лише процентового відношеня українсько-руського населеня до иншого, часто не роблячи навіть і того, а тільки загально зазначуючи національний характер громади. Та автор часто не уважає навіть потрібним при кождім селі цілком докладно зазначувати, на підставі яких жерел він виправляє урядові статистичні дані та робить ті чи инші свої припущеня. Дуже часто подибуємо напр. такого роду реченя: „...В инших громадах статистика майже не показує Русинів. Їх певно й нема у більшім числі“..., або — „...Гурт Русинів мусить бути у Га-

лчиківцях (урядово тільки 2!), а вже без сумніву мусять вони бути у тих словацьких громадах, що всунені у руську територію, хоч урядово їх там майже цілком нема..." etc. etc.. Подібні домишли і прееуди, очевидно, не можуть мати особливого переконуючого значіння.

Подана в розділі „Загальний погляд“ таблиця має дати поняття про чисельність українсько-руського населення та його розміщення в окремих столицях Угорщини. В 1-й рубриці сеї таблиці означено число населення, що живе в громадах з українською більшістю тої чи иншої столиці (себ-то, в тім числі і не-українсько-руське)¹⁾; в другій рубриці — число населення в українсько-руських островах (за „острови“ уважає автор також тільки ті громади або групи громад, де Українці-Русини — в більшості); додавши до числа населення громад з українсько-руською більшістю число населення чужих „островів“, розкиданих серед збитої українсько-руської маси та відчисливши звідси число населення українсько-руських „островів“, положених серед збитої чужої маси тої чи иншої столиці, виводить автор число населення тої частини столиці, яку відносить до головної території, а далі й число населення цілої головної території (3-я рубрика таблиці містить дати про число населення, громад, моргів в „чужих островах“ а 4-та — в частных комітатів, що належать до головної українсько-руської території).

На основі поданих автором матеріалів подаємо низше дві таблиці: в 1-й — число населення (в тім — і чужоплеменного) в громадах з українсько-руською більшістю та в чужих островах на головній українсько-руській території, додаючи для порівняння цифри урядової статистики про кількість уживаючих українськоруської мови та греко-католиків; в 2-й — кількість населення в громадах з українсько-руською більшістю по-за головною територією.

Повторяємо, що сі дати можуть бути лише вказівками та по-мічним матеріалом до міркування про дійсну поголовну кількість українсько-руської людности.

¹⁾ Подане там же число громад і кількість зайятих ними моргів також відносить ся тільки до таких громад, себто — з українсько-руською більшістю. Нагадаємо, що докладний огляд Угорських Українців по комітатах на основі конскрипцій 1890 і 1900 з поправками дав автор давніше у цитованій статі „Угорські Русини в світлі урядової статистики“.

І. Головна українсько-руська територія.

Столиці:	По обчисленню Д-ра С. Томашівського						По урядовому обчисленню				
	в громадах в українсько-руською більшістю		в чужих островах		в межах толової українсько-руської території		Українців-Русинів		греко-наголянів		
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	
Марамарош . . .	громад людей	98 173.986	62 56	3 3.309	2.3 1.1	101 177.295	64.3 57.1	— 143.621	— 46.39	— 220.817	— 71.3
Берег	громад людей	161 108.968	66.2 52.3	7 3.834	2.8 1.8	168 112.802	69 54.1	— 95.308	— 45.72	— 103.261	— 49.5
Уг	громад людей	90 68.165	43 44.5	— —	— —	90 68.165	43 44.5	— 55.742	— 36.37	— 83.936	— 54.76
Шарши	громад людей	139 46.222	36.5 26.6	5 2.166	1.3 1.2	144 48.388	37.8 27.8	— 33.988	— 19.48	— 53.434	— 30.63
Земли	громад людей	125 45.152	27.7 13.8	3 3.044	0.6 0.9	128 48.196	28.3 14.7	— 34.831	— 10.62	— 101.053	— 30.81
Угоча	громад людей	33 37.461	47 44.9	— —	— —	33 37.461	47 44.9	— 32.721	— 39.27	— 52.417	— 62.91
Слиш	громад людей	15 12.472	6.9 7.2	1 515	0.5 0.3	16 12.987	7.4 7.5	— 14.333	— 8.30	— 22.189	— 12.89
Разом	громад людей	661 492.426	4.9 2.54	19 12.868	0.1 0.06	680 505.294	5.0 42.6	— 410.544	— 28.72	— 637.107	— 44.57

II. По-за головною українсько-руською територією.

Столиці		По обчисленю Др. С. Томашівського	
		В громадах з українсько-руською більшістю всього населення	%
Берег	громад	1	0.4
	людей	284	0.1
Шариш	громад	5	1.3
	людей	1.773	1.0
Землин	громад	7	1.5
	людей	2.857	0.9
Спиш	громад	7	3.2
	людей	7.983	4.6
Сатмар	громад	1	0.5
	людей	1.385	0.3
Боршод	громад	1	0.5
	людей	341	0.1
Бач-Бадрог	громад	2	1.5
	людей	9.188	1.2
Срем	громад	1	0.6
	людей	1.054	0.2
Разом	громад	25	0.2
	людей	24.865	0.1

По урядовим обчисленням всіх Українців-Русинів в державі в 1900 р. було 429.447 (без війська — 427.825), себ-то 2,2% всієї людности. З того числа:

в північно-східних столицях — 410.544 (без війська — 409.392) або 28,72% (без війська 28,8%);

в Хорватії і Славонії — 4.673 (без в. — 4.666), або 0,2%;

в Семигороді — 1.267 (без в. — 1.265), або 0,1%;

в південно-східній Угорщині — 1.120 (без в. — 1.101), або 0,1%;

на великій низині — 10.956 (без в. — 10.875), або 0,2%;

в т. зв. Половеччині (Palóczföld) — 638 (без в. 315);

в Словаччині — 139 (без в. — 123);

ва Дунаєм — 62 (без в. — 42).

* * *

Нам лишається кілька словами згадати ще „Перегляд громад головної руської території“, „Показчик“ назв громад та, нарешті, самі мапи.

В „Перегляді“ — „подано передусім всі переважно-руські громади, далше — всі ті, де Русини живуть в поважнішим числі“ (ст. 47), але — тільки для семи північних комітатів. „Перегляд“ складасть ся в ряду таблиць, в яких зазначено загальне число людности в окремих громадах і столицях, рідну мову їх населеня та віру. Таблиці сі безперечно будуть дуже корисними для тих дослідників, що хотіли би зайняти ся дослідями над українсько-руським населенем на місці і скоптрюванем дат урядової мадярської статистики. Корисні вони будуть також і для всіх тих, що не мають спроможности користувати ся офіціальними мадярськими статистичними виданнями та для різних практичних цілей. В таблицях уміщені також громади (майже всі вони — в греко-католицьким населенем), в яких урядова статистика не знає Українців-Русинів, але в яких, по думці автора, вони живуть. Зазначені також оселі, де Українців-Русинів показано в урядовій статистиці за-мало і — особним знаком — ті з їх, які уважає автор переважно українськоруськими. Таблиці сі одначе потребують де-якої ревізії (напр. проти с. Капишови, Шариської столиці зовсім не подано ніяких дат). При всіх можливих дрібних помилках таблиці „Перегляду“ дають дуже цікавий матеріал для порівняня кількості Українців-Русинів з кількістю греко-католиків на головній території, де сі два понятя, по думці автора, часто ідентичні. Порівняня мови і віри населеня на підставі сих таблиць дає важні підстави для контролі урядових цифр: „з порівняня — каже Др. С. Томашівський в своїх „Передніх замітках“ (ст. 3) — видно, як угороруська інтелігенція (головно духовенство) по волі й неволі записуєть ся Мадярами, натомісьць Жиди, хоч між собою говорять звичайним жаргоном, а у громадським житю уживають руської мови — записані понайбільше Німцями по селах, а Мадярами по містах. Се порівнуванне мови і віри дуже придатне для визначення русько-словацької границі. Взагалі числа урядової статистики що до віри більше достовірні, аніж що до народности“. Можна тільки пожалкувати, що не знайшли собі в сих таблицях місце ті громади, що положені поза північно-східною Угорщиною.

„Покажчик“ назв громад ми уважаємо цінним придбанем нашої науки. Він дасть спроможність иншим дослідникам ліпше орієнтувати ся на угорській території. Тут вперше зібрані українські назви в більшої частини угорської українсько-руської території (в „Покажчику“ уміщені оселі в столиць: Марамарош, Уґоча, Берез, Уґ, Землин, Шаріш, Спиш, Бистриця, Сатмар, Абауй-Торна, Боршод). Поруч з назвами українськоруськими (у формі літературній і іноді в діалекті) подані також нео-мадярські, заведені державним законом 1898 року, при мішанних громадах також румунські, німецькі, словацькі. „Давнійші (мадярські) форми

як більше або менше близькі народнім, що ще звичайно подибують ся на мапах, полишено як баласт зовсім на боці“ (с. 12).

*

Ми згадували вже коротко дві мапи, додає до праці Д-ра С. Томашівського: „головну“ і „орієнтаційну“. Розмір першої досить значний (1 : 300.000) і цілком вистарчаючий навіть для докладніших і дрібніших означень. На ній уміщені крім адміністраційних громад також і прилучені села, прісілки, дрібні оселі — „скільки — як каже автор — можна їх було означити без шкоди для презорости карти“.

На „головній“ мапі зазначена докладно територія семи північних комітатів (Земли без полудневої частини), менше докладно — частини примежних до неї столиць по Дебрецен на полудни і Мішкольц на заході.

Що-до назв на мапі, то автор подає їх для тих осель, що лежать по-за головною територією відповідно до національного характера околиці, але робить виймки для тих, де живе якась кількість Українців-Русинів і має свою власну назву (напр. Сигіт, Вишково, Береги і т. ін.).

На українсько-руській головній території автор не визначував докладно чужих меншостей. Передчуваючи можливість закидів, він пояснює сей пропуск „недостачею певного жерела в сїм напрямі, при знаній тенденційности і ігнорачії в урядових датах“ (ст. 2 прим. 2). Тому автор не визначував навіть Жидів, що-до яких можна було найскорше се зробити. Сей пропуск автор сподівається ся заповнити в другім виданю своєї мапи, коли би до того прийшло.

Автор свідомий того, що зазначена ним етнографічна межа не в усіх пунктах певна. Він сподіває ся, що дальші досліди дадуть спроможність зробити до неї поправки. Та без сумніву з усіх існуючих мап у Д-ра С. Томашівського вона найбільше наближаєт ся до дійсної правди.

„Головна“ мапа поділена на дві частини і містить ся на двох окремих аркушах. Сей поділ має своє оправданє, по думці автора, не лише в причинах технічного характера: „руська територія Угорщини — каже автор — зображена двома окремими картами, розділеними в причини технічних механічно, що правда, одначе й науковий поділ на східню й західню частину доволі буде близький до сього механічного“ (ст. 2—3). Тут має він на думці ріжницї язикові, етнологічні і навіть географічні.

Зазначимо також що, поруч з багатством та деталічністю технічних знаків для кількості населеня по окремих громадам, графічні знаки для показаня кількості Українців не такі деталічні. Автор знає тільки чотири категорії: більше як 50% (одноцільна червона фарба), по-над 25% (квадратове штрихлюванє), менше 25% (лінійне штрихлюванє) та пизше 1% (підчеркнене або обведене). Меншости-ж Словаків і Мадярів „руської“ віри означено тільки передостаннім способом.

Поставлені побіч назв громад числа показують % українсько-руської людности в тих громадах по датах конскрипції 1900 р.

„Орієнтаційна“ мапа має своїм завданням показати розміщене угорських Українців-Русинів на території цілої держави. Розмір її — менший від „головної“ мапи (1 : 1.300.000). Крім Угорщини зазначені на ній і межуючі з Угорщиною частини інших держав. Загально означена головна українсько-руська територія і острови дають понятє про розповсюджене українсько-руського населеня в значній частині держави; островки його закинуті аж на межі Моравії, Країни і Сирії (Крижевці, коло Загребу), Румунії. Одна за другою тягнуть ся місцевости з українсько-руською людністю на південь і полудневий схід та переходять за Дунай аж в Босну і Герцоговину. На сій мапі Словаків і Мадярів „руської“ віри уже не зазначувано.

Підходячи до загальної оцінки „Етнографічної Карти“ Д-ра С. Томашівського можемо сконстатувати, що се поки-що найповажніша та найсолідніша з усіх існуючих наукова праця про кількість і етнографічну територію угорських Українців-Русинів; результати обчислень і означеня автора без сумніву найбільше з усіх існуючих наближають ся до дійсности; етнографічна мапа головної українсько-руської території найдокладніша з усіх досі званих та найліпше з наукового боку оброблена мапа Угорської Руси.

Але не треба забувати, що розглянута нами праця є що до своєї повноти, докладности, науковости — властиво першою спробою (як сам автор говорить у передмові), першим поважним (і сміливим) кроком в даннім напрямі. Що до етно-статистичного методу якого уживає автор, ми стоїмо на відміннім становищу. Але се вже загальніше питання — до нього ми сподіємо ся перейти в осібній статі.

Ол. Назарійв.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки):

Історія політична і культурна.

Die Chasaren. Historische Studie von Hugo Freiherrn von Kutschera. Ein Nachlass, Відень, 1910 стор. 271.

Стрінувши титул сеї книжки, в датою Відень, 1909, шукав я її, але тільки по кількох місяцях дістав до рук, але вже з зазначенням, що се друге видання і в датою 1910 р. Ніщо не вказує одначе, щоб для сього нового видання книга була перероблена. Анонімний видавець поясняє, що праця ся була полишена автором не вповні приготовленою до друку і видаєть ся без змін як акт пієтизму для її автора. З біографії автора, поданої на вступі, довідуємо ся, що він був вихованцем орієнтальної академії в Відні, де студіював перську, турецьку і арабську мову, потім служив на різних дипломатичних урядах в Туреччині, а по окупації Босни був одним з ближших співробітників знаного управителя окупованих провінцій Б. Каляя, і котім майже до кінця свого життя, що наступив 1909 р., сповняв різні високі служби в адміністрації тихже провінцій. Таким чином і освіта і пізнійша служба могла зробити з нього основного і глибокого знавця Сходу — таким і представляє його біограф, одначе скільки небудь замітного дослідника, хоч би ділетанта-ученого в нього не вишло — він зістав ся ревним урядником, не давши ва життя ніяких проявів своїх наукових інтересів, судячи з сеї біографії, і ся посмертна праця вістала ся його одинокою роботою. Має й вона одначе наскрив ділетантський характер, і коли я її принотовую тут, то більш на те, аби ошадити заходу иньшим, котрі б стали шукати сеї книги, як я, заінтересовані її титулом.

Пок. автор заінтересований був іstownаннем серед сучасної жидів-

ської людности двох відмінних антропологічних типів, що відповідають її культурно-історичному поділові на ашкеназів і сефаридів, або Жидів північних, німецько-польських, і східно-полудневих, іспанських (Спаніолів). З огляду, що в талмудистській традиції Ашкеназом звуться краї коло Чорного моря і Кавказу, а ці краї були осідком Хозарів, Кучера прийшов до такого виводу, що Жиди-ашкенази се потомки колишніх Хозарів-юдаїстів: по розгромі хозарського царства вони мовляв пішли на захід, на Україну і в Польщу, відти до Німеччини і т. д.

Ся вихідна гадка могла навести дослідника на різні цікаві спостереження, коли б він взяв ся науково до розслідування тих фактів і явищ, що його заінтересували. Але пок. автор взяв цілу справу вовсім по ділетантськи. Він не займав ся ані ближшим студіюванням антропологічних типів сучасних Жидів, ані їх розселенням; тільки при кінці книги додає він замітку Вайсбаха про поміри жидівських черепів, а наскільки перестарілі його статистичні відомости, показує цифра жидівської людности Росії — 2.6 міль! Взагалі його етнографічно-антропологічний апарат робить часами просто комічне вражіння — почавши хоч би зі вступної характеристики — *die Russen selbst sind ja keine reinen Slawen, sonder vielmehr ein Mischlingsvolk von Finnen, Tataren, Slawen und kaukasischen Völkern* (с. 17). Історію жидівського розселення вступують цитати з Йоста; з історією жидівської колонізації в землях литовсько-польських автор не дав собі ніякого труду познайомити ся хоч трохи ближше. Свою основну тезу — що Хозари жидівської віри, розселивши ся, дали початок жидівській колонізації Східної Європи, він навіть не пробує удокументувати докладніше; спинивши ся трохи над переселенням Половців до Угорщини, він просто заявляє (с. 196), що „подібно як Половці, могла і велика частина Хозарів, що зістала ся на своїй вітчизні, або перейшла на Русь, від грізної татарської бурі утікати на захід і знайти там нові осідки.“ За документ вистає глуха посилка, що *Karamsin der grosse russische Historiker, bezeugt ausdrücklich, dass die Juden schon seit des ersten Wladimir Zeiten aus Chosarien in grossen Mengen nach Russland eingewandert* (с. 197). І автор уже вовсім категорично заявляє: *Sämtliche Juden Russlands und Polens waren in Mittelalter ihrer Abstammung nach Chosaren; Juden anderer Abstammung gab es in den weiten Steppenländern von der Wolga bis an die Wechsel nicht* (ibid.). Пояснивши потім германізацію цих хозарських Жидів Польщі й Литви тим, що їх громади приймали рабів в Німеччині і ці рабіни „розповсюдили між тамошніми Жидами німецьку мову“ (с. 246), автор спокійно фантазує далі про те, як хозарські Жиди розселяли ся в Польщі по Німеччині і далі на захід та розносили в собою німецький жаргон (с. 249).

Наведене досить характеризує повну ненауковість праці. Не багато стоїть краще справа в розділах спеціально присвячених історії Хозарів; як орієнталіст, автор міг би тут дати не одно цікаве помічання, але його урядова орієнталістика не багато допомогла йому і тут. Він опер ся головню на працях Гаркаві і Каселя про Хозарів, залюбки також користується старою працею Наймана і деякою иншою старою літературою; праці Маркварта вістали ся йому незвістні, Вестберга — тим більше. Брак наукового апарату не дає змоги слідити, наскільки безпосередно користає він з орієнтальних джерел; східно-словянський літописний матеріал заступає для нього виниека з Шафаріка (с. 80—1); на підставі листа кагана Йосифа, в котрий автор вірить як в евангеліє, він зачеркує хозарські володіння по Карпати і угорську границю (с. 88). Черпаючи свої відомости бо зна з яких джерел, частенько попадає він і в ріжні инші досить куріозні конфлікти в фактами, які виявляють і тут повну неосвідомленість (напр. як він оповідає, що im Jahre 986 erobert Grossfürst Wladimir Kaffa und Theodosia — с. 99). Ще найбільш інтересу могла б мати гл. II, присвячена огляду хозарської держави і її устрою — як би автор покликав ся на ті джерела, з яких черпав, і поволив тим способом контролювати себе. Гл. III, де він пробує слідити півнійшу долю Хозар, з кінця X в. почавши, — виявляє повну безпам'ятність автора.

М. Грушевський.

С. П. Шестаковъ — Очерки по исторіи Херсонеса въ VI—X вѣкахъ по Р. Хр. (Памятники христіанскаго Херсонеса вып. III), Мва, 1908, ст. 142, 4⁰.

„Предлагаемый трудъ, предпринятый по инициативѣ Ея Сіятельства графини П. С. Уваровой, въ ряду работъ другихъ послѣдователей, посвященныхъ исторіи и археологій г. Херсона (древняго Херсонеса) въ Крыму, является попыткою сформировать сообщенія о судьбѣ этого города въ византийскіе вѣка литературныхъ источниковъ, вмѣстѣ съ результатами оцѣнки этихъ сообщеній въ ученой литературѣ“ — каже на самім вступі автор, поясняючи предмет і завдання праці і заравом — даючи характеристичний приклад тяжкого і незручного викладу, що робить таким тяжким користуванне з його праці. Складаєть ся вона з 6 основних розділів і 4 додатків. Судячи з наведеного пояснення, перші дві глави мають служити немов вступом до властивої теми. Перша глава коротенько, на 12 сторінках дає перегляд звісток про відносини Херсонеса до Римського цїсарства почавши від I віка по Хр. — від звісної написи нагробника Плявція Сільвана почавши; перегляд досить побіжний — місцями тільки автор подає деякі замітки, а в екскурсі спиняєть ся над декотрими виразами написи часів цїс. Зенона; при великім за-

милованню автора в бібліографічних вказівках (хоч не завжди повних) сей перегляд для інформації не безкорисний. Інший характер має глава друга, присвячена початкам християнства в Херсонесі: вона головню присвячена полеміці автора з критикою херсонеських легенд, поданою д-ром Франком в його звітній праці, друкованій на сторонах нашої часописи (сю полеміку доповняє один з додатків, присвячений текстам Климентової легенди). Приймаючи деякі погляди і висновки д-ра Франка, автор сподується ся довести більшу реальність легенд, ніж яку признає за ними (властиво не признає) др. Франко, але робить се взагалі дуже нерішучо і несміло, не даючи якоїсь конкретної суми фактів, яку на його погляд можна було б витягнути з сих легенд. Така нерішучість і вагання супроти різних можливостей взагалі характеризує в переважній частині всю роботу автора.

Розділи III і IV присвячені історії Херсонеса в VII—IX вв. Автор ширше сприяє ся коло хозарського панування в Криму, його поширення і відносини до Херсонеса і Візантії, на місії Кирила Філософа та звістці про „руські письмена“. Розділ V присвячений головню вказівкам кореспонденції напр. Миколая Містника і трактата *De administrando imperio*. Останній розділ VI займає ся головню запискою готського топарха, котру автор локалізує за Купіком і Вестбергом в готських „Кліматах“ Крима, і Володимировим охрещенням та звязаними з ним легендами.

Сі останні розділи оброблені автором в найбільшю старанністю і дають чимало цікавого. Богато шкодить тільки фрагментарність, в значній мірі звязана з хронологічною схемою праці. Про одні й ті самі явища — напр. в сфері херсонеської торгівлі, культурного життя, церковности, автор говорить по різних розділах, розміщуючи звістки в різних хронологічних групах, і через се пропадає всяка суцільність.

Література, не вважаючи на всю охоту автора до бібліографічних вказівок, далеко не повна і тут.

М. Грушевський.

Oklevelek Máramaros vármegyé történetéhez, közli Petrovay György (Történelmi Társ., 1909: 1—27, 358—378, 509—529).

В 1900 р. вийшов був перший том збірки марамарошських грамот видана І. Мігалієм (про нього була звістка в LXIV т. нашої часописи), опісля задумане видане чомусь припинило ся; аж ось тепер почали появляти ся пайками нові грамоти до історії Марамароша в мадярськїм „Історичнїм Архиві“ — очевидно як продовжене збірки Мігалі. Новий видавець Петрової доставив був і до попереднього виданя серію грамот, сим же разом подав 57 нових невиданих доси грамот з часів 1360—

1519 рр. — значить, менше-більше рівнобіжних до дипломів Мігалієвої публікації. Що до змісту і видання грамот, треба сказати те саме, що давніше, хіба що новий видавець дав дуже маленьке поясненє до поодиноких документів. Для зрозуміння племінних відносин Марамароша сї грамоти не дають безпосереднього матеріалу; в них відбив ся найліпше образ господарських прав та обов'язків марамарошської шляхти (переважно волоського роду) та міщанства (німецького походження).

С. Томашівський.

Ludwik Finkel — Eleksya Zygmunta I. Sprawy dynasty Jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej, вид. Академії Наук у Кракові 1910, ст. VIII+296.

Під сим простим наголовком схований багатий зміст. Ось схема праці: I — Ягайловичі й унія 1501 р. (ст. 5—41); II — Польща перед елекцією (42—78); III — Литва перед елекцією (79—135); IV — безкоролівє (136—169); V — елекція (170—233); закінченє (234—254) і додатки (255—280), окрім спису літератури предмету й показника. Вже в сеї схемі видно, що вибір Жигмонта I — се тільки центральний пункт, около котрого змальований широкий образ політичних подій і політичного стану в Польщі і Литві. Не буду тут передавати змісту сеї монографії, вазначу тільки її основні думки і вислїди. — Передусім ш. автор визначує один дуже важний політичний чинник, що мав великий вплив на розвій польсько-литовської унії, та до тепер в історіографії не знаходив достаточного місця й оцінки: в історії польсько-литовської унії стоять против себе не тільки інтереси Польщі і Литви-Руси, а ще третьої сили, що не покривала ся ані з одною ані з другою стороною, що мала свої власні політичні цілі і свої власні політичні дороги — се ягайлонська династія. Вона се в міру власних династичних потреб причиняла ся то до затисненя уніонних зв'язей обох держав то до їх поущеня; взагалі-ж стояли на становищі, що дальше персональної унії сї зв'язи не повинні виходити. В сій то політиці самої династії лежить виясненє з одного боку нереальности унії з 1501 р., з другого мало вислїженого доси факту, що Жигмонт I був наперед проголошений в князем у Литві й аж опісля вибраний королем польським. Докладніше виясненє сеї справи (очевидно скілько дозволяють на се жерела) — се перша а може й найбільша заслуга шан. автора в отсій монографії (сьому питаню присвячена головно I глава). — Друга вазначна прикмета монографії, що робить честь авторови, се вільність від якої не будь політичної доктрини. В історіографії про часи польсько-литовської унії здавна розпаношили ся погляди й тенденції (инші по польським, инші по російсько-українським боді), що робили давноминулі часи вічно політично

актуальними і дравлливими. Проф. Фінкель вірвав рішучо в дотеперішню традицією польської історіографії: у нього нема місця вже ані для політичного романтизму, ані для культурної містики; замість сих й інших ідеалістичних сил бачить він тільки реальні сили, реальних людей, реальні інтереси і потреби та тільки ними поясняє хід політичних змагань і подій того часу. Згадуючи класичну в своїм роді промову серадзкого каштеляна Пшерембского на елекції з характеристичним закінченням: ніхто не служив би Богу, як би не сподівався неба — пише ш. автор: „Погляд, як бачимо, грубий і матеріалістичний, висказаний без скрупулу паном каштеляном у великій зборі сенаторів, без страху перед якою доганою. Бо вони були всі такі і так їх треба розуміти, не вкладаючи в реальні, тверезі, користололюбні уми вишних політичних ідей, яких вони не мали“ (ст. 206). Так само вільний автор і від давнішої тенденції в польській історіографії любованя в негативній критиці політичних актів, бо оцінка історичних подій мусить виходити від тогочасних обставин і потреб. — Третій головний результат праці проф. Фінкля лежить у розясненю деяких сторін справи кн. Мих. Глинського. З одного боку доказується тут, що обвинувачуваня, буцімто Глинський плянував якийсь атентат на великокняжий стіл, се ніщо инше як клевети особистих його ворогів; при тім автор показав звідки і як перейшла ся легенда до хронік й новійшої історіографії; автор не укриває навіть факту, що король Жигмонт не то знав про безосновність обвинувачуваня Глинського, але й сам свідомо повторяв сі клевети з політичних оглядів і тим немало причинив ся до скривдження памяти чоловіка, який віддав йому самому визначну політичну услугу. З другого боку не менше рішучо констатує автор, що глядане в мотивах бунту Глинського якихсь релігійно-національних причин річ зовсім безплідна (хоч чисто політичний бік справи ще не зовсім вьяснений — додамо); тільки згодом згуртовує він коло себе русько-православну опозицію вел. князівства Литовського, а й то не дуже поважну. Автор таким чином приходить близько до тогож становища, на котрім став і проф. Грушевський в оцінці сього епізода в своїй Історії.

В сих трьох основних результатах лежить головна вартість монографії, що без сумніву дає їй одно з пайвизначнійших місць в історичній літературі про польсько-литовську унію. Поза тим праця має багато й інших гарних прикмет; вона добуває цілий ряд незаних доси фактів і матеріалів (між ними лист М. Глинського до Максиміліана I 1509 р.), розв'язує суперечности, прояснює темні місця, в численних замітках під текстом маємо зразки дуже деталічних розслідувань, які автор дуже зручно відділяє від головного оповіданя. Вичисляти всі ті результати поодинокі годі на сім місці, бо їх багато. Дуже цінною прикметою праці єсть вкінці гладке й інтересне оповідане, хоч автор далекий від модної серед

деяких польських істориків погоні за спеціальним esprit, можливим ще в коротких парисах, а докучливим в більших студіях.

На закінчене про дві подробиці, що вимагають поправлення. Докір-ароблений (ст. 95, нотка) на адресу проф. Грушевського, що будітмо не звернув уваги на посольство Глинського до короля Владислава 1500 р. невірний, бо проф. Г. говорить про се страшне Владислава небезпекою з боку литовських православних через уста Глинського, тільки не в розділі про Глинського а трохи перед тим (Іст. України-Руси, IV, ст. 272 і 279 нотка). Також у відчитаню імени угорського посла очевидна помилка, замість *ch* треба читати *th*: Korlathky = Korlathkew; тепер писано ó de Korlákčó або Korlákčói від ж. Korlákčó в Нітранській столиці (пор. інструкцію для нього у Польщу 24. I. 1509 у *Történelmi Tárgy*, 1906, 187—189).
С. Томашиєвський.

Акты издаваемые виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ. Том XXXIV. Акты относящіяся ко времени войны за Малороссію (1654—1667). Вильна, 1909, ст. LII + 2 табл. + 588.

До історії білоруської війни сей том актів виленської комісії дав небогато; сама кампанія, її причини і наслідки розвітлені вже иншими жерелами докладніше і повніше; тут знаходимо тільки другорядні подробиці, важні для льокальної історії й для економічного побуту Білоруси. Таксамо для козащини, що відіграла в сих війнах велику роль, — нового маємо дуже мало, кілька деталів.

В універсалі з 9 липня 1654 р. король Ян Казимір повідомляє про намірений похід „ребелізанта Хмельницького“ на Поліссє та остерігає шляхту, „щоби своєвольне й набуте посольство не пішло до бунтів“ (с. 8—9). Ще яркійше схарактеризований універсалом з 23 лютого 1655 р. „віроломний Москвитин“, що разом ві „зрадником, ребелізантом нашим Хмельницьким“ нищить Лявту, бере в неволю та убиває людей, примушує „вдруге хрестити ся ніколи нечуваним в христіянстві способом“ і т. в. (с. 34). Золотаренко згаданий тільки при облові Старого Бихова (с. 85). Зате є два універсали Нечая: оден з 24 грудня 1656 р., в обороні мешкавців повгородського повіта перед своєвольними, „через котрих запорожське військо велику неславу ноносить“ (с. 95), друге письмо з 26 січня 1657 р. в справі комісії, що мала полагодити спори між козаками і місцевими обивателями (с. 96—97).

Найважніші для нас документи, що близше освітлюють справу окупації Пищини військами Хмельницького. Наперед є універсал Богдана Хмельницького з 31 грудня 1656 р., де гетьман повідомляє, що вислає козацьке військо для злуки з військами семигородського князя,

та обіцяє опіку всім, хто „горнути меть ся до війська запорожського“ (с. 96). На чолі війська стоїть Антін Жданович „намісник Й. М. Пана Гетьмана“; 14 мая 1657 р. видає він в Бересті литовським універсал зі звісткою, що наближаєть ся до пинського повіту з семигородськими військами та що візьме в опіку, кого гетьман прийняв під свою протекцію (с. 106—7). Вкінці є інтереса протестація шляхти пинського повіта в 20 серпня 1657 р. — против протекції Хмельницького. Обивателі заявляють, що вони вислали свого посла (пеназваного по імені) до Хмельницького „просячи тільки о спокійне сусідство і о протекцію від грабуючої угорської ліценції й тварацтва“; тимчасом посол привіз „субекцію вічної неволі“ і на 23 серпня назначив присягу „вічного підданства запорожським гетьманам“. Шляхта вносить протестацію против „підступного“ посла й против універсалу, що він привіз і назвав „діпломом“ (се очевидно звісна грамота Хмельницького з 8 червня 1657 р.); протест підписаний всякими повітовими достойниками (с. 112—113). Поза тм Хмельницький мав у Пинщині свою партію: так є скарги на „обивателів тракту пинського й давидгородського, так на шляхту тамошню, як на міщан і підданих, що забули свою шляхотську честь, поприсягли свою віру Хмельницькому“ — й помагали у всім козацькому війську (с. 138—9).

До пізнійших часів є ще деякі універсали против козаків та жалі на знищення краю козацькими військами (с. 126—129). Зізнання козацьких „явників“ в 1660 р. також дають небагато (с. 172). *Ів. Крип'якевич.*

В. Барвинскій — *Ивъ исторіи козачества лѣвобережной Украины* (Журналъ Мин. Нар. Просв., 1910, кп. 1).

В своїм етюдї автор виходить з того погляду, що соціологічний погляд в досліджуванню історичного процесу для вяснення законів, які кермують розвитком суспільности, в методологічних цілях потребує конкретного досліджування суспільної еволюції окремих соціальних ґруп, в яких складаєть ся суспільність. Тому для вяснення того соціально-економічного процесу, який відбував ся в XVII—XVIII вв. в Гетманщині, треба, на його думку, прослідити, як відбивав ся він на окремих суспільних ґрупах. „Процес сей, каже він, відбив ся на економічному, соціальному й юридичному побуті козацтва, а також — хоч і не так безпосередно — на його духовім розвитку. Весь комплекс сих змів в матеріяльнім і духовім побуті козацтва в усій повноті можна розглянути тільки в спеціальній монографії... В сїм етюдї ми будемо розглядати одно явище з соціальної історії сього стану, а саме перехід поспільства в козацтво“. Далі й розглядаєть ся, в яких формах і під впливом яких причин сиджувало ся поспільство перейти в козацтво, й зазначають ся

заходи гетьманського правительства, а також козацької старшини не тільки покласти край такому переходови, але навіть повернути (змагання козацької старшини) як найбільшу частину козаків в поспільство, обов'язане до ріжних робіт і оплат на користь старшини. Етюд сей опирається на відомий вже матеріял, але мимо того має вартість, як проба стислого й самостійного оброблення розкиданих і не зведених в цілість фактів.

М. Залізняк.

Władysław de Fedorowicz, 1809 Campagne de Pologne, Volume I. Documents et matériaux français, Париж Plon, 1911, ст. IV+447.

Володислав Федорович, властитель дібр у східній Галичині і Русин з походження, член австрійської палати панів і бувший голова „Просвіти“, дав себе знати доси кількома науковими та літературними працями, писаними польською мовою, а отже тепер виступає перед ширшу європейську публіку в жереловоку, історичною працею про війну в Польщі 1809 р. З передмови першого тому, що появився сей книжкою в львівських книгарнях, довідуємося, що до сеї праці заохотив автора пок. барон Гельферт, відомий історик Австрії, який звернув його увагу на події 1809 р., що відбулися на території Польщі і доси в спеціальних працях про сей рік були мало вяснені. Автор познайомився з тою літературою, писаною переважно військовими (генералом Пелле, командантом Саск-м і генералом Солтиком), і переконався, що ті, а також інші німецькі праці подають у загальних нарисах хід воєнних операцій, але мало дають для вяснення політичної сторони тої війни. Для вяснення головної сеї сторони, автор розпочав пошукування зразу в архівах міністерств війни в Відні і Парижі, а потім і в архівах міністерств заграничних тх і інших держав, в приватних архівах та бібліотеках ріжних країв. „Таким робом — пише автор на ст. IV передмови — я відкрив сліди невідомих доси зносин між Австрією, Англією, Прусами, Росією, Швецією, Данією, Іспанією, Сіцилією, Туреччиною, Португалією і навіть Персією“. Додавши до тх архівальних матеріялів дещо з сучасних публікацій, а власне статі з військових журналів, давніх і нових та витяги з більш або менше рідких публікацій автор одержав збірку матеріялу на його думку вповні достаточного для вяснення причин, пружин і перебігу війни 1809 р. Сей матеріял розділений після язиків, обійме три томи. Перший містить документи писані французькою мовою, другий обійме документи німецькі, а третій матеріяли, писані іншими язиками та оснований на них історичну студію, писану по французьки.

Про початок і перебіг війни 1809 р. на території Польщі орієнтує нас автор у передмові ось якими словами: „В початках 1809 р. Англія

в Австрію по переведенню дипломатичних переговорів заключили умову, по якій Англія мала дати Австрії не тільки значну грошову підмогу, але надто вислати корпус своєї армії в числі 40.000 людей, що мав висісти на беріг у означенім місці північної Німеччини, а Австрія на стрічу сьому корпусови мала вислати свою армію з 30.000 людей. Сі два корпуси мали злучити ся на території північної Німеччини і підперти повстане, яке приготували німецькі патріоти проти Наполеона і французької окупації. Числено на те, що по вибуху такого повстаня німецькі вшодарі, які признавали зверхність Наполеона, покинуть його і перейдуть на сторону народнього повстаня.

„Се була така сама тактика, якої держав ся англійський кабінет у Еспанії та Португалії. Австро-англійський союз уложив кольосальний плян заатакувати Наполеона відразу на цілім окрузі французького вилу: в Дальматії, в Неаполі, в Калябрії, в Тоскані, на побережу Генуї, в Еспанії, в Португалії, на різних точках побережа Франції, в Голяндії, в Давії, на берегах північної Німеччини і навіть на берегах Росії та Фінляндії, генерала Джона Мира вислано з 10.000 людьми до Штокгольму, щоб злучивши ся зі Шведами впад до Фінляндії і вбомбардував Петербург. Австрія, що мала найсильнішу сухопутну армію, мала вдарити в центрі на армію Наполеона, ослаблену висилками відділів у різні сторони сього величезного круга заатаковані військами. Коли сей грандіозний проект, може найбільший із усіх, який коли будь укладала дипломатична штука, не вдав ся, то се стало ся тому, що він був звернений проти Наполеона, який своїм генієм, бистротою своїх рухів та побідами, які зумів відносити зараз у перших днях, зробив кінець тій війні, поки ще потаємна спілка його явних та скритих ворогів влужала на правду забрати ся до виконання свого пляну. Опізненє вийшло від Англії. Висилка 600 кораблів і 40.000 людей, ухвалена ще в лютім і в марті, ледво 30 липня доплила до побережа Фляндрії, де й пропала марно та фльота в багнах острова Вальхерена“.

На зустріч тій англійській армії мала йти австрійська армія з 33.000 людей під проводом архикнязя Фердинанда д'Есте. Вона вирушила в Галичини 1 цвітня, заняла Варшаву 16 цвітня, та дійшла тільки до Торуня, по чім вернула назад. На думку нашого автора сей корпус, що стратив марно свою експедицію, міг би був над Дунаєм перехилити побіду на користь Австрії. З найвидніших історичних осіб того часу стрічаємо в збірці д. В. Федоровича листи російського царя Александра I (3), маршала Бернадота (2), Джорджа Канвінга, англійського міністра справ заграничних, Жана Баптіста Шампані, французького міністра справ заграничних, Люї Ніколя Даву, французького маршала і князя Аверштетського, австрійського архикнязя Фердинанда д'Есте,

Фрідріха Августа I, короля Саксонії, Наполеона, кн. Йосифа Понятовського, брата остатнього польського короля і багато інших військових та цивільних достойників. Спеціально до Галичини відносять тільки один документ, відозва до Галичан князя Фердинанда д'Есте, яку тут подаю в перекладі на нашу мову.

Вибираючи ся в похід архикнязь Фердинанд у Кракові 1 цвітня 1809 р. видав відозву до Галичан, у якій похід у чужий край представляє ся як акція оборонна. „В хвилі, коли чужі держави зброють ся і збирають свої війська на різних точках біля наших границь, готові напасти австрійську монархію, Його Величество цісар і король, маючи на серці добро своїх підданих, бачить себе змушеним приготувити ся до оборони.

„Історія наших часів доказує досить, що Й. В. завсідни бажає вдержати спокій і добру згоду з сусідами, але бачучи, що мовчанка послужила би тільки до скріплення чужих сил, почував ся до обовязку поставити свою армію на воєнній стопі для забезпеченя держави.

„Настала хвиля, коли війська всіх країв Австрії повинні доказати, що вони можуть зробити. Настала хвиля, коли всі народи вірні австрійській короні, які не бажають бачити її предметом насміхів інших, повинні вібрати ся довкола державних стягів для оборони спільної справи.

„Світ дивує ся бачучи Австрійців, Угрів, Чехів, що збігають ся в усіх сторін і творять баталіони, що одушевлені почутем національної чести та любови до вітчизни вішують ворогови загибель. Богато тисяч уже стоять уоружені і готові до бою.

„За вами черга, вірні Галичани! Хоча ви лише від недавна звязані братерськими вузлами з народами Австрії, то проте вам признано ті самі користи. Поміркуйте і гляньте, де хто має більшу свободу, як під панованем нашого достоїнного Монарха. Гляньте ще, де більше забезпечена приватна власність і де більше дбають про публичне добро? Хоч Австрія перебула війни, що вичерпали її скарб, її підданих усе числять до найбагатших і найщасливійших народів. Не роблю вам тут пустих обіцянок; монарх дбає за вас, як батько за своїх дітей, і ваше щастє, се головна задача Його житя.

„Від кількох літ ваші брати заняли місце в наших рядах і їх можна числити до найбравійших вояків. Я сам стою на чолі полка, зложеного в Галичан, до якого маю повне довіре, бо не раз уже вороги дізнали їх сили та відваги.

„Галичани! Ви повинні наслідувати приклад своїх братів і творити свободні баталіони. Кар'єра отвирає ся для всіх, що хочуть узяти участь у тій війні. Галичани, скликуйте ся під моїми стягами, а я буду вважати собі за гордість веств вас до бою“.

Іван Франко.

Dr. Rudolf Lüttich — Ungarnzüge in Europa im 10 Jahrhundert (Historische Studien von Ebering, т. 84), Берлін 1910, ст. 174, 8^о. Роки 850—950, коли велика держава Карла зачала розпадатися і коли стали творитися нові політичні одиниці, не прояснені ще до нині і криють не одну загадку. Особливо доволі мало знаємо про початки нападів всіляких воевничих народів і племен (як прип. Мадярів, Норманів, Арабів), що викликали великі зміни в Європі і то не лише в політичного, але і в економічного боку. Найменше з того прояснена історія початків мадярських рухів і тому присвячує їм автор близьку увагу, розбираючи спершу історію Мадяр у Східній Європі до р. 896, звістки про їх характер і звичаї, а відтак їх походи в Німеччину, Францію, Італію і Візантію та значне битви 955 р. До історії України відносять ся перші два розділи праці Літтіха (ст. 12—40). *З. К.*

A. Szelaḡowski — Historyczne prawo Polski na Rusi (Przegląd Narodowy 1910, № 5—6). Автор намагається вказати, що в басейні горішнього Буга важили ся під кінець X в. впливи польські, руські і чеські, або що тут стикали ся інтереси трьох північних слов'янських держав. Стільки позитивного — на його думку — можна вивести з назви сього краю, як краю Хорватів. Одначе ці Несторові Хорвати, як і Велика Хорватія візантійського цїсаря X в., не мають нічого спільного з Русю, отже назва ся, радше політична чим ілеїнна, по гадці автора, виключає зовсім історичні права наддніпрянської Руси на землі, положені над Бугом. Очевидно, коли історичних прав до сих земель не має Русь, то хто-ж инший може їх мати, як не — Польща?..

A. Szelaḡowski — Historyczne podstawy kwestyi ruskiej na ziemiach polskich (Przegląd Narodowy 1910, № 9—10). „Ziemie polskie“ — се галицько-володимирська Русь; „historyczne podstawy kwestyi ruskiej“ на сих землях — се повинні купе історії вгаданой Руси за час її політичної самостійности (княжа доба)... *І. К.*

Русское Забужье (Холмщина и Подлясье). Сборникъ статей Е. М. Крыжановскаго съ предисловіемъ И. П. Филевича, Слб. 1911, ст. XLVI+431+IV. Під сим титулом передруковані з давнїйшого збірника „Сочиненій“ пок. Крижановського його історична праця „Забужная Русь“, „Нѣсколько документовъ о состояніи Подлясья послѣ Брестскаго собора 1595 г.“ й публіцистичні його статі з подляської служби: „Письма изъ Подлясья“, „Волненія униатовъ на Подлясьѣ“, „Князь В. А. Черкасскій и холмскіе греко-униаты“, „Записка объ униатскомъ дѣлѣ“. Передруковано се і пущено по доспѣ дешевій цїні як рієсе justificative для проєктованого відлучення Холмщини. Проф. Филевич в своій передмові вясняє цїнність праць Крижановського для

в'яснення сеї справи; подає коротку історію сього питання, головню від 1905 р. і коротку біографію Крижановського. *М. Г.*

Ign. Tad. Baranowski — *Materyały do dziejów wsi polskiej. Zeszyt I (Prace Tow. Nauk. Warszawskiego, II, 2).* Варшава 1909, ст. IV+58. З отсим випуском приступила історична комісія варшавського Наукового Товариства до систематичного видання матеріалів до історії польського селянства; мають сюди вийти ревізії, люстрації, присуди референдарських судів і т. н.; на першій пляні має видавництво королівщини, далі духовні села, вкінці приватні маєтности. В сій книжці поміщені такі матеріали: ординація робіт в с. Венжерові (прошовської землі) в першій пол. XVI в.; устава для кишинецького староства, в дечім подібна до уставу на волоки 1557 р. — може матеріал до неї; реєстр товарів, які везли селяне Вислою 1579 р.; інвентар сіл новотарського староства 1638 р.; устава земян (бояр) в бихівськїм грабстві 1753 р.; ріжні матеріали до кількох холмських сіл, м. н. скарги мазовецьких селян в 1789 р. *І. Крч.*

Fr. Rawita-Gawroński — *Nazwa Ukrainy, jej początek i charakter (Ruś 1911, z. 1).* Автор доказує (що, зрештою, загально відомо й чого ніхто не заперечує), що назва „Україна“ жила в давнійше (до XVII в.) в значінню тільки територіальнім, а не етнографічним.

Dr. Ostaszewski-Barański — *Pierwsze spory o alfabet na Rusi czerwonej (Ruś 1911, z. 1).* Автор оповідає про відомі проби галичанина Й. Левицького (40-ві рр. м. ст.) ввести до нашого письменства польське „abecadło“. *І. К.*

Dr. Wladimir Kuschnir — *Die Teilung Galiziens (Ukrainische Rundschau 1910, 7/8, ст. 207—215).* Статя написана на підставі розвідки Кривецького про поділ Галичини в рр. 1846—1850.

Der erste Stundist (Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina 1911, ч. 4, ст. 57—8). Записки про початки штунди на Україні і про діяльність Рябошапки. *З. К.*

М о в а.

А. И. Соболевскій — *Лингвистическія и археологическія наблюдения. I, Варшава, 1910.*

Під сим збірним заголовком появилася відбитка статей, поміщених акад. Соболевским в Рус. Фил. Вѣст. 1910, т. 64, ст. 92—189. Звернемо увагу на важніші.

В статі „Древнѣйшія славянскія названія монеты“

и хронологія общеславянського смягчення гортаннихъ“ автор виводить в форм: пѣнальсь, стьглавь — склавь — шьлагь (szelag) > rhenning, skillings — scilling, що вони перейшли до славян в часах Тацита, отже в I в. по Х., де на спільнославянській основі около II в. по Х. прийняли вони нинішній вид (льсь, -зь > -ing). До тої-ж групи переходу первісного г-г в ж належить назва озера Селигер — Серегѣрь і місцевости Селижар (96—100). Тому що сей перехід г-г в ж відбув ся около II-го в. по Хр., отже в тім часі славяне доходили своєю границею аж до нинішної західної границі Тверської губ. Свідчить про се і фінське Inger — Ижера, Vers — Весь (фін. племена сусідні по староруським границям), що східне славянство жило в сих місцях ще в період переходу г < ж.

В замітці „Бескидъ“ — Bieszczad (ст. 101) автор зводить походжене -щ до * бескѣд-, бескѣд-. Додати можна до сеї замітки і рівнобіжність форм: Лютовиска — ща, Бережійска — ща (поле в Тухлі), Бешады (ibid.), Кутище при Лютовище — Літовиско (в Залозецькім). З сим лучить ся і 10-й уступ статі „Мелкія замѣтки по славянскої и русскої фонетикѣ“, в якім мова (ст. 113) про жж > зд > зг > гг.

Всіх „Мелких замѣток“ 34; посвячені вони кільком важним появам руських і словянських мов: 1. акы, амо, ядро, 2. дославянське с (не) переходять в х після е: лепеха — лепѣшка, 3. слова в с і з х: трясу — тряхну, жах — ужас, 5. фонеми: у Витебще, у Смоленще, у воище, грѣши (ас. pl.), въ горошѣ; 8. губ. + л > губ. + j; 9. л' > в + л', 11. бѣдрьнъ — бѣдрѣно — бѣдрѣ — budrus, дѣбрь — дѣбрь — добрь, скѣрьбъ — скѣрьбъ — скѣрьбъ — скорѣбъ; 12. велет — волот, лебеда — лобода (гл. вопрыще — вепръ в билині про Данила Ловчанина, ibid. 196), дѣдя — тѣтя — няня; 13. подвоєне звуків аа, оо, ии, ѣи в ріжних складах, без якої небудь правильности (напр. для означеня довгости після хорв. граматика Вранчича 1604 р.). Чи не можна би в деяких разях видіти в сѣм подвоєню наслідки роздільного (по складам) читаня первісного тексту, з якого списували писці? Питанє те насуваєть ся само собою, коли мати в памяти аналогічні появи в нотних рукописах, де помножуване самозвуків зависіло від протяглости співу. 14: о, е + р + cons. > ѣ, ь + р + cons. > р + ѣ, ь + cons. напр. бръзда, бръзда, бръзда, брозда, бразда, борозда, стержень — стрезень. 15. Поява і > о, е в іменах власних — Вівля, Їсько, вівтар, кімната, дрѣга, могла статись тільки після прийнятя християнства (зміни в іменах). Н-ри 18—21 (ст. 125—136) присвячені звукови j, що асимілюєть ся з слѣдующим ш (старѣшина, множашая, скоріший, -шчий; ассиміл. j з попереднім співзвуком: каміння > камѣнье; ю > у в великорус. акаючих говорах; 22. хт > кт; 23. диссиміляція плавних: „плавний перед наголошеним самозвуком силь-

нійший другого, де-б він не находив ся, а плавний після наголош. самозвука сильнійший другого плавного в слідуячого складу. До 26-го н-ру про появу м зам. н і асиміляцію н деяких співзвуків можна додати, що м/н єсть і в словах без губного б, напр. римський > ринський (срібний), бойк. ланний > ладний. 28. малор. дж > ж (джерело, бджола); 29. стягнені форми: тв, худє, добре (ті, худі, добрі) по своему походженю не польонізма, як давнійше думав автор, тільки аналогічні появи в зах.-слав. balse, рас. рока́ні (боялся, поясь, покаяніе); 32. Косподар > господарь (Галич.), поява аналогічна в чес. kořalka, okurka, отже k > g (г) в наріччях не маючих г (g). 34. *батл в *пат —, господь зам. -ть, чи не запозичені від скито-сарматів, подібно як съто лит. šimtas в іранського.

В 16-и „Мелкихъ замѣткахъ по морфологiи“ (ст. 150—167) подав автор ряд цінних доповнень до своїх попередніх праць і вчасти нових спостережень. Перейдемо їх змісти: 1. поява о > ъ в іменах власних: Александрo, Дніпро, Марко. 3. польське dziś походить не від дньсь || чес. dnes, тільки від *dzi || камы, пламы. 4. кого — чьсо складають ся в основи ког + о, чьс + о, про що свідчать ко(ъ)г-да, чес. čse і ряд аналогій в інших формах. 5. Тея, сея > тебя, себя; лемк. сой походять від старших теје, сеје. 7. dat. dual. на, ва, відповідаючих dat. pl. ны, вы і sg. ми, ти. 9. Нові слова через подвоєне: тотъ > тьтъ, сесь > сьсь, в.-рус. вовъ, м.-рус. б.-рус. увъ, путь — дорога, для — ради. 10. Москва > Москы, Москъве, Москъвы, Московь (ст. 159) і назви рік на -ы, -овь, -ва. 13. Білоруське і вел.-руське закінченє 3 sg. praes. -ти в -ть перед j-ою (напр. ведети и, ведеты и > ведеть и), а не архаїзма в повним закінченем -ти, як автор думав давнійше в „Исслѣдованiяхъ въ области русской грамматики“. 14. Хочь, можь > хоши, можи. 15. Против думки проф. Поржезинского, що зворотні глаголи у Славян і Литовців зовсім нова поява, автор вказує, що сі форми лучать ся в однородними формами (з огляду на значіне і уживанє) зворотних глаголів загальної індо-европ. прамови. 16. старо-русські і чеські причасники на -а: рька, ида стоять в звязи в церк.-слав. реки, иды.

Дальші замітки акад. Соболевского посвячені переважно географічним іменам руських земель. Отже: 168. Толтры > тоўтры > *търтри (через дисиміляцію плавних) в паралельною назвою західних Карпат Татри. 169. Попрадъ при паралельнім Снепородъ — Сліпород (полт. губ.) звертає увагу автора на інші паралелі в назвах рік України і Угорської Руси: Торець, Ториця (Тиса) — Тор (Донець), Торуса (Калуж. губ.), Ваг (Дунай) — Вага (Десна), що тільки свідчить про близьке спорідненє сих місцевостей в дославянську добу. „Нѣ сколько этнографическихъ названiй“ (ст. 170—7) говорятъ про чехъ > нім. kebsе,

kefser = певільник (= англ. wealh) > *кѣпсѣ, кѣпсѣ. Хорватъ || хрватъ > хрѣватъ, при чім кінцеве -атъ нагадує дуже скифо-сарматські назви: *Σαρμάται, Συρμάται, Παραλάται, Αδυράται*. Гътинъ походить просто від готської назви gut-, бо з грецького єсть готѣъ; се ть замість чужо-язичного ѣ знаходить ся еще в словах търкъ — турок; довге ū одначе давало в руській ы, напр. хынова — хиновьскыя стрѣлки || hūn — hūnus. В слові сасѣ, сасинъ находимо появу с з нїм. ks (saks). Половци (ст. 175) виводить автор від плавъ — половый, що вживаєть ся деколи (у Сербів) і у Українців (?) в значіню синій, в доказ чого автор вказує німецьку назву головної половецької орди після руської назви „синя орда“ — Blawen, Blauen. Здаєть ся, що в Blawen, Blauen (u = w) можна скорше добачати руське плав-, лат. flav(us), ніж дословний переклад. Рахмане з врахмане — *Βράχμανοι* від XIV в. В слові срацининъ автор звертає увагу на змішанє грец. *Σαρακηνός* і лат. Sarracēnus в складі — ци —. На нашу думку склад — ци з — κη того самого походження, що цѣна — лит. Каіна.

В статі „Два личныххъ имени“ (ст. 178—9): Глѣбъ, Ольстѣвъ автор доказує походженє першого від нїм. gutleib < гѣлѣбъ; з німецького виводить автор і Ольстѣвъ, Фрастѣвъ, Прастѣвъ (Freystein), Искростѣвъ, Полкѣстѣвъ.

Остання часть сеї збірної статі „Русскія мѣстныя названія и языкъ скифовъ и сарматовъ“, посвячена розселеню сих народностей на території нинішньої Росії, слїдам їх мов особливо в назвах рік і осель. У всіх сих статях і замітках розсилав автор пребогатий порівняний мовний матеріал з індо-європейських мов та багацько бістроумних комбінацій.

I. Свєтлицький.

Nevill Forbes — The Position of the Slavonic Languages at the present day. An inaugural lecture delivered before the University of Oxford, November 29 1910, Оксфорд, 1910, ст. 32.

Обнявши катедру славістики по пок. проф. Морфілю, Форбес посвятив йому в своїй вступній лекції теплу згадку, після якої перейшов до поділу славянських мов і їх взаємин. Розселенє балто-славян йде від Карпат і їх низин на всі сторони світа. Автор ділить Славян на три групи: західну, полудневу і східну (ст. 11), яким і посвячує поодинокі уступи лекції. Загальний характер лекції — інформаційний. Автор стараеть ся дати образ географічного розміщення як поодиноких славянських племен, так і діалектичних груп в них. Місцями проявляє він багато симпатії до Поляків (стор. 15—18) і великорущини (стор. 28—

32). Говорячи одначе про східнославянську групу, він не змішує трьох руських народностей в однім понятю Russian, тільки відрізняє Великорусів в Білорусами від Малорусів. В сім уступі замітна знайомість автора в ліпшими працями східнославянської фільбології. Великоруську літературу він цїнить дуже високо, під впливом якої і кінчить уступ про східне славянство і всю статью прозаїчним стихом Тургенева „Рускій язък“ в англійськїм переводі. Про кирилівське письмо славян говорить він в великим одушевленем, як про ліпший образець фонетичного письма, яке він взагалі високо цїнить, коли говорить про діяльність Караджича (пор. ст. 24, 25, 28).

I. Свенціцкій.

Johann Melich — Die Herkunft der Slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache (Arch. f. slav. Phil., XXXI, ст. 92—116).

Се полемічна статья проти проф. Оскара Амбота, що посвятив сьому питаню кілька більших статей. В них доказував сей дослідник, що всі славянські запозиченя (впливи) в малярській мові походять з часів по 896 р. (себто по занятю дунайської рівнини мадярами) і тільки від одного в болгарських племен. З сїм поглядом не годив ся Меліч вже давнійше в кількох малярських статях, нині зібрав їх коротко в сій німецькій статі, обіцяючи нову ширшу працю про фонетику славянських запозичень малярської мови. Свої виводи зводить Меліч до таких тверджень (116): „славянські запозиченя малярської мови є результатом довгого історичного розвоєвого процесу. Вони походять, як в доби перед занятєм краю так і по занятю, з двох культурних осередків: греко- і романославянського. Отже в русько-славянського (староруського), церк.-слав. (болгарського), сербо-хорватського всіх трьох нарічій (што, ча, кай), словенського і чесько-словацького з часів IX—XII в.“ Щоб, звідки і коли походить, буде предметом иншої статі. З староруського жерела походить мад. *lengyel* — *lenguen*, якому одвічає лядський (*rolonus*), ладь (лодка) — *οἱ Λευζανῆροι, λευζενίνοις* [Конст. Порф.] — *лажанинь, *ладѣнинь (94—5).— В сім разі одначе належить в Амботом замітити, що прийшлося би приписати старорущині IX в. носові звуки (против чому говорить напр. ст.-рус. ижера в фінського *Inger*), між тим як болгарське походжене сього слова такої гіпотези не потребує. Крім сього належить звернути увагу на очевидне подвійне жерело назви „лядський“ попри яку виступає й „лашьський“ > лахи > лѣси (пор. Полѣхи, Полѣшуки; великі просторі пісковатої землі в Ярославськїм — ріачу). Другим приміром староруського жерела має бути *gōrōg* — *gōrōk* — *gōrōk* з грькь (115). Мені здасть ся, що виводи Амбота.

належить тільки розширити на весь славянський південь і словацьку часть західного славянства, з якими вносили мадярів були тривкі, між тим як в руським сходом вони були за короткі. Не менше важно для сих студій і порівняне фонетики запозичених славянських слів з загальною фонетикою мадярських нарічій, чим Ашбот дуже вигідно ріжнить ся від Меліча, особливо в статі „Рефлексъ словъ вида трѣт — трѣт и тлѣт — тлѣт въ мадярскихъ заимствованіяхъ изъ славянскаго языка“ (Статьи по славяновѣд. II, 227—269).

I. Свенціукій.

V. Jagić — Über den Dialekt der Kleinrussen in Bačka und Banat Ungarns (Nach V. Hnatjuk) (Arch. f. slav. Phil. XXXI, st. 554—559).

Сю статью основал автор на праці В. Гнатюка — Етнографічні матеріали з Угорської Русі, IV (Етнографічний Збірник Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові т. XXV). Вся немала вага (keine geringe Tragweite) сього говора заключається в тім, що угро-руська мова банатських Русинів дає чимало доказів про мішане живих нарічій і мов як в фонетиці, так і в морфології, складні і лексичі. Живого впливу живої мови не може уникнути жива мова, як тільки ближше зіткнеть ся з нею, особливо з спорідненою. Доказ сьому сербський і словацький вплив на мову банатських Русинів-переселенців з перед якого піввіку з північно-західної (русько-словацької) Угорщини. Ілюструє се автор як загальними ввидами д. Гнатюка в передмові, так і власним угрупованем діалектичного матеріалу, зібраного в Матеріалах д. Гнатюка.

В тім же томі ст. 594—603 проф. G. Polívka дає огляд Матеріалів д. Гнатюка з обширними доповненнями наукової літератури до всіх 39-и н-рів.

I. Свенціукій.

A. В. Марковъ — Данныя по говору Стародубскаго уѣзда, Черниговской губернии (Извѣстія Отд. рус. языка и словесности, XV, 1910, I, ст. 184—198).

Говор сей належить до перехідних між білоруським і великоруським. До спільних првкмет з білоруською фонетикою належать: $\ddot{y} > \text{въ-л, в} > \text{у} — \ddot{y}$ тебѣ, вбѣтца, дѣўка, ўчорá, жоўтые (1—3, ст. 187), свѣтя, рóдя, ноборя, узростѣтъ $> — \text{нть, -еть}$ (6, ст. 190). З великорус. і білорус. належать: $\text{ѣ} = \text{je, і}$ (дѣўка, дѣтям — діўчіна, дѣтям), $\text{е} = \text{jo - ě}$ (идьóть, льбóенько, довйóвóу), $\text{ѣ} = \text{jo}$ (свйóчóу). Відміна прикметників женського роду йде після добрая; в gen. sg. masc. попадаєть ся акане -оha, -аha. Впрочім акане виступає тільки спорадично, ямóу, вязй, ведѣречко плавала, нóря май великая; зато частійше стрічаєть ся окане: Ивонóша, довай, козати; вóруном; еднанó, екóшко; ёнчичек, ребинка, времьёчко.

В морфології стрічають ся деякі форми акаючих говорів: п. рl. neut. ы зам. а: сукны, словечки, ребяты в суміш з правильними на -а. В тім випадку трапляють ся ще старинні форми: новая воротá, містá славна́, прикраспá. З інших випадків аканя автор вказує на -ка з -ко в: соловейка, батька (gen. ac. -и). На підставі цих матеріалів записаних від салдата з села Кустичей-Брянних зачислив автор сей говор до перехідних говорів від українського до акаючого великоруського і білоруського; як український говор належить він до північної ж.-рус. групи з характерними oo-о, йoo-йо, які в інших групах дали уо, юо, або і. *І. Свенціцький.*

Е. Ө. Будде — Основы синтаксиса русского языка. (Рус. Филол. Вѣст. 1910, т. 64, ст. 1—61).

Се початок більшої праці над складнею живої (народної і літературної) великоруської мови. В основу праці положив автор психологію мови Вундта і значний історичний матеріал з староруських і великоруських писаних пам'яток. Особливу вагу придає він психологічним основам мови і зв'язаним з ними питанням. Се становище означив автор в передмові. В 1-ій главі подані „Основныя понятія“ в 18-и §§ (ст. 8—30); 2-а глава говорить про „Измѣненія въ языкѣ, какъ процессы его жизни. Виды этихъ измѣненій“. Складаєть ся вона з 4-х уступів: Звуковыя измѣненія въ русскомъ языкѣ, Формальныя измѣненія въ языкѣ 40 ст., Измѣненія въ значеніи словъ въ русскомъ языкѣ 46 ст. і Измѣненія синтаксическія въ языкѣ 54 ст. Наведені заголовки уступів свідчать самі собою про великий інтерес для українця розібраних питань. Зміст же просто одушевить його, бо опертий на раді даних з найстарших пам'яток і середноруських — московських, які наглядно вказують як спільноруську основу руських язиків, так і ряд синтаксичних особливостей, що заховались тільки в українськїм, а заикли в великоруськїм, хоч перейшли були тудá з староруського. В порівняні студії східнословянської складні автор одначе не вдаєть ся, як також не звертає уваги на аналогічні появи форм в роді: бяху ловаще, бѣ обладая з англійським they have been hunting, he has been reigning. Сього рода паралелі можуть пролити деяке світло на питанє про психологічну основу такої форми і дають можливість прослідити їх появу глибоко в минушину людської мови, хоч по пам'ятникам східного славянства вони засвідчені не глибше XI в., а в староболгарськїм не дальше кінця IX в. Брак порівняного матеріалу замічаєть ся особливо в уступі (54 сл.) про заміну неперехідних дієслів (руху, положеня) в перехідні в злучі з приіменниковою приставкою (сидіти — висидіти), спільну всім арийським мовам. Замітки сї не мають на цілі зменшати значіне нової праці проф. Будде, бо вона, судячи по початку, принесе велику користь не тільки

систематичним обробленням історичної складної великоруської мови, але також зібраним матеріалом пригодить ся для українців і славянознавців.

I. Свенціцький.

A. Schachmatov — Die gespannten (engen) Vokale \bar{y} und \bar{y} im Urslavischen (Arch. f. slav. Phil. XXXI, ст. 481—506). Звуки \bar{y} , \bar{y} були в староболгарськiм і у спiльно-славянськiм отвертими слабими (не напруженими) звуками, про що свiдчать переходи \bar{y} в а (сербохорв.) і в о (рус., серб., чes.-слов., ст.-болг.). Спiльнославянськi \bar{y} , \bar{y} як редукованi, в одних умовинах заникають, а в других переходять у повнозвукі заднього, середнього і переднього рядiв. Сими умовинами затрати і переходу є: звук + \bar{y} (\bar{y}) без слiдуючого звука в \bar{y} (\bar{y}) веде до затрати слабих \bar{y} (\bar{y}); звук + \bar{y} (\bar{y}) + звук + \bar{y} (\bar{y}) дає перехiд мiцних \bar{y} (\bar{y}) в повнозвукі. Ілюстрація і розважане історії сих старо-і спiльно-славянськiх звукiв по старим письменним пам'ятникам і в живих славянськiх нарiччях дає авторови спромогу виставити кiлька важних тез про сi важні звуки.

A. Sobolewskij — Kyrills Sprüche (Притчи) (Arch. f. sl. Phil. XXXI, ст. 443—7). Автор звертає увагу на п'ять висказiв з iменем Кирила фiлософа в староруських рукописах XIV—XVII в. і два вискази з „Поученія“ або „Бесiды“ Кирила фiлософа. Деякi з сих висказiв приписували Кирилу Туровському. В другiм уступі говорить автор про канон Кирилу (мiнея 14 лютого), в якiм писнописець величає Кирила „цiввница притьчьна“, „язык слаждий меду вь притьчахъ“ і приписує йому авторство притч. З сього виводить автор, що писнописець не знав життя Кирила (легенди), тiльки похвалу Кирилови його ученика Климента, тому і приписав апостолови Славян старослав. зборник „Притч“, що був звiсний полуд. славянам X—XI в. пiд iменем Кирила, одначе не належав самому апостолови. *I. С.*

Dr. Karl Gleye — Der Name der Deutschen bei den Russen und Madjaren (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 214—215). З нагоди реферату в Zeitschrift f. deutsche Wortforschung 1904/05, ст. 372, з працi Мiкколи про історію слова Нiмець в збiрнику в честь Бодуена де Куртене, згадує автор, що і він вже давiйше був тої гадки, що назва Герман Нiмець не зв'язана з словом Нiмий, а з назвою германського племени Неметiв. Автор наводить анальоrії, що і у пших народiв назву одного племени перенесено потiм на цiлий народ, а проти звичайного погляду, наче-б то слово Нiмець походило від Нiмий наводить ще й се, що і Мадяри називають Нiмцiв Nemet.

G. Czirbusz — Das Wihorlatgebirge (Jahrbuch des ungarischen Karpathenvereines, 1907, XXXIV, ст. 117—125). Автор опи-

сує пасмо гір, зване Вігорлят і пояснює його назву, яку дехто з наших учених зв'язував з вулканами. На гадку автора не має вона нічого спільного ані з мадярським vihor + lat = Rinderseune, ані з vihar = von Stürmen besuchter Weg, ані з viharos láz: се вісловачена українська назва Hoverletnahura.

N. Jokl — Über „Etymologische Anarchie und ihre Bekämpfung (Indogermanische Forschungen 1910, том XXVII, ст. 297—324). Йокль забирає голос в справі статі берлінського славіста, Брікнера, уміщеної в 23 томі „Indogerm. Forschungen“ п. з „Etymologische Anarchie“ і присвяченої розвідкам автора „Über Entnasalierungsgesetz“. Йокль критикує наперед методологічні погляди Брікнера, особливо в означеню ролі діалектів в розслідах мови, а даліше розглядає його закиди і лишає ся даліше при своїх поглядах. З. К.

Бібліографія, бібліотеки.

Обозрѣніе трудовъ по славяновѣдѣнію, составляемое В. Н. Бенешевичемъ, Вс. И. Срезневскимъ, М. Р. Фасмеромъ и А. А. Шахматовымъ подъ редакціей В. Н. Бенешевича. Гг. 1908—9. Вв. I—IV. + Указатель именъ авторовъ... за 1908—9 годы; Г. 1910. В. I—II. + Указатель именъ авторовъ... за 1910 годъ (Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ. Спб., 1909 кн. 1—4; 1910 кн. 1—4).

„Найближша ціль огляду — вказати по можности: 1) всі праці, присвячені науковій розрібці языка, історії й літератури славянських народів за давнійший період їх істновання, 2) всі праці російських (руських) учених в обсязі славянознавства і 3) всі праці, присвячені вивченню російського (руського) языка й російської (руської) літератури й історії. Всілякого роду показання, які виходять поза сі рамки, будуть мати поки що більше або меньше випадковий характер наслідком обмежених сил і трудности діставати в своїм часі всі потрібні журнали й нововидані книги; з тих самих причин і повнота огляду тільки з часом буде доведена до вдоволяючого стану. Недостачі систематики матеріялу (втягнення у відділ языкознавства праць, які належать до иньших відділів, брак більш подрібних підрозділів у відділах історії й літератури й ин.) пояснюють ся по части стараннем про догідне користування оглядом і будуть усувати ся в міру розвою справи. Випуски огляду будуть появляти ся при кожній книжці „Извѣстій“.

Такої задачі підняло ся, починаючи від 1909 р., „Отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ“ при помочи В. Бенешевича, В. Срезневского, М. Фасмера й А. Шахматова.

Розуміть ся, про потребу й корисність такого періодичного огляду праць по славянознавству, як і взагалі по всяким иньшим відділам науки, не може бути двох думок. При нинішнім розвою наукової продукції в сій області в поодиноких славянських народів з одного боку, й при чим раз зростаючій заінтересованню до славянознавства між чужими народами (головно Німцями) з другого, слідити за всіма новими появами в сій галузі наук стає для одного чоловіка (навіть спеціаліста) чим раз то більше фізично неможливим. Ще до певної міри можна-б було обійти ся без такого загально-славянського показчика, коли-б хоч поодинокі славянські народи видавали періодичні показчики бодай своєї наукової продукції в сій області. На жаль одначе, показчиком таким ні один славянський народ похвалити ся не може. Тим то намір Академії Наук у С.-Петербурзі — подавати при своїх „Изв'єстіях“ періодично показчик по славянознавству взагалі, заслугував би на повне признание й велику подяку, коли-б не ті його недостачі, які ми покажемо дальше.

„Огляд“ сей складаєть ся з 4-ьох головних частий: I. Язикознавство, II. Література, III. Археологія, етнографія, історія й IV. Історія славянознавства.

Ч. I-ша (язикознавство) має знов отсі підвідділи (беремо з найновішого огляду — найповнішого): А. Загально-славянський відділ, Б. Старо-славянський язик, В. „Рускій“ язик, Г. Чеський язик, Д. Словінський язик, Е. Кашубсько-полабський язик, Ж. Лужицькі язикки, З. Польський язик, И. Болгарський язик, К. Сербо-хорватський язик, Л. Славянський вплив на сусідні язикки, М. Сусідний вплив на славянські язикки, Н. Балтійські язикки, О. Загальне язикознавство, П. Порівнююча граматика.

Ч. II-га (література): А. Стара славянська й російська (русская) (до XVII віка), Б. Народня словесність, В. Новіша література (від XVIII віка) російська (русская) й південних і західніх Славян.

Ч. III-тя (археологія, етнографія, історія): А. Археологія й етнографія, Б. Історія російська (русская, Россія), В. Історія південних і західніх Славян, Г. Історія штуки, Д. Історія церкви, Е. Історія права. — В деяких книжках ще: Ж. Генеалогія.

Ч. IV-та (історія славянознавства) не має підвідділів.

Перше, що бє в очи зараз у ч. I-шій (язикознавство) обговорюваного „Огляду“, се брак між перечисленими всіма славянськими мовами мов української й білоруської. Переглядаючи одначе підвідділ В. Рускій язикъ, бачимо, що праці, які дотикають обох бракуючих мов, втягнені укладчиками „Огляду“ власне до сього підвідділу в суміш з працями про мову російську. Очевидно, стали вони в сім разі на становищи крайньої „общерусскости“, яка всі три східньо славянські мови

підтягає під одно понятє „руській языкъ“, навіть не вилучаючи великоруського, українського і білоруського хоч би в підвідділі того „руського“, себто на становищи, яке так рішучо осудила власне петерб. Академія Наук у своїй записці в справі знесення заборон з українського слова, яку апробував між ин. також один із теперішніх редакторів „Огляду“ — акад. А. Шахматов¹). Підтягання російської, української й білоруської мови під одно нероздільне понятє „руській языкъ“ у виданнях Академії Наук тим більш незрозуміле й дивне, що з підтягання такого врезигнувала вже навіть stricte офіційальна „Книжная Лѣтопись Главнаго Управленія по дѣламъ печати“, визначаючи на своїх сторінках українській і білоруській мові місця окремі від російської (руської). Те саме треба сказати також про части II і III (література, археологія, етнографія, історія), де пр. праці, які належать своїм змістом до Галичини, втягнено без ніяких скрупулів до підвідділу Історія Росіи (пор. 1909 IV²) ст. 346: Дѣдицькій В. А., Своежитъевы записки. Ч. II. Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси в XIX ст. й ин.).

Вагалі-ж систематика матеріалу, як дотепер, багато в дечому не дописує. Поминувши вже брак більш подрібних підрозділів у поодиноких відділах (пр. антропология, географія й ин.), з чого при самім почині „Огляду“ не можна робити великого закиду, ми звернемо увагу на сі гріхи супроти систематики, які не можна рішучо нічим оправдати. Бо й яке-ж оправдання можна знайти на те, що пр. Левицького „Українську бібліографію Австро-Угорщини за рр. 1887—1900“ т. I занотовано у підрозділі „Археологія и етнографія“ (sic!) (1909 IV ст. 335), а рецензію на неї уже у підрозділі „Історія южныхъ и западныхъ Славянъ“ (1910 II ст. 404)? Або те, що наша „Галичина в другій половині XVIII ст.“ занотована у підрозділі Археологія и етнографія (хоч праця ся не має нічого спільного ані з археологією, ані з етнографією!), а иньшу працю на ту саму тему (Бар., Народна школа в Галичині в часах Марії Тереси) занесено у підрозділ Історія южныхъ и западныхъ Славянъ (1910 II ст. 403)? Або дальше те, що Єфремова „З громадського життя на Україні“ ([російській], Київ, 1909) подибуємо у підрозділі Історія южныхъ и западныхъ Славянъ (sic! 1910 II ст. 403), а згадувавши уже Дідицького Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ XIX ст. у підрозділі Історія Росіи (1909 IV ст. 346)? Або пр. Томашівського Матеріали до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX вв. у підрозділі Історія русская (1910 II ст. 399), а вже Франка До мартівських днів 1848 р. у Львові у під-

¹) Пор. Императорская Академія Наукъ. Объ отмѣнѣ стѣсненіи малорусскаго печатнаго слова. 2-ге вид. С. Пѣт., 1910. Ст. 24—26.

²) Римські цифри означають вв. оглядів, а не книжок „Ивѣстій“.

розділі Історія южнихъ и западныхъ Славянъ (1910 II ст. 405)? і т. д. і т. д. Також і при самім нотуванні праць не видержано одної системи; раз приготовуєть ся тільки голі титули (деколи навіть без автора! 1909 II ст. 372), другий раз подаєть ся крім титулів також доволі широкі їх змісти, а навіть характеристики (1909 I 353, II 356—7, IV 326 й ин.).

Що тикаєть ся повного вичерпання предмету в обговорюванім огляді, то про се тепер у початках сеї праці не може бути, розумієть ся, й мови. Сього зрештою свідома й сама редакція, яка й зазначає се постійно у вступних замітках до „Оглядів“. Не робили б за се редакторам їх і ми ніяких докорів, хоч пр. українських праць могли-б ми вказати що найменш у трое стільки, скільки вказано їх в оглядах за рр. 1908— $\frac{1}{2}$ 1910. Та непевнота ся якось дивна, що трудно її пояснити самими технічними труднощами. Розуміємо, коли в „Огляді“ не занотовано якого небудь приватного видання, яке появило ся в Чернівцях, Коломні, або навіть у Львові, а про яке у Петербурзі можна зовсім не знати. Сього всього в перших початках можна й недоглянути. Та зовсім не розуміємо того, коли в „Огляді“ пропущено значну частину пр. видань Наукового Товариства ім. Шевченка, видань, що по своїому змісту належать par excellence до славянознавства (stricte — українознавства), видань, які зовсім певно знаходять ся в славянськім відділі бібліотеки Академії Наук, про яких існування отже редактори „Оглядів“ могли дуже легко довідати ся таки у себе на місці. А все-ж таки деякі з сих видань в „Оглядах“ зовсім пропущені, хоч нотували ся в них пр. дрібненькі статейки з львівського органу для народних учителів „Учителя“, або такіж статейки в „Української Хати“ (не занотовано зовсім пр. праць, які місять у собі (1908—1909 рр.): Матеріяли до української етнології тт. X—XII, Записки т. XIII, Студії в поля суспільних наук і статистики т. I, Українсько-руська бібліотека тт. VI—VII й ин.)¹⁾ Пропущено дуже багато статей в Літ. Наук. Вістника, а занотовано припадком якимсь статі публіцистичні і суспільно-економічні, зовсім не потрібні в сій бібліографії. Так само припадково вибрані декотрі статі з київських Записок, з Укр. Хати й ин.

В кінці редакторські й друкарські помилки. Кождий, кому приходило ся користуватись якими небудь бібліографічними показчиками, знає, яке велике значінне має тут докладність транскрипцій й правдивість цифр, поданих у таких показниках. Неправдиве або перекручене імя ав-

¹⁾ Пр. занотовано дрібну статейку І. Ю щина в „Учителя“: Гаїлки для школи. Десять народних забав зі співами в 2 і 3 голоси. (1910 II ст. 381), а не занотовано великої томової збірки В. Гнатюка: Гаївки (ст. 267+100) (Матеріяли до укр. етнології т. XII, 1909).

тора чи титул праці, неправдива або помплена цифра вводить дуже часто користь із показчика ad minimum, коли не до 0. Тому то кождий бібліограф звертає дуже пильну увагу на вірність свого бібліографічного показчика, стараючись укласти його передовсім на підставі т. зв. автопсії — й переводячи опісля старанні коректи й ревівії. На жаль однак, про таку старанність авторів обговорюваного „Огляду“ не можна говорити. Цілий ряд редакторських і друкарських помилок і перекручень, цілий ряд непотрібних повторень (2 або й 3 рази!) одних і тих самих праць (без зазначення рецензій під ними), повторюванне „з других рук“ навіть того, що вже раз було занотоване „з перших“ — все се вказує на не надто велику скрупулятиність при укладанню й друкуванню сього „Огляду“. Щоби не бути голословним, вкажемо на частину з них. І так: Помилки: Водняк зам. Возняк (1909 I 332); Вашилевич зам. Вагилевич (ibid. 358); Смирновъ Н. П., Київ. иск. лит. XVII—XVIII вв. зам. Петровъ... (ibid. 363); Семеновскій В. И., Крестьян. движеніе въ кiev. губ. въ 1826—1827 гг. зам. Иконниковъ В. С. (ibid. 358); Ромис зам. Номис (1909 II 368); Каталогъ книгъ... пропущено автора И. Свѣнцицкій (ibid. 372); Юрій Словацкій зам. Юлій Сл. (1909 III 333); Szpołański зам. Szpotański (ibid. 345); Перетц, Паметірик „Възвѣрюнокъ... (ЗШ. 909 VI) зам. (ЗТ. 909 VI) (1909 IV 325); Borwiński зам. Barwiński (ibid. 338) і т. д. Повторення: Огієнко, Двійне число... 1909 IV 308 і 1910 I 263; Барвинскій, Крестьяне... 1909 I 355, 1909 III 339 і 1909 IV 352; Свѣнцицкій, Опись Музея Ставр. Инст.... 1909 II 373 і 1909 IV 335 й ин. Є помилки також у річних показниках (пр. Указатель 1910 кн. I: Барвинскій IV 332 зам. IV 352 й ин). Богато помилок у репродукованню заголовків українських праць (пр. 1910 II 399: Томашівський, Матеріялї до історії галичко-руського шкільництва XVIII и XIX ш. (Укр. Русскї архів. Т. IV!).

Ів. Кривецький.

Указатель книгъ по исторіи и общественнымъ вопросамъ. Составленъ Е. В. Арцимовичъ, М. В. Имшенецкой, О. І. Капица, В. Г. Кнатцъ, Е. Э. Кнатцъ, М. И. Страховой. Подъ редакціей Н. А. Гредескула, С. Ф. Знаменскаго и С. А. Князькова. Приложенія: Обзоръ библиографическихъ указателей. Составила О. Капица. Указатель литературы по исторіи музыки. Составилъ И. Рачинскій. (Подвижной музей учебныхъ пособій при Постоянной Комисіи по техническому образованию Императорскаго Русскаго Техническаго Общества.) С.-Петербургъ. Типогр. М. А. Александрова (Надеж-

динская, 43). 1909. Стор. VIII + [I] + 555 + [II] + 56 + [III] + 7 + V. 8°.

В новітших часах в Росії зачали ся чим раз частіше появляти порадики для самоосвіти і показчики відповідної літератури для просвітних діячів, учителів, читалень і бібліотекарів всіляких бібліотек. Сюди належить — щоби навести кілька примірів — ціна книжка Солюгуба і Шимоновича, яку обговорюю докладнійше пізше, далі третій том збірки: Что читать народу? Харьків 1906 (Стор. 559), „Каталогъ книгъ по беллетристикѣ“ (І. Спб. 1907, стор. 148), „Труды курсовъ для учителей средней школы 5—25 июня 1907 г.“ (Спб. 1908, стор. 406 + 235), „Толковый указатель книгъ для чтенія“ (М. 2 томи, 1904—1907, стор. 255 + 271)¹⁾, Деруновъ, М. — Примѣрный бібліотечный каталогъ. Избранная литература по всѣмъ отраслямъ знанія. Съ приложеніемъ своднаго указателя журнальныхъ рецензій за періодъ 1847—1907 гг. (Спб. I—II, 1906—1908, стор. 158 + 50). Тим інтересомъ пояснюють ся також цілий ряд таких бібліографічних журналів (як прим. Критическое обозрѣніе. Серія періодическихъ сборниковъ, издаваемыхъ въ Москвѣ при комисіи по организаціи домашняго чтенія подъ общей редакціей Б. Кистяковского 1907 і д. або Среди книгъ. Ежемѣсячный критико-библіографическій журналъ. Ред.-издатель Михѣевъ... Спб., від 1909), в яких зрештою деякі не заходять дальш: як до другого або третього числа (прим. О книгахъ. Критико-библіографическій журналъ 1907 — 2 зошити; Новая литература. Критико-библ. журналъ. 1907 — 2

¹⁾ Користаючи з нагоди наводжу тут кілька важнійших підручників і показчиків сего рода: Рубакинъ Н. А., Среди книгъ. Опытъ справочнаго пособія для самообразования и для систематизаціи и комплектованія общеобразовательныхъ бібліотекъ, а также книжныхъ магазиновъ. Спб. Изд. книжнаго склада „Школьное и бібліотечное дѣло“, 1906. Стор. 332. Ц. 2 р. — Соболевъ, М. В., Справочная книжка по чтенію для дѣтей всѣхъ возрастовъ. 2-е допол. изд. Спб., Изд. Маркса, 1907. Стор. 579. Ц. 2 р. [Огляд літератури від 1870 р. до 1905]. — Народная и дѣтская литература съ 1780 по 1905. Изд. Московск. губернскаго земства. Сборникъ сводныхъ отзывовъ подъ редакціей А. А. Громбаха. Москва 1906. I. Стор. 115. Ц. 75 коп. — Народная литература. Сборникъ отзывовъ бібліотечной комисіи Кіевского Общества грамотности о книгахъ для народнаго чтенія. Кіевъ, 1903—1906, вып. I—III, стор. VI + 242 + III, X + 160, XIV + 234, ц. 75, 40 і 60 коп. — Программы домашняго чтенія. Москва [кілька томиків]. — О дѣтскихъ книгахъ. Критико-библіографическій указатель книгъ, вышедшихъ до 1-го января 1907 г., рекомендуемыхъ для членія дѣтямъ въ возрастѣ отъ 7 до 16 лѣтъ. Составленъ... подъ ред. А. Анненской, В. Герда, И. Лихаревой, С. Порѣцкаго, Е. Репьевой, Е. Соломина и О. Флоровской. Москва, Изд. „Трудъ“ 1908. Стор. 416.

зошити; Спутникъ читателя. Уквачатель общедоступной литературы. Еженедѣл. библиогр. журналъ, 1906 — 9 зошитів і т. д.).

Подібну ціль зібрати і оцінити для ужитку ширшого загалу багату і розквітну літературу взяла на себе і та спілка авторів, що виступає отсим з великим „вказателем“. „Указатель“ не призначений для одної групи людей. З нього можуть користати всілякі круги і верстви, а особливо просвітні діячі і бібліотекарі. Щоб улекшити їм роботу поділені книжки кожного розділу на чотири степені: в першій зібрані книжки для невідготовлених і початкуючих читачів, в другій для мало ознакомлених, в третій для загально освічених а в четвертій більше для спеціялістів. При тім при кожнім заголовку — який подає ся in extenso з числом сторін і ціною — наведено коротку оцінку і зазначено ще окремо, для кого книжка може придати ся, для школярів чи для дорослих і чи можна її поручити. Т. зв. класичні праці — до них зачислено на приклад праці Костомарова, Ключевського, Платонова, Мілюкова, Циціна — вирізнені окремим друком; річи, яких автори не могли поручити, надруковані на кінці без рецензій в поазбучнім порядку. Указатель складає ся з двох самостійних оглядів російської і всесвітної історії в найширшій розуміню сього слова (з углядненем історії літератури) з відділу „Общественные вопросы“ і з двох додатків, в яких зібрано бібліографічні підручники і бібліографію історії музики. Перша частина обіймає бібліографію „русской истории“ не дуже велику (стор. 1—56), бо ред. Князьков вибрав до показчика самі ліпші річи а з другого боку надто поскупив ся з рецензіями і змістами. Се відбиває значно від другого показчика всесвітної історії під ред. Знаменського, де й вибір багатший і оцінки докладніші. У шестім розділі „Окраины“ подано кілька праць і про Українців і так для першого степені книжечку: Въ турецкой неволѣ, для третього праці: А. Ефименко — История Украины і Костомарова — Б. Хмѣльницькій, Мазепа і Руина, для четвертого праці: Грушевського — Очерк истории украинс. народа (з заміткою рекомендовано) і Ефименко — История укр. народа. У відділі літератури згадує ся лише одна-одніська брошурочка Ч. Вѣтринского — Т. Г. Шевченко, українській поетъ і більш нічого.

Частина всесвітної історії багатша і більша великістю (стор. 57—418), хоть і тут видно деякі прогалини (История Австрии приміром заступлена лише одною книжкою і то в рубриці Германія, у відділі славянської історії можна б не одно доповнити) відділ „Общественные вопросы“ з огляду на масу ріжнородного матеріялу доволі перечищений (419—539), але держаний обективно в поступовім дусі. Спільний показчик для усіх з частин значно улекшує користованє.

Загалом робить книжка добре вражінє і віддасть добру прислугу підручного показчика.

З. Кузеля.

Б. Солдогоубъ и В. Симоновскій — Указатель лучших, по отзывамъ печати, учебниковъ, наглядныхъ учебныхъ пособій и методическихъ руководствъ на русскомъ и украинскомъ языкахъ. Пособіе для учителей и учительницъ начальныхъ народныхъ и подготовительныхъ школъ, двухклассныхъ училищъ, воскресныхъ школъ, вечернихъ классовъ, городскихъ начальныхъ училищъ, для первоначальнаго домашняго обученія и для инородческихъ школъ, Спб., изданіе т-ва „Общественная Польза“, 1909, ст. XIX—420 [в 2 стовпці]. Ціна 2 рублі.

Укладчики сеї цінної книжки стрічали підчас півторалітнього завідувания просвітним і педагогічним відділом курського губерньського земства (1906—1907) нераз значні труднощі у виборі добрих підручників для учителів і шкільної молодіжи, бо бракувало до тепер загального і совісного огляду літератури. Через те забрали ся оба автори до уложеня показчика, в яким були-б зібрані не лише заголовки праць в усіх предметів шкільної науки, але також змісти і оцінки книжок так, щоби кожний заінтересований мав спромогу знайти саме те, що йому потрібне. Пристосовуючи мабуть свою книжку до обставин національно мішаної губернії, узглядали укладчики і українську літературу, а також праці призначені для „инородців“.

В результаті вийшла книжка, яка віддасть велику услугу усім, що працюють над ширенем шкільної і позашкільної освіти. Крім учителів скористають з неї і зарядчики читалень та бібліотек, для яких особливо важні відділи для географії, етнографії, історії, природничих наук, „пособія для ознакомленія съ волшебнымъ фонаремъ и микроскопомъ и съ приготовленіемъ гуманныхъ картинъ“ (стор. 184—7) і ціла 3-я частина „наглядныя учебныя пособія“ (стор. 278—350). Для Українців має значну вартість український відділ: Українська шкільно-наукова література (251—278), бо тут пораз першій даний докладнійший критичний огляд книжок важних з педагогічного боку.

Укладчики подали в усіх трьох відділах около 700 опінок підходящих творів, а в друге тільки звичайних згадок і відсылачів на рецензії. Як видно з укладу, старали ся вони про кожду книжку сказати щось конкретного, тому усюди крім звичайних змістів зазначені прикмети і недостачі книжки словами ліпших фахових рецензентів. Укладчики являють ся проте перед нами лише зручними редакторами, а голос забирають по черві самі фаховці. Про важнійші виданя подані більші рецензії або й виїмки з кількох красших рецензій. Усюди підвисувано дослівно назвиско рецензента, рік і назву часописи, звідки взята рецензія.

Заголовки — о скільки я міг переконати ся — переписані згідно з вимогами практичної бібліографії з докладним потованем накладчиків та їх адрес, числа сторін і ілюстрацій. Не зашкодило-б однак було зазначувати і формат. Практичну вагу мають далі адреси книгарень, накладень і накладчиків.

Зміст книжки зачеркнений досить широко. У відділі великоруських підручників обговорені наперед підручники до релігії, далі букварі, читанки, хрестоматії, правописні словарі, задачники, помічні книжки для доброго читаня, деклямацій і літературних дискусій, методологічні праці з обсягу великоруської мови і порівняного язикознавства, потім підручники для арифметики і геометрії (76—111), для географії і етнографії (111—131), для наук природничих (зоології, ботаніки, фізичної географії, геології й палеонтології, фізики, хемії, астрономії 131—187), для історії (187—191), вкінці книжки для науки рисунків (191—205), каліграфії (205—211), музики і співу (211—237) та для діточих забав і обходів. Усі відділи заступлені добре: слабо представляє ся лише історія і історія літератури. Навіть при побіжнім перегляді впадає тут в очи брак найзвичайніших літературно-історичних оглядів і хрестоматій, яких саме в Росії подостатком.

Українська частина розділена подібним способом, лише не заступлені в ній усі відділи або заступлено доволі скромно. На 28 сторінках маємо тут розділи: I. Українська мова (1. Букварі, 2. Читанки, 3. Язикознавство і історія літератури), II. Арифметика, III. Природознавство, IV. Історія, V. Гри, свята, співи і VI. Про українську школу — а в них оцінки 55 книжок і видань, що появили ся на російській Україні. Галицькі і буковинські виданя очевидно умисно поминено, хоч цитують ся рецензії в Записок Наукового Товариства ім. Шевченка і Літературно-Наукового Вістника. Через те український відділ в деяких рубриках аж надто бідний, або заступлений старими і сухо-науковими працями. Галицькі й буковинські виданя могли-б були достарчити досить навіть цenzурного матеріалу, а коли вже раз зроблено уступку для книжок виданих в Німеччині по німецьки, то можна се було зробити і для закордонних українських.

Взагалі видно в українськiм відділі прогалини, хоч по правді важніші появи занотовані. Нема цілком приміром відділів для етнографії і географії, нема ні одної збірки українських взорів, портретів і малюнків, відділ арифметики заступлений лише книжкою Степовика: Арихметичний або шетний задачник, хоч навіть російська Україна має дещо більше (прим. того-ж Степовика Арихметика або щотниця для самоосвіти або Кониського Арихметика або щотниця для українських шкіл. 2 видане, 1907). У відділі язикознавства згадано цілком не популярні і надто сше-

ціальні праці Кримського: Древне-кіевській говоръ і Филологія и Погодинская гипотеза, які не підходять під рамці зачеркнені книжкою, а за те приміром бракує граматики Тимченка й інших. Тай історія літератури могла-б бути заступлена краще — Дашкевичевої критики на Петрова так не можна помпнати.

Відділ букварів і читанок докладний; приносить оцінки на Базилевича, Грінченка, Неводовського, Норця, Русову, Черкасенка, Білосусенка і Хуторного. У третім відділі крім висше наведених згадано ще Житецького Мысли о народныхъ малорусскихъ думяхъ (після рец. Сумцова в Київській Старині), Очерки звуковой истории малор. нарѣчія, 1876 (рец. Пипіна в Истор. русск. лит.), Очерки литер. истории малор. нарѣчія въ XVII и XVIII ст. (рец. в Ж. М. Н. Пр.), „Эннеда“ Котляревскаго (рец. W. в Л.-Н. В.), Кримского Украинская грамматика (рец. Франка в Записок), Науменка Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи (рец. Степовича в К. Старині), Петрова Очерки истории украинской литературы XIX ст. (з Дашкевича), Потєбні Замѣтки о малорусскомъ нарѣчій 1871 (рец. І. Срезневського в Зап. Имп. Акад. Наук) і Шерстюка Коротка укр. граMATика для школи (рец. з Огієнка Укр. грам. літ.). Відділ природознавства містить рецензії на праці Корольова Про людське тіло, Сірого Житте рости и Про світ божій та Черкасенка Про небо. Історія заступлена працями Аркаса (рец. Дорошенка в Раді), Грушевського Очеркъ истории укр. народа (1 вид. рец. Сторожева, 2 вид. С. Т. в Л.-Н. В.) і Про старі часи (рец. з України), Єфіменкової Історія укр. народа (рец. І. Житецького в Вѣсти. Европы), Історія України и ея народа (рец. М. Ж. в Україні), Южная Русь (рец. А. Лотоцького в Мір Божій) і Як жив український народ (рец. Д. Д. в Раді). Відділ Гри, свята, співи містить звістки про книжки Косача Дитячі гри, Сумцова Діткам, Глібова Байки, Грінченка Укр. декламатори (рец. М. Іваненка в Гр. Д.), Коваленка Розвага (рец. В. Д-ий в К. Старині і Дорошенка в Раді), Черкасенка Діткам, Шерстюка Світло (рец. Ю. Т-ко в Л.-Н. В.), 200 укр. пісень, Живі струни, Квітки Збірникъ укр. пісень, Конощенко Укр. письни, Ліневої Опытъ укр. нар. пѣсенъ, Лисенка Збірка, Молодощі та Укр. обрядови письни, 300 найкр. укр. пісень і Хведоровича Збирникъ укр. пісень. В остатнім відділі згадані Грінченкові брошури На безпросвѣтномъ пути і Народні вчителі і українська школа.

При всіх недостацах огляд української літератури варт признаня і відповідає своїй цілі. Треба піднести добрий добір рецензій і старанну коректу, яка дуже часто в українських виданях недомагає.

Взагалі видане зроблено старанно і вложено в нього велику силу праці, яка — сподіємо ся — не вийде на марне. *З. Кузеля.*

Die Bibliotheken im Verwaltungsjahr 1908—9 (Zeitschrift des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen. Відень—Липськ 1910, XIV, зош. 1/2, стор. 31—44).

Нас обходить тут ближше львівська університетська бібліотека, про яку подає звістку г. К.[otula]. Бібліотека була в 1909 р. отворена 247 днів і видала за той час 166.309 томів і 595 рукописей 64.920 читачів та випозичила 15.282 томів 6.699 випозичаючим. Рух в бібліотеці зріс дуже значно, бо прим. в 1905 р. було лише 37.599 читачів і 120.885 випозичених томів. Загалом числила бібліотека 211.248 томів, 937 рукописей, 295 дипломатів, 11.178 монет і 505 медалів. Не враховані в те бібліотеки 5 семінарів, що є теж під зарядом бібліотеки. З внутрішньої роботи слід піднести виготовлене і видане спису: „Repertoryum znajdujących się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie aktów zajęcia i sprzedaży dóbr królewskich i kościelnych“ (Львів 1909, стор. 52, 4⁰) і приготовлене поазбучного і фахового каталогу біжучих часописей, який повинен за дозволом міністерства просвіти появити ся друком. Буде се для нас тим корисніша публікація, що генеральний каталог часописей і журналів австрійських бібліотек, виданий у Відні, сягає лише до 1897 року.

З. Кузеля.

Österreichische Bibliographie des Bibliothekswesens 1909—1910 (Zeitschrift des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen...) Відень і Липськ, W. Braumüller, 1910. Стор. [II] + 28, 8⁰.

Покликана до життя новим редактором журналу: Zeitschrift f. öst. Ver. f. Bibliothekswesen, P. A. Маєром австрійська бібліографія заповнює велику прогалину і може числити на тим більше прийнятє, що не обмежує ся як дотенерішні проби на саму німецьку літературу а використовує докладно літератури усіх австро-угорських народів. Бібліографія обіймає по програмі 1) статі, що дотикають Австрії і 2) усі причинки, писані австрійцями і робить для менше знаних народів або розділених кордонами ще й сю уступку, що реєструє і закордонні публікації. Бібліографія нотує при тим найменші статі і рецензії і звертає пильну увагу на замітки і статі по часописах. Програма бібліографії доволі широка, хоть і трохи вузша, ніж звісна бібліографія Zentralblatt-у f. Bibliothekswesen, ведена Горчаньским, обіймає 7 розділів: 1. Фахові журнали. 2. Національна, льокальна і персональна бібліографія. 3. Праці про бібліотеки (Bibliothekswesen). 4. Рукописи, палеографія. 5. Друкарська штука, папір, переплет. 6. Книгарство. 7. Дневникарство. У третім відділі уявляють ся також праці, дотикаючі народних бібліотек і приватних збірок та інституцій і біографії людей, заслужених на полі бібліографії і бібліотекознавства.

Австрійська бібліографія веде ся спільною роботою кількох референтів: німецьку частину ведуть Колішер і бібліотекар патентового уряду Гроліт, італійську А. Оберцінер (в Трієнті), чеську Ч. Зібрт (Прага), румунську Н. Котлярчук (Чернівці), польську Р. Котуля (Львів), українську теж Р. Котуля, від сего року підписаний. В дотеперішних 330 NN. згадано в українських праць бібліографію Левицького, нові видання Н. Т. ім. Шевченка, Регулямін і Дезідерата бібліотеки Н. Т. ім. Шевченка, Деканальні і парохіяльні бібліотеки Зубрицького і три статі підписаного: Як закладати і провадити народні бібліотеки, Ціль і значіне студентських бібліотек і Про народні читальняні і вандрівні бібліотеки.

Уклад і редакція практичні і бездоганні, коректа славянських причинків старання, короткий зміст і річевий показчик та реєстр імен власних улєкшують скорє орієнтованє.

З. Кузеля.

Отчетъ о дѣятельности Библиотеки Императорской Академіи Наукъ за 1910 годъ, Спб. 1911, 8°, ст. 17.

З бібліотечного справозданія для нас найінтереснїйша частина, де вчислюють ся дари. Тут на першїм місці і квантїтативно й квалїтативно стоїть дар Катерини Срезневської, що подарувала бібліотеці збір рукописей, грамот і автографів академіка Ізмаїла Срезневського. Той збір містять у собі дуже рідкі памятники мови та письма, як між иншим: Македонський листок слова Єфрема Сирина глаголичного письма XI в., Македонський листок прольога до богословія Івана ексарха (кирил.) XI в., Євангеліє юсового письма XIII в., ряд пергамінних уривків XII—XV вв. кириличних і глаголичних, руських, сербських і болгарських, „едвали не единственный въ своемъ родѣ сборникъ библейскихъ книгъ и другихъ сочиненій“ 1507 р., писаний декуди скрізь золотом і синьою краскою, з дуже інтересною записею писаря, з множеством мережчатих букв західнього характеру, заставок і артистичною мініатурою, Євангеліє з малюнками 1495 р., а з півнійших Густинська літопись 17 в. З новїйших рукописей дістала бібліотека прекрасний матеріал для дослідників української літератури, як автографи Сковороди, Котларевського (оригінал „Москала Чарівника“), Ізмаїла Срезневського, Квітки-Основяненка та Л. Боровиковського. Палери Срезневського містять у собі крім оригіналів друкованих творів також цілий ряд праць, які не виділи друку, а понад се кореспонденцію зверх 900 осіб.

З инших дарів треба зазначити великий збір матеріалів по історії і лінгвістиці львівського канонїка Цетрушевича, менше чи більше інтересний для українознавства. В дарі від Орлова одержала бібліотека катихизм Теофана Проковича.

Звертаєть ся увагу наших редакцій і видавців, аби в власнім ін-

тересі нашого народу посилали всі свої видання в академічну бібліотеку. Коли в польській мові приходило в бібліотеку 306 періодиків, в чеській 41, в серській 35, в українській мові тільки 27. Було бачити, хосенною для обох інституцій, аби бібліотека Академії з одного боку, а бібліотека нашого Товариства й завязане при ній бібліографічне бюро з другого допомогали собі взаїмно при одержуванні і комплетуванню річий, потрібних для обох бібліотек. *М. Возняк.*

Paul Ettinger — *Polnische Exlibris* (Ex Libris, Buchkunst und angewandte Graphik. XVIII, N. F. II, 1908. Стор. 41—52). Статя автора варта уваги як одна з нечисленних праць про книжні знаки бібліотек розсіяних по території колишньої польської держави. Зібрано в ній усі звістки про всілякі бібліотеки польських папів (між якими є й деякі з українського роду) від 18. століття до тепер і обговорено фахову літературу, особливо-ж ближше нас дотикаючу працю Ф. Яворського: *Lwowskie znaki biblioteczne* (Львів 1907. Стор. 97 + 29 обр. вел. 8°) і дві більші праці Біттига: *Exlibrys'y bibliotek polskich XVII i XVIII wieku* (Варшава 1903. Стор. 90 з 120 обр.) і *Exlibrys'y bibliotek polskich XVI—XX w.* (Варшава 1907. Стор. 96 з 137 обр., 4°). Закидає їм автор брак оцінки з боку штуки і надто шовіністичну ноту. Остаточний вислід розвідки такий, що польські книжні знаки ще не розвинені і не виробили собі національного характеру, хоть в тім напрямі працюють вже деякі екслібристи.

H[rz]a[n] — *Die Bibliotheken im österreichischen Stadtsvoranschlag für 1911.* (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen. Відень-Липськ 1910. XIV, вош. 3/4. Стор. 138—139). З долученої таблички видно, що все ще дотації наших університетських бібліотек недостаточні, бо лише Відень і Прага виказують суми, які переходять 50.000 К, що по обчисленю знавців доконче потрібні на закупню і оправу найпотрібнійших публікацій. Так дістає віденська університетська бібліотека 105.800, Прага 68.000, Львів 38.700, Краків 34.000, Градець 30.100, Інсбрук 26.800, а Чернівці 24.000 К. Разом виносять дотації усіх бібліотек в Австрії 457.200 К, персональні видатки 765.500 К., а усі звичайні видатки 1,245.182 К, о 45.431 К більше як в минушнім році. *З. К.*

Житє суспільне і економічне.

Dr. Wilhelm Hecke — *Die ungarische Volkszählung vom 31 Dezember 1900* (Statistische Monatschrift, Берно 1910, XV. (XXXVI), ст. 861—876).

Статя автора опирає ся на матеріалі виданім угорським статистич-

ним бюром, а особливо на остатніх томі, в якім зібрано остаточні результати, пороблено статистичні табелі і уміщено кільканацять картограмів. І хоч головні дані вже загально звісні і фігурують навіть в усіх новіших підручниках, не перероблено ще ніде величезного матеріалу, що нагромаджений в кільканацятьох об'ємистих томах „Угорських статистичних Записок“, коли не числити кількох праць про національні відносини Угорщини (між иншим і розвідки С. Томашівського: Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 66). Се обяв, який дотикає не лише угорської статистики. Так само діє ся і з иншими статистичними публікаціями, що коштують багато заходу і грошей, а використовують ся ученими дуже рідко і побіжно. Про загал вже й не говорить ся, бо великі статистичні збірки не всім доступні і наручні, а майже нема коротких розвідок, в яких обговорювано би незрозумілі колумни цифр і роблено з них конечні висновки. Через те й підносять ся тепер чим раз частійше голоси за обмеженем статистичних зіставлень, а за збільшенем праць з обробленим матеріалом.

З того боку розвідка автора не перестаріла, хоч оперує цифрами за 1900 рік і віддає дуже добру прислугу тим, що не мають потреби копати ся серед лабіринту чисел. Автор обговорює наперед методу переводження статистики, що різнять ся засадничо від способу уживаного в Австрії і форму публікування зібраного матеріалу, а відтак зіставляє головні дані що до домів, помешкань, густоти населеня, вандрівок, чужинців і віку, полу, стану, віроісповіданя, мови і занятя людности. Підносять притім старанність угорської статистики і добре виконанє картограмів, але тут і там підчеркує також тенденційність в пояснюваню деяких моментів на користь мадярської „нації“.

Статистичні цифри вказують на те, що Угорщина підносить ся культурно, одначе доволі ще помалу. Так було в 1900 р. на Угорщині лише 19·3% домів збудованих з каменя або цегли, а 24·8% хат критих огнетревалим матеріалом, 49·4% хат мало солом'яні або тростяні стріхи, а були міста як Hódmező-Vásárhely або Kecskemét, де лише 3% зглядно 9% припадало на муровані дома. А однак се вже незначний поступ проти 1890 року. Так само поступила трохи Угорщина і в напрямі індустріялізації, одначе все ще не притягала до себе чужинців, а противно тратила багато через еміграцію до Америки.

Що до віроісповіданя і мови представляє Угорщина неменшу ріжнородність, ніж Австрія. Греко-католики творили 9% людности, Українці 2·2% (429.447), Мадяри мали лише незначну більшість (51%) в цілій державі, але в самім королівстві без Кرواتії було їх тільки 45% проти 16% Румунів. Неграмотних найбільше у Українців 86% і Руму-

нів 80%, у греко-католиків 80% і православних 74%, грамотних у Німців 67%, у Малярів 60% і Словаків 50%, у Жидів 70% і протестантів всіляких конфесій 55%—69%.

З. Кузеля.

Richard von Pflügl — Die Bevölkerungsbewegung im Königreich Ungarn in den Jahren 1903 bis 1905 mit Beziehung auf Konfession und Muttersprache (Mit einem retrospektiven Vergleiche mit den Jahren 1900 bis 1902) (Statistische Monatschrift. Берно 1908, XXXIV, стор. 575—581).

Дати вибрані автором з угорських офіційальних публікацій potwierджують далі погляд, який заступає між иншим др. Томашівський, що Українці на Угорщині не зближують ся до кінця і не вмирають, а противно при змаганнях малярської політики і невідрадних економічних обставинах ¹⁾ тримають ся сильно і розвивають ся цілком нормально. Остатні віставлення показують навіть значний зріст Українців, особливо в загальнім прирості і заслугоють на се, щоби про них згадати хоть кількома словами.

На основі статистики з 1900 р. признавало ся до Українців на 100 2·2 (до Малярів 45·4, Словаків 10·5, Німців 11·1, Румунів 14·6, Хорватів 8·7, Сербів 5·5, до инших 2·0). Беручи се число за підставу побачимо, що число женихів-Українців стояло завсіди нижше него і виносило в рр. 1900, 1901, 1902 і 1904 2·1, в р. 1905 2·0 а в р. 1903 навіть 1·8.

Число живо-уроджених дітей перейшло за те значно поза пересячне число 2·2, зросло в 1900 р. на 2·4, в 1902 р. на 2·5 а в 1905 р. на 2·6 і лише в 1903 р. спало в порівнянню до попередного року на 2·4. Українці стоять з того погляду найліпше з усіх угорських народів побіч Словаків (коли приміром Німці і Румуни йдуть до гіршого).

При розсліді рідної мови матерій, показує ся, що пересячно число живо-уроджених Українців відповідає числови матерій що до національности. Лише рр. 1901 і 1903 виказують менше число матерій о 0·01, з чого виходить, що в тих роках уродило ся процентово більше дітей-Українців ніж було матерій-Українок, иншими словами, що надвипшка дітей походить від матерій не-Українок.

Що до смертности дітей не настуило у Українців погіршене, противно від 1903 р. видно значве поліпшене із 2·4 (на 100) на 2·3 в 1904, а на 2·2 в 1905 році. В наслідок меншої смертности зросло теж і числе природного приросту Українців значно понад пересячну цифру 2·2 і ви-

¹⁾ Гл. Егана про екон. положене угорських Русивів і найновішу дискусію в угорськім соймі про „галицьких Хозарів“ в Мараморощині.

носило в 1900 р. 2·6, в 1901 і 1902 2·6, в 1903 2·3, в 1904 2·9, а в 1905 р. навіть 4·3 на 100.

Загалом було на 1000 душ:

		разом	Українців
живоуроджених	1903	36·7	38·7
	1904	37·0	41·7
	1905	35·7	41·8
померших	1903	26·1	27·8
	1904	24·8	25·6
	1905	27·8	26·7
природний приріст	1903	10·6	10·9
	1904	12·2	13·0
	1905	7·9	8·8
	пересічно 1900/01	12·4	14·5

Сі числа показують про те дуже ясно, що приріст Українців більше як нормальний, бо вищий понад пересічне число і повинні усунути песимізм що до будучности угорських Українців. *З. Кузеля.*

Dr. Othmar Spann — Die Unehelichkeit in Österreich nach Volksstämmen und ihre Entwicklung im letzten Jahrhundert (Statistische Monatschrift. Берно 1909, т. XXXV, 1909, ст. 120—122).

Автор старає ся виказати цифрами, що число нешлюбних родів залежить не лише від окремого укладу суспільности (напр. від віку, в яким заклучує ся подружя, відносин незамужних і нежонатих що до числа і т. д.) і господарських та соціальних обставин, але також — і то в значнійшій мірі — від племінних признак і прийятих звичаїв.

Що воно дійсно так, показує найліпше та обставина, що цифри нешлюбних родів повторяють ся у тих самих племен стало за ряд літ і не зміняють ся процентово навіть у близьких сусідів, що живуть в тих самих економічних обставинах. Так приміром Німці баварського племені (в Чехах) виказують загалом 23·7% нешлюбних родів — а їх сусіди, теж в Чехах, Німці франконського походження пересічно лише 16·6%. Беручи загалом найбільше число дають Німці (Баварці пересічно за роки 1897—1905 23·7%, Франконці 16·6%, Шваби 5·8%), найменше Італійці 6%, а Славяни стоять по середній, хоч поодинокі племена наближують ся одні до максімума, другі до мінімума. Найменше нешлюбних родів у Хорватів — 3·9% (се як вже підносив раз був Лілек залежить від їх поглядів на полові вносини) і у Словінців — 8·3%, значно більше у Поляків — 9·9% і Чехів — 10%, а найбільше у Укра-

інців, бо аж 12%. Для нас особливо важні будуть цифри що до Українців і Поляків, тому позволю собі навести їх в цілости:

	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	Пересічно
Українці	13·7	13·9	12·7	12·3	12·1	11·6	11·0	10·8	10·4	12·0
Поляки	11·1	10·9	10·6	10·4	9·8	9·6	9·0	8·9	8·4	9·9
Пересічно										
в Австрії	14·5	14·4	13·9	13·7	13·5	13·3	12·7	12·8	12·6	13·5

Цифри для нас менше підхлібні, одначе виказують з кожним роком зворот до ліпшого, з 13·7% на 10·4%. *З. Кузеля.*

Dr. Siegfried Rosenfeld — Die Säuglingssterblichkeit in Österreich (Statistische Monatschrift, Берно 1909, том XXXV, ст. 638—645, 671—710).

Простора студія автора приносить низку результатів, які певно зацікавлять фахових учених і суспільних діячів. Автор зіставляє цифри з країв, повітів, міст і народів і видобуває через порівняне неодну правду, що повинна звернути на себе увагу покликаних чинників. Для нас одначе важливіші дані, що відносять ся до Українців і тому я подам дещо важніше.

Смертельність дітей загалом в Австрії зменшає ся від кількох літ постійно, лиш в Галичині і на Буковині поправа не надто велика. В порівняню з загальною смертністю лише на Буковині видно зменшене смертності немовлят, за те — як і усюди в Австрії — зменшила ся смертність дітей в першім місяци життя і то так у дітей правого як і неправого ложа. Між роками 1881 і 1885 умерло в 1 місяци на 100 в Галичині 10·27 (неправ. 9·84), на Буковині 11·05 (неправ. 10·44), між роками 1886 і 1890 в Галичині 9·66 (неправ. 9·62), на Буковині 10·58 (неправ. 9·72), а між роками 1901 і 1905 в Галичині 8·57 (неправ. 8·52), на Буковині 9·91 (неправ. 9·45); пересічно умирало 1881—5 — 9·02 (неправ. 12·13), 1886—1890 — 9 24 (неправ. 12·11), а 1901—1905 — 7·99 (неправ. 10·04) на сто.

Характеристичний для Галичини і Буковини менший процент смертності в 1 місяци життя дітей неправого ложа, ніж в інших австрійських провінціях.

Великі різниці що до смертності заходять між Західною а Східною Галичиною. Західна Галичина представляє ся цифрах з кожного погляду корисніше. Коли в Зах. Галичині рідко коли підносить ся смертність понад 20 на 100 живоуроджених, то у Східній Галичині забирає вона немовлята майже пів на пів. Для ілюстрації наведу цифри, що відносять ся до Схід. Галичини і відбивають значно від Зах. Галичини:

Політичний повіт	На 100 дітей вмерло в 1 році життя		Політичний повіт	На 100 дітей вмерло в 1 році життя	
	1890—92	1900—2		1890—92	1900—2
Бібрка	26 1	22·7	Підгайці	25·2	23·6
Богородчани	27·7	24·2	Черемшль	25·7	21·7
Бережани	28·3	22·9	Рава руська	29·2	24·3
Бучач	25·4	22·7	Рогатин	27·4	22·9
Цішанів	30·6	25·6	Рудки	33·0	27·0
Добромилль	26·1	21·3	Самбір	26·4	24·7
Долина	26·3	22·0	Снятин	27·5	26·6
Дрогобич	28·5	23·6	Станіславів	28·2	25·6
Городок	37·1	31·3	Старий Самбір	27·4	21·0
Городенка	29·3	28·8	Стрий	25·7	22·0
Ярослав	28·1	22·7	Тернопіль	28·0	21·9
Яворів	35·4	29·8	Товмач	27·5	27 3
Калуш	25·9	22·9	Турка	25·0	22·0
Коломия	29·1	25·3	Заліщики	25·4	22·9
Косів	33·1	28·5	Збараж	26·3	23·4
Львів окол.	33·5	28 7	Жовква	26·0	23·9
Мостиска	29·2	25·5	Жидачів	29·4	23·5
Надвірна	30·0	26·7			

У Східній Галичині нема ані одного повіту, де число смертності було-б вище 20: за те має Зах. Галичина таких повітів около 20. Аж 35 східно-галицьких повітів виказувало в рр. 1890—1892 смертність вище пересічної суми смертності цілої Галичини, т. є 25·1 (вони всі наведені в таблиці); в 1900—2 було таких повітів при пересічній цифрі смертності 22·1 еще 32! У Східній Галичині можна запримітити два більші центри смертності, північний і полудневий. До північного належать повіти Яворів, Городок, Львів околиця і Рудки, до полудневого Товмач, Городенка, Надвірна, Снятин, Косів (і Кіцмань на Буковині). До тих осередків притикають повіти з меншою смертністю, 24 до 27, Цішанів, Рава Руська, Жовква, Мостиска, Самбір, Дрогобич, Жидачів, Рогатин, Підгайці, Станіславів, Богородчани, Коломия (а в Буковини Вижниця і Чернівці околиця).

Все-ж таки за остатніх десять літ смертність трохи зменшилася — в деяких повітах навіть доволі значно прим. в пов. Жидачівським, Тербовельським і Тернопільським — і лише один повіт Товмач виказує невеличке збільшенє.

Як се вже й підніс Буяк в своїй Galicy-i не грає тут ролі територія, лише національна приналежність. Відчисляючи 4 мішані україн-

сько-польські повіти і укладаючи дальші повіти, так що наперед йдуть ті, які мають менше української людности, а по них чим раз сильніше залюднені Українцями, дістанемо прямо застрашачий образ. В 3 повітах, де Українців було менше як 50%, виносила смертність людности між роками 1900—1902 22·8%, в 8 повітах в 50—60% Українців 22·0%, в 14 повітах, де Українці творять 60—70% людности 23·2%, в 11 повітах в 70—80% Українців 23·9%, а в чотирох повітах чисто українських (з 80—90% Українців) аж 26·0%.

Коли шукати за причинами сеї сумної появи, то очевидно грає тут найбільшу роль нужда українського селянства. Расові прикмети не мають тут великого впливу; видно се з того, що в порівнаню з Поляками Українці тратять найменше дітний саме в першій році.

На Буковині стоять обставини ще гірше ніж в Галичині. Пересічно умирало між рр. 1890 а 1892 27·1 дітний на 100, в 1900—1902 23·7: українські повіти і тут стоять гірше. Так виносила смертність в черновецькім (з виключенем Чернівців) 27·4 (1890—2) і 25·4 (1900—2), в кіцманськім 30·6 і 26·5, у вижницькім 29·5 і 24·4; в мішаних повітах стан трохи ліпший, в Сереті 27·1 і 22·3, в Сторожинці 24·1 і 22·1.

З. Кузеля.

Forst- und Jagdstatistik für das Jahr 1906 (Statistische Monatschrift. Берно 1908, XXXIV, ст. 173—212).

Не думаючи запускати ся в докладні розсліди поданих цифр і змальовувати стан галицького та буковинського лісництва та ловецтва, обмежу ся на кількож важніших замітках і виставленнях.

Перше, що впадає вараз при порівнуваню чисел для поодиноких коронних країв, се варварське вишищуване лісів і лісових культур в Галичині, а до певної міри і на Буковині. В 1906 році зникло в Галичині 1421·93 гектарів ліса, з того лише около 300 гектарів в Західній Галичині, а решта у Східній. Найбільші цифри дали тут Бібрка 339 га, Золочів 318·74 га і Камінка 161·45 га, найменші зах. галицькі повіти. Хшанів 3·00 га, Вадовиці 4·00 га, Ряшів 9·87 га і східно-галицький повіт Сокаль 7·08 га.

Супротив так великих убутків ліса, дуже нужденно виглядає цифра 330·86 га новозалісненого простору. При тім слідна тенденція засаджувати лісом західно-галицькі околиці, а цілком поминати східно-галицькі, де найбільше ліса убуває. Так приміром в бобрецькім і золочівськім повіті не прибуло ані трохи ліса, хоть там зменшило ся ліса на більше як на 650 га. Так само не прибуло ліса в львівськім, сянницькім, сокальськім і зборівськім повіті. За те в зах.-галицьких повітах видно старання як найскорше покривати страти і заліснювати навіть там, де в 1906 р.

нічого не убуло, приміром в Білій, Кракові і Живці. В Хшанові убуло ліса 3·00 га, прибуло 7·00 га (+ 4 га), в Домброві убуло 18·45 га, прибуло 10·79 га (— 7·66 га), в Яслі прибуло 14·91 га, прибуло 14·98 га (+ 0·07 га), в Пільзні убуло 57·55 га, прибуло 38·16 га (— 19·39 га), в Ряшові убуло 9·87 га, прибуло 18·45 га (+ 8·58 га), в Стрижові убуло 14·30 га, прибуло 13·42 га (— 0·88 га), в Тарнобжегу убуло 116·75 га, прибуло 106·54 га (— 10·21 га), в Валовицях убуло 4·00 га, прибуло 12·00 га (+ 8 га) і т. д.

На Буковині убуло ліса 84 га, прибуло 53 га.

Сі цифри прямо переражають, коли порівняти їх з цифрами, що відносять ся до інших країв коронних.

Так приміром :

в краю	убуло ліса	прибуло
Дол. Австрії	122 га	368 га
Гор. „	177 „	217 „
Зальцбургу	14 „	30 „
Стирії	361 „	489 „
Країні	104 „	360 „
Тиролю і Фор.	142·47 „	178·28 „
Чехах	363 „	1213 „
Моравії	322 „	785 „
Шлезку	60·59 „	210·18 „
Дальматії	168 „	287 „

Лише в однім Побережю пригадують цифри галицькі відношення (убуло ліса 203·76 га, прибуло 0).

Великим числом лісових пожарів вибиває ся на перше місце Буковина. В 1906 році було там :

в черновецькім повіті	на	3 гектарах	29 кор. шкоди
„ еучавськім	„	1 гектарі	25 „ „
„ серетськім	„	7 гектарах	430 „ „
„ гурагуморськім	„	76 „	1.000 „ „
„ сторожинецькім	„	12 „	1.200 „ „
„ вашківськім	„	48 „	4.000 „ „
„ вижницькім	„	60 „	6.800 „ „
„ кімшолонгськім	„	219 „	20.800 „ „
„ радовецькім	„	264 „	68.600 „ „

разом на 680 гектарах 102.884 кор. шкоди

Такого числа не досягнув ані один край коронний, навіть Галичина виказує лише 60·469 кор. шкоди (хоть що правда стоїть на другім місці). В Галичині найбільші шкоди виказують повіті : чортківський 9.000 кор.,

ряшівський 8.410 кор., яворівський 6.700 кор., старо-самбірський 3.930 кор., надвірнянський 3.495 кор., жидачівський 3.400 кор., березівський 3.100 кор., долиський 2.200 кор., рудецький 1.900 кор., сокальський 1.850 кор., ропчицький 1.855 кор. і хшанівський 1.910 кор.

Дуже сумно представляє ся стан заходів коло піднесення лісової культури.

Так приміром не було в Галичині ані одної лісової шкілки, удержуваної з державних грошей; шкілок з краєвих фондів удержувано вправді 16, але лише на просторі 1.67 га. Найгірше ж виглядають заходи великих галицьких посідачів, бо ті спромогли ся тільки на дві шкілки (в Старім Самборі і Турці) на 0.55 га простору.

Якнй се сумний стап, легко можна пізнати, коли порівнаємо, що приміром Додішна Австрія мала загалом 23 шкілки на ок. 21 га, Сальцбург 20 на 2.33 га, Стерія 16 на 6.41 га, Каринтія 32 на 5.90 га, Побереже 47 на 9.39 га, Тироль з Форальбергом аж 373 на 16.01 га, Чехи 97 на 40 га, Дальмація 43 на 9.74 га, а навіть мала Буковина 7 шкілок на 0.53 га. Очевидно, що і тут розділ шкілок несправедливий, бо на загальне число 20 аж 11 припадає на Західну Галичину.

Особливо прикро вражають позиції на заліснене Галичини і Буковини. І держава і край подають собі тут руки. Держава дала приміром в 1906 р. на сю ціль із 360.451 для Галичини 6.320 кор., для Буковини 191 кор. (!) і 230 kg. насіння. Се хвба чистий сміх! За те дістали: Побереже 110.415 кор., Чехи 77.694 кор., Дальмація 49.100 кор., Тироль 28.563 кор., Країна 24.000 кор., Моравія 22.439 кор., Горішна Австрія 10.855 кор., не вчисляючи в то великої скількості розсади і насіння.

Не ліше представляєть ся також опіка із сторони краєвих властей, які так сильно упоміпають ся о право автономії в справах культури. Галицька краєва запомога на заліснене виносила 9.144 кор. із 231.148 суми, виданої усіми коронними краями на ту ціль. З того боку займає Галичина аж п'яте місце по Чехах (74.289 кор.), Моравії (62.575 кор.), Побережю (37.071 кор.) і Тиролю (24.024 кор.).

Одначе найсумнійше представляєть ся поміч з боку суспільности (головно громад, кас і т. д.). На цілу велику Галичину подарована на ту ціль лише 120.000 розсади, коли приміром в Чехах зібрано на се 17.177 кор., 133.000 штук розсади і 38 kg. насіння, в Дальмації 25.600 кор. і 110 kg. насіння, в Тиролю 11.128 кор. і 56.000 штук розсади, на Побережю 6.744 кор., на Моравії 5.976 кор. і т. д.

Буковинські краєві власти призначили на заліснене 616 кор. і 494.000 штук розсади.

Мисливство в Галичині (і на Буковині) теж сильно занедбане. Хоть край багатий на звірину, не дорівнує число убитих штук навіть

меншим краям як Долішна і Горішна Австрія, Чехи і Моравія. Загалом убито в Галичині — о скільки урядові числа правдиві — 337.903, на Буковині 21.670 штук, значить доволі мало, коли в Дол. Австрії убито кругло 970.000, в Чехах кругло 2,320.000, а на Моравії 989.000 штук.

Найбільше убито в Галичині кавок і сорок (!) 90.160, ваяців 88.347, куропатв 52.307, соколів 16.761, вивірок 15.552, диких гусей 14.277, сарен 9.594, перепелиць 9.465, лисів 9.163 і фазанів 8.410. Між иншим убито також 5 медведів (а 5 на Буковині), 25 вовків (а 20 на Буковині) і 14 рисів (на Буковині 7).

З. Кузеля.

Dr. Stanislaus Dnistrjańskuj — Umgangssprache und Nationalität. Aus Anlass der Inaugurationsrede Hofrats Professor Bernatzik in Wien: „Ueber nationale Matriken“ (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 7/8, ст. 195—207). З нагоди промови проф. Бернатіка в справі заведення національних метрик, щоби усунути спори народностей, обговорює проф. Двістрянський австрійську статистичну термінологію і понятя „розговірна мова“, „родина мова“ і національність і доводить на примірі Українців у Галичині, що „розговірна мова“ не віддає понятя національности.

Konstantine Malytzka — Das ukrainische Privatschulwesen (Ukrainische Rundschau 1909, ч. 3, ст. 114—124). Дуже докладна розвідка про розвій і стан українських приватних шкіл в Галичині.

Zur Nationalitätenstatistik in den galizischen Mittelschulen (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 11/12, ст. 291—293). Витяг з праці Ст. Барана, уміщеної в „Нашій Школі“ за 1910 рік.

Aus der Wahlstatistik Galiziens (ibidem 1910, ч. 11/12, ст. 289—291). Переповіджене праці Лозинського і Охримовича, уміщеної в „Студіях з поля суспільних наук і статистики“.

—r— Volkszählungsschwindel (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 9/10, ст. 239—242). Обговорено, як препарує ся галицька статистика і длячого число Українців процентово маліє.

Das ruthenische Genossenschaftswesen in Galizien und der Bukowina (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 9/10, ст. 255—257). Розвій „Союза ревізійного“ в Галичині і „Селянської Каси“ на Буковині.

Andreas Žuk — Die ukrainischen Kooperativ-Gesellschaften in Galizien (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 2, ст. 56—63).

— Die Kooperativgenossenschaften „Ruthenisches Nationalhaus“ in Galizien (ibidem ч. 3/4, ст. 115—118). Розвій і сучасний стан укр. кооперативних товариств і статуту взору „Руський Народний Дім“.

Die Entwicklung der ruthenischen Konsumvereine in Galizien (Ukrainische Rundschau 1910, ч. 11/12, ст. 286—287). Коротке справозданє із стану і розвитку „Народної Торговлі“ у Львові.

Dr. Sigismund Gargas — Organisation der Statistik des Aussenhandels Galiziens (Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Zentral-Kommission. N. F. XIV (XXXV). Берно 1909, ст. 770—772). В статі обговорені причини, історія і зміст закона про веденє статистики торговельних послолєк до Галичини. Автор пояснює повстанє нової гадки окреим господарським положенєм Галичини і потребою орієнтації „für eine rationelle Wirtschaftspolitik Galiziens zum Gedeihen des Landes und zum Wollē des gesammten Reiches“, закряваючи тими невинними і „патріотичними“ словами головну ціль закона ухваленого соймом на внесене барона Баталії 11 жовтня 1909 р. против опозиції українських заступників. Коли давнійші обчисленя при помочи зелїзничих статистик показали ся недокладні і неповні, бо не обіймали усіх доріг, якими входять товари до краю, то після нового проєкту кождий надавець, зглядно відборець має виповнити подрібну статистичну декларацію, і через статистика вийде докладно та дасть багато матеріялу, який має окрема комісія стало видавати.

Dr. Kasimir Ladislaus Kumaniecki — Die galizische Saisonsauswanderung im Lichte ausländischer Arbeitsverträge (Statistische Monatschrift 1909, т. XXXV, ст. 521—567). Автор зіставляє цікавий матеріял про заробкову еміґрацію до Німеччинн, Данії і Швеції на підставі статистичних виказів і самих контрактів. Так віставлено тут дані про платню, харч, час роботи, контрактіві застереження і т. д. хліборобських і фабричних робітників, а на кінци оголошено звірці контрактів.

Dr. Karl Ritter von Englisch — Beitrag zur Kenntnis der Gutsgebiete Galiziens (Statistische Monatschrift, Берно 1908, т. XXXIV, ст. 525 - 563). На підставі знаної вже літератури збирає автор найголовнійші дані про розвій і стан двірських обшарів, причім сягає в минувшину і до часів перед окупацією Галичини та перед внесенєм панщини, щоби пояснити їх устрій і деякі їх права.

Dr. Wilhelm Bertsch — Landwirtschaftliche Bilder aus Galizien (Österreichische Rundschau, 1910, XXII, ст. 142—146). На підставі обсервацій автора Галичина могла-б бути справдішною

скарбницею Австрії, як би не була занедбана. Щоби піднести занедбане рільництво, треба би плянової акції на більшу скалю. Людність вправді недовірлива, але дасть наклонити ся до доброго діла. Автор представляє стан сучасної великої, середньої і малої земельної посілости і наводить кілька прикладів для ближшої характеристики (східно) галицького селянства.

Woeijkof A. — Le groupement de la population rurale en Russie (Annales de Géographie. Paris 1909, XVIII, ст. 13—23 і мапа). Се переклад статі: Людність селеній Европейської Росії и Западної Сибіри (Извѣстія Император. Русскаго Географическаго Общества 1909, т. XLV, ст. 29—78).

Prof. Dr. W. v. Swjatlowski — Der Grundbesitzwechsel in Russland (1861—1901). Липськ, Дункер і Гумблот, 1909, ст. VIII+128, 8° [3 м.]. Книжка містить переклад звісної московської книжки, що дожила за два роки двох видань і рижнить ся від московського видання тим, що доповнено в ній літературу і дати аж до 1909 р.

R. Claus — Die Streikbewegung in Russland während des Jahres 1905 nach der amtlichen Statistik (Jahrbücher für Nationalökonomie, 1908, III Folge, т. XXXVI, ст. 376—383). Загальні цифри вняті в урядовій статистиці міністерства торгівлі і промислу, що вийшла друком в 1908 р.

Dr. K. Nötzel — Arbeiterstreiks in Russland (Zeitschrift für Sozialwissenschaft. 1910, N. F. I, ст. 407—409). Обговорене даних справоздання фабричного ревізора В. Варзара за роки 1906—1908.

A. Witte — Die Gewerkschaftsbewegung in Russland (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen, т. X, 3 додаток). Карльсруе 1909, ст. 83, м. 2. Історія фахових організацій, їх роввій від 1905 року, теперішній незавидний стан і заходи правительства та роботодавців. Отсе зміст книжки, що писана прихильно для стремління зорганізованих робітників і тому стрінула ся в деяких кругах (приміром в рецензії проф. Wittschewsk'ого в Zeitschrift für Sozialwissenschaft 1910, XIII, ст. 543) з закидом односторонности.

Dr. Arnold Wadler — Die politischen Verbrecher in Russland (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. Берлін 1909, XXIX, ст. 33—73). Цікава розвідка написана головно на основі праць московських учених Тарновського, Анучіна, Максимова і інших, а передовсім на підставі статистичних цифр і зіставлень, опублікованих Тарновским.

Otto Auhagen — Die Zukunft der russischen Landwirtschaft (Nach einem Vortrage) (Zeitschrift für Sozialwissenschaften, X, 1907, ст. 65+661, 763—776). Автор дає огляд дотеперішнього розвитку хліборобського стану в Росії, представляє стан чорнозему на цілій просторі держави і його видатність в поодиноких провінціях та констатує, що Україна найбільше видає збіжжя і є житницею російської держави. Далі малює автор лихий стан сучасного хліборобства, вубожінє народу, брак землі, задовженє, ліцитації і т. д. і погляди на т. зв. питанє „землі“, а потім представляє реформи правительства і робить залежним їх успіх від всіляких моментів, між иншим від терпеливості селян, запасу грошей у правительства і від людей здатних до тої роботи.

Rudolf Martin — Die augenblickliche Finanzlage Russlands (Zeitschrift für Sozialwissenschaften, X, 1907, ст. 101—104). Так як і в инших своїх писанях і тут промовляє автор за тим, що лише державне банкрутство може уратувати Росію від упадку і втратити її із великих довгів.

Chasles, Pierre — Le parlement russe, son organisation, ses rapports avec l'Empereur. Avec une préface de Armele Leroy-Beaulieu. Париж, A. Russeau, 1910, ст. XV+218. По вступі про розвиток форм правління і історії конституційних змагань російської суспільности, обговорює автор понятє, організацію і склад вищої конституції в Росії.

Richard v. Pflügl — Die Geburten und Sterbefälle in den grösseren Städten und Gemeinden Österreichs in den Jahren 1904, 1905, 1906 und 1907 (Statistische Monatschrift 1909, XXXV, ст. 16—61, 75—120). Дуже богата стаття, в якій узглядено в галицьких міст Львів, Броди, Дрогобич, Ярослав, Коломия, Перемишль, Самбір, Станіславів, Стрий, Тернопіль, Краків, Підгірє, Ряшів, Новий Санч, Тарнів, з буковинських Чернівці. Цікаві тут м. и. віставленя причин смерти на підставі цифр з років 1896 до 1897. Поділу що до народностей не переведено.

Dr. G. v. Gerl — Zur Fischereistatistik Österreichs (Statistische Monatschrift, 1908, т. XXXIV, ст. 490—519). Обговорюючи стан риболовлі в поодиноких краях австрійської держави, спинює ся Герль і над рибною господаркою Галичини та Буковини та підносить що до першої повне занедбанє і крайню неумілість. Нарікає також на брак відповідий або на недостаточні поясненя, що вказують на недостачу інтересу в справі особливо важній для краю богатого ріками і ставами.

Die evangelischen Gemeinden Galiziens im Jahre 1910 (Evangelisches Gemeindeblatt für Galizien und die Bukowina. Станіславів 1911, ч. 1, ст. 6—8). — Die evangelischen Gemeinden der Bukowina im Jahre 1910 (Ibidem, ст. 8). В обох статтях представлені заходи німецьких евангеліків в галицьких і буковинських кольоніях над культурним і релігійним піднесенем німецьких кольоністів. Особливий інтерес мають для нас звістки про шкільництво і внутрішній розвиток німецьких кольоній. При тій нагоді варта звернути увагу, що і інші статі приносять для нас не раз цікаві звістки (передовсім в дописах в кольоній).

Dr. Josef Stark — Das Deutschtum in der Bukowina nach dem heutigen Stande (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 105—106). Короткі статистичні дані про Німців на Буковині і про їх становище серед інших народів. Автор числить кругло 76 тисяч Німців.

Franz Isaak — Die Molotschnaer Mennoniten. Ein Beitrag zur Geschichte derselben. Aus Akten älterer und neuerer Zeit wie auch auf Grund eigener Erlebnisse und Erfahrungen dargestellt. Halbstadt, Braun, 1908, 8°, ст. 354. Велика збірка всіляких актів, що характеризують внутрішнє життя Менонітів таврійської губ. При кінці таблиця, в якій зіставлено події за останні 100 літ. Критика привітала книжку не зовсім прихильно (гл. Deutsche Erde 1909, VIII, 188—189) з огляду на лихе використанє матеріалу.

Konrad Keller — Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10—1909/10 (Deutsche Erde 1909, VIII, ст. 206—212). По короткім вступі, в яким між иншим дістав ся козакам епітет „flüchtige Verbrecher“, описує автор німецькі кольонії в Ляндау (2457 душ, між тим віт і 50 парубків Москалів), Сульц (1915 душ), Карльсруе (1875 душ), Шпаер (Spreier 2488 душ), Катаріненгаль (1581 душ), Йоганнесталь (1620 душ) і Ватерльоо (900 душ). Важні в статі історичні замітки і статистичні дані.

Konrad Keller — Die Kutschurganer deutschen Kolonien in Südrussland zum hundertjährigen Jubiläum ihres Bestehens (Deutsche Erde 1908, VII, ст. 213—217). Головно статистичні дані про отсі німецькі кольонії поблизу Дністра 40—60 верстов від Одеси, założenі в 1808 році: Сельц (2966 душ), Кандель (2522 душ), Штраєбург (2178 душ), Баден (1814 душ), Мангайм (1777 душ) і Ельзас (1952 душ).

Dr. Hans Pokorny — Die Deutschen an der Wolga (Deutsche Erde, 1908, VII, ст. 138—142). Деякі звістки про розвиток і сучасний стан німецької колонізації над Волгою. При тім згадує ся тут дві новіші праці Г. Бауера: Geschichte der deutschen Ansiedler an der Wolga (Саратів) і А. Faure: Das Deutschtum in Südrussland und an der Wolga (Монахів).

А. Faure — Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Russland (Deutsche Erde, 1909, VIII, ст. 53—56). З нагоди книжки Дальтона Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Russland, Bd. IV, 1905, подає автор звістки про старші німецькі колонії на Україні і над Волгою.

Friedrich v. Keussler — Die deutschen Vereine in Russland (Deutsche Erde, 1908, VII, ст. 188—189). Від часу заведення конституції Росії почали Німці засновувати т. зв. німецькі товариства задля ширення просвіти і опіки над німецькими школами. Автор наводить 16 таких товариств, між иншим: Südrussischer Bildungsverein in Odessa, Südrussischer deutscher Verein in Odessa, Südwestlicher dt. Verein in Kijew (з філією в Луцьку, голова проф. Кпауер), далі товариства в Александровську (в губ. Екатеринославській), в Тифлісі з філією в Екатеринославі і Таврійській губ. Деякі з них обертають навіть великими гроши (прим. 160.000 рублів річно). З. К.

Видання й статі, ширше обговорені в сім томі:

Наукова хроніка.

С. Томашівський — Етнографічна карта Угорської Русі, 1910.

Історія політична і культурна.

Н. Kutschera — Die Chasagen, 1910.

С. Шестаковъ — Очерки по історіи Херсонеса въ VI—X вѣкахъ по Р. Хр., 1908.

Petrovay G. — Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez, 1909.

L. Finkel — Elekeya Zygmunta I, 1910.

Акты издаваемые виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, XXXIV, 1909.

В. Барвинскій—Изъ історіи козачества лѣвобережной Украины, 1910.

W. Fedorowicz, 1809, Campagne de Pologne, 1911.

М о в а.

А. Соболевскій — Лингвистическія и археологическія наблюденія, 1910.

N. Forbes — The Position of the Slavonic Languages at the present day, 1910.

J. Melich — Die Herkunft der Slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache, 1910.

V. Jagić — Über den Dialekt der Kleinrussen in Bačka und Banat Ungarns, 1910.

А. Марковъ — Данныя по говору Стародубскаго уѣзда, Черниговской губерніи, 1910.

Е. Будде — Основы синтаксиса русскаго языка, 1910.

Бібліографія, бібліотеки.

В. Бенешевичъ — Обзоръ трудовъ по славяновѣдѣнію 1908—1910, 1909—1910.

Е. Арцимовичъ — Указатель книгъ по исторіи и общественнымъ вопросамъ, 1909.

Б. Соллогубъ — Указатель лучшихъ, по отзывамъ печати, учебниковъ, наглядныхъ учебныхъ пособій и методическихъ руководствъ на русскомъ и украинскомъ языкахъ, 1909.

Die Bibliotheken im Verwaltungsjahr 1908—9, 1910.

Österreichische Bibliographie des Bibliothekswesens 1909 - 1910, 1910.

Отчетъ о дѣятельности Библиотеки Императорской Академіи Наукъ за 1910 годъ, 1911.

Житє суспільне і економічне.

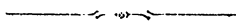
W. Hecke — Die ungarische Volkszählung vom 31 Dezember 1900, 1910.

R. Pflügl — Die Bevölkerungsbewegung im Königreich Ungarn in den Jahren 1903 bis 1905 mit Beziehung auf Konfession u. Muttersprache, 1908.

O. Spann — Die Unehelichkeit in Österreich nach Volksstämmen und ihre Entwicklung im letzten Jahrzehnt, 1909.

S. Rosenfeld — Die Säuglingssterblichkeit in Österreich, 1909.

Forst- und Jagdstatistik für das Jahr 1906, 1908.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ,

виходить не далі книжками 12—15 аркушів великої вісімки
під загальним провідом проф. Мих. Грушевського.

Містити не белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економіки й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає Василь Панейко.

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 21.

Редакція й адміністрація в Києві (лише для Росії):
Велика Володимирська, 28.

Передплата, платна у Львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

Річна передплата може бути сплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозумінню з адміністрацією можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори. Квартальної передплати не приймає ся.

В інших державах (крім Росії) передплата вносить 22 кор. (23 франки, в Америці 4:50 долари, в Німеччині 20:40 мар.), і може бути тільки річна.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Реклямувати можна найпізніше по одержанню двох дальших книжок. Інші реклямації полагоджуєт ся тільки по вирівнанню належитости за книжку.

На зміну адреси треба прислати 50 сотиків; при тім треба подавати все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошеві претенсії журналу до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив адміністрації виразно окремим письмом що перестав передплачувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.

Далі приймаєт ся передплата на р. 1911, нові передплатники дістають усі книжки.

З огляду що останними часами ЛНВістник став розширювати ся серед менше заможних верств нашої суспільности, загальні збори Українсько-Руської Видавничої Спілки з дня 9/VI, 1910 ухвалили установити річну передплату

для незаможних учеників і студентів висших шкіл, сільських несталих (провізоричних) учителів і учительок, підурядників, робітників і селян у висоті 14 корон.

Вже вийшла і продаєт ся в Книгарні Наукового Товариства імени Шевченка

ІЛЮСТРОВАНА

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

популярно написана, багато ілюстрована книжка: 550 сторін, 400 ілюстрацій: портретів, знімків, старинних малюнків, карт і плянів.

Ціна без оправи 5 корон 20 сот. Хто замовляє три примірники нараз, не платить порто.

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supiňskij-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—XCVIII u. CI—CII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Dreizehn Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekeky) B. I—IV u. VI—XIII enth. Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., X—XI Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jhrh., XII—XIII Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625). Preis I, II B. à 7-50 III u. IV B. 7-50 VI u. VII B. 7-50, VIII u. IX B. 7-50, Bd. X—XI 7-50 Kr., Bd. XII—XIII 8 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Pr. 4 Kr.

2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.

3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, I Teil, — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der Ruthenen in Galizien 1830—1840, — 5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien, — 3 Kr. V Band: Philologische Schriften des Iv. Mohylnyčkyj. Pr. 5 Kr. VI Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg, II Teil, — 3 Kr.

4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.

5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.

6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, I Bd. Pr. 3 Kr.; II Bd. Pr. 4 Kr.

8. Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. Preis 6 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekyi), enthaltend: Bd. I und IV Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyškyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX u. XI—XII, Die Korrespondenz d. J. Holowačkyj, Preis à 7 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1° Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis 4 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., die übrigen erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevč. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XIII à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke: zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Dörfer in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königlichen Dörfer in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); Bd. V. zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630). Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphen. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen. Bd. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II, III u. IV à 5 Kr., Bd. VI. Heiligenlegenden, I Teil, — 3 Kr.

3. Kottljarevskij, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1717, Preis 60 Heller.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis
Bände. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosa
Meer; M. Rozdol'skyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody
Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materia
inisch-ruthenische Land und Volk.

Bd. II, enthält: V. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, il
dem Bez. Bučac; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungari

Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen M
Bd. III und IV enth.: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus U
(Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde.

Bd. V, enthält: M. Dykariv, Volksgerüchte über die Zarenkrönung;
den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Bes
laret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyči, Stryjer Bez.; I. Fra
im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Mur
und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge

Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen

Bd. VII enthält: J. Rozdol'skyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen

Bd. VIII enthält: J. Rozdol'skyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke

Bd. IX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-
(I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Šaroš, Zips; II. Volkslieder aus
Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, ge
von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty)

Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus
vyči, Bez. Stryj, mit Noten

Bd. XII—XIII enthält: V. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegende

Bd. XIV enthält: V. Lesevyč, Ukrainische Volkserzählungen

Bd. XV enthält: V. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dä

Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, ge
von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity).

Bde XVII—XIX enthalten: V. Hnatiuk, Kolomejken (2 oder 4-zählige V
Bd. XX erscheint im Jahre 1911.

Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelod

Bde XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprich
geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djity—Pjatj,
Rabunok—Čas)

Bd. XXV enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ur
Bd. IV.

Bd. XXVI enthält: V. Hnatjuk, Volkssagen über die Opryšken

Bd. XXIX enthält: V. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Un
Bd. V

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (F
gen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitswei
in der Dobruža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Ab
farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolitho

нес ал
ТНИКІВ і

und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, La
Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit ü

Вже ви
Ukraine. Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil). Bd. V, 6 Kr. D

Bd. VII, Die Huzulen (vierter Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind
4 Kr. und 3 Kr. Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologis

Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Kl
XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräu

IC
I (enthält Abhandlungen über die Bauernbauten und Volkstracht
urationen) und neue Beiträge zur Dämonologie der Huzulen), 2 Kr. —

er mit Melodien, 5 Kr. — Bd. XIII. Phonographierte Melodien der
renden Gesänge (Dumy), 6 Kr.

ik der Gesellschaft, enthält Bericht über die Tätigkeit der Ges
nen und Kommissionen derselben, erscheint 4 mal im Jahre. Bis jetzt er
ukrainisch und deutsch.

популяр
ілюстр
Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.

Цін